

A MAGYAR PARASZTHÁBORÚK

1437—1514

MAGYAR PARASZTHÁBORÚK

1437—1514.

Ez a kötet, mely a középkori magyar parasztfelkelések forrás-anyagának jelentős részét közli, csak szerény lépést jelent annak az adósságnak lerovásában, mellyel a magyar történeti kutatás a magyar munkásosztálynak, a dolgozó parasztságnak és a haladó értelmiségnek tartozik. A felszabadulás óta a magyar dolgozó osztályok kulturális téren is hatalmas fejlődésen mentek keresztül és élénk érdeklődéssel fordulnak multjuk, az évszázados harcok felé, melyeket népünk a nemzeti függetlenségért, a haladásért, a kizsákmányolás ellen folytatott. Ezeknek a küzdelmeknek egyik dicsőséges fejezete a középkori parasztháborúk története.

Engels hangsúlyozza, hogy a feudalizmussal való forradalmi szembenállás az egész középkoron végighúzódik. A szovjet történetírás rámutat arra, hogy nem elegendő a parasztmozgalmak kérdését a feudalizmus egyik időszakára, »felbomlásának« korszakára korlátozni, mert a feudalizmust megdöntő erő, a parasztság a feudális társadalom alaposztálya, mely nem a feudalizmus fejlődésének egyik vagy másik szakaszában jelenik meg. Ez a szemlélet felel meg *Sztálin* elvtárs megállapításának: »a feudális rendszer fő jellemvonása az osztályharc a kizsákmányolók és kizsákmányoltak között«.

Ebben a kötetben ezeknek a harcoknak csak két kiemelkedő fejezetéről van szó. Maguk a közzétett szövegek, melyek az *uralkodó osztály íróinak tollából* származnak, elitelik, gyalázzák a parasztság mozgalmát. Éppen ezért ezeket a szövegeket megfelelő módon kell értékelni, közöttük az összefüggéseket meg kell teremteni és adataikat korabeli oklevelek anyagával kell egybevetni. Ilyen módon elősegítik azt, hogy a magyar dolgozó nép, a magyar nevelők és tanulók jobban megismerjék parasztmozgalmaink történetét. Az uralkodóosztály íróinak osztályszemlélete sem tudta eltagadni a parasztfelkelések forradalmi lendületét, a parasztok vezéreinek nagyságát, a dolgozó tömegek nagyszerű cselekvését — s ez növeli a közzétett források értékét.

Szükség volt ennek a kötetnek a megjelentetésére azért is, mert a felszabadulás óta kiadott történeti munkák sem tárgyalják kielégítő módon, jelentőségüknek megfelelően a parasztháborúkat.

Az olvasó, a tanuló ma is a polgári történetírók munkáihoz kénytelen fordulni, ha a parasztháborúk részleteivel akar megismerkedni. Az 1437—38-as parasztfelkelés legalaposabb feldolgozása még ma is Gombos F. Albin munkája a múlt század végéről, Dózsa parasztháborújának pedig mindeddig Márki Sándor munkái tárják fel legjobban a részleteit. *Gombos* és *Márki* munkái azonban távolról sem kielégítők s a *marxista történetírás* feladata, hogy minél előbb teljesen feldolgozza a középkori magyar parasztháborúk történetét.

A régi történetírásból megállapíthatjuk, hogy az uralkodóosztály történetírói pártosan foglaltak állást a parasztháborúk kérdésében. A 18. században a *jezsuita történetírás* 1514 kereszteseit még azzal is külön megbélyegezte, hogy a kurucok »dögvészes« neve is tőlük veszi eredetét. De a 19. és 20. század polgári történetírása sem tanúsított nagyobb »tárgyilagosságot« a parasztháborúk kérdésében. Még *Márki* és *Acsády* szemléletén is meglátszanak a polgárság korlátai. Mindketten sajnálkozva írnak arról, hogy a társadalomban felmerült kérdések békés úton nem voltak megoldhatók és azért kárhozzatják a reformok ellenzőit, mert miattuk a megoldatlan kérdések forradalomba torkoltak. A 25-éves ellenforradalmi korszak történetírása azonban még *Márki* és *Acsády* felemás álláspontját is túl radikálisnak tartotta és megtagadta: a hivatalos történetírás legnagyobb összefoglaló munkája, a *Hóman—Szekfü: Magyar Történet* c. többkötetes munka Budai Nagy Antal parasztfelkeléséről egy fél mondatban emlékezett meg, Dózsa György parasztháborúját viszont két (!) oldalra »mélta« . A kötet *Márki* Sándor munkáját naívnak minősíti és felhívja a figyelmet *Márki* »radikális kiszólásaira«, amelyek »a Jászi-féle radikális közönség dicséretét« nyerték meg *Márki* számára. *Mályusz Elemér* tanulmánya új szempontokat vetett fel, ezek a szempontok azonban alkalmasak voltak a földesúri osztály és a parasztság között folyó osztályharc elmosására; a parasztság helyzetének rosszabbodását pusztán a mezővárosok helyzetének romlására korlátozza és tagadja a parasztság helyzetének további súlyosbodását. A magyar jogtudósok 1941-ben Werbőczy-évet tartottak s a magyar parasztság röghöz kötőjét ünnepelve még jobban meggyalázták parasztságunk nagy-szerű kísérletének emlékét. Mindezek a történetírók *hamisan látták* 1514. és 1526. *összejűgését*. Mohácsot a magyar parasztság 1514. évi forradalmi háborújának következményeként, nem pedig a parasztháború leverésének eredményeként tárgyalták, mint ahogy Trianont igyekeztek — a magyar uralkodóosztály árulását eltagadva — az 1918-as forradalom és az 1919. évi proletárdiktatura rovására írni.

A Horthy-korszak hivatalos történetírásának feudális elmaradottságát bizonyítja, hogy a parasztháborúk tárgyalása során ezt

az idejétmult eszközt igyekeztek alkalmazni, holott ekkor a német fasiszta történetírás, mint erre Dimitrov is rámutatott, jóval körmonfontabb módon, a parasztháborúkat a fasiszmus előfutárainak állította be. A magyar uralkodóosztály történetírása a multba is visszavetítette azt a szemléletet, hogy a haladó osztályok harca pusztán rendőri ügy. Ez teszi érthetővé, hogy *teljes nyíltsággal ünnepelték Werbőczit*. A magyar uralkodóosztály csak a 30-as és 40-es években jutott el ahhoz a ponthoz, amikor a német fasiszmus mintájára tömegbázist igyekezett teremteni magának a dolgozó osztályok legelmaradottabb rétegeiben. Ezért változott meg az uralkodóosztály merev magatartása a parasztháborúk értékelésével szemben és a haladó mozgalmak áruló vagy ingadozó képviselőit használta fel arra, hogy meghamisítva népszerűsítsék az értelmiség, de a munkásság és parasztság előtt is a parasztháborúk emlékét. Nem véletlen, hogy ezekben az években éppen *Stolte István Miklós*, a munkásáruló rendőrszpicli és Féja Géza, a népies tábor renegátja nyúlt 1514. feldolgozásához. Féja Géza és Kovács Imre munkái azt akarták elhíttetni a dolgozó osztályokkal, hogy az *örök és megváltoztathatatlan magyar parasztság* a nemzet vezető osztálya. Céljuk az volt, hogy elhomályosítsák a munkásság vezetőszerpét és megbontsák a fasiszmussal szemben kialakuló egységfrontot.

A felszabadulás után Szabó István tanulmánykötete foglalkozott 1437. és 1514. kérdéseivel. Ez a munka több szempontot vetett fel, amelyek a további történetkutatás számára fontosak. Ugyanakkor magán viseli annak a bélyegét, hogy szerzője még 1948-ban sem ismerte fel azt, hogy lehetetlen helyesen foglalkozni a történelemmel, ha a marxizmus-leninizmus módszerét és a parasztháborúk kérdésében kifejtett álláspontját mellőzi. Jellemző, hogy *Szabó István* a bő ajánlott irodalomban említésre sem méltatja Engels: A német parasztháború c. alapvető művét. Szabó munkája, melyet az értékes adatok és a hibás szellemtörténeti eredmények jellemznek, a fasiszmus útjára jutott német polgári történetírás hatását viseli magán.

Mindez megvilágítja azt, hogy a magyar történetírásnak rengeteg a tennivalója a parasztháborúk feldolgozása területén.

Ez a bevezetés nem kívánja a magyar parasztság középkori történetének még csak vázlatos képét sem nyújtani, hanem csak az 1437—38-as parasztfelkelés és az 1514. évi parasztháború előzményeinek, eseményeinek vázolására, a parasztháborúk értékelésére szorítkozik.

Ezért csak éppen érinti a magyar parasztság differenciálódását és elszegényedését a 15. században. Ez a folyamat már az 1437—1438-as parasztfelkelésnek is előzménye. Ezt persze csak annyiban vehetjük szemügyre, amennyiben multhatatlanul szükséges az erdélyi felkelés megértéséhez. Elsősorban tehát ennek a folyamatnak erdélyi mozzanataival foglalkozunk.

A parasztság helyzete Erdélyben is egyre súlyosbodott. Zsigmond királynak már a 14. század végén külön rendelkezésben is biztosítania kellett az erdélyi jobbágy *szabadköltözési jogát*, ami maga is az ellenkező gyakorlatra vet fényt. E mellett több törvénye és számos oklévele is foglalkozik e jog biztosításával, országos és helyi méretekben, ezek közül több nyíltan mutatja a szabadköltözés gyakorlásának meggátlását. Ezt a képet méginkább megerősíti az erdélyi felkelők panasza. E szerint a szabadköltözési jogot teljesen megsemmisítette az uralkodóosztály.

Erdélyben a parasztság helyzete együtt súlyosbodott a jobbágyrendszer teljes elterjedésével és a pénzgazdálkodás fejlődésével. A parasztokra *súlyos terhet jelentettek* az állammal szemben fennálló kötelezettségek, a katolikus klérusnak fizetendő tizedteher, az egyházi és világi nagybirtokosoknak teljesítendő kilenced- és munkaszolgáltatások. Ezekben a terhekben jelentkezett az erdélyi jobbágy-ságra nehezedő kizsákmányolás s ez az uralkodóosztállyal fennálló ellentétet kiegyenlíthetlenné tette.

Erdélyben azonban nemcsak magyar jobbágyság élt, hanem székely és román paraszti tömegek is. Ezeknek a helyzete bizonyos fokig különbözött a magyar jobbágyságétól. A *székelységnek* különálló szervezete volt és a 15. századig jogilag minden székely egyenlően élvezte a szabad székely jogállást, adómentes volt és csak rendkívüli alkalmakkor tartozott a királynak ököradóval. A székelyek személyükben teljesítettek katonai szolgálatot. Helyzetük tehát lényegesen kedvezőbb volt a magyar jobbágyságénál. A *románok* helyzete is más volt, mint a magyar jobbágyé. Állattenyésztő társadalom lévén, szolgáltatásuk nem a magyar jobbágyoknál szokásos teher volt, hanem állatadó, a király földjein a juhok után szedett ötvened. A románoknak szerepük volt a királyi várak körüli hegyi határvédelemben is; Hunyad, Temes, Krassó, Fogaras és Máramaros vármegegyekben bizonyos fokú önkormányzatuk is kialakulóban volt.

Azonban a feudalizálódás folyamatából, a parasztság helyzetének rosszabbodásából sem a székelyek, sem a románok nem vonhatták ki magukat. Ezt segítette elő az is, hogy *saját* társadalmon belül megkezdődött az *osztálykülönbségek kialakulása*, az osztályellentét kiéleződése. A székelységen belül a formai, jogi egyenlőség mellett megindult a gazdagok és szegények rétegeinek

kialakulása. Ez már Zsigmond uralkodása idején megmutatkozik. Pl. 1427 május 9-i oklevelében Zsigmond király arra mutat rá, hogy a kézdiszéki székely főemberek Kézdivásárhely királyi mezőváros lakosait kiváltságaik élvezetében megzavarják, őket díjfizetések kirovásával s más zsarolásokkal háborgatják. A *székely főemberek* ebben a példában tehát már nem pusztá tisztségeket jelentenek, hanem a lakosság többi részét terhekkel sújtó osztályt. Ezek a kezdeti jelenségek a 15. század közepén és végén egyre szaporodnak és véglegessé válik az egységes székelység osztályokra bomlása.

De a román társadalomban is hamar megjelenik a kizsákmányoló osztály. Már 1377-ben írta Lajos király az erdélyi vajdának, hogy az erdélyi püspöki és káptalani birtokokon élő *kenézek* újabb, meg újabb terhekkel nyomorítják román alattvalóikat. Ez kialakítja a magyar nemességbe beolvadó *kenézek* és a jobbágy-ság állapotába süllyesztett román tömegek ellentétét. Hunyadban, Máramarosban és másutt is sok magyar nemesi család származott román *kenézek*től. A máramarosi román *kenézek* magánföldesúrrá emelkedtek s ezzel a románokra súlyosabb terhek nehezedtek. A *kenézek* nemesítésének feltétele a ténylegesen elért kizsákmányoláson felül a magyar uralkodóosztály érdekeivel való teljes azonosulás volt. Ezt élesen fejezi ki az is, hogy pl. Dénes új nemes esetében, aki 10 jobbágytelket kapott *kenéz*ségül; a nemesítést időhöz kötik: csak addig tart nemessége, amíg megőrzi a király tetszését. (1406.)

De nemcsak a román társadalomból kiemelkedő kizsákmányolók róttak új terheket az erdélyi románokra. A *katolikus egyház és a polgárság* is megkezdte a románok kizsákmányolását. Azt már láttuk, hogy eredetileg csak az állatok, juhok, majd sertések után szedett ötvened volt a románok szolgáltatása s ezt a király várnagyainak fizették, de az erdélyi püspököknek ebből semmi sem jutott. Azonban a katolikus egyház hamarosan megkezdte a nem katolikus románok tizeddel való megterhelését. Először azokat a románokat terhelte meg, akik hatalmi körébe estek. Zsigmond király egyik oklevele már 1398-ból említi, hogy a püspöki és egyházi földeken élő románoktól tizedet szednek. Más jellegű kizsákmányolást jelentett a románok számára a polgárság tevékenysége. Nagyszebennek már a 14. század végén adózó román jobbágyságai voltak. Másik példa erre a folyamatra, hogy 1403 december 9-én királyi adomány száz helységgel együtt 4 román falut juttatott Segesvári Mihály mester kezére. Ezek a példák mutatják, hogy Zsigmond király uralkodása idején erőteljesen megindult a románok lesüllyesztésének folyamata. Hogy ez a folyamat hova vezetett, azt megvilágítja Zsigmond

királynak az erdélyi vajda részére 1427-ben kiadott meghagyása. E szerint a románok nemcsak meghatározott fizetésekre, hanem a vár fenntartása körül végzendő kézimunkákra, sáncok ásására, favágásra, élelem behordására is kötelesek. Ezek a határozatlanul megállapított terhek a románokat teljesen kiszolgáltatták a várnagyoknak. Ugyancsak a románokat súlyosan érintő, vallásgyakorlatukban veszélyeztető és tizedfizetésüket egyúttal törvényesítő intézkedést adott ki Zsigmond 1428-ban. Ennek az évnek a végén (december 5) a ferencrendieknek adott egyik szabadalomlevelét erősítette meg s ez alkalommal azon sajnálkozik, hogy vannak görögkeleti nemesek és kenézek, akik görögkeleti papot tartanak, és megtevesztik az együgyű népet. Ezért a Karánsebesen, Hát-szezen, Orsován lakó és a boszniai vikáriátushoz tartozó minoritáknak megparancsolta, hogy szorosan ügyeljenek arra, nehogy nemes vagy kenéz görögkeleti papot tartson, különben elveszíti birtokát. Egyúttal megparancsolta, hogy a karánsebesi várnagy a maga kerületében ne tűrjön meg egyetlen görögkeleti papot sem. Katolikus és görögkeleti között ne történjék házasságkötés. Nemes, kenéz és paraszt gyermekét csak katolikus pappal kereszteltesse meg, mert aki görögkeleti pappal kereszteltet, elveszíti birtokát. Keresztelést végző görögkeleti papnak nem szabad Karánsebes, Miháld és Hát-szeg kerületekben tartózkodnia.

Igy érvényesül — elsősorban a tizedszedésben rejlő gazdasági érdek folytán — az egyház igazi álláspontja, amely már feladja a görögkeletiek kérdésében a 14. század közepén vallott nézeteit. Ekkor ugyanis, talán a fekete-halál okozta pusztulások következtében, szükség volt a románok telepítésére s ennek megkönnyítése érdekében éppen egyházi földesúr tartotta fontosnak a görögkeleti pap működésének engedélyezését.

Az uralkodóosztály állandó akadályokat gördített a városok fejlődése elé is. Zsigmond király szabad költözködést biztosítani akaró intézkedései nagyrészt a városok, a polgárság fejlődését, gyarapodását voltak hivatva biztosítani. A városbaköltözés sikere azonban a parasztság osztályharcának sikerétől, a földművelő robottól való szabadulástól, az elköltözés tényleges gyakorlásától függött. A parasztság fokozódó elnyomásával a városok fejlődéséhez szükséges falusi kézműves és zsellér-elemek városbaköltözését is akadályozták a földesurak, amennyiben az osztályharc erőviszonyai ezt engedték. A parasztságot elnyomó feudális uralkodóosztály ennyiben is a termelőerők fejlődésének erőszakos meggátolója volt. (A parasztság és polgárság számára egyaránt káros, a király intézkedéseivel is ellentétes gyakorlatot, a szabadköltözés akadályozását a legelénkebben pl. Eperjes gyakori panasza mutatja.)

Az egyház is igyekezett a falvak és városok népének fokozott terheket nyakába varrni. Mária királyné 1389-ben megengedte az erdélyi püspökségnek és káptalannak, hogy jobbágyaiktól a földesúri kilencedet is szedhessék, amint azt természetben vagy pénzben szedik a királyi jobbágyoktól is. 1397-ben azt biztosították törvényben az egyháziak javára, hogy a tized felét, sőt egyéb egyházi jövedelmeket is pénzben hajthassanak be. Ezzel világosan megindul a tized terén is a pénzgazdálkodás terheinek a jobbágyságra vetése. Hogy a parasztság hogyan fogadta ezt az újítást, arra a törvény záradéka mutat rá. E szerint a papok ne merészkedjenek egyházi átokkal *kikényszeríteni a parasztoktól* a készpénzfizetést. Ez aligha volt megokolatlan rendszabály: a parasztság tényleg ellenállt és a papság alkalmazta az egyházi terror eszközét. Erre nemcsak a tized kérdésében felmerült és egyházi kiközösítéssel végződött viták mutatnak, hanem az a körülmény is, hogy Zsigmond 1411. évi dekrétumának 6. cikke már éppen azt mondja ki, hogy a tized beszédésére a közhatalom segítségét (megyei ispán, alispán) nem lehet igénybevenni, hanem kánon-szerű megintés és utána egyházi fenyték útján — a gyakorlatban kiközösítéssel — kell a tizedet behajtani.

A tizedkérdésben a kismemesség is szembekerült az egyházal. A pápa 1415-ben a magyar nemességet felmentette az egyházi tized fizetése alól, de az egyház továbbra is próbálta tizeddel sújtani a kismemeseket. Így az ország nyugati határszélétől a Felvidéken át az erdélyi magyar és román népig a parasztságnak és mellette a polgároknak és kismemeseknek is küzdeniök kellett a fokozódó, pénzben jelentkező, a pénzgazdálkodás fortélyait kihasználó egyházi kizsákmányolás ellen. Ezt azért kell hangsúlyozni, mert a tized fizetése körüli vita, az 1437—38-i erdélyi parasztfelkelés egyik közvetlen oka, nem valami speciális, az erdélyi püspök személyéből folyó körülmény volt. *Lépes György* személyében csak a legélesebben jelentkeztek a *kizsákmányoló egyház* vonásai. Szerepét az egyházi történetírás azzal igyekezett szépíteni, hogy nagy költségei voltak a török elleni állandó készenlét folytán. Azonban a török veszedelem-től távolesó területeken is nőtt az egyházi kizsákmányolás. Az egyház másutt is alkalmazni akarta a pénzgazdálkodással járó fokozott kizsákmányolási lehetőségeket és mint Erdélyben — másutt is felhasználta az ellenkezőkkel szemben az egyházi terror kíméletlen formáit. Erre a folyamatra például szolgálhat *Eperjes, Sáros vármegye és Sopron* esete is. Zsigmond 1397 április 14-i ismételt meghagyása felszólítja az egri püspököt és sárosi tizedszedőit, hogy az eperjesieket ne merjék szokatlan borjútized fizetésére kényszeríteni. Néhány hónap múlva (június 10.) Zsigmond újabb tiltó oklevele már arról

beszél, hogy az egri püspök a nem fizető eperjesieket kiközösítette. Ezért ismét meghagyta a püspök tizedszedőinek és helyetteseiknek, hogy a jogtalan és a királyság többi püspökségeiben szokatlan borjútizedet ne merjék egyházi büntetések alkalmazásával behajtani. Az egyház eszközei nem voltak elegendők a fokozott terhekkel szemben tanúsított ellenállás megtörésére. Az egri püspök kérelme Sáros vármegye közönségéhez 1436-ban ugyancsak a törvénnyel előírt tizedek teljesítésének elhanyagolásáról beszél, holott abból bandériumát akarja táplálni a *huszita* eretnekek ellen. Ezidőtájt akarhatták Sopronban éppen úgy, mint majd Erdélyben is a pénzgazdálkodás nyújtotta lehetőségekkel a nagyobb összegű tizedet beszedni és az ellenkező polgárokkal szemben ott is az egyházi terror eszközét alkalmazták. Ez következtethető Albert királynak Kelemen győri püspökhöz a soproni polgárok panaszára kiadott parancsából (1438 febr. 19.), mely elrendeli, hogy a püspök a tizedfizetés ügyében Sopronra kimondott interdiktumot vonja vissza. Az oklevél elmondja azt is, hogy miért közösítették ki az egyházból a soproni polgárokat: a tizedszedők a tizedet *nagyobb pénzben akarták kicsikarni*, amit a soproniak megtagadtak.

Magyarország északnyugati területein külső erők is támogatták a parasztság harcát. A *cseh husziták* támadásaikat nem ok nélkül indították meg. A magyar uralkodóosztály a huszita háborúban nagy erővel segítette Zsigmond királyt s ezzel hozzájárult Csehország leigázásához. Már 1420-ban résztvettek magyar urak a csehek elleni háborúban. A magyar főuraknak 1422-ben a lengyelekhez intézett levele is azt fejezi ki, hogy a huszitákat nem kell melengetni. (Ekkor is hadra készültek a csehek ellen.) Még a távoli Erdélyben is megmozdultak a nemesek a husziták elleni háborúra. Ezért jutalmazta Zsigmond király pl. Bogáthi Pétert 1435-ben, különösen a husziták ellen Csehországban tett szolgálatainak elismeréséül, Alsó-Fehér, Küküllő, Torda és Kolozs vármegyében fekvő nagyszámú birtoka megerősítésével. A husziták betöréseikkel a velük szembenálló feudális erőket is gyengíteni akarták tehát. A lőcsei krónika már 1415-ben említ egy huszita betörést, amelynek során Szepesófaluról más foglyokkal együtt megkötözve vitték el a lechnici kolostor perjelét is. (Ez azonban valószínűleg később történt, vagy pedig egy belső mozgalom emlékét őrzi.) 1422-ben a husziták Lengyelországba akartak átvonulni s mivel ezt nem engedték meg nekik, erőszakkal akartak áttörni. A szepesiek azonban megverték őket, s elfogott parancsnokaikat megkötözve átadták Zsigmondnak. 1428-ban nagy betörést hajtottak végre a Felvidéken. Prokop Pozsonyig és Szokolcáig nyomult és felégette Pozsony külvárosát. 1430-ban ismét megkezdték támadásaikat,

számos nemesi lakot és falvat raboltak ki. 1431-ben egész Észak-Magyarországot elárasztották. Talán ebben a támadásban vett részt Pukalo lengyel nemes is, aki Lőcsén 44.000 forint kárt és 18 emberéletet követelő tüzvészt támasztott. Nagy csapást mértek a huszita-támadások Trencsén vármegyére is. A trencsényi támadásnak az Illava melletti csata vetett véget 1432-ben, közben azonban Zsolna, Bán és Illava teljesen elpusztultak. Ebben és a következő évben a husziták újabb támadási hulláma lepte el Észak-Magyarországot. Nagyszombat várost kirabolták, Kőrmöcbányát és az aranytermő bányavidéket kézrekerítették. A lőcsei krónika is kiemeli, hogy 1433-ban a husziták az egész országban haddal dúlnak, ami azonban nyilván csak a Felvidékre vonatkoztatható. A lőcsei krónika szerint ekkor Perdus huszita kapitány Késmárkot foglalta el, a város tfelperzselték, végül Liptó vármegyén keresztül foglyokkal és zsákmánnyal vonultak vissza. Ebben az évben a husziták megvetették lábukat a Szepességben. Ugyanekkor Eperjest is veszély fenyegette, mert Julián bíbornok Baseltől hatalmazta fel az eperjesi plébánost, hogy a husziták folytonos támadásaira való tekintettel még ünnepnapon is végezhessenek erődítési munkálatokat a város védelmére.

A huszita támadásokkal kapcsolatban ki kell emelni, hogy azok sikereit és nagyobb területen való gyakori keresztülhatolásukat a lakosság legalább egy részének támogatása segítette elő. Ide tartozik az, hogy 1421-ben a felvidéki jászói monostor alattvalói felkeltek a birtokos rend ellen. 1430 körül a Felvidék nagyobb területein kelt fel a parasztság. Ezt a krónikások szinte egyöntetűen jegyezték fel. Turóczi szerint egy *Blaskó* nevű ember, csekély vagyonú és című, cseh és magyar elbocsátott katonákkal garázdálkodott, nemcsak Nagyszombatban és a Mátyusföldjén, hanem Morvaországban is. Bonfini is beszél Blaskóról, Blasius néven. Heltai Gáspár krónikája szerint abban az időben volt »nagy támadás« Magyarországon, mikor Zsigmond király »a pápa szolgálatában« harcolt a csehek ellen. Heltai szerint Balász vagy Balalász bíró, parasztember kelt fel és sok parasztnépet állított maga mellé. Éjjel foglalta el Nagyszombat városát és sok polgárt megölt. Nagyszombatból azután kitört és messze földön dúlt Magyarországon. Az egész Mátyusföldet is mind feldúlta. Székely István krónikája is említi Blaskót, aki a királytól elfoglalta Nagyszombatot és a Dunáig pusztított. Blaskó (Balász) oklevelesen is kimutatható, mint a Magyarországon harcoló huszita csapatok egyik vezére. Ebből megállapítható, hogy a magyar krónikák szinte egyöntetű és a cseh kapcsolatra valamennyire ugyancsak utaló szövegei komoly méretű parasztmozgalmat örökítenek meg, amelyben a *hazai parasztság* nagy számban állt a husziták mellé.

Erdélyben a fokozódó kizsákmányolás következtében a parasztság ellenállása, osztályharca, egyre inkább kiéleződött. A kisebb-nagyobb parasztfelkelések kirobbanása egyre gyakoribbá vált. Meg lehet állapítani, hogy a magyarországi *parasztfelkelések súlypon* ja ebben az időben *Erdélyre esett*. Itt ugyancsak beszélhetünk a huszitákkal való kapcsolatáról, amiről a továbbiakban részletesen szó lesz. 1393-ban a tized-kizsákmányolástól elkeserített bihari parasztok megtámadták a váradi püspököt és Nagyváradot kirabolták. Néhány évvel később Arad vármegyében robbantak ki mozgalmak a nemesek és polgárok kizsákmányoló fevékenysége ellen. 1400-ban ugyanis az aradmegyei nemesség és polgárság biztosokat küldött ki a román és szláv »gonosztevők« kiirtására, akik nemeseket, polgárokat és vendégeket öltek meg, ingó dolgaikat elhurcolták, házaikat és falvaikat felégették. 1408-ban a Temesvár vidékén élő kismanesek és jobbágyok keltek fel, mert jogaikat az uralkodó-osztály semmibe sem vette. Erdélyben egyre gyakoribbá, majd állandóvá váltak a parasztság mozgalmai, s ezek végül a nagy erdélyi parasztfelkelésben csúcsosodtak ki. A végső elégedetlenség okait a székelyeknél és románoknál egyaránt láttuk. 1427-ben Zsigmond király utasítást adott az erdélyi alvajdáknak, hogy támogassák a dévai vár várnagyait az ellenálló románokkal szemben. Ennek előzménye az volt, hogy a várnagyok arról panaszkodtak, hogy sok román, kenézétől felbízattva, megtagadta a köteles szolgálatot. 1430 tavaszán a székelyek fegyveres felkelésben törtek ki. A székelyek megtámadták a nemességet, házaikat felégették és a nemesi jószágokat feldúlták, vagy egyenesen maguknak foglalták le.

1433-ban Fogarasban az *erdélyi románok* mozgolódtak. Erre egy régi kódex zárómondata utal. Ez a mozgalom valószínűleg kihasználta azt a körülményt, hogy 1433-ban II. Vlad Drakul, Muntenia vajdája, török csapatokkal pusztított a Barcaságban és a Székelyföldön. Római felkelések zajlottak le 1434-ben és 1435-ben is Dél-Erdélyben. Ugyanekkor a törökök erdélyi betörésekor megtámadták a hadbavonulást. Ez lett a következménye a nemesség kizsákmányolást fokozó eljárásának. 1434-ből Jakcs Mihály székely ispánnak — a kémeri kismaneseket földjükből kiforgató család tagjának — két levele maradt fenn a brassói bíróhoz és tanácshoz, amely a románok felkelésére és annak kegyetlen elfojtására mutat rá. Az első levélben (május 1.) Brassót biztosítja, hogy a környékbeli románok ellen egész haderejével sietve elő fog nyomulni a város oltalmazására. Felszólítja a brassóiakat, hogy jól vigyázzanak, nehogy »az átkozott oláhok« megcsalják őket, mert a törökök gyülekeznek Havasalföldön. Ugy látszik, ezt a román mozgolódást még 1434 májusában sikerült a székely ispán és a szászok haderejé-

nek elfojtania. Erre mutat a második levél. A székely ispán ezt tábori szállásáról írta (június 2.) és ebben már köszönetet mondott a brassóiaknak szolgálataikért. Hogy milyen eszközökkel ment végbe a felkelés elfojtása, arra levelének az a kitétele mutat, hogy a »hitszegő fogarasi oláhok« a havasokban egész erejükkel üldözték a brassóiakat és öljék le őket, csak a nőket és gyermekeket kímélték meg elfogatásuk után. Hogy az ilyen kegyetlen eljárással sem lehetett elfojtani a népmozgalmakat, arra már a következő évből utal a Hátszegen 1435-ben hozott törvényszéki ítélet. Itt azt állapították meg, hogy a hátszegi kerületben a Rusor és Serel kenézség felét bíró Koszta, Sztancsul és egy görögkeleti pap a kenézséget elpusztították, népét elvitték és Moldovába szöktek, azaz a törvényszék szerint a korona ellenségeihez álltak. Ezért a kenézségtől megfosztották őket.

Ugyanebben az időben a máramarosi bányamunkásság is gyűléseket tartott és 1435-ben helyzetének megjavítására új szabályozást harcolt ki. Zsigmond királynak 1435-ben Máramaros vármegye sóbányászatára vonatkozó statútuma ugyanis a sóbányászok gyűléseit hátrányosoknak és károsoknak minősíti a kamara szempontjából.

1436-ban Erdélyben az osztályharc annyira kiéleződött, hogy az itt is, ott is kirobbanó népmozgalmakat már csak fegyveres erőszakkal és az egyházi terror kíméletlen alkalmazásával lehetett ideiglenesen elfojtani, hogy azután annál nagyobb erővel és annál nagyobb területen robbanjon ki az erdélyi és keletmagyarországi nagy parasztfelkelés.

Az 1437—38-i erdélyi parasztfelkelés tehát nem áll előzmények nélkül. Az embertelen elnyomásra már előbb is fegyverrel feleltek a magyar és román parasztok. Hogy mégis kiemeljük ezeknek a kisebb-nagyobb méretű parasztmozgalmaknak sorából az 1437—1438-i parasztfelkelést, annak nemcsak nagyobb területi kiterjedése az oka. Oka elsősorban az, hogy ekkor *közösen* keltek fel a magyar és román parasztok tömegei, közös kizsákmányolóik ellen. De kiemeljük azért is, mert ekkor elég határozottan körvonalazott célokért indultak harcba a jobbágytömegek a kizsákmányoló feudális urak ellen. Így ennek a felkelésnek megismerése igen alkalmas a parasztfelkelések ideológiájának feltárására. Fontos ez a parasztfelkelés végül következményei miatt is, melyek különösen Erdély későbbi sorsára nézve voltak döntő jelentőségűek.

Az erdélyi és kelet-tiszántúli parasztfelkelés egy jóval nagyobb kiterjedésű mozgalom része, azonban a mozgalom többi területén nem tudott megküzdeni az uralkodóosztály súlyos nyomásával és már a felkelés kirobbanása előtt elvérzett. Egyébként a felkelést

kirobbantó okok Erdélyben fonódtak legjobban össze úgy, hogy az elégtelenséget itt lehetett a legkevésbé elfojtani.

A felkelés közvetlen okait keresve, elsősorban Lépes György erdélyi püspök kizsákmányoló módszerét kell szemügyre vennünk. Abban a polgári történetírás is könnyen állást tudott foglalni, a források nyílt beszéde alapján, hogy Lépes György azzal siettetett a nagyjelentőségű felkelés kitörését, hogy új pénzben követelte a tized megváltását. De már előzően láttuk, hogy az ország más részében is előfordult a tized-tehernek ilyen formában való súlyosbítása és a tizedmegtagadók ellen másutt is alkalmaztak a püspökök egyházi kiközösítést. Ezek a körülmények tehát csak a legfontosabbaknak tekinthetők a felkelés közvetlen okai közül, de nem egyedüli vagy speciális erdélyi okok.

Zsigmond király 1433-ban rossz pénzzel árasztotta el az országot, hogy császárrá koronáztatásának költségeit fedezni tudja. Lépes püspök talán tudott arról, hogy a király nemsokára jobb új pénzt hoz forgalomba, hiszen ez egyébként az uralkodóosztálynak is érdeke volt. Ezért *3 évig nem szedette a tizedet*. A tized-fizetéssel való elmaradást elősegítette az a körülmény is, hogy 1435-ben és 1436-ban a török betörése zavart okozott. Mindenesetre a tizedhátralékok felgyűltek. Mikor az új, jobb pénz megjelent, az erdélyi püspök azonnal elrendelte a jobb pénzben való tizedszedést. Ezt azonban Erdélyben bonyolította a hátralék ügye. Lépes ugyanis a hátralékos tized beszédését is elrendelte. A parasztság azonban *határozottan megtagadta a fizetést*. Ez abból is látható, hogy a király Lépes intézkedésének támogatására sietett és nemfizetés esetén szigorú intézkedést helyezett kilátásba. 1436-ban Prágából követelte Zsigmond az erdélyi püspökség tizedszedésének hatáskörébe eső báróktól, nemesektől és más rendű emberektől, hogy fizetessék meg az elmaradt tizedet az új pénzben, melynek 100 dénárja 1 arany forintot tesz ki, vagy míg ez a pénz nem kerül elég mennyiségben forgalomba, fizethetnek a régiebb, »quartling«-nak nevezett pénzben is, de azt megfelelő értékben számítva, a már veretett nagyobb érmék értéke szerint. A parasztság azonban továbbra is *határozottan megtagadta a súlyosabb tized-teher teljesítését*. Erre Lépes püspök az *egyházi terror* eszközhöz nyúlt. Elrendelte, hogy a papok ne végezzenek több esketést, ne kereszteljenek és el se temessék a nem fizetőket. Elrendelte, hogy a papok közösítsék ki azokat a falvakat, amelyek a tizedfizetést megtagadták. Ezek az intézkedések, úgylátszik, nagy területen meg is történtek. Azonban ellenkező hatást értek el vele, mint amit tulajdonképpen akartak. Csak még jobban kiéleződtek az ellentétek a nép és a klérus között, egyre nagyobb lett a klérus elleni gyűlölet. Ezek a tized-

viták Erdélyben összefonódtak a *görögkeleti románság sérelmeivel* is, akiket már korábban a súlyos terhet jelentő tizedfizetés alá fogtak. Ezekhez csatlakozott még az erdélyi kismenesség sérelme is, mert a fokozott tizedteher a tizedfizetésre kényszerített kismeneseket is súlyosan érintette.

A feudális kizsákmányolás más téren is súlyosbodott. A *szabadköltözésnek* az előző évtizedekben való gyakorlati megszüntetését, mint a felkelés második okát, a parasztok panasza igen élesen tünteti fel. A felkelés további oka volt az, hogy a nagy pestisjárvány után az újrabenépesítés érdekében eltörölt disznó utáni tizedet ismét kezdték behajtani. Ezen a ponton az átmeneti, rövid enyhülésre következő fokozott teher különösen súlyos sérelmet jelentett. Végül a parasztság sorsában beállott rosszabbodást tükrözi az is, hogy a telkes jobbágyság mellett megjelentek már a *zsellérek*.

A zsellérek rétegének kialakulása a differenciálódási folyamatnak, a parasztság széthasadásának eredménye. Ez a folyamat egyfelől abban állt, hogy a telkes jobbágyságból egy vékony gazdagparaszi réteg emelkedett fel, másfelől — s ez a lényegesebb — kialakult a töredéktelkes jobbágyság és a telküket elvesztett zsellérek egyre növekvő rétege. *Molnár Erik* kutatásai szerint ez a folyamat már a 14. század végén annyira előrehaladt, hogy megjelenik a zsellérek speciális egyházi terhe, az ún. kereszténypénz (éppen a váradi káptalannál), sőt a királyi rendeletekben az igazságszolgáltatás szempontjából is külön szabályozzák helyzetüket. A *zselléresedés okai* a feudális kizsákmányolás fokozása és az árutermelés fejlődése. A növekvő földesúri, egyházi és állami terhek súlya mellett a piac törvényei is jelentkeztek, mint a parasztság elszegényedésének tényezői. A szegényparasznak alacsony, kedvezőtlen áron is el kellett adnia terményeit, hogy feudális terheinek eleget tehessen. Ki kell emelni a zselléresedés okai között azt, hogy párhuzamosan meggyengült a parasztság ellenállásának erős fegyvere, a *falusi földközösség* is. A földközösségen belül csökkent az egyébként elszegényedők részesedése. E mellett az urak a földközösségi legelőket, réteket, halászó vizeket, erdőket egyre korlátozták, egyenesen elko-bozták, használatukat pénzfizetéshez kötötték. A földközösség elleni támadások azonban csak fokozták a parasztság elkese-redett ellenállását.

A zselléresedés folyamatát bizonyítja ilyen elemek részvétele az 1437. évi erdélyi felkelésben. A felkelés második fellángolása után kötött második kolozsmonostori egység ugyanis olyan parasztokról is beszél, akiknek sem háziállatjuk, sem más vagyonuk nincs, hanem kapálással, csépléssel szerzik meg mindennapi élet-müket.

A tizedfizetés megtagadása is egyik jellemző vonása lehetett annak az »eretnekségnek«, ami ellen a felkelés előtti évben az inkvizíció erőszakosan fellépett. A parasztság és a vele szövetséges rétegek társadalmi elégedetlenségét és a feudalizmus elleni mozgalom kiterjedését egészen részletesen megismerhetjük az inkvizíció működéséből. Erről viszont a ferencrendiek feljegyzéseiből és korabeli oklevelekből nyerünk részletes értesülést. Az említett forrásokból egy, a nagy parasztfelkelés formájában jelentkező megmozduláson túlmenő, összefüggő »husziták«-mozgalom kialakulása állapítható meg Magyarország nagy részén. Ez a mozgalom előzménye a nagy erdélyi parasztfelkelésnek, pontosabban a parasztfelkelés ennek a mozgalomnak része és legteljesebb kifejlődése. Az üldözött husziták és a növekvő elnyomást szenvedő görögkeletiek kapcsolata a katolikus klérus elleni közös osztályérdekre mutat s egyben megvilágítja a mozgalom kiterjedését is. A *husziták, bosnyák eretnekek és görögkeletiek együttműködése* Boszniától a Száva- és Duna-melléken, a Szerémségen, Pécsen, Kálocsán és Temes megyén át Erdélyig terjedt. A nagy felkelés kitörésének feltételei lassan értek meg és 1437-ben következett be teljes kirobbanása. Akkorra azonban az ország déli részein sikerült elfojtani a mozgalmat az inkvizíció és a hadsereg segítségével, még mielőtt az első megmozdulásokon túljutottak volna. Ezért a parasztfelkelést kifejlődött alakban már csak Erdélyben és a Tiszántúl keleti részén látjuk lejátszódni. Időben egybeesik ezzel a budai szegény elemek felkelése.

A parasztmozgalmat elterjedési területének nagyobb részében az inkvizíció fojtotta el. Vezetője Marchiai Jakab volt, aki 1432-ben lett a magyarországi és boszniai minorita rend vikáriusa. 1435-ben Zsigmond király birodalmába hívta, hogy a husziták és más eretnekek ellen, mint inkvizitor harcoljon. 1436-ban a bási zsinat és a pápa megbízást adott neki, hogy Dél-Magyarországon írta ki a huszitákat. Működése kiterjedt Bács-Bodrog megyére, Pécsre, Csanád megyére, a nagyváradi egyházmegyére, különösen pedig a Szerémségre és Erdélyre. Ezek voltak azok a területek, ahol különösen elterjedtek az eretnektanok a lakosság körében. Az inkvizitor működésére jellemző, hogy az eretnekséggel vádoltakat haláluk után sírjukból is kiásatta és elégette. A Szerémségből, különösen Kamenicből (Pétervárad mellett) az eretnekeket kiűzte. Tevékenysége olyan felháborodást és ellenállást keltett a lakosság körében, hogy 1438 május 28-án a ferencrend főnöke, Casalis Vilmos is levélben hívta fel Marchiai Jakabot, hogy mérsékelje »buzgóságát«.

Marchiai Jakab a püspökség által rendelkezésére bocsátott csapatok segítségével Erdélyben a husziták üldözésén túl arra törekedett, hogy a görögkeleti vallású román parasztokat a katolikus

vallásra térítse át. Erre irányuló erőszakos intézkedései egybeestek a katolikus egyháznak a *jokozott tized behajtására* irányuló intézkedésével. Ezért működése a magyarországi katolikus főpapság legnagyobb részében megalázkodást keltett s ennek megfelelően György esztergomi érsek 1436-ban a pápához intézett levelében a pápának figyelmébe ajánlotta az inkvizítor *»érdemeit«*. Ugyanezt 1438-ban is megismételte, amikor különösen a pécsi egyházmegyében végzett cselekedeteit dicsőíti. Az esztergomi érsek szerint Marchiai Jakab *»okosan, helyesen, igazságosan és jól járt el az eretnekek megmentésében«*. Az esztergomi érseknek ezek a szavai összefoglalják az ismert egyházi megnyilatkozásokat, amelyekből arra derül fény, hogy az egyházfők milyen örömmel üdvözölték az ellenálló nép ellen vallási mezben intézett támadást.

Lássuk most részletesebben Marchiai Jakab működését. János váradi püspök papsága kérelmére az inkvizítort a nagyváradi egyházmegyébe hívta. Maga a váradi püspök is 1435 előtt ferencrendi szerzetes volt, és a király éppen azért hívta meg őt a püspöki székre, hogy az eretnekek ellen harcoljon. György, a bácsi egyházmegye helynöke ugyancsak sürgősen kérte, hogy az inkvizítor jöjjön kerületébe az aggasztóan *»izgató«* eretnekek ellen. Lépes György erdélyi püspök, akinek a tizedkérdésében ekkor már éles ellentéte volt az erdélyi parasztsággal, Erdélybe hívta meg az ott működő husziták ellen. Magához kérte Marchiai Jakabot a temesi főesperes (a *csanádi püspökség* helynöke) is. A kalocsai káptalan a pápához írt levelében azt hangsúlyozza, hogy a kalocsai és bácsi egyesült egyházmegyében Marchiai Jakab régi idő óta ott tenyésző papi és világi eretnekek sokaságát fedezte fel. Az eretnekek éjjeli órákban titkos helyeken, erdőkben, pincékben, malmokban, hegyi rejtékhelyeken és barlangokban gyülekeztek. Hogy az inkvizítor működése milyen eredményt ért el, arra jellemző a tudósításnak az a része, mely szerint Marchiai Jakab egyházmegyéjüket az eretnekektől teljesen megtisztította. Pedig, hogy mennyire nem tudták a paraszti ellenállást megszüntetni, arra rámutat az, hogy a jövőben keletkező eretnekség meggátolására az inkvizítor öröket állított a városokban és falvakban. Jakabot a szerémi püspök is egyházmegyéjébe hívta, ottani működését bizonyítja, hogy a püspök a pápa elé tárta az eretnekek tévelygéseit és figyelmébe ajánlotta az inkvizítornak az eretnekek kiírtásában szerzett érdemeit. Milyen éles harcban állottak az elégedetlen parasztok a katolikus egyházzal, arra jellemző, hogy a szerémi püspök levele szerint a katolikus egyházat a sánta zsinagógának nevezték. Ezen a vidéken nemcsak Kamenic táján, hanem Futakon is ásatott ki és égettetett meg halottakat Marchiai Jakab. Az inkvizítor működött a pécsi egyház-

megyében is, — legalább is tudomásunk van arról, hogy Henrik pécsi püspök öt espereseinek befogadásra ajánlotta.

Az inkvizíció működése összekapcsolódott a *tized-szedéssel* és a nem katolikus bosnyákok, szerbek és románok *tértítésével* is. Tamási László Pozsega-vármegyei főispán 1437. évi tudósításából megállapítható, hogy a Duna és Száva partjain a szerbek és görögkeletiek között lappangó *patarénok* a husziták működése következtében ismét felütötték fejüket. A délvidéki inkvizíció munkája ezek ellen is irányult. Tamási meg is jegyzi, hogy a több éven keresztül újra keletkezett bosnyák eretnekséget a városokban és falvakban Marchiai Jakab inkvizíciója irtotta ki. Korabeli feljegyzés szerint a klérus azzal vádolta a huszitákat, hogy igen sok *huszita a görögkeletiekkel összeköttetésben* az országot elfoglalni szándékolta. Ez a megjegyzés az ellenük intézett térítőhadjárat indokolása lehetett. Erre utal az a tény, hogy György esztergomi érsek 1436-ban a pápához írt levelében kiemelte, hogy Marchiai Jakab serényen dolgozott a görögkeletiek térítésén. A szerbek és románok ellen intézett erőszakos térítés a Délvidéken is, de különösen Erdélyben elősegítette a felkelés kitörését. Az inkvizíció működését azonban az egész országra ki kellett volna terjeszteni ahhoz, hogy a katolikus egyház kizsákmányoló tevékenysége ellen tiltakozó tömegeket ilyen eszközökkel lecsendesíthessék.

Ebben az időben ugyanis a huszitizmus már nemcsak a Délvidékre és Erdélyre terjedt ki. Észak-Magyarország jelentős részén — Nagyszombat és Szokolca vidékén — a nép 1430 körül huszita volt. Erősen terjedt a huszitizmus a szlovákok körében is. Már 1419-ben inkvizítort küldtek Magyarországra a huszita eretnokség ellen. 1420-ból pedig azt említik, hogy magyar huszitákat Moldovába száműztek. Bihar és Szilágy vármegyében is számos csúcsives templommal kapcsolatban a nép évtizedeken keresztül emlegette még, hogy azokat a husziták építették. *A huszitizmusnak a magyarok körében való elterjedésére* mutat az is, hogy Husz János korában a prágai egyetem filozófiai fakultásán több hallgató szerepel, akik 1436 körül Magyarországon huszita-vezetők. 1437-ben a mérsékelt huszitákkal kötött megegyezést Csehországban magyar nyelven is kihirdették, ami bizonyítja, hogy voltak magyarok is a husziták oldalán. Hiszen már 1420-ban akadtak magyarok, kik Zsigmond hadserege előtt magyar nyelven akarták bizonyítani a husziták igazságát, amit Zsigmond természetesen nem engedett meg. Ilyen nagy kiterjedésű mozgalmat Marchiai Jakab pápai inkvizitor néhány éves működése tehát nem irthatott ki mindenütt. Az uralkodóosztály és a klérus elleni elégedetlenséget ilyen módszerekkel csak kiélezni lehetett.

Az 1436-ból fennmaradt egyházi források természetesen nem az adott társadalmi és gazdasági viszonyokból magyarázzák a magyarországi elégedetlenség okait, hanem azt hangsúlyozzák, hogy ezeket a mozgalmakat *külföldről* irányították. Így az erdélyi püspök azt állította, hogy Moldovából metélték meg az ő nyárait. Más egyházi forrás 1436-ból azt bizonygatja, hogy miután Zsigmond király Csehországot meghódította, a husziták onnan vándoroltak be csoportosan Magyarországra és ott fegyveresen szervezkedtek. Kétségtelen az, hogy a parasztság kapcsolatokat tartott fenn a cseh huszita csapatokkal és a Moldovába száműzött magyar huszitákkal, de természetesen a *belső viszonyok* okozták elsősorban, hogy a feudalizmus elleni mozgalom mindazokon a területeken terjedt, amelyeken a nép súlyos kizsákmányolás és elnyomás alatt állt. Délvidéken a különösen súlyos robot és a zselléresedés előrehaladása lehetett az elégedetlenség növekedésének közvetlen oka.

A papság panaszkodó levelei 1436-ban a nép körében a klérus elleni fegyveres szervezkedésekről szólnak. Ez a panasz nem csupán a parasztság elleni terror bevezetésének megindokolását szolgálta, hanem egyes, már megtörtént *fegyveres felkelésekről* is tudósít. Így pl. a kalocsai káptalannak és a szerémi püspöknek a pápához intézett levele azt említi, hogy Marchiai Jakab az ország sok részén a legnagyobb életveszélyben forgott. Ez volt az oka annak, hogy inkvizíciós útjában állandóan fegyveres püspöki csapatok kísérték. Ilyen bandériumról hallottunk már, amikor azt az egri püspök a husziták ellen akarta küldeni. Ennek ellenére a mozgalom és a fegyveres szervezkedés olyan mértéket öltött, hogy a bandériummal kísért Marchiai Jakabot több helyütt megzavarták inkvizíciós tevékenységében. Így a pozsegai főispán 1437-ben arról panaszkodott, hogy az inkvizitort a Száva és Duna között mentében akadályozták. Jellemző, hogy mikor Bálint eretnek kamenici papot a bíró kezébe adták, akkor egy másik Bálint és társai karddal rohantak a bíróra és a papot fegyveres támadással szabadították ki. Ezek a tények mutatják, hogy a fegyveres felkelésnek feltételei Erdélyen kívül is megvoltak.

A kisebb-nagyobb fegyveres összecsapások során a parasztok jól kiképzett csapatokat szerveztek. Bonfini szerint négyszögekbe osztott *hadoszlopokban* támadtak és nyomultak előre. Az erdélyi parasztfelkelők is alkalmazták a cseh husziták félelmetes fegyverét, a szekértáborot, azonban csak védelmi fegyverül. A Bábolna hegyén *elsáncolták magukat*. Ezt a hegyet, mely Alparét község határában (Szolnok-Doboka vm.) fekszik, úgy látszik, állandó központtá kívánták tenni. Itt gyülekeztek az elégedetlenek és a táborban halmozták fel valószínűleg a kastélyok elleni támadások során szerzett élelmet és jószágot. A parasztfelkelés kezdeti sikeréhez

kedvezően járult hozzá az, hogy a király nem indított sereget a parasztok ellen. Ekkor egész sereg cseh zsoldos állt a király szolgálatában Magyarországon s talán a csehek átállásától való féltében nem fordította őket a parasztok ellen. Ugyanakkor csapatait lekötötte a törökök elleni felkészülés szüksége is. Éppen 1437 február 7-én intette a király az erdélyi vajdát a török ellen való készülődésre, és ő maga is erős cseh hadat ígért az ország védelmére. Így az erdélyi nemesség az első időben a maga szétforgácsolt erejére volt utalva.

A felkelés 1437 tavaszán Déva táján robbant ki és Alsó-Fehér vármegyéből tovább vitték a parasztszapatok. Az *első támadás* a szászokat érte, amit Lépes alvajdának a szászok panaszára 1437 április végén Déváról írt válaszlevele bizonyít. Ezt a támadást az Alsó-Fehér vármegyében fegyvert fogott és a szász Királyföldre betörő parasztok indították. Vezetőjük Kardos János volt. A szászok szembeszálltak a paraszttal, de a mozgalom továbbterjedését nem tudták megakadályozni. Kardos csapatát valószínűleg szétoszták, a vezető talán elesett, mert később neve nem szerepel, de a mozgalmat a parasztok tovább vitték.

A felkelés ezután áttért Észak-Erdélyre, sőt a Tiszántúl keleti részére is. Igazi központja Szolnok-Doboka vármegye lett, de a Maros vidékére, Kolozs vármegyére, a Szamos-vidékre, Szatmár és Szabolcs vármegyékre is átcsapott. A Nyírségben egy Márton nevű paraszt vezetésével tört ki a felkelés. Ezt azonban a szatmári és szabolcsi nemesség leverte és a vezetőket kegyetlenül kivégeztette. Ebben a felkelésben Nyíregyháza mezőváros is szerepel, melynek a Báthoriakhoz húzó lakosai a felkelt parasztoktól sok kárt szenvedtek.

A Bátor-hegyen gyülekező erdélyi parasztok követeket küldtek a nemesekhez, azonban Csáki László erdélyi vajda a *követeket lefejeztette*. Ebben részes lehetett Lépes Lőránd alvajda is, az erdélyi püspök testvére, aki természetesen szintén szembenállt a paraszttal. Csákiék cselekedete is egyik történeti példája annak, hogy az uralkodóosztály jószántából soha semmi engedményt nem akar tenni a sorsuk enyhítését követelő dolgozó osztályoknak. A parasztság követein elkövetett közönséges gyilkosság nyomán kitört harc az urakat rákényszerítette az egyezkedésre. A csata 1437 július elején Dés mellett zajlott le és a kétségbeesetten harcoló *parasztság* gyengébb fegyverzete ellenére, a felkelésben még résztvevő kismanesek segítségével, Erdélyben első ízben *nagy győzelmet aratott*. Erdély legyőzött urai, akik a csata előtt még megölték a paraszttal követeket, most tárgyalni kényszerültek a felkelő jobbszárral. A tárgyalás eredményeképpen július 6-án *megegyeztek a kolozsmonostori káptalan előtt*. A megegyezésben kimondták, hogy a felkelt parasztok közkegyelemben részesülnek. A nemeseket arra

kötelezték, hogy ne merjék bántani vagy megkárosítani a parasztkapitányokat és más vezetőket, sem a felkelésben résztvett parasztokat. Ennek biztosítására évenkénti gyűlést rendeltek a Bábolna hegyére, amelyen megállapítják majd, hogy a megegyezést a felek megtartották-e. Ez a gyűlés a kismenesség javára is szolgált, amely így a parasztok harcának eredményeképpen, az államügyekre fokozott befolyást nyert volna.

A polgári történetírás sovíniszta célokat szolgáló megállapításaival szemben hangsúlyozni kell, hogy a felkelők nagy tömegeit nemzetiségi különbség nélkül adták a vegyeslakosságú erdélyi vármegyék *magyar és román jobbágjai*. Hunyad és Krassó vármegye nagy román tömbjei, úgy látszik, már nem vettek részt a felkelésben. Hasonlóképpen az Erdéllyel határos és erősen román lakosságú Arad, Bihar és Máramaros vármegyék jobbágyságának részvételéről sem tudunk. Annak hogy a nagyrészt román lakosságú Fogaras vármegye parasztjai nem voltak a küzdők között, oka az előző években lejátszódott felkelésekre bekövetkezett kíméletlen elnyomás lehetett. De Alsó-Fehér vármegyében, ahol a felkelés kiobbant, ugyancsak éltek románok és a parasztságban forrászerűen kimutatható a románok részvétele.

A feudális társadalomban még nem voltak nemzetiségi különbségek. A feudális uralkodóosztály tagjai, nemzetiségi különbség nélkül, a hűbéri társadalom kizsákmányolói voltak. Ezért állt a román kenézek nagyrésze a parasztmozgalmak idején a magyar földesúri osztály mellé. Másrészt viszont *nemzetiségi különbség nélkül szenvedték az uralkodóosztály elnyomását a magyar és román jobbágyságok*. A feudális társadalomban az ország fogalma csak a feudális előjogokkal rendelkező nemeseket jelentette. Tény azonban az, hogy a románoknak voltak a magyar jobbágyságtól eltérő, *speciális sérelmeik is*, amelyek foglalkozásbeli és vallásbeli különbségekből eredtek. A magyar jobbágyság és a katolikus klérus gazdasági ellentétein túl, a román parasztságnak külön ellentéte is volt a katolikus klérussal. A gazdasági leigázás ugyanis a görögkeleti románok erőszakos térítésének formájában jelentkezett. Az átterítés is a tizedszedést törvényessé tevő intézkedés volt. *Elfogadásával a román parasztság belenyugodott volna helyzetének további súlyosbodásába*. A katolikus egyháznak a görögkeletiek elnyomására irányuló politikája így vált a nemzetiségi elnyomás kiinduló pontjává.

A már idézett egyházi források is mutatják hogy Marchiai Jakab inkvizíciója az erdélyi románokra is fokozott nyomást gyakorolt; másrészt a románok aktívan szerepeltek a klérus elleni harcban. Erre utal a husziták és görögkeletiek együttműködésének

említése az idézett forrásokban. A románok erőszakos megtérítésére irányuló hadjárat nem Marchiai Jakab egyéni túlbuzgóságának volt a következménye, amit bizonyít az a körülmény, hogy a baseli zsinat rendelte el a görögkeletiek áttérítését a katolikus egyházba. Egy 1438 március 9-én kelt oklevél Pál argyesi (Muntenia) püspököt a baseli zsinat által a keleti keresztények visszatérítésére rendelt adó begyűjtésére kiküldött biztosnak tünteti fel. Az oklevél tartalma az, hogy néhai Losonczy Dénes özvegye és leánya részére a püspök búcsúlevelet ad. Az a tény, hogy a magyar uralkodóosztály tagjai a katolikus egyháznak erre a célra pénzt adtak, bizonyossá teszi, hogy nemcsak Munteniában, hanem Erdélyben is folyt a *görögkeletiek áttérítését célzó szervezett hadjárat*. Mindezek az okok megvilágítják, hogy a románoknak speciális okaik is voltak a felkelésben való tömeges részvételre.

Az erdélyi románok nemcsak a felkelésben vettek részt, hanem résztvettek annak *vezetésében* is és a felkelés folyamán kötött kolozsmonostori egyesség megkötésében. A tized kérdésében az oklevél nem szól arról, hogy a katolikus püspökök részére a románok is tizedet kötelesek fizetni és csak a *magyarok részéről* az erdélyi püspököknek járó tizedről beszél. A polgári történetírás ebből azt a következtetést vonta le, hogy a románok nem is vettek részt a tized-kérdés miatt kitört felkelésben. Viszont más forrásokból már láttuk az arra irányuló kísérleteket, hogy az egyház román jobbágyaitól tizedet szedjen. Természetesen a parasztok győzelme után, ahol legalább is a törvényes helyzefet szögezték le, nem szerepelhetett az oklevélben az, hogy a románoknak tizedet kell fizetniük. A románoktól szedett tizedről való hallgatás tehát éppen azt jelenti, hogy a románok a magyar jobbágysággal karöltve, fegyverrel vívták ki a tizedfizetésre kényszerítésükről való lemondást. A románok szerepére mutat az is, hogy az oklevél más, a románokra jellemző terheket említ. Elsősorban az ötvenedet, amit juhok és más állataik után a románok fizettek. A szövegből ki is tűnik, hogy a románok az ötvenedre nézve a felkelés eredményeképpen könnyítést vártak. Másrészt a románok le akarták rázni az őket terhelő új követeléseket. Ilyen volt a sertések és méhek utáni tized, amelyet a várak alatt élő románoktól is behajtottak. Ezek eltörlése nemcsak magyar, hanem román cél is volt. Ezeknek a követeléseknek a kolozsmonostori egyességben való előfordulása, a *magyarok és valachok egyetemének* említése, továbbá Vajdaházi Nagy Pál magyar-román zászlótartói szerepe mutatja, hogy a románok *résztvettek a kolozsmonostori egyesség megkötésében*. Történelmünk dicső emléke, hogy a közös felkelés eredményeképpen a kolozsmonostori egyességben *a magyar és román*

jobbágyok testvériségben szerepelnek, mint az erdélyi fejedelemség országlakosai».

Erdély urai már az első kolozsmonostori megállapodást sem akarták megtartani s ez a felkelés újabb kirobbanását eredményezte. A püspök nem is ismerte el a békekötést, ami megfelel annak az egyházi alapelvnek, hogy az eretnekekkel kötött szerződés felbontható. A megegyezés azonban a földesurakat is megalázta és azt csak kényszerből kötötték meg. Kiderült ugyanis, hogy olyan erős parasztsereggel állnak szemben, amelynek legyőzésére nem készültek fel. Időt akartak nyerni tehát a győzelem feltételeinek biztosítására. Elsősorban a parasztság szövetségesét, a kismanességet akarták tőle eltántorítani. A püspök ennek érdekében elismerte a *kismanesség mentességét* a tized fizetésétől. Bár a kismanességnek is voltak a főurakkal ellentétei, ennek az engedménynak megtétele után meglátszott annak a következménye, hogy nekik maguknak is voltak jobbágyaik: a kismanesség ingadozni kezdett és egyrésze elhagyta a felkelők sorait.

Ugyanekkor a főurak mindent megtettek új feudális sereg szervezésére és ennek érdekében szövetségeseket kerestek. Ezeket megtalálták a székelyekben és szászokban. Velük *Kápolnán* 1437 szeptember közepén egyességet kötöttek (*unió*), ebben biztosították egymást kölcsönösen, külső és belső ellenség ellen. Többek között az *»elvetemült«* parasztok ellen is. Ugyanekkor megígérték a nemes-ség és a püspök között fennállott kölcsönös sérelmek elfelejtését. Az uniót a 7 székely szék vezetősége, a szászok, Beszterce és a Barcaság kötötték meg a megyei nemességgel. Ezért három nemzet uniójának (*unio trium nationum*) nevezik. Ennek a magyar és román jobbágyság ellen irányuló szervezkedésnek eredménye az, hogy vele a románokat teljesen kiszorították az erdélyi politikai szervezetről. A nemesek valóban nagy hadsereget hoztak össze és felkészültek a kápolnai unióval lényegében már megszegett kolozsmonostori egyesség nyílt megsértésére. Ez a törekvésük természetesen nem maradhatott titokban s a parasztok ismét felkészültek a küzdelemre.

Szeptember végén erős ütközet folyt le a parasztok és a vajda seregei között s a parasztokat ezúttal sem tudták megverni. Az Apáti mellett lefolyt véres csatában a nemesek vereséget szenvedtek, úgyhogy ismét egyesség-kötésre kényszerültek. Október 6-án *Apátiban kötötték meg* az egyezményt és azt Kolozsmonostoron leírtatták. Lényegében az első egyesség pontjait tartották érvényben, de az új egyesség mégis kedvezőbb a nemesség számára. Ez a megállapodás is csak ideiglenes, itt azonban már nem említik a parasztoknak István király oklevelében foglalt jogait, hanem a

királyra, a nemesekre és a parasztság képviselőire bízák a parasztság és a földesurak viszonyának végleges rendezését. Ezúttal a nemeseknek sikerült kihagyniok a szerződésből a Bábolna hegyén tartandó évi gyűlést is. Nem rendelkeztek a tizedügyről sem, pedig azt időközben a püspök csak a nemesség javára rendezte. Megállapodtak abban is, hogy mindkét hadviselő fél követeket küld a királyhoz, és amíg ezek visszatérnek, az egység és egyetértés érdekében kötnek mindkét fél között békét. A parasztok, mint szervezett közönség (Universitas Rusticorum) jelentek meg. Képviselőik között ott volt Budai Nagy Antal, Kolozsvári János mester, Virágosberki Oláh (!) Mihály és Vajdaházi Nagy Pál. Hogy a parasztok vezetői mégis elfogadták az előbbi megállapodásnál kedvezőtlenebb feltételeket, az annak a következménye, hogy *erőik már megfogyatkoztak*. (A kisnemesek nagyrészt leszakadtak, a parasztok egyrésze a szerződésben bízva, hazatért, az urak ereje megnőtt az unió következtében.) Különösen mutatja az erőviszonyok rosszabbodását a parasztok szempontjából az, hogy a szerződést megszegő földesúrral szemben az elégtételadást a vajdára vagy alvajdára bízták, a parasztkapitány vagy paraszt vizont fejével és vagyonával lakol a szerződés megsértéséért.

A szerződő ellenfeleknek követeket kellett tehát Zsigmondhoz indítaniok, azonban a királytól válasz nem jött. A nemesség valószínűleg nem is jelölte ki a királyi udvarhoz küldendő követeit. Zsigmond december 9-én külföldön meghalt. A nemesség most igyekezett a parasztok központi seregén kívül működő kisebb csapatokat leverni, hogy azután könnyebben verjék le a főerőt. Így újra kirobbantak a harcok. A parasztok ismét megtámadták a nemesi csapatokat és a még érintetlenül maradt kastélyokat és birtokokat. Elfoglalták *Kolozsvárt* is. Ekkor a harc súlypontja Kolozsvár környékére esett. A nemesség, miután a szamosmenti felkelést elfojtotta, mégjobban fokozta támadását. Ezeknek a harcoknak során pusztították el a parasztok a Kolozsvárral szomszédos Fejérd községet is. Ezt a Báthori Szaniszló fiainak tulajdonában lévő falvat a harcok során a parasztok állítólag teljesen megsemmisítették, a birtokosok officiálisát megölték. A döntő csatában azonban a parasztok nem tudtak már sikert aratni. December 10. és 14-e között zajlott le ez a *döntő ütközet* Kolozsvár és Kolozsmonostor határában s ebben *Budai Nagy Antal* is elesett. A szász nemzet jegyzőkönyve szerint Budai Nagy Antalt Kolozsmonostornál a nemesek megölték és darabokra vágták. Kilenc társát, akik ugyancsak a parasztok vezetői közül kerülhettek ki, karóba húzták. A parasztfelkelés ettől kezdve teljesen védekezésbe szorult és ilyen körülmények között pusztulásra volt ítélve. *Nagyenyed* városát

december 15-én az ostromló nemések elfoglalták és elpusztították, mert a parasztok egyrésze ide vonult vissza. Ezt a tényt is a szász nemzet jegyzőkönyve öröközte meg.

A felkelő parasztok nagyobb tömegét körülzárták, a parasztok és szövetségeseik által megszállt *Kolozsvárott*. A város sokáig vitézül ellenállt, úgyhogy csak a következő évben került a nemések kezére. Kusali Jakcs székely ispán ostromolta Kolozsvárt, azonban a székelyek erejével úgy látszik, nem tudta bevenni és kénytelen volt segítséget hívni. Ez mindenesetre arra is rámutat, hogy a szászok nem nagyon segítették az ispánt a kápolnai unió ellenére sem. A parasztságot kizsákmányoló szászoknak a nemesekkel is voltak ellentéteik és ebben a vonatkozásban rá voltak utalva a többi város támogatására. A székely ispán 1438 január 9-én értesítette a hét szász széket, hogy az ő csapatai ezen a napon Kolozsvár külvárosát olyan hatalmas haderővel szállták meg, hogy a városból egy lélek sem juthat ki. Felszólította a szászokat, hogy levele vétele után azonnal siessenek segítségére gyalogsággal és lovasokkal a hűtlen parasztok kiirtására. Kolozsvár ellenállásának erejére mutat az, hogy bár a székely seregen kívül az erdélyi többi legfőbb tisztviselő seregei is jelen voltak az ostromnál, a levél tanúsága szerint mégis azzal kellett fenyegetőzni, hogy ha a szászok nem jönnek, a királynak fogják jelenteni. A szászok ostromszerei nélkül tehát nem boldogultak volna a hősieken védekező város ellen. Kolozsvár valószínűleg csak 1438 január utolsó napjaiban hódolt meg.

Kolozsvár városa hadművelleti támpontul szolgált a parasztoknak, és a földesúri sereg csak hosszú ostrommal vette be a várost. Ezért a földesurak a parasztok elleni megtorlás során Kolozsvár városát megfosztották kiváltságaitól. Ezt bizonyítja Losonczy Dezső erdélyi vajdának 1438 november 15-én kelt oklevele, amelyben a kolozsvári polgárokat a királynő és a helytartók elé idézi alperesként az erdélyi nemességgel szemben. Úgy látszik, ebben a perben a kolozsváriak számára nagyon kedvezőtlen volt az ítélet, mert 1441 április 8-án kelt oklevelében *Hunyadi János erdélyi vajda lépett fel Kolozsvár érdekében*. Megesküdött, hogy Kolozsvárt megvédelmezi szabadságában, a magyar királytól könnyítéseket eszközöl ki számára, azonban Kolozsvárnak bizonyára súlyos terheket is vállalnia kellett azért, hogy királyi városi jogait visszanyerje és I. Ulászló király Kolozsvárnak megkegyelmezzon. Ulászló oklevele 1444-ben azzal adja vissza Kolozsvárnak kiváltságait és szabadságait, hogy megbocsátja a városnak az ő ellene állítólag elkövetett, de be nem bizonyított vétségét.

Az erdélyi parasztfelkelés utolsó időszakával esik egybe a *budai plebejus-felkelés*. Budán már 1403-ban szigorú büntetéssel

fenyegették meg azokat, akik a tereken, kocsmákban vagy titkos helyeken tilos ügyekről titokban tanácskoznak. A budai jogkönyv 275. szakasza külön rendelkezik az eretnekek megbüntetéséről. Ezek a tények a növekvő társadalmi ellentétekre mutatnak. Ebben az időben Buda, Pest és Óbuda lakossága együtt kb. 12.000 főre tehető. A lakosság jelentős részét tették ki a különböző zsellér-elemek: szállítómunkások, kapások, pásztorok, cselédek.

1438-ban a német polgárok Budán megölték a magyar kézművesek egyik vezetőjét. Emiatt a magyarok felkeltek, követelték és kivívták a magyaroknak a bírói és esküdti tisztségekben való részvételét. A felkelésben tevékenyen résztvettek a plebejus-elemek, megtámadták és kifosztották a német polgárok és gazdag olaszok házait, majd a királyi kincstárt is megostromolták. Heltai Gáspár így fejezi ki a »magyarok« és »németek« ellentétének osztályjellegét: a magyarok a németekre nagy gazdagságuk miatt irigykedtek. Heltainál a *jövevény parasztoknak* van nagy szerepük a németek és olaszok házainak megtámadásában.

Kolozsvár elestével az erdélyi felkelés még nem semmisült meg: még sokáig harcoltak *szétszórt felkelő csapatok* Erdély különböző részein. A felkelést véglegesen csak 1439-ben tudták lecsendesíteni. A nemesség és szövetségesei a parasztok leverésére újabb egyezményt kötöttek egymással 1438 február 2-án. Ennek az egyezménynek megszegését esküszegésnek minősítették. Az egyezményben nyíltan kifejezett céljuk még mindig »az átkozott parasztok lázadásának és rosszaságának kiirtása«. Ez is arra mutat, hogy a megyei nemesség szövetségesei nélkül még ekkor sem tudott megbirkózni a paraszttal, másrészt, hogy a szászokkal ismét meg kellett fogadtatni, hogy valóban segítik a nemeseket. A parasztfelkelés teljes felszámolását az a körülmény is gátolhatta, hogy 1438-ban Muntenia vajdája, II. Vlad Drakul török csapatokkal együtt megtámadta Erdélyt.

Az 1437—38-as parasztfelkelés ideológiájára, programjára főforrásaink a magyarországi huszitizmusról való feljegyzések, a 15—16. századi krónikások feljegyzései, végül korabeli oklevelek a nemesek és parasztok két megegyezéséről. A források nem adnak egységes képet. Adataikból meg lehet különböztetni a mozgalom balszárnyát és kompromisszumra hajló szárnyát. Porsnyev szovjet történész hívja fel a figyelmet arra, hogy a középkori parasztfelkelések programjai minél realiztikusabbak, annál inkább nem a harc dokumentumai, hanem a tárgyalásoké, a békülése. Már a fáradtság és a nehézségek légkörében a parasztok kompromisszumra hajló, a harc megszüntetésének legkedvezőbb feltételeit kereső részének véleményét fejezik ki. (A két kolozsmonostori egyesség

közötti különbség is erre mutat, láttuk, hogy a második egyesség kedvezőtlenebb erőviszonyok között jött létre.) Maga Porsnyev is kiemeli azonban, hogy még a mérsékelt programok is, mint a tömegmozgalom jelszavai hatalmas szerepet játszottak az anti-feudális harcban. A parasztfelkelések objektív jelentőségét elsősorban nem ideológiai és szubjektív céljaik alapján kell megítélni.

Ezt a megállapítást alkalmazva forrásainkra, azt figyelhetjük meg, hogy az erdélyi mozgalom balszárnyát, a radikális követelések hírdetőit, azok a tömegek és vezetők alkották, akik a forrásokban mint husziták jelentkeznek. A kolozsmonostori egyességek pedig a kompromisszum híveinek programját és a parasztfelkelés, a parasztsereg gyengülését tükrözik. Látni fogjuk azonban, hogy így is nagyjelentőségűek.

Az 1430-as évek magyarországi huszita mozgalmain már említettük, hogy ebben az esetben a parasztmozgalom jelentkezéséről van szó. Az antifeudális harc szükségszerűen vallásos, jelen esetben huszita ideológia formájában mutatkozott. Engels rámutat arra, hogy a katolikus egyház volt a fennálló feudális rend legáltalánosabb összefoglalója és szentesítője. Ezért a feudalizmus elleni minden általánosan megfogalmazott támadásnak, elsősorban a *katolikus egyház ellen* kellett irányulnia. (A német parasztháború.) A forrásokban, mint huszitákkal találkoznak azokkal a paraszttal, akik a feudalizmus elleni fellépésüket az egyház elleni támadással, a tized megtagadásával kezdték s utóbb ez a harcuk kiterjedt a világi földesurak ellen is. Engels tétele, a parasztháborúk törvényszerűsége, tehát a magyar parasztfelkelésre vonatkozólag is érvényesül. A magyarországi huszita-mozgalom céljait tekintve, ki kell emelnünk, hogy tanaik tagadták azt, hogy az egyház földi javakkal bírlasson: a birtokos papot eretneknek bélyegezték, akinek démonok vannak a lelkében. Állást foglaltak a tizedmegtagadás kérdésében is és a kiközösítő papokat az ördög tagjainak bélyegzik. Hangoztatták minden pap egyenlőségét: a pátriárkák, az érsekek az ördög követői. Láttuk azt is, hogy a felkelés kitörése előtt több helyen aggodalommal töltötte el a klérust a papság elleni fegyveres szökevényezés. Ezen a jellemvonásokon túlmenően is azonban a magyarországi eretnekségnek *taborita tartalma van*.

A taboriták a cseh husziták radikális, plebejus szárnya. Törekvéseik *kommunistikusak* voltak, általában minden felsőbbsség ellen fordultak, elvetettek minden, a Bibliában meg nem található dogmát. A magántulajdon teljes megszüntetését kívánták, a vagyonszétosztást, a rendi különbségek eltörlését, a nép közösségén nyugvó köztársaságot, a nők egyenjogúsítását. Ezek a követelések abból eredtek, hogy a csehországi taboriták főleg *parasztlak-*

ból, szegényebb iparosokból, bányamunkásokból tevődtek ki. A hozzájuk csatlakozott alsópapok az osztályellenséget Krisztus tanainak ellenségévé nyilvánították, istenteleneknek, akiket el kell pusztítani a világ színéről az isteni kegyelem közelgő ideje előtt. (Nálunk is erre mutat a papok elleni fegyveres szervezkedés.)

A magyarországi huszitizmus taborita jellegére utal az a körülmény is, hogy János váradi püspök 1436-ban a pápához írt levelében a magyar tartományokban felmerült eretnekséget *sokkal gonoszabbnak* tartja, mint a cseh huszitizmust és terjeszkedését különféle »hazug« ürügyek következményének mondja. Ebben az időben már folyhatott a tized-fizetés megtagadása Kelet-Magyarországon. Később is az egyházi forrás, mint eretnekekről emlékezik meg a felkelő parasztokról: 1437 júniusában írta a pápa Zsigmond királynak: hallotta, hogy Magyarországon eretnekek tenyésznek. A magyar huszita papok lefordították a Bibliát s a bibliai fejtegetések alkalmat adtak nekik a társadalmi követelések burkolt kifejezésére. A bibliafordítás ugyanakkor lehetőséget nyújtott a Szentlélekről vallott hivatalos egyházi felfogás elleni támadásra is. Az inkvizíció elől Moldovába menekült Tamás és Bálint papok fordították le *magyar nyelvre a Biblia* nagy részét. Láttuk, hogy Bálint papot fegyveresen szabadították ki a felkelők bírái kezéből. Bálint pap halála bizonyítja, hogy a huszitizmus Magyarországon is forradalmi követeléseket takart: a vallási vita szempontjából érdektelen török szultán ölette meg, mikor Törökországban hirdette a huszita-tanokat.

A parasztfelkelés korabeli adatai igen szűkszavúak — tekintve a kolozsmonostori egyességektől —, a későbbi krónikások pedig ugyancsak röviden, a dolgokat kiszínezve emlékeznek meg az eseményekről. A szász nemzet egykorú jegyzőkönyve csak azt említi, hogy 1437-ben egy Nagy Antal nevű magyar fellázadt és gyűlevész parasztnéppel egész Erdélyt, különösen pedig *a nemeseket meg akarta hódoltatni*. Thuróczi már parasztkirályokról beszél Erdélyben és a Nyírségben, Antal és Márton mozgalma, mint az árvíz terjedt, az ellenük forduló nemeseket megölték. A falvakba és városokba véres kardot küldtek, hogy mindenki csatlakozzék hozzájuk. Aki vonakodott, *zsákmányra vetették*. A parasztok hatalma annyira növekedett, hogy fegyveresek is alig merték őket megtámadni. Végül az urak nagy serege verte le őket, a vezetőket megölték, a többieket megvakították vagy megcsonkították. Bonfini szerint Antal felforgatásra törekedett és a királyi iránti hűséget megszegve, azért gyűjtött egybe roppant tömeg parasztot, hogy *a szolgaságot magukról lerázzák*. Nemsokára a mezővárosok ellen indult, összezúzta azokat, akik nem csatlakoztak hozzá s különösen a vele

ellenkező nemességből sokat megölt, az ellenálló falvakat és mezővárosokat kiraboltatta. Heltai Gáspár krónikája az események után másfél évszázaddal még kevesebbet árul el a mozgalom programjáról: szerinte a Nyírségben és a Szamosközben Márton bíró parasztsereggel fellázadt és a nemeseket kegyetlenül öldökölte, Erdélyben pedig Nagy Antal lázította fel a paraszt népet, nagy kárt tett a nemesekben, sok nemes megölték, portyáztak. Székely István krónikája még ennyit sem mond. Ezek az adatok a követeléseket mind úgy mutatják be, hogy ebből *taboritákra kell következtetnünk*. Különösen Bonfini feljegyzése a szolgaság megszüntetésére törekvő, a királytól elpártolt Budai Nagy Antalról bizonyítja ezt. Bonfini röviden említi azt is, hogy a parasztok *több jót is javait fejlesztették*. Ahogyan a taboriták következetessége kegyetlenségként jelentkezett az uralkodóosztály ideológiájában, úgy állítja Bonfini Budai Nagy Antalról, hogy a szabadság ürügye alatt zsarnokká lett.

A nemesekkel való átmeneti megegyezés dokumentumai a kolozsmonostori egyességek. Ezekben szó sincs az előbb hallott radikális követelésekről, mégis foglalkoznunk kell velük, mert mint a parasztság mérsékeltbb részének *minimális programjai* is igen jelentősek. A kolozsmonostori konvent előtt kötött egyességekben a parasztok komoly sikereket értek el. Az első kolozsmonostori egyességben fontos engedményeket nyertek a feudális terhek terén és fontos politikai követeléseik teljesültek. Ebben az egyezményben a parasztság képviselői elvben elismerik a földesúri jogokat, de számos földesúri igényt le akarnak rázni azon a címen, hogy a törvényektől és szokásoktól eltérnek. Így a tized terén felmerült jogtalan többletterhektől, valamint a sertések és méhek után szedett tizedtől akartak szabadulni. A *szabadköltözés* terén érvényesíteni akarták a törvényt és beleegyeztek abba, hogy csak terheik és adósságaik kifizetése után, valamint kihágásaiknak a törvényszék előtt való elintézése után költözhetnek el. Ez azonban komoly eredményt jelentett ahhoz képest, hogy előzőleg a nemesek a gyakorlatban megszüntették a szabadköltözést. A parasztoknak az *egyeséghon* elért legdöntőbb eredménye a *kilenced eltörlése*. A parasztság vállalt pénzterheket, ajándékokat, haszonbérben birt földéért és szőlőért megfelelő bérfizetést, végül robotot. Ezek mértéke azonban csekély volt. Az elért eredmény tehát jelentős. A vállalt terhek továbbá azt is tükrözik, hogy a termelőerők időközben fejlődésen mentek keresztül.

Formailag ezek az eredmények olyan követelésekre mutatnak, amelyek a parasztság egykori kedvezőbb helyzetét rögzítenék. Így a polgári történetírás ezekből a »patriarchális« állapotokra

való visszatérés célját olvasta ki. Ezek azonban csak formai tulajdonságok. A parasztság harca jogaiért és a földközösségi földek, erdők, legelők stb. visszaszerzéséért nem egyszerűen valami »multbanéző« követelést jelent. Engels a falusi földközösséget nagyra értékelte: ez a parasztságnak a jobbágyviszonyok közt helyi összetartó erő és ellenállási eszközt adott. Ezért az épségére vagy visszaszerzésére irányuló törekvés sem azonos azzal, hogy a feudálizmus régi formáját akarták volna visszahozni. Ellenkezőleg, mindez a parasztság *antifeudális harcának része*, termelőerőinek és antifeudális harca támaszának védelmére. Ha a parasztság vállalt is feudális terheket, a parasztok magukat mégis a nemesek mellett országlakosoknak tartották és *szervezett rendnek minősítették*. Erre mutat a tárgyalás és megegyezés tényén kívül »az erdélyi fejedelemség magyar és valach országlakosai egyetemének zászlótartója« kifejezés. Az évenként a Bábolna hegyén való megjelenés és a nemesek ellenőrzése azt jelenti, hogy a parasztság, mint a nemesiséget ellensúlyozó rend akart szerepelni. Ez a követelés a kialakult nemesi alkotmány falait dőngette és csak formailag jelentette a multhoz való visszatérést. Az évenkénti *ellenőrző gyűlés* ugyanis a régi vármegyei általános gyűlésekre emlékeztet, amikor a 14. században a megyei gyűlésekről a parasztokat még nem sikerült kirekeszteni, a megyei gyűlések meghívói nemeseknek és nem nemeseknek egyaránt szóltak. Ugyanígy csak formailag jelent multbanézést az, hogy a parasztok követeléseiket úgy fogalmazták meg, hogy »a szent királyok által a magyarok országa minden lakosának adott és engedett szabadságok visszaszerzése és visszanyerése érdekében« egyeztek meg, és várták a királytól István király oklevelének előkeresését, hogy annak szabadságai szerint éljenek. A lényeg az, hogy a fennálló állapotok ellen fordultak. A felkelés fejleményeinek szempontjából azonban ezt a megegyezést a kompromisszum jelének kell minősítenünk abból a szempontból is, hogy a földesurak ezzel időt nyertek és a megegyezésben bízó parasztok egy része rögtön széteszlott.

A *felkelés hanyatlása idején* a második kolozsmonostori egyeségben részletezték a jobbágyok és zsellérek terheit. Az egésztelkes paraszt évenként 1 arany forintot fizet, a fél- vagy negyedtelkes kevesebbet, a jószág nélküli zsellér is fizet évi 12 dénárt. A parasztok e mellett ajándékot adnak évenként háromszor, robotolnak és földesúri joghatóság alatt maradnak. A második egyesség is biztosította a szabadköltözés jogát.

Azt már láttuk, hogy a parasztfelkelésben együtt harcoltak a magyar és román parasztok, husziták és görögkeletiek. Foglalkoznunk kell még a parasztok vezetőivel és szövetségeseivel. A

parasztok vezetőinek osztályhelyzetét pontosan nem ismerjük, úgy látszik azonban, hogy kismesek, falusi parasztbírók és polgárok szerepelnek közöttük. Láttuk, hogy a *kisnemesség* egyházi terhei miatt átmenetileg csatlakozott a parasztsághoz. Mihelyt azonban a feudális uralkodóosztályt nagy veszély fenyegette, az egyház engedményt tett a kismeseknek és ezzel leválasztotta őket a parasztoktól. A kismesek árulásának nagy szerepe lehetett az erőviszonyok megváltozásában, a felkelés hanyatlásában. A parasztfelkelésben Kolozsvár közelében levő falvakból még néhány előkelő nemes is résztvett, így Zsuki Mihály és Dávid. Ezek ellen ezért a felkelés leverése után hűtlenségi pert is indítottak. A felkelés vezetői közül pontosan nem állapítható meg Budai Nagy Antal osztályhelyzete. Kismes is lehet. Előneve nem mutat polgári kapcsolatra, mert Buda nevű helység Kolozsvár közelében is van, valószínűleg erről nyerte nevét. Hasonlóképpen ismeretlen Vajdaházi Nagy Pál osztályhelyzete. Kardos János, Márton bíró, Széki Tamás, Gál László maguk is parasztok.

Úgy látszik, hogy a *polgárság szegényebb rétege* is résztvett a parasztfelkelésben. A parasztok egyik vezetője: Kolozsvári János mester ismert kolozsvári polgár. A felkelésben fontos szerepet játszott Kolozsvár, amely többek között a jobbagyság szabad költözködéséért vívott harcban gyakran ütközött össze előbb is, később is a földesurakkal. A mesteremberek részvétele elősegítette a parasztság átmeneti sikerét. A szükséges fegyvereket a kolozsvári és falusi mesteremberek gyártották. A felkelő parasztok valószínűleg kolozsvári iparosok és szegények segítségével foglalták el Kolozsvárt, azt hosszú ideig kezükben tartották. A város védelmében a céheknek fontos szerepük lehetett.

A parasztfelkelés, mint valamennyi európai parasztfelkelés, vereséggel végződött. A bukás legfőbb oka itt is az volt, hogy *nem volt olyan vezetőosztály*, amely a parasztságot megfelelően megszervezte és győzelemre vezesse. A kolozsvári és nagyenyedi kézművesek és legények maguk is gyengék voltak erre a szerepre. A fejlettebb szász városok pedig szembefordultak a parasztsággal. A parasztság bukását előidéző okok között ki kell emelni a felkelés elszigeteltségét (csak Erdélyre és a Tiszántúl egy részére szorítkozott a két rész között sem látunk szervezett együttműködést), a parasztsereg védekező taktikáját (Bábolna, majd Kolozsvár védelme), a parasztság bizalmát a megkötött szerződésekben (a földesurak papírrongynak tekintették, a parasztok benne bízva hazatértek). A kismesek és a parasztság elmaradt részének vagy gazdagabb elemeinek áruló magatartása (Nyíregyháza) ugyancsak siettetette a parasztság vereségét.

A nagy erdélyi parasztfelkelés leverése következtében tovább romlott a parasztság helyzete. Közvetlen következménye kegyetlen megtorlás lett, amint azt a szász nemzet jegyzőkönyvéből láttuk. Eredménye a szabadköltözés korlátainak papíron való enyhítése volt. A nemesség természetesen a második kolozsmonostori egyességet sem tartotta meg. Albert király rendelete a jobbágyság szabadköltözésének biztosításáról a parasztság lecsendesítését szolgálta. Miután ezt a célját betöltötte, még törvénybe sem került, nemhogy gyakorlattá vált volna. Az erdélyi parasztság sorsát — vereségének megfelelően — *elkülönítették az ország többi részének parasztságától*. 1445-ben, mikor a jobbágyok szabadköltözését biztosították, a rendek kimondták, hogy az erdélyi részeken a jobbágyok ügyeiben a régi szokásjogot kell alkalmazni. Ez pedig sokkal kedvezőtlenebb volt a rendes törvénynél: amint a parasztok panaszkodtak a kolozsmonostori egyességben, szinte rabszolgaságot jelentett. A románok követelése, az ötvened enyhítése sem következett be. 1439-ben a törvény 7. cikke kimondta, hogy az erdélyi részekben szokásos *ötvenedet a már régtől megszokott módon* fogják beszedeni úgy, ahogy azt Nagy Lajos király idejében szedték. A parasztfelkelés után intézményesen is biztosították a parasztság szövetségesének, a *kisnemességnek a leszakítását*. Az 1439. évi dekrétum 28. cikkelye csupán a kisnemeseeknek kedvez: felmenti őket a tizedfizetés alól, mert mint mondja, a régi szabadságuk úgy kívánja. Ez a cikkely külön hangsúlyozza, hogy azok a nemések sem tartoznak tizedet fizetni, akiknek jobbágyuk nincsen. Az uralkodóosztály végül ismét megkezdte *ideológiai támaszainak kiépítését is*. Így pl. 1438 december 24-én a pápa átok terhe mellett rendelte el a nagybányai ferencrendiek kápolnájának felépítését.

Az erdélyi parasztfelkelés nagyjelentőségű volt az egész ország parasztságának számára. Bebizonyította, hogy *az uralkodóosztályt a harcmezőn is le lehet győzni*. Ezért kötötték meg és már a felkelés alatt megerősítették az urak a három nemzet kápolnai unióját, amely később Erdély alkotmányának lett alapja és eredeti célján is túlmenően nemcsak a parasztság elnyomását biztosította, hanem a nemzetiségi elnyomás alaptörvényévé is lett. Világos, hogy a románok évszázados elnyomása a felkelés leverésének, az osztályelnyomás megszilárdításának lett a következménye. Ezért is aktuális a széles dolgozó tömegek elé tárni azt, hogy a felkelő erdélyi parasztok megvalósították az *erdélyi magyar és román nép egységét*. Ezért is szerves része Budai Nagy Antal felkelése haladó hagyományainknak.

A bárók Mátyás király halála után megdöntötték az egész feudális uralkodóosztály érdekeit szolgáló centralizált monarchiát és e helyett bevezették egy szűk klikk uralmát, meggyengítették a királyi hatalmat és pártharcokkal aláásták az ország fegyveres és pénzügyi erejét. *Feudális anarchia* dúlt II. Ulászló uralma alatt és közben az országot *kiszolgáltatták a török betöréseinek*. Egymással szemben fegyveres hadjáratokat folytattak a feudális urak és fegyveres zavargásokat rendeztek az országgyűléseken. De amikor arról lett volna szó, hogy katonai erejüket az ország és a fejlődés ellenségével, a törökökkel szegezzék szembe, akkor a nemesség azt mondotta ki, hogy csak végső szükségben ragad fegyvert, egyébként elsősorban a király zsoldosai, a főpapok, utánuk a főurak lássák el az ország megvédését. Természetesen utóbbiak sem akarták, a király pedig nem is volt képes a ráhárított feladatot ellátni. A király nem volt képes, mivel hatalmának anyagi bázisait az uralkodó nagybirtokos-klikk kihúzta a lába alól. II. Ulászló már uralkodásának első éveiben elvesztette a kezén levő vámjövödelmeket, sőt nagyrészt az adókat is, úgyhogy pl. 1494-ben az összeírt porták adójának jelentős részét, 206 ezer porta közül 91 ezer porta adóját nem kapta meg. Az adószedés természetesen nem szűnt meg, de azt a nagybirtokosok hajtották be és ezt az állapotot 1500-ban az országgyűlés törvényesítette is. Még azok a pénzösszegek is, amelyek bekerültek a királyi kincstárba, az uralkodó klikk bűnös üzemeltetésénél fogva elolvadtak. Így Ernuszth pécsi püspököt fogságba kellett vetni hamis könyvelésért. A bányajövödelmek sem a királyt gazdagították, hanem a zálogbirtokosokat. Így vált a Jagellok uralmának jellemvonásává az üres kincstár és a kölcsönökre való ráutaltság. Elmondhatjuk azt tehát, hogy az ország *kormányzati válságba került*; ezzel a parasztság vállára rakták az ország védelmének a terhet is. Ezek a közállapotok hozzájárultak a parasztság osztályharcának kiéleződéséhez, parasztháborúvá fejlődéséhez. Így függ össze Mátyás centralizált monarchiájának megbuktatása a kereszteshadjáratokkal és Dózsa György parasztháborújával.

Ha a bárók csoportjának népellenségét és bűnösségét valaki túlléphette, akkor ezek az *egyházi nagybirtokosok* voltak. A világi és egyházi nagybirtok éles harcot folytatott egymással a tized és a kilenced sorrendje és a kormányzatban való részvétel kérdésében. Természetesen az egyházfők és a szerzetesrendek sem a közérdek, hanem a saját zsebük szolgálatában használták fel hatalmas jövedelmeiket. Különösen jól ismerjük *Bakócz Tamás* érsek ügyleteit, aki a főpapi vagyonszerzés egyáltalán nem apostoli eszközeit használta fel. Bakócz maga osztályáruló, mert jobbágy fiából nemcsak az ország egyik legnagyobb birtokosává emelkedett fel, hanem maga

is résztvett a felemelkedő mezővárosok letaszításában. Bakócz különösen gazdag agglagények és özvegyasszonyok végrendelkezését befolyásolta, hogy mint örökös további birtokokat szerezzen. Emellett zsarolással is megvádolták. Ez a Bakócz az, aki a parasztháborút közvetlenül kirobbantó kereszteshadjáratot kihirdette. Pozíciójából, hatalmas vagyonából következik, hogy egyáltalán nem óhajtott fegyvert adni a parasztok kezébe a főúri klikk ellen. Az uralkodóosztály katonai tehetetlensége és a török veszély kényszerítette erre a lépésre. A főpapság mellé csatlakozik a szerzetesrendek egész sora, amelyek Magyarországon is az egyház rendőrségének szerepét voltak hivatva betölteni. A szerzetesrendek az eretnekek elleni harcot vagyonuk gyarapításával kötötték egybe, de a szerzetesek még rendjük érdekeit is félretették, ha egyéni érdekükről volt szó. Így pl. 1514-ben a parasztfelkelők elől menekülő csanádi káptalan tagjai átadták a szegedi ferenceseknek Gellért püspök ereklyéjét. Ezek a szerzetesek hagyták elveszni az ereklyét, de az ezüstkoporsót, amelyben az ereklyét őrizték, feldarabolták és az ezüstön megosztották.

Az uralkodóosztály felsőbb rétegeinek egyre növekvő vagyonával és hatalmával párhuzamosan szegényedett el a *kisebb birtokos nemesség*, mentek tönkre a *falusi plébánosok*. A nemességnek a nagybirtokosok alatt álló rétege, mint a köznemesség politikai pártjának vezetője akart felemelkedni az uralkodóosztály felső rétegébe. A kisebb nemesség túlnyomó többsége azonban a nagybirtokosoktól függő helyzetbe került, ugyanakkor pedig a munkaerő és a megyei hivatalok kérdésében a nagybirtokos párttal frakcióharcokat folytatott. Mátyás király a nagybirtokosokkal szemben a kisebb nemességet játszotta ki, de ez a politikai szerepe — mint az egy, Mátyás udvarában járt velencei követ feljegyzéseiből kiténik — a nemesség elszegényedésével járt és már ekkor megállapítja ez a velencei, hogy jövedelmükből nem futja számos kiadásukra és a szükség gyakran viszi rá őket arra, hogy lopjanak. Emellett a követ rámutat arra is, hogy az eladósodott nemesek más nemesek szolgálatába állnak. Ebből az elszegényedő és familiárisi viszonyba kerülő nemességből és az ehhez a réteghez hasonló elszegényedő szabad székelyekből kerül ki a nemeseknek az a csoportja, amely 1514-ben a parasztok mellé áll, sőt a *paraszthadsereg katonai vezetőinek egy részét is adja*. 1514-ben a magyar uralkodóosztály egyik frakciójának vezetője, Telegdi kincstartó állítólagos beszédében így jellemzi a nemeseknek ezt a részét: »kik minekutána jószágait eltékoztatták, ragadmányokból élnek: tolvajok, kik már régen akasztófát érdemeltek«. A megtorló törvény 4. cikke pedig »a parasztok pártját fogó nemesek« kártételeiről beszél.

A parasztsereg vezére, *Dózsa György* katonai vitézségeért nemesített székely volt. Az ő nevét meg kell tisztítanunk a reakciós történetírás molesztolásától. Szabó Károly és nyomán mások is Dózsa Györgyöt egy 1507. évi oklevél alapján közönséges gonosztevőnek igyekeztek beállítani, hogy kiemelkedő szerepét ezzel is elhomályosítsák. Ezt a vádat már Márki Sándor hamisnak bélyegezte a családi hagyomány alapján. Dózsa György személyében az ország védelmére kész, forradalmi parasztok és plebejusok hős, népéhez mindhaláláig hű vezérének kell tisztelnünk.

Az *alsópapság*, a falusi plébánosok fokozódó elszegényedésük folytán egyre inkább a nép oldalára álltak és éppen ez a réteg az, amely Magyarországon is megfogalmazta a felkelő parasztság ideológiáját. Ez a réteg lehetett a megfogalmazója már 1506-ban azoknak az egyházi reformköveteléseknek, amelyeket II. Ulászlónak beterjesztettek és az 1508-as vitáikatnak.

A parasztság differenciálódásának, mint már láttuk, az áru-termelés mellett a feudális kizsákmányolás fokozódása a főoka. A polgári történetírás a parasztság differenciálódásával jóformán semmit sem foglalkozott, pedig ez a folyamat egyik előzménye az 1514. évi parasztháborúnak. Ez a történetírás a parasztságból kiemelkedő vékony felső réteg gazdagodását a parasztság általános gazdagodásának tüntette fel, meghamisítva ezzel a valódi viszonyokat. A gazdag parasztság helyzetének és létszámának legalább hozzávetőleges megvilágítására szükséges adatok ma még csak kis számmal állnak rendelkezésre. Ezek az adatok többnyire egyes mezővárosok szociális összetételére, a parasztbérletek elterjedt voltára vonatkoznak és tudjuk, hogy a mezőgazdaságban a feudális kizsákmányolás mellett megjelent a bér, a rész fejében dolgozó zsellérek kizsákmányolása is. Ezek az adatok is mutatják, hogy mennyire hamis a polgári történetírás idealizáló felfogása a parasztság gazdagodásáról. A polgári történetírás a mezővárosok számát túlzottan közel 1000-re teszi és elsősorban azokat a kiváltságokat, jogi előnyöket hangoztatja, amelyekkel ezek a «mezővárosok» rendelkeztek. A mezővárosok lakosságát, mint egységesen felemelkedő «parasztpolgár» és bérlő réteget állítja be. De az említett adatok egyben mind arra is mutatnak, hogy a vékony gazdagparaszti réteg kialakulásával együtt jelentkezik a zsellérek tömege és folyik a jobbágytelkek felaprózódása. A polgári történetírás azonban természetesen nem emelhetette ki a folyamatnak a *döntő oldalát*, a parasztság elszegényedését, jelentős részének zsellérré süllyedését, nem vethette fel azt a kérdést sem, kiknek a munkájából gazdagodik a gazdag paraszti réteg. Pedig az egyes mezővárosok ismert adatai alapján nagyjából megállapítható. Némelyik mezővárosban ugyanis

a lakosság több mint 50 százaléka zsellér. Például Szegeden egy egyházi összeírás azt mutatja, hogy a városban a gazdag-és szegény-parasztokkal és 291 kézművessel szemben kb. 900 zsellér élt. Ez az adat is bizonyítja egyfelől a *mezővárosok átmeneti jellegét* a falu és város között, a fejlődő kézművességet és az erős mezőgazdasági foglalkozást, másfelől azonban rámutat a zsellérek nagy számára. A gazdag parasztek rendelkeztek a Szerémségben nagy szőlőbérletekkel és Mátyás király az egyházi földesurakkal szemben az ő érdekeiket védte meg. A szegedi gazdag parasztek folytattak árutermelést és keveredtek vitába a felvidéki városokkal a Lengyelországba irányuló borexport miatt. Mátyás király ebben a vitában is a gazdag parasztek mellett döntött. A gazdag parasztek hatoltak be folyamatosan a kunok legelőire és érték el Mátyás királynál, hogy többiben is az elszegényedő kunok rovására döntse el a vitás legelőkérdést. A gazdag parasztek vagyoni fölénye nyilvánulhatott meg abban is, hogy Szegeden egy szűk csoport tartotta kezében a bíróválasztást, sőt kialakult az a szokás, hogy a bírót életfogytiglanra válasszák. Ezekről azért kell külön említést tenni, mert ez magyarázza meg az 1514. évi eseményeket Szegeden.

A differenciálódás döntő oldala tehát a parasztság elszegényedése. A parasztság zöme még a telkes jobbágyság keretén belül szegényedett el. Számos adat mutat rá erre az országon különböző részein: mindegyik a telekaprozódás folyamatának egy-egy állomását jelenti. Szabó István közli a lékai, sárvári, kapuvári urbáriumok adatait 1492-ből és a kanizsai urbáriumot 1512-ből. Megállapítható ezekből, hogy a parasztság túlnyomó többsége már *féltelkes vagy annál kisebb töredékkel rendelkező jobbágy* volt. A kanizsai jószágrol 1493-ban is volt urbárium-felvétel; ebben az urbáriumban a telkek 14%-át nem lehet osztályozni, de ha ezeket a féltelek alatti csoportokhoz adjuk is, akkor is az 1512. évi urbárium adatai további telekaprozódást mutatnak.

A parasztság jelentős része még töredék-telkét is elvesztette, *zsellérré vált*. A zsellérek számára is van néhány adatunk. Szabó István erre vonatkozóan a semptei uradalom 1510 körüli és a megyesi uradalom 1512-ben készített urbáriumát közli. Semptén 100 telkesjobbágyra 20 zsellér, Meggyesen 44 zsellér esett. A zselléreknek azonban még lehetett apró földdarabjuk, akár a földközösségből, akár bérelt föld. 1478-ban azonban már a zsellérföldet is megadóztatták. Újabb megterhelést jelentett az, hogy 1498-ban az aratórészt dolgozó zselléreket külön tized-fizetés alá vetették. Ez a folyamat együtt járhatott a *pusztasodással*. A már említett Mátyás-korabeli velencei követ feljegyezte, hogy a kitűnő termőföld nagyrésze parlagon hever, mert nincs aki művelje. Sajnos,

a polgári történetírás sem igen jutott túl a velencei követ szemléletén, mert ugyancsak munkaerő hiányával magyarázta a pusztasodást. Pedig a pusztasodás és a zselléresedés folyamata egyaránt azt jelenti, hogy a parasztok — főleg igaerőhiány miatt — elvesztik földjüket és zsellérré válnak. Hogy ez a folyamat hogyan ment végbe, azt megvilágítja egy 1500 körüli oklevél, melyben egy nemes a királynak elpanaszolja jobbágynak éhezését, elmondja, hogy makkból voltak kénytelenek kenyeret készíteni, ökreiket szükségből eladták és ha a király nem segít rajtuk, koldussá lesznek. A koldussá válás bizonyítéka az 1504. évi vadászati tilalom megjegyzése is, amely — természetesen a valóságos okot elferdítve — a szőlők és földek művelését elhagyó *vadászokról és madarászokról* beszél. Az elnyomorodás következménye volt a járványok súlyos pusztítása, — így 1510-ben és 1511-ben Csanád vármegyében és vidékén a pestis követelt rengeteg áldozatot, főleg a legszegényebbek körében.

A polgári történetírás a városi lakosság kérdését is éppen abban a szellemben tárgyalta, mint a parasztságot. Beszélt a városi lakosság egységes fejlődéséről, vagy e fejlődés visszamaradottságáról a nyugateurópai országokhoz képest, de igyekezett elhárítani azt a folyamatot, mely az árutermelés differenciáló hatása útján a városi lakosság rétegekre hasadásához vezet. A polgári történetírás nem óhajtott beletekinteni a mélyülő osztályellentétekbe. Ezt a feladatot csak a marxista történetírás teljesítheti. A marxista történetírás tudja csak felismerni a kapitalista társadalomban majd alapvetővé váló osztályellentétet, a tőkés kizsákmányolás viszonyát, annak kezdeti formáiban, a feudalizmuson belül. És ez — a feudalizmusban még nem alapvető — osztályellentét határozza meg a városi lakosság egyes rétegeinek állásfoglalását a parasztok ellen vagy a parasztok oldalán azokban a parasztháborúkban, amelyekben a feudalizmus alapvető osztályellentéte, a földesurak és parasztok ellentéte fegyveres harcban robban ki. A polgári történetírás az 1514. évi parasztháborúval kapcsolatban sem vizsgálta meg, hogy a városi polgárság miért nem foglalt el egységes álláspontot és miért ingadozott. A polgári történetírás ezt nem tehetette meg már csak azért sem, mert nem jutott túl a polgári és parasztváros megkülönböztetésén, hanem általában csak a kiváltság foka szerint különböztette meg a városokat. A polgári történetírók nem vizsgálták meg azt, hogy az egyes városokban milyen a lakosság összetétele, holott ennek vizsgálata és részletes feldolgozása igen fontos lenne Buda, Kassa, Szeged és Kolozsvár 1514. évi magatartásának megmagyarázásához. A polgári történetírás e mulasztásának jóvátétele a marxista történetírás fontos feladata. Szeged tagozódása mellett csak Kolozsvárt említtem, ahol Molnár Erik adataiból világossá

válí a gazdag és szegény mesterek megkülönböztetése éppen a parasztháború előtti években és ugyanott 1514-ben egy céhlevélben erősen korlátozzák a céhbe való felvételt. A polgári történetírás még kevésbé foglalkozott kielégítő módon a *bányamunkásság* szerepével az 1514. évi parasztháborúban, akik pedig a parasztság fontos szövetségesét jelentették. Azokat az adatokat, amelyeket a polgári történetírás a földesuráknak az újbányai és breznóbányai lakosság elleni harcáról kiásott, ugyancsak nem hozta kapcsolatba a bányászok későbbi magatartásával.

A parasztság vékony felemelkedő rétegének gazdagodását is igyekezett lehetetlenné tenni a földesúri reakció. A nagybirtokosok és kismesek egyaránt törekedtek a *mezővárosok teljes alávetésére*. Ezt a folyamatot jelzi a királyi mezővárosok eladományozása, földesúri zálogbavétele, ami a mezővárosok súlyosabb megterhelését vonta maga után. Így 1481-ben Marosvásárhely mezőváros lakosainak régi szabadságaikban való háborgatásáról és károsításáról hallunk. 1492-ben és 1498-ban törvényekkel igyekeztek a mezővárosokat általánosan megfosztani a kedvezőbb adózási feltételektől. Közvetlenül a földesúri kilenced fizetésére akarták kényszeríteni őket. Az 1492. évi 47. törvénycikk elrendelte, hogy a köfallal körülvett városokat kivéve, minden jobbágytól be kell hajtani a gabona és bor kilencedrészét a földesurak javára. Ezzel az intézkedéssel a mezővárosokat kedvezőbb helyzetüktől lényegében megfosztották és lakosságukat a jobbágyok átlagos helyzetébe taszították le. A nagybirtokosok gazdasági érdeke volt a nagyobb teher behajtása a mezővárosok lakosságától, a kismesek érdeke pedig ezen a ponton találkozott a nagybirtokéval, ezek ugyanis a mezővárosok kiváltságainak megcsorbításával igyekeztek elejét venni a birtokaikon mutatkozó munkaerőhiánynak, amit a parasztság mezővárosokba tódulása okozott. Ilyen módszerekkel azonban nem lehetett változtatni azon a helyzeten, hogy a földjét elvesztő zsellérparasztság legnagyobbbrészt kénytelen volt a mezővárosokba tódulni. Ezért tovább folyik a harc a mezővárosok jogaiért. A *mezővárosok lakossága* ellenállt, nem vállalta az új terhek viselését. Ennek a harcnak viseli a nyomát az 1500. évi törvény, amely kimondja, hogy minden gabonából, más veteményekből és borból az egész jobbágyságnak kilencedet kell fizetnie, nem pedig általányt. Az osztályharc sikerén múlott az, hogy ki győz ebben a küzdelemben. A mezővárosok veresége döntötte el, hogy ezek lakossága is résztvegyen, fontos szerepet töltsön be az 1514. évi parasztháborúban. Viszont pl. Szeged módosabb lakossága, amely ki tudott bújni ez alól a teher alól, szembefordult a parasztsággal. 1492-ben II. Ulászló király elrendelte Ceglédhez intézett parancsában, hogy földesurának engedelmesked-

jék és vonakodás nélkül fizesse meg pénz- és kilenced-terheit. Itt a nagybirtokos tehát a király segítségével lépett fel a mezővárossal szemben. Ugyancsak 1492-ben vonták meg Sepsiszentgyörgy kiváltságát a szék előkelői. Visegrádot törvény útján fosztották meg városi jogaitól. Esztergomot, az ország legrégibb városát, 1502-ben Bakócz Tamás érsek vetette hatalma alá. A királytól nyert oklevélben Bakócz kivívta, hogy az esztergomiak kilenceddel tartoznak neki s ezzel súlyosította a városi lakosokat jobbágysorba. Szeged ellenben ezt a sorsot elkerülte. Bár Szeged is zálogba került, de 1502-ben hatalmas pénzüsszeg lefizetése árán — amit nyilván a lakosság tett le — a király visszaváltotta Szegedet. Már 1498-ban, amikor igazi városok mezőgazdasági bérleteit is külön kilenceddel terhelték meg, Szegedet a király utólagosan becikkelyeztette a szabad királyi városok sorába. Ez az előnyös helyzet magyarázza meg, hogy 1514-ben Szeged módosabb lakossága nem tartott a zsellérekkel, hanem a nemesek mellé állt.

A jobbágyság helyzete a Jagellok alatt országszerte rosszabodott. Mátyusz Elemér a parasztság sorsának változatlanságát igyekezett bizonygatni Mátyás és a Jagellok uralkodása alatt és tagadta, hogy Mátyás törvényei kedvezőbbek lettek volna a jobbágyságra nézve, mint az 1490 utáni törvények. Ez a szemlélet alkalmas arra, hogy a parasztháborúk okait elvlassza a parasztság helyzetétől. A valóságban míg Mátyás alatt ingadozás volt a *jobbágyság költözése* tekintetében és a parasztság osztályharca ebből a szempontból eredményesebb volt, addig a Jagellok alatt a nagybirtokosok részéről folyó jobbágylurcolások és a közép- és kisnemesség részéről folyó jobbágyszatartások egyre inkább általánossá válnak. Az oklevelek és a törvények egyaránt azt mutatják, hogy fordulat következett be ezen a téren: míg Mátyás a jobbágyságtól a városi polgárság és a gazdag parasztság érdekében jogi intézkedésekkel támogatja, addig a Jagellok alatt ilyennek már nyoma sincs. Mátyás számos oklevelében lép fel pl. Kolozsvár, Eperjes és más városok érdekében, hogy oda a parasztságot beköltözhessenek. Ugyanakkor megjelenik Mátyás alatt az első nyílt jogfosztás is. 1459-ben és 1463-ban, majd 1474-ben átmenetileg megtiltották a jobbágyság költözködését. Viszont fellépett a jobbágyságtól olyan formája ellen is, amikor a földesurak elhurcolják a városba költözött jobbágyaikat. Elmondható, hogy Mátyás alatt legalább küzdelem folyt a király és a nagybirtokosok között a jobbágyságtól költözködés kérdésében. A király törekvését még Erdélyben is érvényesíteni akarta ahol pedig legkorábban szorították meg a jobbágyságtól költözködését Mátyás uralkodásának végén azonban több intézkedése mutatja, hogy még az ő törekvései sem voltak teljesen eredményesek.

A Jagellok alatt viszont törvényekkel is elősegítették annak az állapotnak a kialakulását, amit egy egykorú adat úgy jellemzett, hogy a jobbággyokkal úgy bántak, »amint barmokkal sem kellene bántani« és hogy a délvidéki lakosság kivándorlása várható, hiszen »még Törökországban is nagyobb biztonságnak örvendene«. 1492-ben, a szabadköltözés jogának megerősítése leszállítja a költözőkódést akadályozók büntetését és így egyenesen elősegíti a jogszabály megszegését. Ennek az eredménye az, hogy 1504-ben törvény állapítja meg, a jobbággyok *erőszakos elhurcolásában és visszatartásában* számtalan kimondhatatlan botrány történik naponként csaknem az egész országban. De ugyanez a törvény éppen a szolgabírákra, a földesurak képviselőire bízta a jobbággyok költözésének ellenőrzését. Hogy mit jelenthettek a törvényben említett botrányok, arra példa lehet II. Ulászló egyik parancsa az erdélyi nemesekhez 1508-ban, mely elrendeli, hogy ne merjék többé visszavinni a Kolosvár városába és a szászok közé menekült jobbággyaikat.

Az egyház részéről is fokozott terhekkel sújtották a parasztságot. Az 1486-os törvény a *tizedszedők* igazságtalan és felesleges dézsmakivetéséről beszélt. Az 1495-ös törvény ismét a felesleges és szokatlan tizedszedések divatbahozását tiltja. 1498-ban a törvény elrendeli, hogy a dézsmát ne kelljen pénzben megváltani, hanem úgy kelljen beszedni, amint a föld a gabonát vagy bort termi. Itt nyilván a világi földesurak és az egyház ellentéte jelentkezik abból a szempontból, hogy melyikük zsákmányolja ki pénzben a jobbággyot. Az 1500. évi törvény a tizedek terén fennálló zsarolások további formájáról emlékezik meg, amikor azt említi, hogy több megyében a tizedszedők a törvényes tizeden felül még minden telek és kapu után egy-egy csirkét szednek.

A parasztság terheit súlyosbította az a körülmény is, hogy egyes városok lakosságának felsőbb rétege fokozta a parasztok kizsákmányolását, a paraszttelkek megszerzése, zálogbavevése, a jobbággyok terményeinek félvásárlása, a jobbággyszolgáltatások zálogbavevése útján. Így Nagyszeben, Brassó, Kassa és Pozsony, de más városok is sok példát mutatnak erre. A szászok széles területen terjesztették ki a feudális kizsákmányolást a parasztságra és a királytól falvakat kaptak.

A *zsellérek helyzete* is megnehezedett. A zsellérföld megadóztatása mellett rájuk nehezedik az egyházi teher: az egyház »kereszténypénz« formájában adóztatta meg azokat, akik termőtelek híján tizedet nem fizettek. Súlyos terhet jelentett éppen a zsellérek szempontjából a vadászat és madarászat számos ágának megtiltása. Az 1504. évi törvény 18. cikke ugyanis megtiltja, hogy a parasztok szarvast, dämvadat, nyulat, vaddisznót, fácánt, foglyot

vagy császármadarat ejtsenek. Akit vadászaton vagy madarászaton kapnak rajta, azon földesura vagy az, akinek területén elfogják, három forint bírságot köteles behajtani. Ha ez az intézkedés a telkes jobbágy megkárosítását jelentette annyiban, hogy éppen a legkárosabb vadak ellen nem védelmezhetfe gazdaságát, akkor az éhenhalás elkerülése céljából vadászó vagy madarászó szellemeknek teljes anyagi romlását, éhenpusztulását idézte elő. Ez a tilalom egyébként megfelel az angliai és németországi vadászati tilalmaknak, amelyek ugyancsak fontos szerepét játszanak az ottani parasztfelkelésekben.

A *parasztság szövetségei* az alsónemesek, egyes különleges helyzetben levő nemzetiségek, a marhahajtó hajdúk, az alsópapság, a városi lakosság plebejus és időlegesen a középrétegei is, végül a bányamunkások.

Az alsónemességből azok az elemek álltak — mint láttuk — a parasztság oldalára, akiket a nemesség széthasadása sodort oda. Tömegmérétekben látszik ez a *székelyek* esetében. De mindkét csoportnál megállapítható, hogy ezek *nem szilárd szövetségei* a parasztságnak és a döntő pillanatban eltántorodnak tőle. A székelyek 1514 előtt és után több ízben keltek fel, azonban ezt azoknak a szabadságaiknak megvédése érdekében teszik, amelyek megkülönböztetik őket a jobbágyságtól. Éppen ezért nem állnak 1544-ben a parasztság mellé, nem vállalnak közösséget vele s ezzel meggyengítik a parasztsereg erejét. A székelyek elsősorban adózási kiváltságaik megvédelmezése érdekében nyúltak fegyverhez Ulászló ura nia aract, amikor régi adómentességüket semmibe véve államanyuk nagyrésztét több ízben elkobozták. Így már 1492 végén Báthori István erdélyi vajda ellen léptek fel, aki tízezer ökröt zsarolt ki tőlük három év alatt és leigázásukra várat építtetett.

Még súlyosabb pusztítást okozott a székelyek állatállományában a későbbi ökrösítés, ami több ízben megismétlődött. 1505-ben II. Ulászló parancsot adott a székely ispánnak, hogy a Székelyföldön szedjen ököradot, 1506-ban pedig a király fia születése alkalmából rendelték el ismét az ököradozást, ami *felkelésre* is vezetett. A székelyek megtagadták az ököradó fizetését, erőszakkal kergették el és üldözték az adószedőket Marosvásárhely vidékén. Sokhelyütt az adószedőket még is ölték. A király 500 lovassal küldte Tomori Pál az ököradó behajtására, akihez még Oláh István is adott lovasokat, de a székelyek fegyveresen szálltak szembe velük és szétverték őket. Tomori Pál is vagy 20 sebből vérezve menekült el. Egy nagyobb sereg azonban, a nándorfehérvári, orsovai, szörényi és temesvári őrséggel megerősítve, legyőzte a székelyeket és behajtotta az ököradot. De az állami adókizsákmányolás mellett a

székelyek felső rétege is fokozatosan kezdte kizsákmányolni a szabad székelyeket, ezért történtek az 1490-es, 1500-as években intézkedések a közszekelyek részéről főembereik ellen. Mindez azonban nem akadályozta meg egész székely falvak jobbágyságra jutását. Nem véletlen, hogy Dózsa is a szabadszékelységből származott és valószínű, hogy 1514-ben támaszkodni is akart rájuk. Ez azonban legfeljebb igen kismértékben teljesült.

A kunok helyzete is rosszabodott. Ez tette szükségessé a *kunok* számára, hogy fokozzák az ellenállást és összefogjanak a jobbágysággal. A kunok és jászok fokozatosan kiszorulnak legelőikről. 1498-ban egy törvényben már mint szolgálóállapotú emberek szerepelnek. Ez a törvény elmondja, hogy a kunok és jászok szabadsága hátrányos a nemesekre, mert a nemesek jobbágyságai közéjük telepednek. 1514-ben a kunok résztvettek a parasztháborúban, ezért különleges szabadságukat végleg elvesztették. A parasztháború alatt valószínűleg összeütköztek a szegedi gazdag parasztséggel is, amit a megtorló törvények egyik szakasza valószínűsít.

Tovább tartott az a folyamat is, amelynek során a *románok, szerbek és rutének* terheit is arra a szintre akarták emelni az urak, mint a magyarokét. Ezért, mint 1437-ben, úgy 1514-ben is a román és részben a szerb és a rutén parasztság is együtt harcolt a magyar parasztsággal. Az egyházi terhek, amelyeket a katolikus egyház ezekre a népekre is ki akart terjeszteni, súlyosan érintették őket. Már 1468-ban Mátyás király azokat a románokat, akik volt magyar jobbágyszőlőket gazdálkodnak, kötelezte arra, hogy tizedet fizessenek az erdélyi püspöknek. 1495-ben törvény menti fel a szerbeket, ruténeket és románokat a tizedfizetés alól, de mindenestre tényként megállapítja, hogy a főpapok ezeket tizedfizetésre akarják kényszeríteni. 1506-ban II. Ulászló ismét kirója a tizedfizetés terhet a volt magyar jobbágyszőlőket dolgozó románokra. A románok helyzetét rontotta a szász polgárok fokozódó kizsákmányoló tevékenysége is. A románok, akik 1437-ben még az ötvened terhe ellen is harcoltak, most már megvesztegetik az ötvenedszedőket, hogy inkább azok hajtsák be rajtuk az adót és ne a szászok. A kalocsai érsekség területén ugyanilyen folyamat játszódott le a szerbeknél. Ez a folyamat megerősítette a *román és a szerb parasztság ellenállását*. 1474-ben Medgyes vidékén, 1484-ben Beszterce vidékén, majd a magyarlakta területen román felkelés folyt le. Az Ausztriában harcoló Mátyás királyhoz az erdélyi nemesek és szászok követeket küldtek és előadták, hogy a románok tüzzel-vassal pusztítják birtokaikat és megölik a nemeseket. A király parancsot adott az erdélyi vajdának, hogy csendesítse le a románokat és az ellenállókat írta ki. 1498-ban, 1503-ban és 1511-ben ismét fegyvert fogtak az

erdélyi románok, amire különböző királyi parancsok engednek következtetni. A kalocsai érsekség területén az 1490-es évek közepén folyt nagy tizedmegtagadási mozgalom. Úgy látszik, hogy a magyar jobbágyok is görögkeletinek nyilvánították magukat ez alkalommal, hogy a tizedfizetés alól megszabaduljanak. Ennek a küzdelemnek a során Szabadka mezővárost kiközösítették az egyházból. A király a vármegyei alispánok útján igyekezett kikényszeríteni a tized megfizetését. A *csanádmegyei magyar parasztok* 1488-ban a szabadköltözési jog gyakorlása érdekében fegyveres mozgalmat indítottak, mely nyolc falura terjedt ki.

A *hajdúk* a legmozgékonyabb népelemek voltak. A parasztháborúk során a parasztok oldalára hajtotta őket az, hogy az 1500-as években marhakiviteli tilalmakkal tönkre tették ezt a foglalkozási ágat és ezzel munkanélküliségre kárhoztatták a hajdúkat. A hajdúk, akárcsak az időnként felesleges zsoldoskatonák, olyan elégedetlen réteget alkottak, amely a parasztok hadseregének 1514-ben harcban jártas katonái magvát alkothatta. Kb. ugyanezt a szerepet töltötték be a hatalmas nyájak *pásztorai* is.

A parasztság mellett foglalt állást a parasztháborúban az elszegényedő alsópapság és az alsó néprétegekből felemelkedő értelmiség is. Ezek közül kiemelkedik *Mészáros Lőrinc pap*, továbbá *Ványai Ambrus*, az értelmiségiek közül pedig *Balog deák*, aki fontos szerepet vitt a parasztháborúban.

Mint 1437-ben, 1514-ben is a feudális uralkodóosztály ellen küzdött a városok *plebejus eleme*. Kolozsvár már Mátyás idejében többszörösen fegyveresen is összeütközött a környék feudális uraival. A jobbágyok beköltözése kérdésében a Jagellok idején is több esetben összetűztek a nagybirtokosokkal. Különösen a kolozsmonostori apátsággal éleződött ki Kolozsvár ellentéte. A feudális urak 1489-ben felgyújtották Kolozsvár egyik részét. A városon belül is folyt a harc a beköltözött nemesek ellen a városi terhek viselése kérdésében. Az ország északi részén a bányavárosok harca éleződött ki az őket leigázni igyekvő Dóczi-család ellen. A Dócziak több házát 1497-ben megtámadták és elpusztították a bányapolgárok. 1498-ban — mint már láttuk — országgyűlési törvénnyel akarták kilencedfizetésre kényszeríteni a szőlőt vagy földet bérlő városi polgárokat. Breznóbánya lakosait pedig egyenesen jobbágy-sorba akarták taszítani a Dócziak.

A *bányamunkások* a 15. század utolsó éveiben többször léptek sztrájkba. Így a máramarosi sóbányászok 1492 nyarán több hónapon keresztül megszüntették a sóvágást úgy, hogy a máramarosi főispán kénytelen volt egyezkedni a sztrájkolókkal. 1498-ban a bányászok a bérkérdés rendezését kérték a királytól. Panaszuk

volt a rossz élelmezés miatt. A bányászok fizetésének egy része ugyanis természetbeni ellátás volt és a kizsákmányolók az élelem rossz minőségén is nyerni akartak. Nyilván ekkor is sztrájkba léptek, mert csak ezzel magyarázható, hogy ügyüket rendezték, mégpedig úgy, hogy többé nem kapnak élelmezést, hanem fizetésüket két és félszeresére emelték. A bányamunkások 1514-ben is a parasztok hűségese fegyvertársainak bizonyultak.

A parasztság osztályharcának kiéleződése 1514-ben a parasztháború kitörésére vezetett. Az uralkodóosztály kormányzati válsága elősegítette a parasztok országos méretű felkelését. A parasztháború közvetlen előzménye a Bakócz érsek által hirdetett *kereszteshadjárat*. A régi történetírás pusztán történeti véletlennek tekintette az 1514. évi kereszteshadjárat meghirdetését és az abból kitört parasztháborút. Ezzel szemben a valóság az, hogy az uralkodóosztály képtelen volt és nem is akarta ellátni az ország védelmét a török ellen, ezért került sor a kereszteshadjáratra. A parasztság volt az egyetlen osztály, amelynek erejével, a hadseregbe való bevonásával eredményesen lehetett volna harcolni a törökök ellen. Az uralkodóosztály tehát ingadozott a parasztság felfegyverzése vagy az ország katonai tehetetlensége között. Az uralkodóosztály ebben a kérdésben két frakcióra szakadt. Az egyik csoport vezetője Bakócz volt, aki 1513-ban nyert megbízatást kereszteshadjárat szervezésére és 1514-ben ezt foganatosítani akarta. A nagybirtokos Bakócz semmiképpen sem akarhatta a kereszteshadjáratot a parasztság felfegyverzésére és az urakkal szembeni fellépésére felhasználni. A vele szemben álló nagybirtokos csoport, Telegdi István kincstartó vezetésével viszont látta, hogy a kereszteshadjárat nem oldható meg a parasztság felfegyverzése nélkül, ami pedig nagy veszélyt jelent az uralkodóosztály számára. Ebben az időben ugyanis Erdélyben már nagy arányokat öltött a parasztság fegyveres harca. Telegdi tiltakozott a jobbagyok felfegyverzése ellen, ellenezte a kereszteshadjárat kihirdetését azzal, hogy a kereszteshadba csak »koldusok, csavargók és földönfutók» fognak belépni, a földművesek közül csak a munkakerülők és azok, akik uraikon akarnak bosszút állni. Telegdi állítólagos beszédében kijelentette, hogy ilyen sereg nem fog engedelmeskedni az uralkodóosztálynak, hanem szembe fog fordulni vele. Telegdi tehát a kereszteshadjárat olyan meghirdetését javasolta, amelyben nem a haragra jelentkezők nyernek bünbocsánatot, hanem azok, akik aranyat, ezüstöt és pénzt ajánlanak zsoldosok gyűjtésére. Telegdi csoportja nem tudta keresztülvinni elgondolását. Bakócz a bullát kihirdettette. Ezután az uralkodóosztály ellenkező csoportja arra törekedett, hogy a parasztságot magára hagyva küldje a törökök ellen, hogy ott elvérezzék.

A kereszteshad kihirdetése lehetővé tette a *parasztság fegyveres tömörülését*. Ugyanakkor elősegítette, hogy szövetségeseivel szervezetiileg is kapcsolatot teremtsen. Az alsópapság szervezte a kereszties hadjáratra való toborzást, így közvetlenül kapcsolatba tudott lépni a paraszti tömegekkel s ugyancsak ez fogalmazta meg és terjesztette a parasztság követeléseit. A munkanélküli hajdúk és zsoldosok ugyancsak tömegesen álltak be a kereszteshadba.

Az 1514. évi parasztháború időben megelőzte a német nagy parasztháborút és egyik láncszeme az 1513—15. évi számos közép-európai parasztfelkelésnek. Azt hogy nálunk már ekkor országos méretű összefüggő háború alakulhatott ki, azt a kereszteshadjárat szervezése segítette elő.

A parasztháború kirobbanását közvetlenül az idézte elő, hogy a nemesség *szabotálni igyekezett a kereszteshadjáratot*. Nemcsak hogy nem jelent meg a fegyveres harcban való részvételre, hanem vezetőket, felszerelést, pénzt, élelmiszerellátást sem adott és zsoldosokat sem osztott be a kereszteshad megerősítésére. Ez csak elősegítette azt, hogy a kereszteshad osztályjellege úgy alakult ki, hogy abban kizárólag a parasztság és a többi elégedetlen réteg vett részt. Az ország számos helyén, különösen Pesten gyülekező parasztokat az uralkodóosztály *igyekezett visszakényszeríteni a mezőgazdasági munkára és ez összeütközésekre vezetett. A paraszthadsereg így szembefordult a nemességgel és vezetője, Dózsa György a parasztok mellé állt. Dózsa katonái érdemeiért nevezte ki Bakócz a kereszteshad vezetőjévé. Később azonban a parasztsereg szervezete a huszita és más forradalmi hadseregekhez hasonlóan úgy alakult, hogy hadnagyokul maguk választottak meg papokat, barátokat, diákokat, vargákat és mutatványosokat, ahogy a krónika mondja. A főbb vezetőket Dózsa maga nevezte ki környezetéből és az alsópapságból (Dózsa Gergely, Mészáros Lőrinc).*

A nagybirtokosok nem szemlélték tétlenül, hogy jobbágyaik színe-java éppen a nyári munka ideje előtt elhagyta uradalmait, ezért a később hadba induló jobbágyokon, különösen pedig otthon maradt családtagjaikon elkövetett kegyetlenkedésekkel akarták a parasztságot arra bírni, hogy a kereszteshadból hazatérjen és munkába álljon. Végül pedig a kellően fel nem szerelt és el nem látott hadsereget *Horvátországba irányították a törökök ellen. Az egészen magára hagyott parasztsereg szembefordult az urakkal. Erre Bakócz érsek 1514 május 23-án felfüggesztette a keresztessereget, megtiltotta, hogy mások még belépjenek a keresztesseregbe, Dózsa és társait pedig lázadóknak bélyegezte, ha a török elleni indulási parancsra néhány napon belül nem engedelmeskednek. Ezzel Bakócz is színt vallott. Érseki és királyi intézkedésekkel azonban a paraszthad-*

sereget *nem lehetett visszatéríteni* az uralkodóosztály szolgálatába. Ezek a rendelkezések legfeljebb a városok középrétegét, pl. Kassáét rettentették vissza a kereszteshadban való további részvételtől.

Ez a kötet különböző szerzők tollából ismerteti Dózsa György állítólag Cegléden elmondott beszédét, amely a *parasztháború ideológiájára* egyik főforrásunk. Másik, de jóval rövidebb forrása egy Mészáros Lőrinc szájába adott megjegyzés. Ugyancsak a későbbi források adataira vagyunk utalva a parasztháború programja tekintetében. Ezeknek a forrásoknak a segítségével sem lehetett eddig egységesen meghatározni a parasztháború ideológiáját és programját. Annyi azonban mindenképpen megállapítható, hogy itt is olyan célok vezették a parasztságot, mint a többi európai parasztháborúkban. Megállapítható továbbá az is, hogy itt is két irányzat, egy radikálisabb (Mészáros Lőrinc) és egy mérsékeltebb (Dózsa Gergely) volt meg egymás mellett. Utalnunk kell itt arra is, hogy a parasztháborúk jelentőségét nem programjaik alapján kell megítélni: ennek a középkori parasztháborúk ösztönössége az oka. Engels klasszikus munkájában példát mutat arra, hogy az egyes osztályok helyzetét objektíven, nem pedig programjaikon át, szubjektíven kell vizsgálni. Mégis fontos ezeknek a programoknak és az ideológiának a megvizsgálása, mert a mozgalomban nagy volt a jelentőségük.

Dózsa György parasztháborújában az ideológia vallási formában jelentkezett épúgy, mint a többi parasztháborúkban. Engels kiemeli (L. Feuerbach és a klasszikus német filozófia alkonya c. munkájában), hogy a 13. századtól a 17. századig a forradalmaknak vallásos jellege volt; ezt azonban nem az emberek vallásos szükséglete okozta, hanem az, hogy a középkor nem ismerte az ideológia más formáját, mint a vallást és a teológiát. Ennek az ideológiának a megfogalmazói Magyarországon is az alsópapok. Ezt mutatja az 1514-ben felmerülő *egyházi reformterv* is, mely szinte szóról-szóra megfelel az 1381-ben Angliában követelt egyházi reformnak. Az egyik forrás szerint ugyanis Dózsa György úgy akarta megreformálni az egyházat, hogy az országban egyetlen püspököt hagyott volna meg és azt akarta, hogy rangban minden pap egymáshoz hasonló legyen. Nyoma van olyan törekvésnek is, hogy az egyházi földeket szekularizálják, — ebben részben a hadban résztvevő nemesek és az alsópapság törekvését is látnunk kell a parasztság célja mellett.

A világi követeléseket több krónikás eltérő fogalmazásban rögzítette a Dózsa György szájába adott forradalmi beszédekben. Megállapítható azonban, hogy a szerzők természetjogi megfogalmazásban a *parasztság szabadságkövetelését* tartották fenn. Bizonytalan források szólnak arról, hogy Dózsa állítólag leveleket küldött

főurakhoz, amelyekben a nemesség kiírtásával és a királyság eltörlésével fenyegetőzött volna és azt hirdette volna, hogy mindenkinek egyenlő birtokrészt ad. A valóságban nem volt szó a nemesség tömeges kiírtásáról: a legnagyobb szám, amelyre a megölt nemese-
ket becsülik, 400 körül járt. A nemesség elleni bosszút *Mészáros Lőrinc* követelte. Az ő felfogása rendkívül hasonlított a taborita papok és a német kiliasztikusok felfogásához. A kereszteshadjáratra kapott egyházi felhatalmazásra hivatkozva, hirdette követeléseit. Lőrinc pap, a források szerint állítólag azt mondta, hogy a nemesek és tisztjeik a legelvetemültebb emberek, akik eddig, csak a jobbágyság testét kínozták: most azonban még a lelkük üdvösségét is irigylük és nem engedik, hogy a pápa bűnbocsánatában részesülhessenek. Szerinte Dózsa Istent küldte, hogy a népnek írtóztató szenvedéseit könnyítsen és bosszút álljon a nemeseken. Dózsa Gergely viszont — a hagyomány szerint — tiltakozott ez ellen és mindig mérsékelte bátyját. Ami a királyság megszüntetését illeti, Dózsának egy, talán hiteles feljegyzésben maradt felhívása azt hangoztatja, hogy a magyar király jobbágynak vallja magát. Dózsa királyságra törése olyan vád, amellyel a reakciós történetírás a parasztháború vezetőjének halálrakínzását akarta indokolni. Végül tudjuk, hogy a parasz-
tok *úri birtokokat koboztak el, legelőket vettek vissza.*

A parasztháborúban a parasztság, a nemzet nagy, kizsákmányolt tömege (Engels), harcával előrevitte a fejlődést. A jobbágyság szabadköltözési jogát akarta kiharcolni, ezért ragadta meg az első alkalmat, hogy jogosan tömegesen távozhassék el földesurától. Még inkább követelheték ezt a telküket elvesztett, mozgékonyabb elemek. Erre mutat II. Ulászló király 1514 július 3-án a pápához intézett levelének az a része, hogy parasztok, csordások, kecskepásztorok és más nyájőrzők mind azt hangoztatták, az a céljuk, hogy *szolgaságból szabadságra jussanak.* A szinte kivétel nélkül csatlakozó alföldi mezővárosok a kilencedteher lerázásáért harcoltak. Mindezek a követelések egybeestek a termelőerők, az ipar fejlődésének feltételeivel is. Az oklevél-elpusztítások arra mutatnak, hogy a jobbágysággal szemben fennálló követelések, a jobbágyterhek és a földesúri büntetőhatalom fennállásának nyomait akarták eltüntetni. A parasztháborúban résztvevő kisnemesek részben az egyházi vagyon szekularizációjából akartak részesedni, részben pedig, mint a máramarosi adatok bizonyítják, a városi lakosság gazdasági hatalmát akarták megtörni.

A parasztháború *katonai története* ugyancsak feldolgozásra váró feladat. Ma még Dózsa hadvezetését pusztán abból a szempontból tudjuk megítélni, hogy seregét a mezővárosok területére, a leginkább forrongó délvidéki területek felé és az erdélyi székelyek

felé irányította. Nem tudjuk még megállapítani azt, hogy a számos hadoszloppal való operálás mennyire volt helyes és indokolt és mennyire volt pusztán a paraszttömegek szétszórtságának következménye. A régi történetírás általában az Alföldre korlátozta a parasztháború katonai eseményeit. Azonban Dózsa tiszántúli főserégén kívül, a Dunántúlon is több helyen működtek kisebb erők, különösen a Balaton környékén, de Sopron körül is. A Felvidéken, főleg a bányavidékeken folytak csatározások. Kiterjedt a parasztháború Máramaros megyére is. Erdélyben már a keresztes-hadjárat előtt kibontakozott a parasztság harca és összeolvadt a városi lakosság elégedetlen elemeinek és a bányamunkásoknak a harcával. Itt már 1513-ban *Székely János* lépett fel a nép követeléseivel, városi felkelésekben távolította el a patricius tisztviselőket, a városi plebejusrétegekre és a parasztságra támaszkodva. Vezetése alatt a szász városok megtagadták azt, hogy katonai segítséget nyújtsanak a királynak. Ennek a mozgalomnak részleteit alig ismerjük, de méreteire vall, hogy a király Bornemissza Jánost küldte le a mozgalom elfojtására. Ez a mozgalom később összeolvadt a parasztháborúval és nyilván csak annak elfojtásával tudták leverni. Nagyváradot is megostromolták a parasztok és támadásaikat Radnái, Beszterceig és Kolozsvárig terjesztették ki. A parasztháború végén Vajdahunyad és Nagyszeben között tűntek fel parasztcsapatok. Várat is foglaltak el, így Toroczktól és Valkót. Kolozsvárra a városi plebejusok a parasztok mellé álltak. Ezt bizonyítja a kolozsvári bíró későbbi védekezése, amely szerint ő csak a parasztok kapitányait engedte be kevés kísérettel a városba, de ott azok lázadást szítottak és akkor nem tudtak nekik ellenállni. Valószínű, hogy a gazdag polgárok később is csak Zápolya hadseregének segítségével tudták leverni a parasztságot, mert az egyik forrás leírja a kolozsvári csatát. A székelyek, akik előbb és később is, több felkelést indítottak a jobbágysorba süllyedés ellen, ekkor nem működtek együtt a felkelő parasztsággal. Ezzel jelentős katonai erőtlenséggel esett el Dózsa.

A *bányamunkásság* fontos szövetségese volt a parasztságnak. Az erdélyi bányászok közül különösen kiemelkedik az a csoport, amely Toroczko várát foglalta el. Az erdélyi bányászokon kívül a körmöcbányaiak is akcióba léphettek, nyilván résztvettek a parasztságharcban, mikor azok benyomultak Körmöcbányára. A király kénytelen volt a felvidéki bányászokkal szemben a megosztás taktikáját alkalmazni és átmeneti engedményeket tett nekik.

A régi történetírás minden további nélkül tudomásul vette, hogy Szeged, a nagy parasztváros, szembefordul Dózsaival. Ennek háttere az, hogy a szegediek — mint már láttuk — elkerülték a

jobbágysorba jutást. A szegediek először résztvettek a keresztes-hadban, azonban ennek parasztháborúvá alakulása után a feudalizmus elleni harcban nem érdekelt gazdag parasztok elhagyták a parasztok seregét. A gazdag parasztok ki tudtak egyezni a feudalizmussal, másrészt félték saját kizsákmányolt zselléreiktől. Szegediek később is csatlakoztak Dózsához, ezek a zsellérek lehettek, mert Verancsics hajdúk és latrok mellett említi őket. A gazdag parasztok viszont hadsereget állítottak Dózsa egyik seregével szemben és a királyi várra, meg az ekkor épített földsáncokra támaszkodva, elvonulásra kényszerítették a parasztsereget. Ennek fejében Szeged elkerülte az urak szolgálatába szegődött szerb zsoldosok behatolását. A szerb zsoldosok ugyan azt akarták, hogy szolgálataik jutalmául az urak Szeged kirablását engedjék meg nekik, a szegedi bírák és polgárok küldöttsége azonban nagy ajándékokkal ment az urakhoz és így elkerülték a város kirablását.

A valódi városok közül csak kevés csatlakozott a parasztsereghez, néhány ingadozott, egyesek pedig szembefordultak Dózsával. A kolozsvári plebejusok magatartását már láttuk. A budai plebejusok ugyancsak a paraszttal tartottak. A budai plebejusok (a forrás szerint »csöcselék«) szembefordultak az urakkal és a király katonaságával. Más forrás arról számol be, hogy a budai háborgás miatt a polgárok a város elhagyására gondoltak.

A parasztháború, a hatalmas erőviszonyok ellenére, elbukott. A vereség nem pusztán a katonai erőviszonyok következménye. Mint Engels írja, munkája »a harc eredményét is azzal a szükségszerűséggel magyarázza, amely ezen osztályoknak történelmileg adott társadalmi életfeltételeiből következik«. A parasztság nem volt képes tartósabb szövetségbe tömöríteni az elégedetlen rétegeket. A polgárság ingadozott, részben szembefordult a parasztsággal. A parasztság következetlen volt a nemesek elleni radikális akcióban. Megosztotta erejét valószínűleg az is, hogy Dózsa Gergely mérsékelt irányzata befolyást gyakorolt a hadseregre. A katonai szétszórtság is fontos szerepet játszhatott. Gyenge volt a parasztság fegyverzete. A legfontosabb várakat nem tudták elfoglalni. A parasztság egyes részei semlegesek maradtak vagy egyenesen szembefordultak osztályukkal. Pl. míg az egyik szerb vezér népével Dózsa oldalán harcolt, más szerb csapatok királyi zsoldban pusztították a magyar jobbágyszlovákokat. Külső erőket is felhasználtak a parasztok ellen, így horvátországi csapatokat és idegen zsoldosokat.

A parasztság vereségének okai között nem utolsó sorban kell említeni azt a körülményt, hogy az uralkodóosztály a számára oly veszélyes helyzetben legalább ideiglenesen helyreállította egységét. A király, az érsek, Báthori, a nagybirtokosok vezére és Zápolya,

a középnemesek vezetője, mind összefogtak a parasztsereg leverésére. Az egyébként oly gyámoltalan király hatalmas szervezőmunkát fejtett ki a parasztok elleni hadsereg kiállítása érdekében. Az ország legkülönbözőbb részeihez intézett felhívásokban követelte a csapatok sürgős kiállítását a parasztok ellen. A pápához intézett levelében istentelen embereknek és gyilkosok söpredékének minősíti a parasztfelkelőket, hirdeti, hogy véstes főrekvéseikért meg kell büntetni őket. *Báthori és Zápolya*, a főúri és az ú. n. köznemesi párt vezérei megegyeztek a paraszttal szembeni harc érdekében a döntő pillanatban. Az erdélyi harcok nagy szerepet játszottak abban, hogy Zápolya gyűlölt vetélytársa segítségére sietett és felvonult a Temesvárt ostromló Dózsa György ellen. Az uralkodóosztály egységét fejezi ki az is, hogy Werbőczy István és Tomori Pál ugyan-csak jelentős szerepet játszottak a parasztok elleni harcban.

Temesvár alatt a nemesség döntő győzelmet nyert a parasztságon. Dózsa sebesülten fogságba esett. Mészáros Lőrinc további ellenállását Kolozsvár környékén semmisítették meg. Véres kegyetlenséggel számoltak le az urak Dózsával, Mészáros Lőrincel és a parasztság többi vezetőjével. Természetesen, ezúttal nem kímélték a mérsékelt Dózsa Gergelyt sem. Megállapítható az ellentétes adatokból is, hogy a vérengzésnek legalább 50 ezer paraszt esett áldozatul. Elsősorban nem a harcokban pusztultak el, hanem fogságban mészárolták le őket. Ez a kegyetlenkedés vezetett oda, hogy pl. Bihar megye valósággal elnéptelenedett és Csanád vármegye nem tudta többé ezt a pusztulást kiheverni. A nemesség az országgyűlésen kimondott *megtorló törvényben* nem titkolta, csak azért nem gyilkolja halomra az összes felkelőket, mert a nemesek nem tudnának megenni parasztok nélkül, nem sokat érnek nélkülük. De olyan esetek is voltak, hogy Kenderessy András bácsbodrog-megyei nemes tüzes vaskeresztel bélyegeztette meg jobbágysai homlokát. A királynak már 1514 szeptemberében rendeletben kellett a jobbágyok védelmére kelnie Brandenburgi György örgróffal szemben, aki a jobbágyokat minden javuktól megfosztotta. 1515-ben újra meg kellett ismételni ezt a parancsot. Az aradmegyei főispánt is intenie kellett a királynak, hogy ne járjon el oly túlzott buzgósággal a parasztok elnyomásában. A megtorló törvényben csak szentesítették a véres elnyomást. A jobbágyokat minden terhükben megerősítették, ezen túlmenően súlyosbították a robotot és örökre röghöz kötötték a parasztságot. A kunokat és jászokat is jobbággyá tették. Méltán írta Verancsics, hogy az Rákos mezein akkoron vigezik, hogy az jóbágy rabja legyen az nemes embernek és földről ne legyen szabad elmenni, hanem bírja az ura vele, mint rabjával. Heltai Gáspár is megállapította, hogy a nemesség a köz-

népet nemcsak jobbággyá, hanem rabbá is tette. A törvény végrehajtásával az uralkodóosztály teljesen elidegenítette az állam ügyeitől a parasztságot.

Erőszakkal hurcolták vissza a parasztháború alatt elköltözött jobbágyokat a legkegyetlenebb körülmények között. Így pl. 1515-ben Bánhegyes faluból Battonyára összekötött kézzel, lovakhoz kötve hajtották vissza az elköltözött jobbágyokat. Erdélyben új ürügyet nyertek a földesurak arra, hogy a már régen elköltözött jobbágyokat is visszahurcolják birtokaikra. A parasztság harcán, ellenállásán mult, hogy a röghözkötést mégsem sikerült sohasem teljesen végrehajtani.

Ha keressük 1514 és Mohács kapcsolatát, ezt abban kell megtalálnunk, hogy az uralkodóosztály érdektelenné tette a nemzet zömét kitevő dolgozó osztályokat a törökök elleni harcban. Az urak viszont nem tettek semmit azért, hogy az országot megvédjék a török veszedelem ellen. A parasztság elleni megtorlással egyidőben a magyar nemesség és Werbőczy, akiről az uralkodóosztály azt hirdette, hogy jogalkotásával négyszáz éven keresztül megőrizte az ország »eszmei« egységét, az 1514. évi törvényben a valóságban meggyengítette a központi hatalom maradványait, a királyi jövedelmek jelentős részét és számos várat Zápolya javára kötött le. Werbőczy ezzel állandósította az államrend meggyengülését, ugyanakkor az ország védelmét a hatalom nélkül maradt királyra hárította. De elveszett az a tömegelő is, amelyet harcba lehetett és kellett volna indítani a törökök ellen. A parasztság menekült az országból. Azok a kísérletek, amelyek 1518-ban és 1526-ban történtek arra, hogy újra kereszteshadjáratban vonultassák fel a magyar parasztságot a török ellen, ekkor már egységes elutasításra találtak az uralkodóosztály részéről. Pedig 1526-ban a hirhedt népellenes Tomori Pált, a székelyek és az 1514. évi parasztháború egyik leverőjét, jelölték a kereszteshad élére, mint a római egyház kapitányát. Hogy nem mertek fegyvert adni a parasztok kezébe, azt bizonyítják Burgio pápai nuncius levelei is, amelyek arról beszélnek, hogy ha a török betör, az ország azonnal száz pártra szakad és hogy az egyes társadalmi osztályok között olyan nagy a gyűlölet, hogy ha a törökök szabadságot ígérnek a jobbágyoknak, még az 1514-inél is kegyetlenebb felkelésüktől lehetne tartani.

Így vált az 1514. évi megtorlással az uralkodóosztály az ország-sírásójává. Az, amit Mátyás halálakor az uralkodó hatalmának széttűllesztésével megkezdtek és a haladó osztályok leverésével 1514-ben betetőztek, szükségszerűen vezetett el Mohácshoz, az ország három részre szakításához.

Dózsa György és 1514 emléke a haladó magyarság kincse és fegyvere volt a feudális, majd kapitalista kizsákmányolás elleni harcában.

Petőfi-Sándor Arany Jánoshoz intézett levelében így szól Dózsáról: »Én Dózsát a magyar történet egyik legdicsebb emberének tartom és szentül hiszem, hogy lesz idő (ha fönn marad a magyar nemzet), midőn Dózsának nagyszerű emlékszobrot fognak emelni és talán mellette lesz... az enyém is«. Ady Endre 1906-ban rámutatott arra, hogy »a Dózsa-tragédia Magyarország millióinak a legigazabb tragédiája«. Ady is szobrot akart állíttatni Dózsa Györgynek. »Magyarország népe, mely a feudalizmus ellen küzd, állítson szobrot Dózsa Györgynek. Hogy mi se felejtünk, hogy komoly a mi harcunk. Dózsa György beszélne a nyomorgó, Amerikába szökő magyar nép, a tanítók, vasutasok, intellektuálisok, tisztviselők, iparosok, kereskedők helyett. Az egész munkás Magyarország helyett, melyet nagy urak és nagy papok jobban nyomnak, mint valaha.« Egy évvel később, 1907-ben ismét hangsúlyozza, »hogy mit jelképez Dózsa György bemocskolt alakja. Hogy mágnások, püspökök és cselédek ne uralkodjanak Magyarországon.« Az első magyar proletárdiktatura is népünk legnagyobb hősei között ünnepelte Dózsa Györgyöt. Az ellenforradalmi korszak alatt a magyar proletariátus állandóan idézte Petőfinék Dózsa Györgyöt ébresztgető versét. Rákosi Mátyás, a magyar nép vezére, az ellenforradalmi vérbíróság előtt 1926-ban mondott beszédében rámutatott arra, hogy a magyar nép pere »Dózsa György óta folyik. Ez a per a dolgozó, elnyomorodó, a magyarságért ezerszer és ezerszer vérzett szegényparasztágnak pere a dologtalan, magát minden teher alól kivonó, félévezred óta a Habsburgokkal cimboráló nagybirtokosok ellen. Földet követel a magyar paraszt, és ha nem lesz fórum, amelyik ezt neki megadja: »Nem hallottátok Dózsa György hírét? Izzó vastrónon őt elégettétek, de szellemét a tűz nem égette meg. Úgy vigyázzatok, ismét pusztíthat e láng rajtatok!« Magyarország dolgozó népének ez a pere a dolgozók győzelmével fejeződött be. A Szovjetunió hadserege felszabadította a magyar népet és bebizonyosodott Rákosi Mátyás szava: »A földet Magyarországon csak a kommunisták fogják felosztani.« A magyar munkásosztály, szövetségben a dolgozó parasztsággal, ma megvalósítja Dózsa György örökségét: »Szabadok akarunk lenni és leszünk is«.

Székely György

Jegyzet: A parasztháborúk alapvető elvi irodalma Engels: A német parasztháború (Bp. 1949.); B. F. Porsnyev: A középkor története és Sztálin elvtárs útmutatása a feudális társadalom alapvető jellegzetességeire vonatkozóan.

(Izvesztija A. N. SzSzSzR. Szeria Iszt. i Fil. 1949. évi 5. szám, magyarul A Történettudományi Intézet Értesítője 1950 jan.—márc. számában.)

A korszakra vonatkozó összefoglaló munka marxista szerzőtől: *Molnár Erik*: A magyar társadalom története az Árpádkortól Mohácsig. (Bp., 1949.) (Bírálatát lásd Társadalmi Szemle, 1950. május. 388—400. o.)

A magyar parasztság történetére összefoglaló polgári munka: *Acsády Ignác*: A magyar jobbágyság története (több kiadásban).

Az 1437—38-as erdélyi parasztfelkelésre: *Gombos Ferenc Albin*: Az 1437-ik évi parasztláadás története. (Kolozsvár, 1898.); *Németh Gyula Kálmán*: Az 1437-iki parasztláadás és az erdélyi három nemzet uniója keletkezésének története. (Nagybánya, 1885.); *Hunfalvy Pál*: Az oláhok története. (Két kötet, Bp., 1894., a románokkal szemben sovíniszta); *Jakab Elek*: Kolozsvár története. I. kötet. (Buda, 1870.); *Roller Mihai* (szerkesztésében): Románia történelme. (Bucureşti, 1947., magyarul megjelent demokratikus tankönyv).

Az 1514. évi parasztháború máig alapvető feldolgozása: *Márki Sándor*: Dósa György. (Bp., 1913.) Bőven foglalkozik a kérdéssel *Acsády Ignác* a Közgazdasági Lexikon II. kötetében Jobbágyság címszó alatt. (Bp., 1900.)

A bevezetésben bírált munkák címe: *Mályusz Elemér*: Az 1514. évi jobbágháború okai. (Társadalomtudomány, 1926. évf.); *Féja Géza*: Dósa György. (Bp., 1939.); *Szabó István*: Tanulmányok a magyar parasztság történetéből. (Bp., 1948.)

Az elbeszélő forrásokon kívül főleg a következő okleveles anyagból merítettem: *Fejér*: Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. X. 7. és XI. kötet; *Házi Jenő*: Sopron szabad királyi város története. I. rész, 3. és 6. kötet (Sopron, 1924., 1928.); *Makkai László*: Kiadatlan oklevelek Kolozsvár történetéhez. (Kolozsvár, 1947.); *Óváry Lipót*: A Magyar Tudományos Akadémia Történelmi Bizottságának oklevél-másolatai. (Bp., 1890.); *Varju Elemér*: Oklevéltár a Tomaj nemzetségbeli Losonczy Bánffy család történetéhez. I. kötet. (Bp., 1908.)

A MAGYAR PARASZTHÁBORÚK IRODALMA

Ez a kötet a hazai irodalomnak azokat a szövegeit tartalmazza, amelyekben mint kortársak, illetve közel-kortársak írásiban a magyarországi parasztfelkelések eseményei tükröződnek. Az írókortársak közvetlenül számolnak be a történetekről és azokról az érzésekről, melyeket belőlük az események kiváltottak. Közel-kortársaknak nevezzük azokat az írókat, akik egy vagy két nemzedék múlva írtak a lezárt dolgokról, de még visszhangzott a társadalomban azok hatása és az író még mindig az élő benyomások alatt dolgozott. Különösen érdekes ezeknek az íróknak vallomása az elmultakról a 16. század folyamán, amikor a parasztfelkelések — bár az 1514-ikénel jelentéktelenebb mértékben — az ország összes vidékein meg-megújultak és a társadalomnak ez az izgató kérdése állandóan a levegőben volt. A multról a jelen élő hatása alatt számoltak be: ugyanannak a kornak ugyanazon problémájáról. A későbbi írók már mások írása nyomán dolgoznak, mégis amennyiben a még élő társadalmi visszhang tolmácsai, arról többnyire maguk tesznek vallomást írásukban. A szövegeknek ebből a szempontból való elemzésével döntöttük el, hogy mit veszünk fel gyűjteményünkbe. E szempontokról az egyes szövegek előtt számolunk be. Mindazonáltal néhány kivételt is tettünk e szempont alól. A huszitamozgalmak koráról irodalmi anyagunk oly szegény, hogy az első irodalmi szövegeket, ha későbbiek is, felvettük. Ugyancsak szabadabban jártunk el a magyarnyelvű szövegeknél, melyeknél korban egészen Pethő Gergelyig mentünk.

Az irodalmi és nem irodalmi szöveg elhatárolása lehetetlen. Ez különösen élesen nyilvánul meg, amikor a bár darabos, de nyilván igényesen fogalmazott és elbeszélő részeket tartalmazó I. kolozsmonostori oklevelet a szövegek közé iktattuk — a II-at csak a jegyzetek közé. Jegyzetben a szövegek megvilágítása céljából, megfelelő helyeken oklevél- és törvényrészleteket is közlünk.

Mind e művekben nélkülöznünk kell a parasztság teljes hiteltű megnyilatkozását. A hűbériség korában Magyarországon a paraszt legkevésbé lehetett tollforgató. Amennyiben pedig a tanultsághoz vezető egyetlen utat követte és pappá lett, idegen, ellenséges világ nézetben nevelődve — eltávolodott osztályától. Ez a körülmény még Szerémi György remek írásában is észrevehető, aki az itt közöl-

tek közt az egyetlen paraszti származású s akiben az elnyomott nép közvéleménye közvetlenül szólal meg. Ezért, e szegénységünk miatt, értékelnünk kell a polgári származású írók megnyilatkozásait is, akik több-kevesebb megértéssel ábrázolják vagy legalább is megkísérlik ábrázolni a parasztság törekvéseit. Mindezekre az egyes írókhoz írt jegyzetekben rámutatunk. A harmadik — legnépesebb — csoportot azok az úri és papi írók alkotják, akiknek tollát a parasztság elleni gyűlölet, legalább is elfogultság vezeti. Éppen ezért pozitív értékkel bír mindaz, amit ezek mondanak a paraszti seregek vitézségéről, Dózsa vezéri tehetségéről, hősiességéről, az urak romlottságáról és rémületéről stb.

Ennek az irodalomnak közzététele szükséges, hogy hozzáférhető és közismert legyen, hogy leszámoljunk az elmúlt rendszerek által terjesztett és még általánosan begyökerezett felfogással, mely szerint a jobbágy és nemes viszonya pátriárkális idill volt.

Mindazonáltal e szövegek közzététele egymagában nem alkalmas arra, hogy a hűbériség korában a kizsákmányolók és kizsákmányoltak viszonyának ábrázolásául tekintsük. A harc állandó volt, csak nem fegyverrel folyt. Ha ez az állandó feszültség kiéleződött, vagy az uralkodóosztály belső vagy külső okok folytán valamely ponton meggyöngült — a két tényező többnyire egyidejűen mutatkozott — időszakonként a feszültség fegyveres felkelésbe ment át. — Az ezeket a felkeléseket elbeszélő forrásokon túl szükséges lesz még azoknak az irodalmi alkotásoknak gondos összegyűjtése, amelyek paraszt és úr viszonyát a fegyvertelen mérkőzés időszakában is bemutatják.

Irodalomtörténetünket a multban uralkodó rend természetesen a maga szempontjai és céljai szerint adta elő. Most irodalmunk egész anyaga újra átvizsgálandó és a dolgozó osztályok szempontjából, a marxizmus-leninizmus alapján átértékelendő. Az irodalmunkban tükröződő társadalom osztályharcait a 18. század második feléig a paraszt és a nemes vívja. A 18. század második felétől kezdve nyomulnak előtérbe a polgári törekvések s a 19. század utolsó harmadától kezdve lép fel Magyarországon a marxista munkásmozgalom, mely átveszi az összes kizsákmányolt osztályok harcának vezetését. Mind e társadalmi mozgalmaknak, harcoknak vetülete megtalálható irodalmunkban. Ezek feltárásához ez a kötet még csupán az első szerény szövegkiadás.

A képanyag és a képek jegyzeteinek összeállításában határozottan közreműködött Scheiber Mária. — A hangjegyek Turai Mihály kezeiről. — A közölt szövegek forrásainak bibliográfiája a kötet végén van kisebb, jelentéktlenebb szövegekről, melyeket nem közlünk, ugyanott jegyzetben szólunk. *Geréb László*

AZ 1437-ES PARASZTFELKELÉS ÉS ELŐZMÉNYEI

A PARASZTOK »ERETNEKSÉGE« ÉS AZ INKVIZÍCIÓ

SZALKAI BALÁZS

Krónikájából

Szalkai Balázs a boszniai és magyarországi minorita — obszerváns ferences — rend tartományfőnöke volt a 15. század első harmadában. Az új alakulat történetéről krónikát kezdett, melyet utódai később folytattak. Elmondja benne elődje, Marchiai Jakab történetét, akit a pápa főinkvizitornak küldött Magyarországra a huszita és bogumil eretnekek ellen. Jakab fráter magyarországi működéséről számos levél és jelentés számol be — ezekből alább néhányat idézünk — melyekből megtudjuk, hogy a janatikus barát életét és holtakat égettetett meg és tüzzel-vassal irtotta az »eretnekeket«. Az erdélyi, váradai püspökök és egyes főurak szívesen látták működését, hívták is megrendült hatalmuk támogatására. Szalkai Balázs az eseményeknek egyetlen kortársi krónikusa, ügyellen írása ezért értékes számunkra. Maga is rendtársa a főinkvizitor Jakabnak, sőt tartományfőnöki méltóságában utóda: ő is az egyház — hogy úgy mondjuk — csendőrségéhez tartozott. Így az általa írt szákszávú krónika a jámbor vérengzést inkább elkendőzi mint sejteti. Szinte úgy látszik szövegéből, mintha Jakab csak holtakat égetett volna, pl. Kamoncon, ha az égetés ellen felzendülő nép ellenállásáról nem maradt volna hiteles jegyzőkönyv a kezünkben. A husziták és bogumilok a középkori hűbéri társadalom rendjének ellenségei voltak s így természetesen szembefordultak a hűbériség ideológiai vetületével, a hivatalos vallással és annak képviselőjével, az egyházzal is: ezért »eretnekek«. A kor egyoldalú vallásos műveltségének megfelelően a társadalmi törekvések vallásos köntösben jelentek meg. A jorradalmárokat ezért üldözik karöltve a világi és egyházi hatóságok. E nagyon is evilági mozgalom veszélyeztette a fennálló hatalmi rendet: ezért öleli meg a szultán a török területen prédikáló Bálint papot, noha az kétségtelenül nem a mohamedáni vallást veszélyeztette s a keresztény teológia finomságai iránt a törököknek aligha volt érzékük; a Balkán elnyomott keresztény népei közt működő agitátor tanai azonban a török hűbéri rendet épügy fenyegették, mint Zsigmond császár vagy az erdélyi püspök hatalmát.

Szalkai Balázs írása egyébként fényt vet a demokratikus törekvések eredményeként keletkezett laikus mozgalom magyar nyelvű irodalmi törekvéseire is: Tamás és Bálint papok magyar bibliafordítására. Szalkai efeletti szörnyűködésének tulajdonképpen oka az a rémület, hogy a nép megtud valamit az egyház rejtelmis tanáiból, melyet csak vakon kellene tisztelnie. A 15. században tró pap egyébként természetesen prágai tanokból vezeti le a népmozgalmat, nem tudva, hogy e tanok csupán következményei az elnyomottak társadalmi törekvéseinek: ktsérlét e törekvéseknek megfogalmazására — vallásos jelszavakkal.

A tizenkettedik vikáriust, Marchiai Jakab frátert ugyanaz a Vilmos rendfőnök küldötte... Vikáriussá tétetvén és megerősítetvén, a pápa úr kirendelte az eretnekek felkutatására; ezen inkvizíció folyamán elhagyta rendtartományát; eljutott Kamoncba és a Duna mindkét partján levő városokba és falvakba, ahol sok eretneket — úgynevezett huszitákat — térített meg, sírjukból kiásatta és megégettette őket; ahol is az említett Kamoncon Balázs mester plébános ezért elfutott, majd Bácsba jutva, nagyprépost lett s életét megváltoztatva, napjait jóban fejezte be, dicséretesen.

Ez a fráter Jakab a szentmártoni plébános által kiásatta a holtat és megégettette: Kamoncra fordult, ahol hasonlóképpen sokakat megégettette, továbbá Futakkal szemben Dobuk plébánosát és ugyanott hasonlóképpen más holtakat.

Mondják, ez a huszita eretnekség így került Pannoniába: mivel az említett Balázs mester tanulékony fiú volt, a kamonci polgárok megsegítették, tanulmányokra küldték őt és megígérték neki, ha megérdemli, nekiadják a kamonci plébániát; ekkor ez az ifjú tanulási vágyból átment Csehországba, bement a husziták nagy városába, Prágába, ott telítődött humán tudományokkal és ugyancsak megfertőződött a huszita eretnekség ördögi gonoszságával; végül némely társával megfelelő időben visszatért Pannoniába, szülőföldjére, Kamoncba s ott — miként ez a Balázs mester az említett inkvizitornak magát hibáztatta — a huszita eretnekséget nem ő, hanem társai terjesztették el szülőföldjén; így hát ő, miként már mondtuk, napjait dicséretesen fejezte be.

Akkor Kamoncból ugyancsak két diák, és pedig Tamás és Bálint, tanácsot tartva némely oktalán emberekkel és nőszemélyekkel, éjjel eltávoztak Moldva országába, ahol e két klerikus terjesztette az említett eretnekséget, mindkét testamentom írásait magyar nyelvre fordították; minő és mekkora volt bennük az eretnekség, azt én magam is olvastam, senki azt el nem számlálhatja. Így járt az együgyű diákokra a közmondás: Együgyű hittudós kész eretnek. Ugyanis ezt a szót: sanctus spiritus (Szentlélek), így fordították: »szent szellek« és midőn a mondottakat így terjesztették, akkor ezek a klerikusok ismét tanácsot tartottak... Egyikük, Tamás, eretnekségre térített népüknél maradt, hogy tanítsa őket, míg a másik, Bálint, Törökországba ment és midőn ott tanításukat terjesztette, társát is hívta maga után és ott annyira szorgoskodott, hogy híre a török császárig jutott; tanácsosainak határozatából a török császár megparancsolta, hogy ne válják ez az ő törvényeik romlására, ezt a Bálint papot élve megnyúzzák; így is történt; a másik pedig, Tamás, egy helyben maradt népével, végül meghalt,

kiadta lelkét művelkedésének érdeméhez képest az ördögnek, akit szolgált, az ő büntetésének nincs megmondhatója...

Mindezeket eddig Szalkai Balázs fráter könyvéből vettem...

Marchiai Jakab kamonci viselt dolgairól és azok következményeiről a következő jegyzőkönyv számol be. A lényegtelen tanuvallomásokat elhagytuk; a kihallgatott 21 tanu javarésznél csak annyi áll, hogy ugyanazt mondta, mint az előtte levők:

A kamonci jegyzőkönyv

Az Úr 1439. évében augusztus 19-én előttünk, Jakab fráter, a pápa által Magyar-, Bosnyák-, Dalmát-, Szlavon országokba és Ausztria részeibe küldött és rendelt inkvizitor előtt — eme napon bíróséket ülve vagyis ülésben, Kamonc városában, a plébános házában, alanti tanuk valósággal megérintve a szent evangéliumot, egyenként és mindegyikük megkérdetve és feleletet adva az igazság felől, amit gondolnak és tudnak, tisztán, harag és gyűlölség nélkül vallomást tettek

Szabó Bálint ez idő szerint kamonci lakos ellen, aki meggátolta János kamonci bírót, hogy fenti inkvizitor meghagyásából az inkvizíció tisztében eljárjon.

Először Porkoláb János tanuskodott, miképpen látta ama Szabó Bálintot, kivonva kardját János bíró ellen, midőn éppen a szent igazság cselekedetét hajtotta végre három visszaeső eretnekkel szemben, kiket akkor kötözték karókhhoz. És kergette őt az utcákon, majd sokadmagával eme bíró házához ért, feltörték a börtönt, ahol bilincsben volt bizonyos Bálint pap, akkor bácsi plébános, e Jakab inkvizitor által lefogott eretnek, kit amazok kiszabadítottak.

Ugyanígy vallott Szabó András.

Ugyanígy tanuskodott Korlát Balázs, azaz hogy a háznál lefolyt zavargást nem látta.

Ugyanígy Papszolgája András is, látta a zavargást a bíró házában.

... Ugyanígy vallotta Valkóvári Jakab, ő látta, amint a börtönből kivették az eretnek Bálintot.

... Ugyanígy Mátyás, a Boldogságos Szűz oltárpapja, hallotta Bálint hangját, amint hívta a népet: Jertek velem, öljük meg a bírót nyomban!

... És én, György Mátyás Debrecenből, császári jegyző mind a felül-írottaknál jelen voltam, hallottam és a magam kezével leírtam, kinyilvánítottam és állandó pecsétemet rátettem.

Fermendzin: Acta Bosnae. Zagreb, 1892. 173. lap. — E jegyzőkönyvet elküldték Budára, ahol szept. 1-én a királyi tanács határozatot hozott, melyben jóváhagyta Jakab ítéletét Szabó Bálint ellen, akinek minden javát elkobozta; az oklevél folyóbeszédben mondja el az egész kamonci eseményt. (U. o. 174. lap.)

A Délvidék forrongó állapotáról tanuskodik Tamási János vajd fia, László, pozsegi főispán bizonyáglevelé is, melyet Marchiai Jakab sikeres működéséről állított ki s melyben ezeket mondja (keresztény névvel a római katolikusokat jelzi):

Mi pedig, ki a szent királyok, a király és császár úr ősenek is jóvá-hagyásából e szerémi vidék elég nagy részén állandóan világi kormányt gyakorolunk, lelkiismeretünket megvizsgálva, bizonyítjuk és kijelentjük, hogy bár e Szerémség nagyobb részét rációk lakják, mégis vannak némely városok és falvak, melyek keresztény néven szerepelnek, de többjükön rációk és bosnyákok is vegyesen laknak a keresztényekkel; bizonyos városok és falvak a bosnyák és huszita eretnekek felekezetével sok éve már fertőzve vannak...

1437 február 25-én kelt Djakovárott. — (Fermendzin: Acta Bosnae. Zagreb. 1892. 159. lap.) Ugyanezt tanúsítja a szerémi püspök is. (U. o. 163. lap.) A titeli káptalan pedig 1436 dec. 4-én a következőkben számol be a dél-vidéki népmozgalomról és Jakab fráternek a társadalmi rend védelmében kifejtett emberirtó tevékenységéről:

A titeli káptalan
a pápához

Szentséges atyánk és urunk! Boldogságos lábaid csokolása után ezeket közöljük Szentségeddel: a tisztelendő atya, fráter Marchiai Jakab úr, boszniai vikárius a minorita testvérek rendjéből, kit Szentséged Magyarországra küldött a gonosz eretnokség kiirtására, testének nem kis veszedelmével bejárva az ország sok más részét, már régen elért fráterével e kalocsai és bácsi törvényesen egyesített egyházmegyébe, ahol isten segítségével bő termést hozott isten szent egyházának. Elnyomott ugyanis igen sok eretneket — papokat és laikusokat — kiknek száma e végvidéken hosszú időn át erősen meggyarapodott... szorgosan vizsgálta őket s az eretnekek önként bevallották: némelyek erdőkben, mások pincékben avagy malmokban, sőt sokan hegyi barlangokban, üregekben és földvermekben gyalázták a szentséget. Már régóta két szín alatt áldoztak, s az oltáriszentséget, de még a mi urunk Jézus Krisztus vérét is nyakukban függő, belül szurokkal bélelt tarsolyokban hordták, ilymódon vitték el átkos rejtekeikbe, az éj csöndjében igen sokan jártak e szentségtelen helyekre, ó jaj, és még a mi urunk Jézus Krisztus vérét ki is loccsantották magukra és köntösükre, hogy még sarukra is lefolyt és így a föld nemkevésbé beföcskendeződdött. Nyilván fölfedett a katolikus hit ellen elkövetett más nem csekély tévelygéseket is.

Erett megfontolás után az eretnekekre büntetést mért érdemök szerint, így őket és pártolóikat már annyira felmorzsolta és tévelygéseiket a prédikáció szent szavaival, meg más alkalmas szerrel kiirtotta, hogy örvend már ez az egyházmegye, mert megszabadult az ördög hálójából. Hogy efélék többé e püspökségben ne támadhassanak, a városokban és helységekben alkalmas személyeket rendelt, kik szorgosan vigyázzanak erre. Ha Szentséged Jakab fráter személyével oly gyorsan és hőlesen nem gondoskodott volna az egyházzal, — mint bizonygatták — az eretnekek, már fegyverre készültek és a főpapokat a papsággal együtt nyomorúságos halálra adni akarták, akárcsak Csehországban...

1. Huszíták üldözik az egyházi személyeket.
(Fametszet. Bonfini magyar históriájának német kiadásából. Basel, 1543)

Az erdélyi püspök
hívja az ink-
vizíciót

Igen óhajtom a szükségben atyaságod minél gyorsabb jövetelét... Atyaságod említett leveléből azonban egyebek közt világosan látom, hogyha csak kissé is eltávoznék onnan, a nép heve meglankad és annyi ideig tartott fáradozása hiábavaló lesz, kárhavész. Mégis hön ösztökélem atyaságodat szívből jövő buzgó kéréssel, hogy isten segítségével befejezve ama tájon munkáját, isten üdvös szándokaért és a hit szent erejéért útját erre vegye, méltóztassék a tájakra jönni a mondott dögvészes felekezet kiirtására.

(Lépes György erdélyi püspök levele Marchlai Jakab inkvizitorhoz 1435. május 8.-án.)

Jakab inkvizitor nem akarta elhagyni a Délvidéket, mert tudta, hogy távozása után a huszitizmus nyomban újra felüti fejét. Lépes Györgynek viszont sürgős volt az inkvizitor érkezése, mert nem kapott tizedet a mozgolódó néptől. (Fermendzin: *Acta Bosnae*. Zagreb, 1891. 161. lap.) Az inkvizitor Erdélyben véres munkát végzett, amit a következőkben tanúsít a váradai püspök levele is a pápához félév múlva. (Waddingus: *Annales Minorum*, 1734. 10. k. 272. lap.)

Magyarország némely részeiben sokkal rosszabb gonosz eretnecség kezdett titkon terjedni, mint a csehországi huszitáké... E Magyarország erdélyi tájain... összeesküdtek, hogy az elfajzottság zászlaját az egész papság és az egyházi rend ellen felemelik és hacsak eme Jakab fráter idejében meg nem érkezett volna, rövid napok alatt fegyveres kézzel támadnak a papságra, hogy halálának halálával veszejtsék el a nagyoktól a kicsinyekig... (A váradai püspök levele a pápához. 1436. dec. 1.)

Marchlai Jakab feljegyezte, mik voltak a huszita hitelvek Magyarországon. Társadalmi forrongás megrázó emléke. Kéziratát a vatikáni könyvtár Vat. Lat. 7307. sz. kodexéből kiadta Lukcsics Pál: 15. századi pápák oklevelei. Bp.: Akad. 1938. Olaszországi magyar oklevéltár. Közrebocsátja a Római Magyar Történeti Intézet II. 2. köt. 21—25. lap. A főinkvizitor szövege a következő:

A hazai húszták
tétélei

Ezek a tétélek, melyeket találtam és irtottam az Úr segítségével Magyar-, Székely- és Erdélyországban:

1. Hogy mindenkinek mindkét szín alatt kell áldoznia.
2. Hogy a misében elég a leckét és az evangéliumot olvasni — és hogy akadálytalanul, pénz nélkül éjjel-nappal, házakban és erdőkben bárhol lehet misézni. És mindkét nembeliek a misében énekeket énekelnek.
3. Hogy tanult világiak (a misében) létrehozzák Krisztus testét és vérért s azt tartják, hogy létre is hozhatják.
4. Hogy faedényekben konszekrálnak és abból eszik és isszák (t. i. a kenyeret és bort). [Konszekrálás: a kenyér és bor „átváltoztatása.” Ford.]
5. Hogy az ostyában csak Krisztus teste és a kehelyben csak vére van.
6. Hogy az összes szentek nevét törölték a miséből.

7. Hogy Szűz Mária a többi szentekkel nem segíthetnek minket, csak maga az isten.
8. Hogy nem kell térdet hajtanunk a boldogságos Szűz Máriának, sem a többi szenteknek, csak magának istennek.
9. Hogy senkinek sem kell böjtölnie a szentek vigiliáin, sem nagyböjtben, mert ezt nem parancsolja isten. [Vigilia = az ünnep előnapja. Ford.]
10. Hogy egyetlen gonosztevőt sem szabad megölni, mert hallottátok, hogy mondatott a régieknek: ne öl.
11. Hogy egy ünnepet sem kell megülni, csak a vasárnapokat, mert a többi ünnepet az emberek találták ki.
12. Hogy nem kell tisztelnünk a képeket, mert ördög van azokban az ember megcsufolására, mert ha szamarat kergetnek a tűznek, elkerüli azt, de a feszület a fatuskón elég.
13. Hogy nem kell ábrázolnunk sem a feszületet, sem a keresztet.
14. Hogy nem szükség keresztet vetnünk.
15. Hogy nem kell tisztelnünk az ereklyéket, mert azokat kapzsiságból találták ki.
16. Hogy a pápának nincs nagyobb tekintélye mint az egyszerű papnak, mert mondatik: »Akinak elengeditek bűneit...« [Máté ev. 18, 18. Ford.]
17. Hogy a búcsúk nem igazak, nem is adhat olyant a pápa.
18. Hogy a pápai kiváltságokat nem kell figyelembe venni.
19. Hogy senki sem lehet nagyobb, még a pápa és a császár sem, mert mindnyájan testvérek vagyunk Krisztusban. »Es ha valaki közületek nagyobb akarna lenni« stb. [Máté ev. 20, 26., 23, 11. Ford.]
20. Hogy sem a pápa, sem a császár nem hozhat törvényt, de elegendő megtartani az isteni törvényt.
21. Hogy a szentelt olaj és az utolsó kenet meg a szenteltvíz nem ér semmit.
22. Hogy a keresztlőkut emberi találmány, mert Krisztus folyóban kereszteltetett meg.
23. Hogy a pap nem köteles mondani az officium divinumot, csak Miatyánkot. [Vagyis nem kell breviáriumot olvasnia. Ford.]
24. Hogy bármely világi ember, a nő is gyóntathat és feloldozást adhat.
25. Hogy gyónásnál nem kell térdet hajtani a pap előtt, csak isten előtt.
26. Hogy a papoknak is marhákat kell őriznie mint más embereknek.
27. Hogy a halottakért tett felajánlások nem használnak.
28. Hogy a szépen lefestett Szűz Mária olyan akár a szajha.
29. Hogy nincsen tisztítófűz.
30. Hogy nem kell hinni a szentek mondásait, csak a Szentírását.
31. Hogy a kép egyik felére lefestik a szegény Krisztust számmal, másik felére a pápát lovakkal, pompával.
32. Hogy lefestik a pápát amint misét mond és az ördög ministrál neki, körülötte meg démonok vannak.
33. Hogy a kiátkozástól nem kell félni, figyelembe sem kell venni, mert míg ember megátkoz, — isten megáld.
34. Hogy püspök feleségül vehet szűzet, a szerzetesség és kanonokság pedig az ördög találmánya.

35. Hogy semmit sem kell ajándékozni az oltárra, gyertyát sem, mert az simónia és kapzsiság.
36. Hogy halálos büntől a pap fel nem oldhat.
37. Hogy világi javak körül buzgolkodó egyháziak az ördög tagjai.
38. Hogy a főpapok, akik kiátkozzák isten népét, az ördög és az antikrisztus tagjai.
39. Hogy a világi javak körül buzgolkodó egyháziak képmutatók és a szentegyház ellenségei.
40. Hogy Krisztus gögös helytartója nem méltó arra sem, hogy akár egy gyermek előjárója legyen.
41. Hogy a dézsmákkal, világi javakkal és tisztségekkel foglalkozó egyháziak eretnekek.
42. Hogy a római egyház hamis, a sátán zsinagógája, emberek talál-mánya, a kárhozat anyja, minden rossznak forrása és eredete.
43. Hogy a tulajdonnal bíró papnak száz ördög van a lelkében.
44. Hogy aki bűnbocsánatot akar a római Udvarban, teli erszényt visz oda és feloldódik minden vétektől.
45. Hogy kapzsiságból a papok örülnek a tetemeknek, akár a hollók.
46. Hogy esküt tenni mindenkinek tilalmas.
47. Hogy tekintélyénél fogva a pápa inkább akarja tiszteltetni az egyházi törvényeket mint az Új- és Ó-Testamentumot.
48. Hogy az egyházi törvények hitványságok, szörszálhasogatások és a józan ész kiforgatásai.
49. Hogy az egyházi törvények meséket mondanak és ilyenekben a pápa nem pápa, hanem felforgató.
50. Hogy azok, akik a pápával tartanak, hitetlen farkasok és felforgatók.
51. Hogy a papok imádtatják magukat, akár az istenek, de Péter nem hagyta, hogy Cornelius tisztelje őt: akasztassanak fel a gögös Hámánnal! [Ap. Csel. 10 r.; Eszter könyve. Ford.]
52. Hogy a pápai adószedések simóniás eretnekség és a jámbor-ság látszatát akarják kelteni.
53. Hogy a pátriárkai, érseki, esperesi méltóságot gögből és kapzsi-ságból találták fel s ezek az ördögöt szolgálják.
54. Hogy a főpapok kedvelik a lovakat és az asszonyokat s mások feleségeivel hálnak.
55. Hogy a római Udvarban nem pásztorok vannak, hanem rontók.
56. Hogy a papok a javadalmak pásztorai, nem a lelkeké.
57. Hogy a papok (most) egyszerű szolgálai a főpapoknak, püspö-köknek ... (?)
58. Hogy az egyházat latrok barlangjává tették és nem a népért végzik a szertartásokat, hanem pénzért.
59. Hogy amidőn a főpapok Krisztus nevében az engedelmesség éré-nyét parancsolják, nem prédikálnak a szentélyekben, hanem inkább kellene beszélniök az ördög nevében és az antikrisztus virtusával, nem szentélyekben prédikálni. [Virtus: erő, Ford.]
60. Hogy bármily kicsiny valaki — prédikálhat.
61. Hogy Krisztus törvénye elegendő az üdvösségre, az emberek által kitalált törvények nélkül.

62. Hogy a képtisztelők bálványimádók.

63. Hogy Krisztus vérét bőredényekben viszik titkon övéik áldoztatására.

64. Hogy zsinatot tartottak mezőn 1426. június 17-én, ahol mindhalálíg való megtartásra kimondták az alulírott tételeket és pedig:

1. Bármely pap prédikálhat a főpapok engedélye nélkül.

2. Hogy bárki prédikálhat, áldozhat két szín alatt, a kisdetek is, mivelhogy az egy szín alatt való áldozás emberi találmány.

3. Hogy el kell venni az egyház evilági uraságát, javait, hogy visszatérjen eredeti állapotába.

4. Hogy a nyilvánvaló halálos bűnöknek kiváltképpen nem szabad előfordulniuk a papságban. Hogy simónia, eretnokség: a pénzbeszedés keresztelésért, bérálásért, gyónásért, áldozásért, szentelt olajért, házasságkötésért, fizetett misékért vagy más misékért halottak évfordulóin, temetésért, javadalmakért, juttatásokért, főpapságokért, méltóságokért, búcsúk eladásáért; más számtalan eretnokséggel is telve van isten egyháza; legyen tilalmas a vadházasság, szemérmetlen bujálkodás, csunya beszédek, egyszerű emberek kifosztása, adószedések. És mivelhogy ennek szentje János, bárki ellene cselekszik, büntetessék mint hamis keresztyén. És hordozzák Krisztus testét titkon papi főveggel övéik áldoztatására.

Mindez eretnekek, papok és világiak közül én, Jakab fráter prédikációimmal, isten kegyelméből és segítségével megtérítettem huszonötezer embert.

Én Marchiai Jakab fráter a Minoriták rendjéből, a ti legkisebb szolgátok és szónokotok.

Az 1—5. pontok lényege, hogy elveti a hűbéri rend szerint épült egyházat a hívő ember és isten közötti kapcsolatból. Mint a társadalomban a forradalmárok nem ismerik el a nemesség létjogosultságát — a társadalom szellemi vetületében az egyházi rendet: a papságot is elvetik, mint közbülső rendet az isten felé, aki lelkiekben ugyanaz, ami a világiakban a király. Ez a két szín alatti áldozás hangsúlyozásának és a világi emberek misézésének értelme, ami az egyházban csak a papok kiváltsága, illetve joga. Az egyházi szolgáltatásokért való fizetések megtagadása részben előbbi tételből folyik, részben hűbéri szolgáltatások megtagadásának számít. stb.

A 6—9. tételek a Bibliára épülnek, amelyben hűbériség előtti társadalom képe van; elvetik az egyháznak a Biblián túlmenő »emberi« rendelkezéseit, melyeket a rendi társadalom urai hoztak.

A 10. pont az inkvizíció ellen irányul.

16—20., 31—33., 36—44., 47. stb., tételek az egyháznak mint hűbéri szerkezetű intézménynek elvetését tartalmazzák. Leleplezik az egyháznak és egyháziaknak a nagyon is evilági anyagi úzérkedéseit.

A 64/4. pont a parasztmozgalmak jellegzetes puritánizmusát tükrözi szemben az úri erkölcsstelenséggel és anyagiassággal, János, a szent: Husz János.

Marchiai Jakab és társai üldözése elől Moldvába menekült magyar husziták hittételeiről egy nemzedék múlva, 1461-ben az alábbi jelentést tette egy kiküldött ferences bizottság.

... Következik harmincnyolc alulírt tétel rövid felsorolása, melyek a Moldovában levő úgynevezett huszitákéi s melyeket leírt a Szent Sixtus bíboros ura.

1. cikkely. Nem engedelmeskednek a római egyháznak és semmi egyéb egyházi hatalomnak.

3. Mondják hogy az egyháznak nincs joga bárkit is kiközösíteni.

4. A tételes törvényt azaz a dekretumokat, egyházi törvényeket, pápai rendeleteket nem tartják, mondván: mindez ellentétben áll az isteni törvénnyel.

5. Mondják, senkinek sem szabad ölnie.

6. Házasságokat bontanak; mondják, hogy az evangélium alapján. Csak önnönmagukat hitegetik, hogy tisztelik, azt, pedig mindent elhagynak [az evangéliumból].

7. Tagadják, hogy az irgalmasság bármely cselekedetét méltatlanok iránt tanúsítsák.

8. Mondják, senki sem üdvözl, hacsak felekezetükbe, hitükbe nem lép és felekezetük keletkezése előtt mindenki elkárhozott.

10. Mondják, hogy egy pap sem bír a Krisztus által Péternek adott hatalommal, hacsak nem él Péter módjára...

12. Tagadják, hogy a pápának befolyása lehet a hívek üdvösségére és feloldozására...

13. Tagadják a szentek ereklyéinek bármely tiszteletét.

14. Nevetik a szentek hívása által lett csodákat. És tréfát üznek ezekből...

19. Tiltanak mindenféle esküvést.

21. Mondják, minden papnak annyi hatalma van bűnök oldozására és megkötésére mint a pápának.

22. A vétkeket egymás közt bárkinek meggyónhatják, még nőnek is, csak a halálos bűnök vannak fenntartva papnak.

23. Mondják, hogy a római pápa szajha és a főpappal együtt mind az egyházi személyek és szerzetesek is szajhák.

27. A római egyházat a sátán zsinagógájának hívják...

32. A vasárnapi sós szenteltvizet papi vizeletnek nevezik.

35. A kánonok ellenére új hitet szerveznek, nevezvén egymást az isteni törvényről testvéreknek.

37. Asszonyok náluk papságot viselnek...

Dicsőség istennek! A rövidség okáért vége a tévelygések és eretnek cikkelyek összefoglalásának...

Kiadva: Fermezdin, Monumenta Slav. Meridian. XXIII. Acta Bosnae. Zagreb, 1892. 245—8. lap. Közli: Tóth-Szabó Pál: A cseh-huszlita mozgalmak és uralom története Magyarországon. Bp. 1917. 433—6. lap.

TIZEDMEGTAGADÁS ÉS KISEBB FELKELÉSEK

Az 1437-i erdélyi fölkelés előtt, úgy látszik, az ország több vidékén tagadják meg a tizedet, így — az alábbi oklevél szerint — az egri egyházmegyében is. De legélesebb a helyzet Erdélyben és a határos váradi egyházmegyében. Az erdélyi püspök tizedkövetelését királyi rendelet is támogatja, mert a püspök kára az erdélyiek »elkének veszedelmét« is jelenti. Mindezek az oklevelek 1436 folyamán keltek. Ugyanabban az évben már a váradi, majd az erdélyi püspök is sürgetve hívják területükre Marchiai Jakabot, a véres inkvizitort, hogy teremtsen rendet, mert a társadalom szerkezete veszélyben forog (I. előbb).

Székely felkelés

Fölségünk hallomására jutott, amit fájdalmasan viselünk, hogy a mi erdélyi részeinken számos — szinte valamennyi — székely, gőgösen és orcátlanul fölemelve nyakukat egyszerre és egybeszövetkeztek, a mi említett erdélyi részeinken némely nemeseknek számos faluját és birtokát tüzzel elemészttették, bizonyos nemeseknek birtokain és földjein a határköveket is kivették és eldobták, azokat maguknak foglalták és fölségünk kedve ellenére való sok más rosszat is cselekedtek aljasul és lázadón vakmerő fölkelésükkel; nemes lakosainkat megvetik, nevezetes és súlyos kárt okozva — így ha veszedelmes művelkedésüknek hamar féket nem vetünk, féltő, hogy alkalmasint többre vetemednek...

(Zsigmond császár az erdélyi vajdához. 1430.)

Román felkelés

Brassó város körültekintő bírájának, esküdt szenátorainak s egész tartományuknak, kedves barátaimnak Jakcs Mihály székely ispán:

Körültekintő férfiak, kedves barátaim! Nagyön köszönjük barátságotokat s király urunknak és az országnak tett hív szolgálatotokat. Tehát még arra kérjük barátságotokat, hogy rövid napokon belül minden erőttel hájgátok a havasokra s öljétek le teljességgel a hitszegő fogarasi vlahokat, (románokat) kivéve a gyermekeket és nőket, kiket ha elfoghattok, fogva elhozzátok; mi pedig ezután rövid napok alatt, isten segítségével megfutamítjuk őket.

Irtam tábori szállásomon az Úr 1434. évében, június 2. napján.

Zsigmond császár rendelete Csák László erdélyi vajdához szólt, hogy slessen a székely ispánok segítségére. Kelt 1430 július 19-én. (Szabó Károly: Székely oklevéltár. Kolozsvár, 1872. 3. k. 47—49. lap.) A brassaiakhoz intézett levél u. o. 1. k.)

Sárosmegye és

Erdély nem fizet
tizedet

Nagyságos, nemes férfiak, tiszteletreméltó testvéreim és barátaim! Úgy hisszük, emlékeznek atyafiságtok ama végzésre, melyet ez ország főpapjai és-bárái hoztak, tudniillik, hogy ezen esztendőben a gabonatizedeket egyházunknak le kellene fizetniök — ha gabonával nem: pénzzel, minden

kepéért nyolc nagyobb dénárt vagy a kisebb pénz szerint nyolcvan dénárt adván... avégre, hogy mi annál könnyebben és örömebb vihattuk volna népünket és zászlónkat az istentelen eretnek husziták ellen... Mi azon reménységben lévén, hogy megkapjuk a tizedeket, nagy költségünkkel felkészítettük seregünket és el is küldöttük oda, ahová szükség volt küldenünk a katolika hitnek gyarapodására és ez ország védelmére: de a Sáros vármegyei nemesség — mintha külön volna más vármegyétől — nem akarja fizetni a tizedeket a mi kárunkra és a katolika hitnek veszére... Kérlek tehát benneteket ennek megfizetésére... egyébként — noha nem örömet — a szent anyának: az Egyháznak büntetéseivel sujtom a lázadókat és a tized megfizetésében langymelegeket.

Egerben, 1436. Boldog Imre herceg napján.

(Rozgonyi Péter egri püspök levele Sárosmegyéhez.)

Felségünknek nagy panaszt tett az erdélyi püspök, hogy volnának köztetek, akik félretéven isten félelmét, nem fizetnek tizedeket, melyeket készpénzben kell és tartoznak fizetni... A reájok szabott egyházi büntetést megkeményedett szívvel viselik... sőt jobbágyaiknak sem engedik meg, hogy tizedeket fizessenek — lelküknek veszedelmére és ama püspöknek kárára... Parancsolom tehát, hogy mivel a tizedek isteni törvény és ezen országnak régi jó szokása szerint, a Megfeszítettnek öröksége — fizessék és fizetessék meg azokat... Egyébként a fő- vagy a viceispán és a szolgabírák hajtsák be rajtok.

Prágában, 1436. Boldog Egyed apát ünnepe utáni vasárnapon.

(Zsigmond császár rendelete az erdélyiekhez.)

Kovachich: Supplementum ad vestigiis Comitiorum Hung. 1. k. 467. lap.

AZ 1437-IKI PARASZTFELKELES

AZ ELSŐ KOLOZSMONOSTORI EGYESSÉG.

1437-ben, a felkelés évben, Erdélyben három nevezetes egyezség létesült. Jul. 6-án az első kolozsmonostori. Ennek hatálytalanítása iránt szept. 16-án a magyar és székely főemberek valamint a szászok ú. n. kápolnai uniója, melyben kölcsönös segítséget ígérnek egymásnak, különösen jobbágyaik ügyében. Végül okt. 14-én a második kolozsmonostori egyezség jön létre, a parasztok újabb fegyveres győzelme után, mégis a szerződésnek a nemesek által való betartásának minden biztosítéka nélkül, hiszen az uralkodó osztályok szervezkedése következtében a jobbágyság helyzete súlyosan romlott. Ennek következménye a nemesek újabb támadása s a fölkelő parasztság Kolozsvárba szorítása, Budai Nagy Antal és társainak veszte — amint alább a szász univerzitás feljegyzéséből látjuk.

*

A Boldogságos Szűz Mária kolozsmonostori klastromána konventje¹⁾ a Megváltó nevében üdvözli mind a jelenvaló, mind az eljövendő olvasókat!

¹⁾ Gyűlekezete.

Rendre elbeszéljük a következőket mindenek tudomására :
 Egyfelől a nemcek összességének részéről a nemes férfiak :
 Farnasi Benedek fia László, Szamosfalvai Gerő fia ugyancsak László,
 Suki Benedek és Farnasi Dénes — másfelől a gondos férfiak : Biró
 László, Vince bíró és Bana László, László, Marót János bán úr
 fiainak Alparéten — és Antal, Losonci Dezső úr Magyarbogáton
 lakó jobbágyainak, — Antal mester és Gál a kendi — Tamás mes-
 ter a Széken, Jakab mester fia János a kolozsvári magyaroknak és
 Gál fia László az Antusban tartózkodó kapitányoknak és harcosok-
 nak képviselőitében, valamint Vajdaházai Pál mester, ezen erdélyi
 vajdaság magyar és román²⁾ országlakosai összességének zászlótartója,
 akiket ez az összesség³⁾ alábbiak elvégzésére választott, — előttünk
 személyesen megjelentek és egybehangzóan, egy értelemmel kinyil-
 vánították és megerősítették a következőket :

A Krisztusban tisztelendő atya, Lépes György erdélyi püspök
 úr nem akarta elfogadni a magyarok összességétől a neki járó
 dézsmát a forgalomban levő hitvány dénár-pénzermében, három
 évig hagyta náluk felgyülemelni s a mosti időben nagyméretű, nehéz
 monétában⁴⁾ kívánta behajtani, ezzel nyilván és méltatlanul nyo-
 morgatva őket. Miután pedig ezt a tizedet nem fizették meg, igaz-
 talanul kimondta rájuk az interdiktumot⁵⁾ és ugyancsak átok alá
 helyezte atyafiságukat, apjukat, anyjukat, fivéreiket és nővéreiket,
 fiaikat és leányaikat s az egyéb hozzájuk tartozókat ; elvonta ez e
 világból távozóktól az oltáriszentséget és a többi egyházi szentséget.
 Keserves szívvel és gyászos fájdalommal az egyházon és a cemi-
 terium⁶⁾ földjén kívül temetkeztek. Továbbá húgaik és leányaik a
 római és egyetemes szentegyház törvényei és szokásai ellenére, az
 egyház által nem méltatva, mentek férjhez, illetve adattak házasa-
 ságra.

Továbbá földesuraik nehéz szolgálatra vetették őket, akár a
 vásárolt rabszolgákat. Midőn ugyanis egyeseknek birtokáról más
 helyre akartak költözni : holmijukból, javaikból, mindenükből
 kifosztották őket, de elígy sem mehettek. Minden jussukat, ⁷⁾ szabad-
 ságaikat megvonták tőlük, súlyosan elnyomták és elviselhetetlen
 terhekkel tetézték őket.

Ezekért — mint mondtunk — az erdélyi részeken és néminemű
 birtokokon lakó magyaroknak és románoknak összessége egybegyűlt

²⁾ Eredeti megjelölése az oklevélben : vlah. ³⁾ A régi magyar szóhasz-
 nálat a parasztok összességét, közösségét község-nek nevezte. Nem tévesztendő
 össze az újabb közigazgatási fogalommal, a falura vonatkozóan, ezért itt
 e szót mellőztük. Alábbi, 16. századbéli magyar szövegekben azonban talál-
 kozunk azzal. ⁴⁾ Pénzérme. ⁵⁾ Kiátkozás. ⁶⁾ A plébániatemplom fallal körül-
 vett kertje. ⁷⁾ jog.

a mondott alparéti birtokhoz tartozó Bábolna hegyén és higgadtan tanácsot tartott, miképpen szerezhetné és nyerhetné vissza régi szabadságát, melyet a szent királyok adtak és engedélyeztek e Magyarország minden lakosainak, hogyan vethetnék le az elviselhetetlen terhek tarisznyáját. Ez ügyekben higgadtan tanácskozva, követeket küldtek uraikhoz, alázatosan és hívséggel kérték, hogy tartsák be a szent királyok szabadságait s vegyék le nyakukról a tűrhetetlen rabszolgaság jármát. Midőn ilyenformán kérelmüket előadták, az urak levágták fülüket, vissza sem bocsátották a követeket, de nagyságos Csáki László erdélyi vajda lefogatta, összekasabolgatta és levágatta őket. Majd a vajda és Lóránt alvajda a maguk és Tamási Henrik, meg Kusali Jakcs Mihály nagyságos székely ispánok csapataival hadat indított ellenük, szembeszállt velük.

Megütköztek s mindkét részen sokan estek el a harcolók. Végül isten kegyelméből, a Szentlélek megvilágosítása által a nemesek és a lakosság, illetve a köznép községéből némely istenfélő nemesek és derék emberek szíve meglágyult, közbevetették magukat, békét szereztek, lecsöndesítették a harci viadalt s ily békés egyetértésre jutottak: hogy miután mindkétfelől és kölcsönösen a mindenféle öldökléstől, vagdalkozástól, csonkításoktól s az egymásnak viszont okozott és szerzett mindenfajta rossztól megszabadultak, megpihentek és teljességgel feloldozva összekerültek, — egy lélekkel, egy akarattal ily rendelést és szabályt hoztak, mely hitszegés terhe mellett sértetlenül megtartassék eképpen:

E rendelkezések aláírásával a nép semmiképpen sem akart szembeszállni istennel és az ő igazságával, az anyaszentegyházzal, a szent koronával, sem pedig természet szerint való urával, Zsigmond őfelségével, isten kegyelméből a rómaiak mindenkor fölséges császárával, Magyar-, Cseh-, Horvát-, Dalmát- stb. országok királyával, — de minden hűséggel ezeket szolgálják. Csupán arra töreksznek, hogy a hajdani szent királyok által nyert szabadságaikat visszaszerezzék, melyeket időközben mindenféle visszaéléssel elnyomtak és melyeket teljességgel megvontak tőlük. A király úr, a bármily méltóságú és hivatalú nemesi és egyházi személyek ellen lázadni és bajt vinni, ezeknek ártani nem akarnak s a jövőben sem merészkednek.

Az adózás módja

Hogy pedig az ez idő szerint forgalomban levő, változó dénár monéta és a püspöki dézsma nemfizetés miatt köztük ellentétek, civódások, összeütközések és veszedelmek ne támadjanak, — a jövőben ily bajok elhárítása céljából elhatározták és elrendelték:

Hogy ettől fogva a jövőben a püspöki tized fizetésére minden húszepe után egy forintot tartoznak fizetni, illetve adni vagy a forgalomban levő száz dénárt, melyek egyenlő értékűek az arany forinttal. A püspöki tizedfizetés idején a nemesi dézsmaszedő vagy a nemesek szolgálja adót nem szedhet. Gyümölcsből, gabonából, szőlőből kilencedet szedni se főúr, se nemes, se nagyságos úr, se bármely ember ne merészkedjék, se saját jobbágyaitól, se mások földjén lakóktól, avagy vincellérektől. De akik idegen urak szőlőit vagy földjeit bírni méltattak, szőlőik után a szokásos bért, szántóföldek után a szokásos cenzust,^{a)} járadékot megfizessék.

Szabad költözés

Miután pedig úgy látszik, az ország lakosainak minden kegyetlen sanyargatása és elnyomása abból ered, hogy azokat, akik máshová akartak költözni, még kifosztva sem engedték távozni, — ezért elrendelték, hogy a szabad állapotú embereknek egyetemlegesen és egyenként, az igaz földvám letétele és tartozásaik megfizetése után tehetségek legyen szabadon és bizton elköltözniök oda, ahová inkább kíváncsiak. Ha pedig bármely nemes ilyen máshová menni akaró jobbágyot zaklatná és javaiban károsítaná, akkor a megyés ispán három márkával kényszerítse, hogy ettől tartózkodjék. Azok pedig, akik kihágások törvénye vagy földvám lefizetése miatt marasztódnak, csak kitisztázva mehetnek el. És azokat a jobbágyokat, akik titkon, földvám letétele nélkül távoznak vagy az igazság és törvény színe előtt elmaradnak, uruk az ország szokásos törvényei szerint, rendes bírójuk útján, jogszerűen követelje vissza s bizonyítsa a maga és két más ember esküjével, hogy titkon távoztak vagy a törvény színe előtt elmaradtak.

Végrendekezési jog

Elrendelték továbbá, hogy azoktól, akik gyermek nélkül, de feleség hátrahagyásával halnak el, a földesúr többet el nem vehet, csak egy háromesztendő marhát s az így elhaltnak minden java feleségére és — ha van — rokonaira háruljon. Akinnek se gyereke, se felesége, se atyafisága: az javait végrendelettel annak hagyja, akinek akarja s az ilyen testamentumot a földesúr meg nem változtathatja. Azoknak javait azonban, akiknek nincs felesége, gyereke, atyafisága és végrendelet nélkül halnak el: a földesúr bírja.

Évi parasztyűlés

Elrendelték azt is és megtartását keményen meghagyták, hogy a jövőendő időkben mindörökké évenként az Úr mennybe-

^{a)} Adó, mely nem a királynak, hanem a földesúrnak jár.

menetelének ünnepe előtt minden faluból, birtokról, mezővárosból két bölcseszű és bizalomraméltó vén gyűljék össze a mondott Bábolna hegyén, az említett kapitányokkal vagy helyettük másokkal vagy idővel helyükre más választandókkal és ott ezek a kapitányok vagy egyikök kérdezze meg és firtassa ezektől a vénektől: uraik közül melyik tartja meg őket szabadságaikban és melyik nem — és ha valamely nemes az előbbmondott rendelkezéseket az alulírt záradékokkal együtt egészben vagy részben megsértené s úgy találnák, hogy azok ellenére cselekszik, tekintsék azt esküszegőnek s a többi nemesek tartózkodjanak, óvakodjanak attól, hogy megvédelmezzék.

Földesúri terhek

Továbbá elrendelték a cenzusfizetésre, az ajándékokra és a robotra nézve: hogyha a császári fölség meg nem találná Szent István királynak vagy utódainak leveleit, melyekben a szabadságok és szabályok megirattak, akkor az évi cenzusfizetés, ajándékozás és robotszolgáltatás azon módon teljesíttessék: hogy minden jobbágy cenzusképpen évenként, Szent István napján, a forgalomban levő tíz dénárt fizesse és ne többet. Ajándékol pedig azon földesúrnak, akinek malma van, illetve malmái vannak, karácsony napján egy köből zabot és két kalácsot tartoznak adni; húsvétkor ugyancsak két kalácsot, a templom védőszentje napján hasonlóképpen két kalácsot és egy csirkét. Ama uraknak, akiknek malma nincsen: karácsony napján egy köből zabot és ugyancsak két kalácsot tartoznak adni s az említett többi ünnepnapon azt, amit előbb felsoroltunk. Robotban pedig egy nap aratást vagy kaszálást szolgáltatnak, megjavítják a malom gátjait és szokás szerint, megfelelő állapotban tartják. Továbbá nem tartozik senki dézsmát adni a földesuraknak sertések és méhek után, — amit eddig némely időben, nevezetesen a várak alatt egyaránt beköveteltek magyaroktól és románoktól — meg a közönségesen akónak nevezett cenzust.

Továbbá a királyi kamarai sőhelyeken a jobbágyok mindig hűségesen teljesíteni tartoznak az ama helyeken levő kamarásoknak a királyi fölség igazságos és szokásos szolgálatait, de mind a szolgálattételre, mind a só és más terhek szállítására a kamarások kegyetlenül hajtani ne merészeljék őket. Továbbá a kamarás csak a saját kamarai házában mérjen bort és saját borainak mérése idején másokat, akik bort mérnek, a borméréstől el nem tilthat.

Elhatározták és kijelentették továbbá, hogy minő feltételek mellett tartoznak megmaradni a népek az urak alatt, amennyiben a szokás szerinti szabályok és rendelkezések benne nem foglaltat-

nának Szent István király leveleiben, avagy rendeleteiben. Válaszszanak hát a népek — miként mondtuk — maguk közül bizalomra-méltó, istenfélő és tanácsban bölcs embereket s e választottak üljenek össze a többiekkel s a nemesek összessége által e célra választott derék nemesekkel — tárgyaljanak e fölött higgadtan, határozzák meg és rendelkezzenek, hogy ők maguk, valamint utódaik minő módokon és minő szabályok szerint maradhassanak meg békén és nyugalomban mindörökké.

Hadi rendelkezések

Továbbá elhatározták, elrendelték és másíthatatlanul kijelentették, ha bármiféle hadivállalkozás szüksége merül fel: az említett urak, a püspök, a vajda, a székelyek ispánjai és a nép vagy bármi más, bármily rendű-rangú emberek, akik katonáskodni tartoznak, ily módon szerezzék meg a szükséges eleséget: Nyáridőben a mezőn, télidőben falvakban vagy városokban szálljanak meg s a had vezére, vagyis kapitánya hívja magához a körülfekvő birtokokon levő falusi bírakat vagy a város bíróját, eskesse meg arra, nem engedik meg, hogy bárki is merészelje az eleséget a piaci árnál drágábban eladni. Így, amennyiben elegendő eleséget találnak, meg nem tagadják tőlük, hanem bőven ellátják őket, — a hadakozók pedig vásároljanak szabott, igaz áron, nem pedig erőszakkal és áron alul, mint ahogyan — mondják — eddig tették.

Kivánták és elrendelték azt is, hogy azok a főurak, akik királyi meghagyás, illetve a királyi fölség parancsa folytán az ország védelmére állandóan készen álló bandériumokat kötelesek tartani, a jövőben megbízható, hűséges portyákat és kémekeket is tartsanak, hogy hiába a föld népét fegyverbe ne szólítsák, üres, hívságos és költött hírek terjesztésével az országot és a lakosságot ne háborítsák.

Kölcsezős bocsánat

Elrendelték továbbá és meghagyták azt is, hogyha bárhol bármely nemesember a főntemlített, elmúlt cselekedetek megtorlására és bosszúlására, lelkének fájdalmában, avagy felháborodásában öldökléseket, ütlegetéseket, avagy vérontásokat merészkednék cselekedni saját vagy mások jobbágynak és ezt két-három hiteles tanu igazolja, — tekintsék az ilyet hitszegőnek, eskübontónak: s az ország nemesei óvakodjanak attól, hogy az ilyet védelmükbe vegyék. Viszont, ha e nemeseknek bármelyik jobbágya akár saját ura, akár más nemesek ellen ágaskodnék s efféléket cselekedni merészkednék vagy esztét veszítve, e nemesek ellen fölkelne s ezt hasonlóképpen két-három tanú rábizonyítja: főbenjáró ítélettel és minden javainak elvesztésével bűnhődjék e tettéért.

Mihez tartás végett keményen meghagyták azt is, hogy a nemesek összességéből senki ne merje soha napján semmi okkal, semmi ürüggyel akadályozni, zavarni, zaklatni, károsítani a fentnevezett kapitányokat, választott férfiakat és senkit is gyülekeztetőkől, — avagy azoknak ártalmokra lenni. A vajda meg a székely ispán urak, a püspök úr, Lóránt vicevajda s a megyei ispánok, meg bármily rendű-rangú és méltóságú emberek se merészkedjenek ezután bárhol is fölindult lélekkel az említett kapitányok, azok gyülekezete vagy abból bárki ellen is fölkelni és nekik ártani, — különben esküszegőnek tekintendők.

Azt is kimondták, hogy e néhány esztendő óta nem fizetett püspöki tizedeket most forgalomban lévő öt dénárjával fizetik, illetve húsz kepe után száz dénárt fizetnek. A királyi ötvenedeket azonban kirovás szerint megadják s nem várják be a királyi fölség döntését ennek enyhítéséről.

Vegyes és záró rendelkezések

Azután azt is elrendelték és keményen meghagyták: ha a nemesek és a föld népének követei magától, a királyi fölségtől kinyerhetik és elhozhatják Szent István király levelét vagy annak rendelkezéseit, a királyi fölség, a nádor, vagyis a királyi fölség palotaispánja, vagy más káptalan pecsétje alatt, — attól fogvást a felülírt rendelkezések és határozatok semmisesek és csak azok a szabadságok érvényesek, melyeket Szent István király adott. Ha azonban fel nem találhatnák és meg nem szerezhetnék az erről írott levelet, azt, amelyben ezek a végezesek foglaltatnak, — mostantól fogva a fentebb írt rendelkezések, határozatok meg azok, melyeket a fentiek szerint még ezután fognak elvégezni és elhatározni, teljes érvényességgel legyenek mindörök időkre, visszavonhatatlanul.

E kötelezettségeket azzal erősítik meg, hogyha bármely fél: akár a nemesek, akár a föld népének községe vagy e gyülekezetekből bármely személy szembe merne szállani, mind a fentebbiekkel, bármely fentebbi cikkellyel vagy cikkelyekkel, vagy bármi módon akadékoskodni merészel: azt a másik fél, mely a fentirottak mellett kitart, esküszegőnek tekintse s az ország lakosai óvakodjanak, tartózkodjanak az ilyennek védelmezésétől.

Mind e fentirottakat s a fentirottak minden részletét személyesen erősítették meg színünk előtt az elől megnevezett Benedek fia László, Gerő fia László, Suki Benedek és Farnasi Dénes a nemesek összességének nevében és felhatalmazásával — s a hasonlóképpen föntjegyzett Biró László, Vince bíró, Bana László és Antal ugyancsak személyesen, amazoknak — mint mondtuk — kapitányai, azaz

hadi vezérei és zászlóvivői a maguk gyülekezelének nevében és főhatalmazásával:

E dolog emlékezetére és örök nyomatékául kiadtuk jelen kiváltságlevelünket s ráfűggesztettük pecsétünket.

Kelt az Úr 1437. évében, Sarlós-Boldogasszony napját követő szombaton (július 6-án).

*

Az I. kolozsmonostori egyesség eredetije az Orsz. Levéltárban M. O. D. L. 268/7. sz. a. vastag sárga 51 × 11.5 cm méretű papíron. Fénymásolata a Föv. Könyvtárban B. 779/275.

A győztes parasztok minimális követeléseit tartalmazza e szerződés, de a nemesség még ezeket az engedményeket is sokalja és a parasztság ellen megköti a szászokkal és a székely főemberekkel a kápolnai uniót. Ennek néhány fontos mondatát itt adjuk a Székely Oklevéltár I. k. 313—316. lapokról, latinból fordítása a 17. században készült:

... A nemesek, szászok és székelyek oly testvéri szövetséget rendelnek, hogy... ellenállnak mind az országot megtámadóknak, bárminő állapotúak legyenek is az ellenségek: esküsznek, ettől fogva elválhatatlanok lesznek az ország védelmében... (Kötelezik magukat, hogy egymás szökött jobbágyait elfogják és kiadják.) Elhatározták azt is és keményen megtartják, hogy midőn bárminő állapotú ellenséges támadás vagy ellenkezés támad és a fentirt felek közül, nemesek, szászok, székelyek, egyik a másikat segítségül hívja, a hívott rész el ne mulassza másnapra kiindulni... és gyorsan segítséget vinni; bármely rész ez ellen cselekednék... az ne javaiban, hanem bírói úton, főbenjáró büntetéssel bűnhődjék...

Mint a következő, szerződésből látni fogjuk, a parasztok újabb katona sikerük után rosszabb szerződést kötnek: a szerződéssértő nemest a vajda ítéletére bízzák, de a paraszt ellen urának adnak hatalmat, az évenkénti gyűlésekről és fegyveres ellenállásról nincs többé szó.

A MÁSODIK KOLOZSMONOSTORI EGYESSÉG

Mi, a Boldogságos Szűz Mária kolozsmonostori konventje emlékezetül adjuk, hogy Szamosfalvi Gerő fia László és Valkói Ki. Benedek a maguk, valamint az ország ez erdélyi részein levő memesei képviselőiben egyfelől — míg másfelől Virágosberekli Oláh Mihály kapitány, továbbá Gazda Benedek diódi és másik Mihály csehi lakosok hasonlóképpen a maguk s az erdélyi részek összes köznépei nevében hozzánk jöven, jelenlétünkben kinyilvánították és előadták nekünk, hogy jegyzékbe vegyük határozatukat és a békeegységet, mely az említett nemesek összessége valamint a kapitányok és a köznép. egész községe, a parasztok egész összessége között jött létre, megpecsétlődvé nagyságos Kusali Jaks Mihály és Tamási Henrik székely ispánok és tekintetes Városkezi Lépes Lóránt erdélyi alvajda bizonys pecsétjével — kérve minket illő tisztességgel, hogy a jegyzék tartalmát szóról szóra levelünkbe vegyük és nekik kiadjuk. Fenti jegyzék lezáratott és bevégeztetett Szent Mihály főangyal ünnepének nyolcadik napján (október

ő-án) s más erre alkalmas és szükséges napokon Apáti falvában . . . Egyfelől ez erdélyi részek összes nemesei, kiknek részéről ugyanezen összes nemeselek által választott alulírt nemeselek, továbbá Suki László, Révdi Cseh László, Budai István, Drági Jakab, Iklódi Beke fia Miklós, Valkói Benedek, Bodoki Péter, Szezermai Farkas János, Kodori János fia . . ., Farnasi Dénes, Turi Péter, Csáni Torda fia László, Bogáti Péter, Szentpáli Barnabás fia Miklós, Darlaci . . ., Almakeréki Apa fia Miklós, Fejéregyházi Salamon fia Mihály, Dyi Mihály, Cseztrei Jakab, Aranyi Miklós és másik Miklós — másfelől névszerint a felülmondott kapitányok személyében és a parasztok egész összességétől Budai Nagy Antal, Széki hasonlóképpen Nagy Tamás, Virágosberek Mihály és Gál meg Kolozsvári János mester kapitányok, továbbá Diód falvából Gazda Benedek, Vajdaházáról Nagy Pál, Ujfaluból Kovács Bálint, Buzáról Csegő Gergely, Gréb Balázs, Almásról Nagy Illés, Somborról Hencz István, Alparétről Bán László, Hunyadról Valkai Miklós ugyanezen köznép és parasztság akaratóból választva és az alulírtak elvégzésére és elintézésére kiküldve.

Felülmondott nemesek a maguk és a nemesek összessége, ugyancsak a kapitányok és a parasztok a maguk és a parasztok egész összessége személynében, addig is, míg követeik alulírandó módon a császár urhoz elküldetve, ugyanezen császár urunktól visszatérnek: mindkét fél egyessége és egyetértése érdekében maguk közt emódon kötnek békét:

Jobbággyi szolgál- tatások

Tehát bármely jobbággyi állapotú avagy parasztember az 5 földesurának egy egész évben egy nyolc ökörrrel felszántható egész telek után egy aranyforintot tartozik fizetni, féltelek után félforintot és két ökörrrel vagy lóval felszántandó föld után huszonöt dénárt a jelenben folyó pénzben. Ha pedig a parasztnak igavonó barma nincsen, de van más marhája vagy jószága: nevezetesen juha, kecskéje, tehene, lova, mely egy telek értékével feler: hasonlóképpen egy aranyforintot tartozik fizetni. Akinék pedig ilyen állatokból vagy jószágokból kevesebbje van egy telek értékénél, becslés alapján fizessen. Akinék pedig nincs állata, nevezetesen ökre, barma, csak a maga kezével fát vág vagy csépléssel keresi eleségét, öltözetét: évenként tizenkét dénárt tartozik adni. A mód ez, hogy a parasztok földesuruknak a felülmondott fizetések felét a most következő Szent Márton hitvalló napjára teljesen kifizetni tartoznak.

Továbbá ugyancsak minden jobbággy vagyis paraszt ugyanebben a teljes esztendőben az egyébként szokásos három ajándékot a szokott határnapokon szolgáltatni köteles és ugyancsak közülök mindenik évenként egy napot urának szolgáljon oly szolgálattal, amint földesura kívánja. Akik ez évben azt a napot uraiknak leszolgálták — mentesek legyenek; akik nem szolgálták, leszolgálni kötelesek.

Bíráskodás

Továbbá minden nemesnek tehetsége van birtokán a maga jobbággyai közt egyébkénti szokás szerint, jogszerűen törvényes igazságot tenni. Ha valamely jobbággyok sanyargatva, elnyomatva volnának — lévén ez okon

a nemesnek teliettsége gyötreni és elnyomni jobbágysait — ha tehát valamely jobbágys földesurának ítéletével megelégedni nem akarna, eddigi szokás szerint, módja van más faluba, mezővárosba vinni ügyét; ahol bármit határozniak fölé, azzal mindkettő megelégedni tartozik, úgy a földesúr mint a jobbágys.

Költözési jog

Továbbá ha paraszt vagyis jobbágys földesurától törvénytelenül, engedelem nélkül s az igaz földvámot sem téve le, adósságait meg nem fizetve, akár a jelenvaló háborgásban más helyre költöznék: ezt az embert vagyis parasztot a nemesnek, akinek birtokáról távozott, mindenkoron hatalma van, ez ország bevett szokásai szerint hazavinni és pedig olyan-képpen, hogy e jobbágys hazavitele és hazatérése után tizenöt napig tartozik ottmaradni, ahonnan igaztalanul távozott, adósságait fizesse ki s azután, ha kitarat abban, hogy máshová akar költözni: engedelmet kapván, az igaz földvámot letévén, egyéb tartozásait is megadván, megfizetvén — szabad teliettsége legyen az elköltözésre.

Továbbá ugyancsak, ha egy paraszt vagyis jobbágys máshová akar költözni, akkor elbocsátást nyervén, az igaz földvámot letévén és minden tartozását, jelesül megadván és teljesen lefizetvén azt, ami felülírottak szerint földesurának jár — szabad teliettsége legyen az elmenésre és a földesúr részéről semmi károsítás sem érje.

Malmok

Továbbá minden jobbágys egyébkénti szokás szerint tartozik földesurai malmának épületeit, gátjait és a többi szükséges munkát megcsinálni a malom fenntartása érdekében.

Kölesönös bocsánat

Továbbá egy paraszt se merészelje e nemesek familiárisait, bármi költött szín alatt, szóval vagy tettel, igaztalanul, törvényes eljárás nélkül megtámadni vagy zaklatni, de a béke megóvása érdekében békén lenni tartozik.

Továbbá a felülírt nemesek a felülírt kapitányokat és parasztokat se támadják meg sem szóval, sem tettel, vagy a jelenvaló sérelemből kifolyólag valami bünt szemükre ne vessenek a meghatározott ideig vagyis határidőig, maguk a fentírt módon béken maradjanak és viszont egyetlen fentírt kapitány vagy paraszt se merészelje fentírt nemeseket szóval vagy tettel zaklatni, felhánytorgatva a jelenvaló sérelmeket. Ha valahol ezt egy nemes megszegné, mindenkor hagyja abba és a vajda vagy az alvajda e nemes részéről ezenfelül elégtételt kívánni tartozik. Ha pedig valamely kapitány vagy paraszt szegi meg: mindenkor az ilyen hit- és megállapodásszegőnek fejét és javait kárhoztatni hatalma van a nemesnek, akinek jobbágysa e rendelkezést be nem tartja.

Adi kötelezettség

Továbbá ha a vajda vagy vicevajda leveleivel fölkelni rendeli a mondott parasztokat és köznépeket, hadbahívás módján az ország ellenségei ellen, akkor e parasztok és köznépek nyomban hadbaszállás módján fölkelni és a vajdák meghagyása szerint a sereghez csatlakozni tartoznak.

Továbbá fentírt felek egymás közt úgy határoztak, hogy az előbb-mondott rendelkezésekre, minden cikkelyeire és záradékaira oly kikötést tesznek, hogyha a fentírt felek közül bármelyik ellenemondana a fentírt rendelkezéseknek illetve egységnek vagy azokat szigorúan nem tartaná a kitűzött terminusig, melyről szoltunk: amíg követük ezenfelül visszatér a császár úrtól — akkor ama fél katolikus hite megszegésében bűnhődjék és esküszögőnek tekintendő. És ha történetesen nemes, akkor a vajda vagy alvajda ítélje el és büntesse mint hitszegőt és szabadsága legyen elnyomására. Ha pedig paraszt: az ilyen ellen földesurának legyen hatalma, hogy megfogassa és elvegye minden jószágát.

Továbbá fenti rendelkezéseket és minden cikkelyeit és záradékait úgy kötötték, hogy addig érvényesek, amíg az ő említett követeik a császár úrtól visszatérnek és mindkét fél, az említett nemesek és parasztok egyaránt kötelesek a közeli Mindszentek napjáig (nov. 1.) a fenti záradékok terhe mellett az említett követeiket a császár úrhoz elküldeni. Ha pedig valamelyik fél elküldeni nem akarná vagy ezt elhanyagolná, akkor ezzel hitszegővé válik.

Ez a följegyzés megpecsételtett a kolozsmonostori egyház konventjében, a mi pecsétünkkel meg Jakcs Mihály és Tamási Henrik székely ispánok meg Lóránt alvajda pecsétjével — mint mondják: nevükben — s az összes nemesek személyében Valkói Benedek, Szamosfalvai Gerő fia László — a parasztok személyében pedig Virágosberki Oláh Mihály, Nagy Antal által, távol lévén Antal, Diódi Gazda Benedek. Hogy pedig a jelen följegyzésünkbe és levelünkbe hiánytalanul és szóról szóra fölvevett cikkelyeket és határozatokat és mindazt, amit a fentiekben egyenként elmondottunk, egyfelől a felsorolt választott nemesek az erdélyrészi nemesek összessége nevében, — másfelől a felsorolt kapitányok és választott parasztok az összes jobbágyi állapotú népek személyében elrendezték és elintézték nagyságos Kusali Jakcs Mihály és Tamási Henrik székely ispánokkal és Lóránt alvajdával: az említett Gerő fia László és Valkói Benedek, továbbá a jelzett Oláh Mihály, Gazda Benedek és másik Mihály, kiket fent névszerint említettünk, előttünk egy lélekkel és egybehangzóan kijelentették.

Jelen levelünket kiadtuk mindkét félnek és megerősítésül reányomtuk pecsétünket. Kelt Szent Dénes hitvalló ünnepe után ötödnapra, (okt. 14.) az Úr 1437. esztendejében.

A II. kolozsmonostori egység eredetije az Orsz. Levéltárban M. O. D. L. 26.778. sz. a. Szürkés papíron, mérete 38,5×27 cm. Fénymásolata a Főv. Könyvtárban B. 779/275.

A SZÁSZ UNIVERZITÁS JEGYZŐKÖNYVÉBŐL.

Az Úr 1437. évében Nagy Antal nevű magyar kelt fel, zendülő közsorsú embereket vont magához s az egész erdélyi vidéket el akarta foglalni, hogy uralkodhassék rajta, kiváltképpen a nemeseken. Ezt az Antalt a nemesek a kolozsi monostor mellett megölték,

Meridies.

2. Karóbahúzás Magyarországon.
(G. Hofnagel rézkarca a 16. századból)

apró darabokra koncolták és szabdalták és kilenc vele levő társát Torda városában, a Torda előtti hegyen karóba vonták.

Rövid, de értékes egykorú feljegyzés olyan részletekkel, melyeket a későbbi források nem említenek. A Budai Nagy Antal vezette fölkelésnek leveretéséről, a kápolnai unió gyakorlati alkalmazásáról elevezen tanuskodik a következő oklevél:

Kolozsvár ostroma

Kusali Jakcs Mihály a székelyek ispánja, Losonczy Dezső az erdélyi részek minden nemeseinek kapitánya, e Losonczy bán fia, István, György liasonlóképen a Bálványosi bán fiai, Telegdi Miklós, Bethlen János, Harinnai Parkas, Lépes Lóránt erdélyi vicevajda és más nemesek úgy Magyarországból mint az erdélyi részekből illő tisztelettel köszöntjük mind e nemeseket, kivált a két száz szék szászait, kedves barátainkat.

Ime ma nagy erővel megszálltuk Kolozsvár külvárosát, úgy, hogy a várost el nem hagyhatja senki. Ezért barátságtokhoz fordulunk és főséges urunk, Albert király személyében kérjük és meghagyjuk, hogy mihelyt jelen levelünket vettétek, gyalogosaitokkal és lovasaitokkal rohanvást jöjjetek hozzánk a hűtlen parasztok kiirtására; úgy siessetek, hogy tudjátok meg, ha a csatlakozást megtagadjátok, ezt azon módon megírjuk főséges király urunknak. Ha tehát meg akarjátok nyerni főséges király urunk kegyelmét, fentiekhez képest cselekedjete.

Kelt Kolozsmonostorban, vízkereszt ünnepének negyedik napján (január 9.-én) az Úr 1438. esztendejében.

Jakab Elek: Oklevéltár, Kolozsvár története 1. kötetéhez. Budán, 1870. 1. k. 177. lap. — Szabó Károly: Székely Oklevéltár. Kolozsvár, 1872.

Végül a parasztlázas emléket és következményeit tartalmazza a következő oklevél is, amelyből kitűnik, hogy a kisebb nemeset ért kárt a nagyobb úr, a vajda hogyan fordította a maga hasznára, elfoglalva a feldúlt birtokot. (Kurz: Magazin... II. Brassó, 1846.)

Fejérd feldúlása

Erzsébet, isten kegyelméből Magyar-, Dalmát-, Horvát országok stb. királynéja, ausztriai főhercegné, valamint morvaországi örgrófné, hívunknek, a nagyságos férfinak, Losonci Dezsőnek, erdélyi részeink vajdájának üdvőt és kegyelmünket! — Hiveink, Báthori Szaniszló fiainak, Lászlónak és Istvánnak személyében panasz terjesztődött főltségünk elé. Fejérd nevezetű volt falujukat, melyet az említett erdélyi részekben birtak, az előbbeni parasztfölkelés tartama alatt a parasztok elpusztították, feldúlták, teljesen megsemmisítették s odahelyezett akkori tisztjeiket nyomorúságos halállal megölték. Amiért ezek (a Báthoriak) a falu címén, mely nem áll fenn, az ádáz törökök ellen ama részek más nemesei és főemberei módjára hadba nem szálltak, te a falut elfoglaltad és mostanig elfoglalva tartod, amazok kárára és sérelmére. Ezért kérjük hűségedet és keményen meghagyjuk, hogy így lévén a dolog, jelen levelünket véve: azt a Fejérd nevű birtokot az előbbiektől szerint... az említett Lászlónak és Istvánnak nehézség nélkül add vissza... Ez ügyben másképp nem cselekedhetvén... Kelt Harsány nevű faluban, Szent Lőrinc vértanú napján, az Úr 1438. évében.

TURÓCZI JÁNOS
Magyar krónikájából

Turóczi János (1435?—1490?) magyar történelmi műve 1488-ban ad először nyomtatásban hírt a huszadik századi magyarországi népmozgalmakról. Nem véletlen azonban, hogy oly röviden emlékezik meg ezekről, nevezetesen Budai Nagy Antal erdélyi és Márton bíró szamosközi fölkeléséről. Kevéssé érdekelték a paraszti mozgalmak. Annál részletesebb és szemléletesebb a rajza a budai zendülésről, mely 1438 elején zajlott le, tehát az erdélyi fölkelés teljes leverése előtt, amikor még Budai Nagy Antalék fegyverben álltak. Lehetséges, hogy félszázad múlva is már csak kevés adatot tudott Turóczi a parasztfölkelésekről, míg a budait részletesen még kortársak, szemtanúk is elbeszélhették neki, aki maga is, mint udvari hivatalnok, sokáig élt Budán. Lehetséges azonban, hogy a városi, polgári összecsapás jobban is érdekelté őt, aki vagyonos úr letére is, műveltségénél, életkörülményeinél fogva közel állt a polgársághoz. Ő az első történetírónk, aki nem pap. Humanista iskolázottságú s mint a centralizációt építő Mátyás király embere, már érdekli a feltörekvő polgári osztály. (L. még a kötet végén a bibliográfiát.)

**Az országban fölkelő
parasztkirályokról**

Évekkel ezelőtt Magyarországon különböző időkben két parasztháború dült; az egyiket Antal, a másikat Márton nevű parasztember vezérelte. Antal az erdélyi részekben, Márton a Nyírség és a Szamosköz vidékén gyűjtött össze nagy paraszti sokaságot. Fölvették a király nevet és zászlót bontottak; hatalmas erővel vízáradásként törtek ki, el akarták foglalni az országot, erre-arra jártak s megölték a velük szembeszálló összes nemeseket: a falvakba és városokba követeket küldtek véres karddal, hogy csatlakozzanak hozzájuk; ígérték, hogy aki nem tart velük, azt kifosztják, megölik. Annyira nőtt a parasztok hatalma, hogy a fegyveresek nem mertek szembeszállni velük. Végre a főurak sok hadivállalata megzavarta, legyőzte őket s elnyerték méltó büntetésüket. Királyaikat kivégezték, a többieknek — ki meg nem futhatott — kinek szemét szúrták ki, kinek orrát, ajkát, kezét metélték le.

**Albert király koronázásáról
és a buda városában tör-
tént Prédálásról**

Zsigmond császár egyetlen örökösét hagyott az országnak, Erzsébet nevezetű leányát, aki második feleségétől, a nagyságos Borbála királynétól, néhai tekintetes Cillei Herman gróf leányától származott. Leányát a császár még életében keresztényi házastársul adta Albert osztrák herceghez azzal a kikötéssel, hogy veje és leánya együtt kövessék a trónon. És minthogy ez a rendelkezés a magyar nemzetnek is nagyon tetszett, mihelyt a császárt eltemették, Albert herceget azonnal behozták s a következő esztendő első vasárnapján,

az 1438. esztendőben, az Úr körülmetéltetésének ünnepén, az első magyar király módjára, dicsőséges pompával, szerencsésen megkoronázták.

E király országlásának első évében Buda városában óriási zendülés támadt. A várost ugyanis kétféle nép lakja: magyar és német; a németek felfuvalkodtak, amiért maguk nemzetéből való a fejedelem, a magyarokat mindenképpen elnyomták s megakarták szüntetni a városban a hajdantól fogva fennálló szokást, mely szerint az egyik esztendőben magyart, a másikban pedig németet választanak bírónak, most alkalmasnak látták erre az időt, mocskolták, meg is támadták a magyarokat. A magyarok pedig ősidők óta olyanok, hogy lassan indulnak fel a bosszúállásra; végül azonban, ha fölkelnek, hogy elégtételt vegyenek bántalmazóikon: késő bosszúállásuk hatalmas, mint a forgószél; mindenképpen úgy tettek, mintha aludnának mélyen, csak nézték a németek elhamarkodott hetykeségét.

Élt akkor a városban egy Ötvös János nevű nagytekintélyű magyar ember, az első polgárok egyike; ez kivált nehezen tűrte a magyar lakosok gyalázatát, szóval és tettel egyedül ő állt ki a magyar polgárok becsületéért, amennyire tőle tellett. A németek váltig görbe szemmel nézték: alkalommal élve, titkon elfogták és fogva házuk belsejében, mindenféle kínzóeszközzel gyötörték; végül is a kínzóeszközök torturájától meghalt, mire nehéz követ akasztottak a nyakába és a Dunába süllyesztették. Nyolc napig maradt rejtve a hallatlan gaztett; végre levált a kőnehezék és a víz partravetette a holttestet. A tetemet megtalálták, látszottak a kínzás sebhelyei és hiteles tanuságot tettek gyilkosai felől.

Sok nemes volt abban az időben a királyi palotában. Ezért a magyarok a hallatlan gaztett láttára felzajdultak és egy akarattal, nagy lármával összecsofondultak: nagy haragjukban bosszúért rohantak a városba és miután a gyilkosokat meg nem találhatták, palotáikra törtek, bezúzták vasalt kapuikat s mohón prédálták a németek kincsét.

Volt ama napokban Buda városában egy Jakab nevű ferences fráter: jámbor, tökéleteshitű olasz, kinek prédikációs tanításait itt a magyarok váltig hallgatták. Felriadt a nagy zajra és mikor megtudta, mi legyen a dolog, felragadta a feszületet és meztelán a magyarok közé vetette magát, Krisztus képét mutatta nekik, könyörgő hangon kérte őket, hagyják abba kezdett ügyüket azért, aki meghalt értük a kereszten. Erre még nagyobb zendülés támadt, azt mondták neki:

— Isten is velünk van!

De bellis signibus regis cōra huzitis actis
et de combustionē Johannis huz.

3. Huszita háború.

(Fametszet. Turóczy krónikájának augsburgi kiadásából. 1488.)

Csak fosztogattak és mit sem hallgattak kérésére. A barát látta, hogy semmit sem végzett, sőt még nagyobb zendülést támasztott, visszament, ahonnan jött, Szent János evangélista klostromába.

A magyarok így megállották bosszújukat a németek nagy gonoszságáért, mikor már több holmit nem találtak náluk, abba hagyták a fosztogatást.

Albert király kíséretéhez tartozott *Chyphenwerger* osztrák népénekes, aki mint szentanu megénekelte a budai zendülést. A magyarok hangulatát a német vers a következőképpen fejezi ki: (Pukánszky Béla: *Das deutsche Schrifttum in Ungarn*. Münster, 1931. 68. lap):

Németeket már itt nem akarjuk,
az országból őket el-kihajtjuk:
mindig is túlsokan voltak rajtunk!

BONFINI ANTAL

A magyar történetek negyvenöt könyvéből.

Bonfini Antal (1434—1503) olasz humanista, polgár, városi iskola-mester Mátyás király alatt Magyarországra jött szerencsét próbálni. Mátyás megbízta, hogy írja meg Magyarország történetét. A feladat gyors munka volt és csak formai jellegű: a művelt világnak szép, dívatos latinsággal bemutatni a régi anyagot. Főforrása Turóczy volt, de ami kezébe került még, régi munka, szívesen felhasználta, ha ezzel elbeszélését élénkíthette. Amikor a maga korához ért, már nem csak átstilizált, hanem elsőrangú forrásmunkát adott. Munkájának ez a része, a nagyobb része teszi kiváló írónkká.

Antal és Márton felkelésének leírása Turóczy szövegének humanista mezbe öltöztetése, szónokias előadása. A társadalmi forrongást azonban Turóczy-nál nagyobb érdeklődéssel tárgyalja. Határozottabban emeli ki, hogy a parasztvezérek új szabadságot akartak, de új társadalmi rendjüket az író, természetesen, az úri szemlélet képviselőjeként, zsarnokságnak tekinti. Turóczy műve nyomán, de önálló mondanivalókkal kiegészítve, beszél el a budai zendülést, melynek társadalmi vonatkozásait kidomborítja: a németek voltak Budán a gazdagabbak, a polgári joglalkozásokat nagyobb mértékben üzők. Míg Turóczy csak a magyarok és németek közti nemzeti ellentétet említi ki — és ugyanezt teszi az ő szövegéből a következő században verselő Uncius Lénárt — addig *Bonfini* látja a társadalmi ellentétet: a városbeli magyarok u. i. jobbra a szegényebb rétegekhez tartoznak, hiszen a zendülés alkalmával nem csak a németeket fosztogatják, hanem az egyéb gazdag, idegen kalmárokat is, így az olaszokat. Enyhe humor is van *Jakab fráter*, *Marchiai Jakab*, a hírhedt inkvizitor budai szereplésének leírásában. A zendüléskor színészkedő jelenetekkel igyekszik a népet lecsillapítani és passzivitásba buzdítja: bízzák az igazságszolgáltatást istenre. A nép erre a maga aktív közreműködését a társadalmi kérdés elintézésében azzal indokolja, hogy éppen az isten küldi őket, hogy megtorolják a németek bűnét. Turóczy, *Bonfini* egybehangzóan festik a fanatikus

rendcsináló gyászos kudarcát, amikor a népharag feltámad. Marchiai Jakab hazai tartózkodásának okát azonban Bonifini tévesen jelöli meg: nem tudta, minő cél vezette ide a ferencest, ami előadásának is kárára van.

Népfölkelés északnyugaton

*

Míg az uralkodó azon igyekezett, hogy kiírta az eretnekséget, mely már régen feltámadt a keresztény közösségben — és kitisztogassa az eretnek tanokat, megbékítse Csehországot és megszerezze koronáját: a király távolléte folytán sokaknak vétkéből lázadások ütöttek ki, melyeket az ország főemberei csak nehezen nyomhattak el. Beszélnek holmi alacsony származású és zsenge állapotú Balázsról, aki a császár bolyongásaiból annyi bátorságot merített, hogy bűnös sereget gyűjve, mely nyilván közkatonákból csődült össze, éjszaka titkon elfoglalta Nagyszombatot és magyar meg cseh vitézek erejével megtörve, hatalmába kerítette a várost, megölve nem csekély sokaságú polgárt. Mihelyt Nagyszombatot bírta, a helyet igen alkalmasnak tartotta arra, hogy a szomszédság ellen onnan hadakozzék: Magyarországnak Ausztriával és Morvaországgal határos felső részeit hosszában-széltében, öldökölve, rabolva, gyújtogatva, zendülést támasztva mérte végig, a Mátyusföldének nevezett dunai tájig és zavarral, meg rémülettel töltötte meg, ha végre is nagy nemesi sokaság nem gyűlik össze és szembe nem száll az egybeverődött zendülő sereggel, a dögvész még sokkal messzebb is dühöngött volna. Midőn azonban ez megtörtént s a nemesek az ő vakmerőségének megfélekezésével foglalkoztak, óvatosabb lett: béketárgyalást kezdtek; a békesség ama feltétellel jött létre, hogy bármit foglalt el a vad lator, bírja azt békén a nemesek engedelmeivel.

Erdélyben

Nem sokkal ez előtt történt, hogy Magyarországon paraszti háború is támadt s ez nem volt sokkal kisebb a római rabszolga vagy szövetséges háborúságnál. *) Ez több időpontban történt. Erdélyben Antal lázadt fel, teméntelen paraszti sereget gyűjtött s a szolgaság levetésének ürügyével megszegte a király iránt való hűséget. Nyomban megtámadta a városokat és mezővárosokat, melyek nem csatlakoztak a lázadáshoz és engedelmeskedtek a nemeseknek; összegyűjtött csapatokkal pusztított, sokakat megölt; a falvakat és mezővárosokat — melyek nem engedelmeskedtek — először kirabolták, majd feldúlták tüzzel-vassal. A falusi tömeg hamarjá-

*) A szicíliai nagybirtokokon felkelt rabszolgák elleni római háború időszámításunk előtt 104—99-ig tartott. A leigázott itáliai népek, az u. n. »szövetségesek« szabadságharca 91—88. közt folyt és a római polgárjognak rájuk való kiterjesztésével végződött.

ban megölt, bilincsbe vert sok előkelő embert, aki nem akart Antal pártjára állani. Az összegyűlt zsákmányon fejenként osztottak. Így tört uralomra Antal az új szabadság képében.

Nyírség

Ugyanerre a merészségre vetemedett egy Márton nevű parasztember is a Nyírség és a Szamosköz táján. Zendülést támasztott, parasztsereget szervezett, dúlt szerte-széjjel, a falvakban és mezővárosokban igen nagy kárt tett a nemeseknek. Ha a megyék ispánjai szembe nem szállnak a zavargó csapatokkal, kevés híjján, általános romlás éri az országot.

Különböző csatákban mindkettőt legyőzték, a paraszti sokaság közül megölték a zendülés szerzőit, másoknak szemét szúrták ki, nagyrészüket lemetélték orrát, fülét, ajkát, némelyeket kezük levágásával büntettek, hogy rút sebhelyeikkel szerte hirdessék, minő aljas gonoszsgot követtek el. — Az elmondottakból könnyen érthető, minő bajokkal és veszedelmekkel kínlódott Zsigmond császár.

Zendülés Budán

Albert koronázása után Budán vad zendülés tört ki, miután ugyanis a poigárság magyar és német nemzetből áll, melyeknek szokása, törekvése különböző, egymás közt súlyos pártoskodással bajoskodtak; régtől fogva az volt köztük az állapot, hogy egyik évben a németek közül, másokban a magyarokból tettek városi előljárót, akit bírónak neveznek; megállapodott, szilárd volt köztük ez a szokás, melyet szentnek tartottak.

Mínt hogy a németek mesterség, csizoltság, vagyon és ravaszság tekintetében tehetősebbek voltak, gyakran igyekeztek azon, hogy az általuk gyűlölt nemzetet az előljárói tisztből kitűrjék és különböző sérelmeket, gyalázkodásokat műveltek ellenfeleiken, de gyűlöletükkel amazok nem törődtek, irigységük elől türelemmel tértek ki, de a németek is félték a magyarok erejétől és alaposan megfontolták, mibe vágjanak az idegen országban. Most aztán alkalom adódott a gonosztettre, mikor látták, hogy német lett a király, gondolták, tovább nem kell késlekedni, tanácsot tartottak, hogyan rövidítsék meg a nemzetet.

Volt a városban egy polgár, a magyarok feje, akit Ötvös Jánosnak neveztek, tekintélyes férfiú, tanácsban nagytehetős, a németeknek kivált gyűlöletes, mivel hogy gyalázkodásukat kevésbé tűrte, mint mások: egymaga ő volt, aki sem a tanácsban, sem nyilván, sem magánhelyen el nem tűrte, hogy nemzetét gyalázzák, — ezért minden német gyűlöletét magára zúdította. Ezzel szemben a magyarok őt tartották egyetlen védelmezőjüknek, aki mindenütt bátran szót emelt. A németek tehát bűncselekmény ürügyével

elfogták Jánost, lázukban bilincsbe verték, majd rejtekhelyen különféleképpen megkínozták, majd midőn ebbe belehalt, zsákba varrták, nyakára követ kötve, titkon a Dunába süllyesztették.

Mintegy nyolc napig rejtve maradt a gonoszság, végre felmerült a holttest és a folyó hullámai kivetették; nyilvánvaló lett a titkos bűntett; számos sebhely volt rajta s ezekből a köznép nyomban azt következtette, hogy a németek művelték, tudván, hogy azok váltig gyűlölték.

Abban az időben történetesen sok magyar nemes gyűlt össze Budán az új király tiszteletére; a bűntett felfedezésekor a városban a magyarok felzajdultak és ebből igen nagy zendülés támadt. A németek, tudván a bűncselekményről, saját házaikba húzódtak, zár és retesz mögé, fegyverkeztek, megerősítették az őrségeket, amikor megneszelték, hogy fegyver készül ellenük. A köznép hamarosan rájuk csődült, először a gyanús házakat ostromolták meg, melyekben a kalmárok csodás kincsei voltak felhalmozva; az előtalált embereket megölték, kornak, nemnek nem irgalmaztak. Azután a többi támadták meg és hasonló kegyetlenséggel tomboltak.

A csöcselék szabadossága nagyobb lett és zsákmányolás céljából a többi idegen kereskedőt támadta meg, kivált az olaszokat. Az elvadult *nemzetség* dűhe majd az egész várost zajjal és öldökléssel töltötte meg.

Volt abban az időben Budán egy igen szent férfiú, Jakab, aki Asculanum*) vidékéről származott, Kapisztrán Jánossal egyforma szentségű volt és nem sokkal előbb jött Itáliából Pannoniába, Szent Ferenc rendjének terjesztése céljából. Szánakodott a barbár népség kegyetlenségén, hallotta a zendülést, fölvette Megváltónk jelét és az egész papi testülettel kiment János klostromából, hol irgalmasságért kiáltozott, hol Jézus Krisztus művéről jajveszékelt, hol meg a fegyvereseket Krisztus kínszenvedésére kérte, tegyék le a fegyvert, irgalmazzanak a polgári és keresztény vérnek, féljenek isten haragjától; gyakran térdre borulva könyörgött, ne dühöngjenek tovább, bízzák minden sérelemért a bosszúállást a lélekben jelenlévő istenre. Ezzel szemben amazok még kegyetlenebbül dühöngtek, úgy vélekedve, hogy isten segíti őket; akit elfogtak, nyomban megölték, javaikat, vagyonukat, kincsüket elragadták, vagyis szabadjára hagyták, hogy a köznép széthordja. Mikor aztán Jakab látta, hogy az őrző köznépre sem szóval, sem a Megváltó képével nem hathat, visszatért, ahonnan jött, János klostromába. — A magyarok sokáig öldökölve a németeket, végre megelégtették és abbahagyták. Ebből elég ennyi.

*) Ókori neve Ascoli da Piceno középitaliai városnak az Adriai tenger közelében.

BENCZÉDI SZÉKELY ISTVÁN

Krónika e világnak jeles dolgairól c. munkájából

Benczédi Székely István származását neve mutatja: székely volt. Ferenc-rendi szerzetesnek indult, a krakkói egyetemen tanult, majd luteránus, végül kálvinista lelkész lett és több helyen működött. Nevezetes munkája Világkrónikája, mely Ádám és Évától elindulva, évszámok szerint hord össze legendás, majd történelmi eseményeket. Ez az első magyarnyelvű nyomtatott történelmi mű. A népek készült. Népszerű alakja Mátyás király. Az író a reformáció tüzes híve s ebben a szellemben tárgyalja Husz Jánost és a huszitákat is; többnyire száraz írása itt színessé, izessé válik — ünnepli a népfölkelést, mely számára pápaellenességet és laikus vallási mozgalmat jelent. A volt franciskánus örül, hogy Ziska »valahol papot, barátot talál vala, mindenütt őli vala őket, annyéra, hogy Csehországba minden kalastoromokat földig lerontata és a férget mind kiölé belőle. Azután szege Sléziára, ki ott is nem különben rontá az ördög tagait«. A hazai parasztlázadásokról nincs mondanivalója, de a Moldvába kivándorolt magyar huszitákról megemlékezik. A budai zendülést följegyzí, a németek kifosztását, kiverését, ezen kívül csak Zsigmondnak és Albertnek a cseh huszitákkal szemben vallott kudarcait írja le nagy meglepéssel. — Munkájával még az 1514-i események leírásánál is találkozunk.

*

Ez üdöbe Zsigmond imperátor számkiveté a magyarokat, akik a Husz Jánostudományát vötték vala; kik felkelvén egyetembe bemenének Moldovába és a vajdától földet kérének és letelepödének Moldovának közepötte, az ő magoktól fondált*) városba, kit mind e napiglan Husz városnak hívnak.

1438.

Ezernégyszázharmincnyolc esztendőbe:

Albert, az ausztriai herceg, római imperátor. Továbbá magyar és csehországi király regnál egy esztendeig és kilenc holnapig...

Ennek idejébe a magyarok a németeket Budából kiverék és minden marhájukba zsákmányt tűnek, hogy a János ötvöst, a budai nemes polgárt éjjel a Dunába vetötték vala.

HELTAI GÁSPÁR

Magyar krónikájából

Heltoi Krónikájának a magyar huszitákról szóló része csak annyiban érdekes, hogy az első magyarnyelvű és nyomtatott híradás ezekről a közel másfél évszázaddal előbbi paraszt felkelésekről. Egyébként szövege csak Bonfini kivonata. Híradása még ebben a formában is haladást jelent Benczédi Székely

*) Alapított.

másfél évtizeddel korábbi krónikájához képest, mely czekeket a parasztfelkeléseket meg sem említi, mert vagy érdektelennnek vagy kárhozatosnak tartotta. Heltai följegyzése további életet nyer irodalmunkban: Pethő Gergely, a következő magyarnyelvű magyar história szerzője, az ő szövege nyomán fogalmazza előadását és a több kiadásban megjelent népszerű munka így tartja fenn régi parasztfelkelések emlékét — az úri író azonban ezeket nem nevezi a parasztok »megbolondításának« — mint Heltai.

Ugyancsak Bonfini nyomán szól Heltai a budai zendülésről, de jellemző egyéni előadása. Mint német származású kolozsvári lakos, ahol a magyar és a német polgárság a budaihoz hasonló, bajos egyensúlyhelyzetben élt, pártosan a németek mellett foglal állást, akik, szerinte, ártatlanok és Ötvös Jánost is igazságosan ölték meg, mert izgága volt. Hozzáteszi — amiről sem Turóczi, sem Bonfini nem tudnak —, hogy Albert király keményen megbüntette a németek bántalmazóit. Érdekes, hogy »jövővény parasztság«-nak tulajdonítja a németek támadóit, amiből kétségtelenül igaz annyi, hogy a budai magyarság jó része nem polgári foglalkozásokat űzött, hanem földműves, kapás volt a környező földeken, szőlőhegyekben.

Heltai Gáspárról még 1514-re vonatkozó feljegyzésénél szólunk.

*

Paraszt királyok

Mikoron annakutána Zsigmond király és császár felment volna Németországba, a pápának szolgálatjára a csehek ellen és ott alá s fel forgolódni: azonközbe nagy támadások lőnek itt alatt, Magyarországra. Mert egy parasztember, Balázs bíró felveté magát és sok parasztnépet bolondította meg. Egy éjjel meghágá Nagyszombat várost és sokat megöle a polgároknak. Abból azután kiűt vala és messze földön megdula Magyarországon. Az egész Mátyusföldét is mind eldulá és nagy pusztaságokat művele mindenütt az országban, tüzzel és fegyverrel.

Nyírségben is támadá egy Márton bíró, ki nagy parasztsereggel mind megdula és megöle nagy kegyetlenséggel a nemeseket, mind az egész Nyírségbe és Szamosközben.

Erdélybe is támadá egy Nagy Antal, ki a parasztnépet megbolondította és nagy kárt ion a nemeseknek. És a támadásokban nagysok nemeseket ölének meg és nagy kóborlásokat művelének. De mikoron Zsigmond király és császár visszajött volna, megcsendesíté esmét az országot: és a támadókat megbüntöté erős büntetésekkel.

Annakutána megbékélék a cseh urakkal. Mert hatvan fő cseh urat hiva alá Magyarországra és Székesfehérvárott lévén, sok pénzzel és barmokkal megajándékozá őket és úgy bocsátá őket vissza Csehországban. Mikoron őrának ez után Krisztus urunknak születése után 1436. felméne Csehországba és nagy pompával és tisztességgel befogadák ötét és úgy méne be Prágába, hová jövének hozzá minden országokból jeles követek és nagyurak.

**Zsigmond császár szerencsétlen
leszen a hiteség után**

A római pápa is egy szép aranyrózsát küldte neki ajándokba és az ő áldásával tisztelendő őtet, miért hogy megégettette vala a cseheknek prédikátorit, Husz Jánost és Prágai Jeronimust. Mert hit és glit*) alatt hitta vala őket Kostnitzba, a konciliomba, — de megszegé a pápa és a püspökeknek esztekélésekből a hitet és megódoztató magát a pápával: és úgy égetteté meg őket. De annakutána minden dolgai visszamenének és istennek átka lőn rajta és diadalmos nem volt azután: hanem mindenitt nem szinte apró szégyeneket vallott. Végre az ő felesége is, a Barbara asszony reátámadta és kötést tőn ellene a cseh urakkal és a birodalmot ki akarja vala tekerni kezéből, mikoron a guta megütötte vala.

**Nagy támadás
leszen Budán**

Nem sok üdövel az Albirt királynak koronázása után, nagy támadás lőn Budán a magyarok és a németek között. Mert e két nemzet lakik vala főképpen Budán. De miérthogy a magyarok irigykednek vala a németekre az ő nagy kazdagságokért, gyakorta erre is ügyeköznek vala, hogy kirekeszteni őket a tanácsból. Mert ez vala elejtől fogva törvények, hogy a tanácsnak a fele német lőnne, a fele esmét magyar. És hogy egy esztendőben magyar lőnne a bíró, a másikon német. Vala kedig a magyarok között egy nyughatatlan ember, kinek Ötves János vala neve, ki színtlen tör vala a németekre és akará őket megfosztani az ő igazságoktól. Ezt megfogató a német bíró és éjjel megöleté és testét a Dunába vetteté.

Mikoron abban egynéhány nap után hir lőtt volna, támadást művelének a magyarok a várasban Budán és a jövevény parasztságot nóditák a németeknek házaira és erővel feltörék a házakat és sokat levágának közülük és minden marhájokban zsákmányt tőnek. Sőt az olaszoknak házait is feltörék és azoknak minden marhájokat elkóborlák, maga**) ezek semmit nem vétettek vala a magyarok ellen — miképpen a németek is nem vétettek vala, hanem csak a német bíró megöleté vala a nyughatatlan és háborgó Ötves Jánost.

De az Albirt király annakutána törvényt láta köztek és egynéhányat a támadók közül, kik e veszedelemnek okai valának kemény büntetéssel megbüntötte. És a két nemzetet ezután egybebékelletté. És békességnek törvényét adá közükbe bizonyos cikkelyekkel.

*) A német Geleitbrief-ből: *menlevél*.

**) Maga = a régi nyelvben értelme: *noha*.

TINÓDI SEBESTYÉN

Zsigmond királynak és császárnak krónikájából

A 15. századból a szóbeli irodalom számunkra elveszett. Sohasem fogjuk meg tudni, mit énekeltek Budai Nagy Antal fegyverre kelt paraszti népei. Pedig bizonyára énekeltek s magyarul énekeltek. Csak következtethetjük, hogy ezeknek az énekeknek szövege hasonlatos volt az angol, cseh, német paraszti dalaihoz, a 14. század vége óta e mozgalmakkal vándorló motívummal: »a világ teremtetésekor« istenadta egyenlőség gondolatával. A legrégebb verses megemlé-

Imé elmet egy gonosz linc hallóac, Póroc köz-
zülketten fátámatanac, Mondiac mind a kettő,
nagy hadai vadnac, A parafiac vellel fátámat-
nac.

Egyik Antal, a másik Márton vala, Anzalkén-
czes Erdélyből támad vala, Fátalmassóc őc fellelár-
nac vala, Nemesekeket től le vágatnac vala.

Köveket váratokra küldnac vala, Véres törtel
arándkoznac vala, Ki meket hammar nem támad
vala, Störnyő fegyverrel meg büntőnc vala.

E póroc anyira gyűlkezténec, Wrac Nemese-
eöke támenénec, Fel támadni focksig nem meré-
nac, Végre lárac, hogy őc mind el vesénec.

Támadnac őc mind egybe futnac, Az let
pör Királyal lömböc állóac, Egy mezőbe őc
egybe opponánc, De a Póroc hammar meg fut-
manac.

Stetkenonól ot őc le vágatnac, A Királyoc na-
gy kényal meg halínac, Stömekitől, otroktól fóc meg
valíuac, Auktól, kczektől meg válnac.

Ez vado

4. Históriais ének a magyar huszitákról.

(Tinódi Sebestyén: Zsigmond király históriája. Kolozsvár:
Heltai nyomda). 1574

kezést az 1437/38-i parasztfelkelésről a jobbágyszármazású Tinódi Sebestyén (1510?—1556) szerezte »szép énekek« Zsigmond császárról írott verses históriájában. Ez 1572-ben jelent meg Kolozsvárott Heltai Gáspár nyomdájában, sőt kétszer is. Másodszor a Cancionale c. énekgyűjteményben talán maga Heltai toldja vagy toldatja bele a legremekebb részt: Tar Lőrinc pokoljárását — mert Tinóditól ilyen éles állásfoglalást műveiben sehol sem találunk. Zsigmond

császárról szólva elég szárazon emlékezik meg Husz János megégetéséről, ámbar ott a papok ésküszegését jelhánytorgatja. Tar Lőrinc pokoljárásáról szóló rész azonban nemcsak a császárnak készít tüzes ágyat a pokolban mindenféle bűnéért, de a nyoszolya négy szegletéhez négy pokoltűzben kárhozó embert is állít: »Érsek, püspök, két paraszturak voltak — a négy ember: hamis urak voltak...» A püspök csak hamis pecsétet készített, mert kancellár volt, de a többi három közvetlenül a nép ellen bűnözött: az érsek hamis dézsmát szőrzett, a két úr dúlt-fosztott, sőt az egyik hamis vámot is szőrzett. A kétségtelenül Tinóditól származó rész Antal és Márton jeleléséről Turóczi nyomán hat szakaszban beszél el az eseményeket, a parasztok hatalmas gyülekezésének és az urak kegyetlen megtorlásának kiemelésével. A társadalmi forrongások korában, a 16. században e száraz szöveg is énekelve sokkal nyomatékosabb volt.

*

... Imé, esmét egy gonosz hirt hallának:
pórok közül ketten feltámadtanak.
Mondják mind a kettőt, nagy haddal vagynak,
a parasztok vélek feltámadtanak.

Egyik Antal, a másik Márton vala.
Antal kénscs Erdélyből támad vala.
Hatalmasok ők, szélllyel járnak vala,
nemeseket mind levágnak vala.

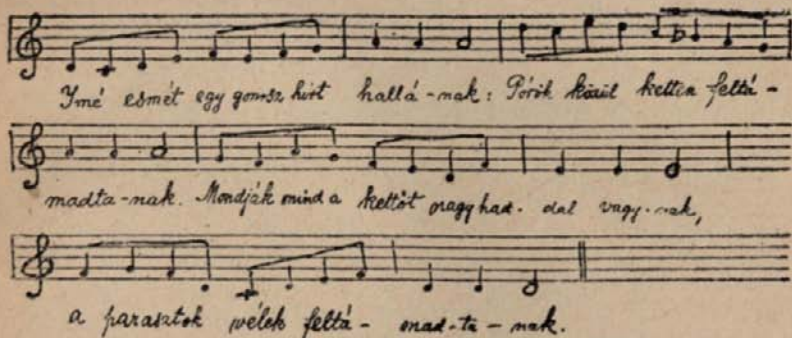
Követeket városokra küldnek vala,
véres törrel ajándékoznak vala:
ki mellettek hamar nem támad vala
szörnyű fegyverrel megbüntetik vala.

E pórok annyira gyűlöközének,
urak, nemesek tőlek töretének,
feltámadni sokáig nem merének,
végre látták, hogy ők mind elvesznének.

Támadának ők, mind egybefutának,
a két pórkirállyal szömbeszállának,
egy mezőben ők egyberopponának,
de a pórok hamar megfutának.

Szertelenül ott ők levágnak,
a királyok nagy kénnyal meghalának.
Szömekről, orroktól sok megválnak,
ajaktól (és) kezektől megválnak...

Tinódi szerzeményei közt Zsigmond császár históriájához külön dallam nem maradt ránk. Tizenegy szótagos versre azonban három dallama is van: Eger vára, Szűlimán császár, Judit asszony, melyek közül az első kettő illik leginkább szövegünkhöz. Az első próbaképpen bemutatjuk.

UNCIUS LÉNÁRT

A magyar történetek hét verses könyvéből

Tinódi érdeklődését a huszita korból a parasztfjelkelések vonták magukra és nem méltatta szóra az 1438-i budai zendülést. Ezzel szemben az erdélyi szász polgári eredetű diák, Uncius Lénárt, a Bárhoryak pártfogoltja, midőn hét könyvben latin versekbe szedte az egész magyar történelmet Turóczi nyomán, a huszitakori parasztfjelkeléseket egyetlen verspárban említi csak, annál hosszabban tárgyalja a városi mozgalmat. A nép zendülésének társadalmi okait, akár forrása, ő sem tárgyalja, beéri a nemzeti ellentéttel: németek és magyarok már gyűlölködve születnek. Uncius munkája 1579-ben jelent meg: őt megelőzően tehát nem csak Bonfini tárta már fel a budai zendülés társadalmi hátterét, de még a németek javára elfogult Heltai krónikája is említi, hogy a jelkelő nép szegény volt és paraszti is.

Pannonián Albert lévén a király, legelőbben
mily vérontás lön s mint vala — énekelem:
Németek és magyarok laktak Buda városon egykép,
mindkét polgárság élt maga módja szerint.
Igy magyar és német vágyott bíró-livatalra,
erre a szép város népe mohó egyaránt.
Ámde ha kettő van, versengenek egyre, a széket
eggyenlő rangban meg nem is ülhetik ők.
Német imé a király: bátrabb lesz a német: a hunnra
ártó lélekkel lest vete, rosszra törő.
Mostan e tisztségtől megfosztani őket igyekszik
rettenetes bűnnel s véli, hogy itt az idő.
Német a gyűlöletét csak rejti, feszítve a hálót,
hogy valamely módján ejtse belé a magyart.
Csellel elejték hát Ötvös Jánost, meg is ölték:
érett, megfontolt, bölcseszű férfiú volt.

És testét beveték a Dunába, ne lássa halálos
 sebjeit így senki s rá ne legyen tanuság.
 Ámde igazságos torló mindenkor az isten,
 erről mindeneket győz ez a példa is itt !
 Titkos volt a gonosz, nyolcadnapig is titok az még
 s ime, csodás módon mégis a fényre derült.
 Bárha Dunába merült s elnyelte a habja a testet,
 most a folyó partján, lám, kivetődve hevert.
 És kivetett testét keseregve megismerik aztán,
 ott láttak számos sebhelyeket tetemén.
 Németek és magyarok már gyűlölködve születnek :
 mind a magyar sejté így ama tettnek okát.
 Tudta a németiség, hogy vére tapadt a kezéhez,
 megdermedt szívét félelem ülte tehát.
 Bujni a torlástól elzárt házukba huzódnak,
 elzárják kapuik, rakva reá lakatot.
 Ám a bejáratokat mégis reteszelni hiába,
 mert hajlékában senki se bujhat is el.
 Mert a magyarság ott fegyvert öltött s dühödötten
 megrohaná menten németi hajlokokat.
 Zúzva betört a kapú s rejtőzve ki bujna a házban,
 gyilkosság-szerezők vesznek a fegyver alatt.
 Számátalan emberölés lőn még, kirabolva a gazdag
 kalmárok házáat, kincseiket viszik el.
 Hasztalanul könyörög, nincs irgalom akkor a szóra,
 férfiut és asszonyt ölnek a gyilkosok ott.
 Bölcsőben csecsemő sírván nyöszörög, de levágják.
 Bús vérben tombolt esztelen itt a gonosz.
 Ennyire tobzódnak, mignem megeléggik a német
 bűneiért méltón végül a megtorolást. —
 Hogy mi a gyilkosság bús bére : öletve, veretve,
 látni lehet bizvást mindezekben s okulón.
 Nem titok az : vérrel bűnös keze végezi azt el,
 mit szent kéz tilt meg, sőt akadály is lehet.

SZÉKELY FELKELÉSEK A 16. SZÁZAD ELEJÉN

ISTVÁNFFI MIKLÓS

Magyarország történetének 34. könyvéből.

Istvánffi Miklós munkájának 4. könyvében van a székelyek ú. n. ökörsütésének rövid leírása. A társadalmi válság éleződött és 1514 jelé haladt az idő. A II. Lajos születése körül lezajlott helyi jellegű, népi szabadságharc Dózsa György szülőjöldjén folyt le. A nép leveretése után a székely előkelők Agyag-

javán szerződést kötöttek, melyben szövetkeztek, hogy hasonló népi megmozdulásokat eljósítsanak.

Az itt megírt felkelésnek és a későbbiek folyamán lezajlott székely népmozgalmaknak is célja a székely szabadság megtartása, illetve visszavívása volt. A székelyek ugyanis lakóhelyükön, közösségükön belül kiváltságos nép voltak: személyükben a nemesek szabadságát élvezték. Tényleges osztálytagozódásuk a 15. században kialakul és egy részük földesúrrá emelkedik, többségük a 16. században végleg jobbággyá lesz — szabadságuk csak elvben marad fenn. Ez állapot ellen kelnek fel a jobbágyságra süllyedt székelyek, de a többi jobbágy ügyével nem azonosítják magukat. 1514-ben csapataik résztvesznek a parasztok elnyomásában, majd azután az ő újabb felkelésüket ugyanaz a Zápolyai János fojtja el, akit a székelyek Dózsa ellen segítettek. L. alább Oláh Miklósnál.

Istvánffiról és munkájáról bővebben az 1514-re vonatkozó szövegeknél fogunk megemlékezni.

Ulászló király fia, Lajos világra születésekor a székelyek közt fölkelés támadt; ezt csak nagy fáradsággal és fegyverrel lehetett elnyomni. Elmondom, mi váltotta ki ezt a mozgalmat.

A kunok — más néven kumánok — és a jászok — akiknek régi neve fennmaradt — a Tisza és Duna közötti tágas síkságon laknak, a székelyek Erdélyben székelnek az Ajtós hegy táján, mely Moldva felé a határ. Ősi szittya nemzetnek tartják őket. Régi törvények folytán mindezeknél az a szokás, minthogy állattenyésztő nép, sok barmot nevelnek: hogy minden ház, amelyben családfe lakik, egy-egy ökröt köteles adni, valahányszor a királynak fiúgyermek születik. Nagy haszonnal járó adó ez. A királyt bizalmasan figyelmeztették erre barátai: hajtsa be az ökoradót. Ki is adta a rendeletet és kiküldte megbizottait az adó beszédésére. A kunok és a jászok Buda közelében lakván, engedelmeskedtek a parancsoknak és nagyszámú marhát hajtottak fel.

A székelyek azonban igen makacsok voltak; megtagadták, mert ilyen dologról emberemlékezet óta nem hallottak. A király emberei ezzel szemben azt mondták, hogy csak azért nem emlékeznek erre, mert Zsigmondnak, a két Lászlónak (I. Ulászlónak és V. Lászlónak), valamint Mátyásnak nem volt fia, de most a jóságos nagy isten Ulászlónak fiú örökösét adott, — ne rontsák le az ősi szokást. A székelyek nyakasan kitartottak amellett, hogy ők kiváltságaikat védik.

A királyi emberek erőhatalomhoz nyúltak, a mezőkről, istállókból elhajtották a barmokat. Végül is fegyverre került a dolog és az adószedőket, akik nem hagytak fel a marhahajtással, részben irgalmatlanul leölték, a megmaradtakat pedig kikergették a tartományból. Futottak a királyhoz segítségért. A király azonban szokott tunyaságában és feleségének elvesztése feletti fájaldalmában

mitse határozott. Barátai azonban szüntelenül ösztökélték, buzdították, rábeszélték, hogy itt magánérdekeivel országos dolgok fűggenek össze; elejét kell venni a lázadás terjedésének, a király dolga ez: torolja meg fegyverrel a méltóságán esett csorbát.

Meghagyta hát Tomori Pálnak, aki Budán lovaskapitány volt, hogy gyalogsapatokkal és ötszáz főnyi fényes testőrlovassággal menjen Erdélybe oly gyorsan, ahogyan csak tud. Írt a hűségben megmaradt többi erdélyieknek is, csatlakozzanak csapataikkal Tomorihoz.

A székelyek hadbaszálltak Tomori ellen; lelkiületük, szavuk dühös volt. Székelyudvarhely mellett csaptak össze nagy zajjal. Mindkét felől nagy erővel folyt a harc. A székelyek száma azonban jóval felülmulta a királyiakat, így a harcban is könnyen föléjük kerekedtek. Tomori megtett mindent, amit jó vezér és vitéz katona megtehetett és sokáig harcolva állt meg a hadirendben. Végül azonban a segédcsapatok futni kezdtek. Futásukat, megzavarodásukat se parancs, sem erő fel nem tarthatta. Társtalanul maradván, több mint tíz sebbel, utolsóinak maga is visszavonult.

A király parancsára azután kevéssel utóbb rendbeszedte seregét, nagyobbbrészt rác, oláh és magyar katonákat vitt táborába, akik Nándorfejérvárott, Temesvárott, Orsován és Szeverinben voltak zsoldosok és így gyakorlottabb harcosok voltak. Nagy vereséget mért a székelyekre; legyőzte és engedelmességre kényszerítette őket.

OLÁH MIKLÓS

Atila c. munkájából.

Oláh Miklós (1493—1568) családja a Hunyadiak rokonságához tartozott, az író apja Erdélyben magas hivatalt viselt. Ő maga ifjan került a királyi udvar szolgálatába, az erasmista körbe, maga is levelezett Rotterdami Erasmusmal. Mohács után a királynét külföldre követi. Öregkorára tér haza s a Habsburgok szolgálatában esztergomi érsek lett, a katolikus reakció kezdeményezője. Művelt humanista, Hungaria és Atila c. munkái fontos művelődéstörténeti és földrajzi adatok gyűjteménye. Ilyen földrajzi, művelődéstörténeti feljegyzés az Atila-ban a székelyekről szóló; ennek során az Erdélytől távol esett nagyúr mint anekdotákat beszél el a székelyek két jelkelését, melyekre gyermekkorából emlékszik. A szabadságukért harcoló székelyekről ép oly közömbösen beszél, akár az őket leverő Zápolyairól, akivel szemben a Habsburgokat szolgálta. A székely parasztok vitézségéről azonban így is jeles emléket hagyott ránk.

*

Ezek a székelyek mai napig hiszik, hogy Csaba nem tért vissza Szittyaországba, hanem Görögországban veszett. Ez okból az olyan emberre, aki messze földre került és soha nem fog meg-

jönni, azzal a szólásmondással élnek: akkor tér vissza, amikor Csaba Görögországból Magyarországra.

Mind szabadszármazásúnak tartják magukat, mint a régi hunok maradékai. Nem haszontalan a gondjuk, hogy szabadságuk előjogával éljenek, nem is túrne meg maguk közt senkit, akinek szabadsága feljebbvaló volna. A legkisebbnek köztük ugyanolyan kiváltsága van, mint a legnagyobbaknak. Feloszlanak a csíki, gergyói, kézdi, orbai és más néhány ispánságra, ezeket a vidékeket inkább székeknek nevezik, melyekben kapitányul, illetve előjáróul a régebbi családokból valókat, a módosabbakat, hatalmasabbakat teszik, ezeket a maguk nyelvén *lőfőszékelyeknek* hívják: ezeknek engedelmeskednek, ezeket tisztelik. Ezeknek zászlait követik, ha ellenség támad rájuk. Ezeknél van a főhatalom a bíraskodásban, gyűléshirdetésben és a földolgokról velük való tanácskozásban. Adót senkinek sem fizetnek, a királynak sem; kivéve, hogy fejenként egy-egy ökröt adnak a királynak, amikor a magyar királyt megkoronázzák, vagy nőül vagy fia születik. Valójában legtöbbször ezt sem teszik igen nagy nehézség nélkül, amint ez megtörtént az én életemben is, atyámnak alkalmatlanságot okozván.

Midőn ugyanis Ulászló király parancsára, fiának, Lajosnak születése idején, Tomori Pál leküldödtött némi katonasággal, hogy billoggal jelölje meg azokat a székelő ökröket — a királynak ajándékozott ökrökre ugyanis bélyegzőt sütöttek — akkor atyám, Oláh István tizenhat lovas küldött segítségére; Pál maga követelte az ökröket, melyek nemzeti szokás szerint járnak a királynak; a székelők ebben az ügyben nehézséget támasztottak, ellene fordultak: kénytelen volt velük megmérkőzni; a székelők sokasága nagyobb volt, vele ötszázegynéhány lovas lévén, legyőzték, levertek s ha jól emlékszem, húsz sebet is kapott. Ebben az ütközetben sok katonáját ölték meg; nagyobb részük kifosztva, bajosan futott haza; apám lovasai közül is hármat öltek meg, a többi félig összedalva tért vissza.

A közölők való vétkekre ilyen büntetést szabnak: Ha valaki tőlük az ország és a közjó ellen cselekednék vagy megtudják, hogy titkon mesterkednék a szabadság ellen, melyet az ember minden javai közül legtöbbször értékelnek, avagy látják, hogy közhirdetésre az ellenségre fel nem kelne és nem engedelmeskednék: szétragadják vagyonát és jószágát, házat földig rontják s őt magát is megölik, ha kézre kerítik. A királyon kívül senkinek sem engedelmeskednek, csak az erdélyi vajdának, akit a király mindig kinevez főispánjuknak, amikor a vajdai hivatalt betölti vagy leváltja. Bizony, gyakran még ennek sem engedelmeskednek. Az utóbbi években engedetlenkedtek Zápolyai Jánosnak is — akkor szepesi ispán, erdélyi vajda és székelő

ispán lévén, most király — kénytelen volt ellenük sereget gyűjteni, fegyvert fogni és erőhatalmat vinni rájuk. Mindenki szeme láttára férfiasan nyargalt seregének arcvonala előtt, övéi közül néhányan vették körül, midőn megütközött velük, megfutamtította őket és kényszerítette, hogy engedelmeskedjenek szavának.

Igy a székelyek mind a mostani időkig sem felejtették el a szittyák régi szokásait és szabadságát.

*

A székely felkelés leverése után 1506-ban Agyagfalván általános székely gyűlést tartottak, melyen az erdélyi vajda vezetésével a főemberek meghozták az alábbi határozatot a levért és tehetetlenné vált *alsóbbrendűekkel* szemben. A határozat gyakori székely mozgalmakra utal és okul az irigységet is felhossa, amit mindenkor az elnyomottaknak szoktak a szemére vetni, ha elégedetlen a társadalmi renddel.

... Udvarhely széknek Agyagfalva majorjában a mű országunknak közönségesen való szükséges dolgaiért kiváltképen való gyűlést hirdettünk és rendeltünk volna, hogy a különb-különbféle egyenetlenségeket és hitvány szokásokat eltörlessék és hagynánk; tetszik azért akkor minékünk és ugyan világosan meg is jelenék, hogy a békességnek ellenkezője az irigység és az egyenes egyességnek ellensége a kevélység minden nagy országokat elpusztítanak és az előbbeni állapotjukban megrontanak. Hogy azért a községre eleve látó jó tanácsunkkal gondot viselhetnénk és pártütések miatt való veszedelmeket megelőzhetnénk, azt rendeltük, hogy az országnak minden lakóitól híhatatlanul megtartassanak, ... valamelyek Székelyországban lagnak ... hogy így a mi országunkban tolvajságok, másnak megnyomoritása, kergetése, megölése, rátámadása, egyenetlenséges veszedések, bosszuállások, pusztítások és égetések, házaknak elhányások, hadak és üstökvonások és egyéb akármilyen veszedelmek ne támadhassanak, mint az elmúlt időkben egynehányszor megestének; hogy az országunkban valami taplója és kovásza a hitetlenségnek vagy pártütésnek a támadozók között teljességgel elszáradjon és hervadjon ... (Szabó K.: Székely oklevéltár 1. k. 134—136. lap.)

JOBBÁGYTÖRVÉNYEK A 15—16. SZÁZADFORDULÓN

A 15. század végétől a hűbéri rend rohamos hanyatlására mutatnak a sűrűn meghozott s egyre szigorúbb jobbágy-törvények. Az 1492-i törvények „elvben” még fenntartják a szabad költözés jogát, de ténylegesen a földesúr tetszésétől teszik függővé. Az 1504-i törvény már a nemesi közigazgatás képviselőjét, a szolgabíró-t teszi ebben bíróvá. Az ugyanekkor kelt hírhedt cikkely, a vadászat eltiltásáról arra vall, hogy a parasztnak már nem volt érdemes termelnie, a termését nyomó terhek miatt. Tönkrement és megadóztatható munka helyett inkább vadászott. A törvénycikkely az okot és okozatot rosszhiszeműen összecsereelve, a vadászat tilalmát azzal indokolja, hogy a parasztokat akarja az elzüléstől megvédeni. (*Magyar Törvénytár. 1000—1526. évi törvény-cikkek. Bp. 1899.*)

*Az 1492. évi törvénykönyv
93. cikkelye.*

Azoknak a jobbágyoknak erőszakos letartóztatása és megkárosítása esetében, akik elbocsátásukat kérve, a törvényes földbér letétele és egyéb adósságaik megfizetése után másnak birtokára akarnak költözni,

1. § a vármegyei ispán az ő szolgabíráival — akik nélkül ilyen ügyben el ne járjon — azokon, akikre a vétkesség ez esetben bármikor és akárhányszor törvényesen rábizonyul, haladéktalanul három gira*) büntetést illetve bírságot hajthat be s ugyanakkor a visszatartott vagy megkárosított jobbágy-nak meg kell engednie, hogy — kárának megtérítése után — összes javaival szabadon elköltözzék, kivéve ha elbocsájtott állapotában vissza maradt.

2. § Az ekkép elbocsájtottaknak azonban csak úgy szabad elköltözniök, ha távozásuk idején uraiknak teljesítik mind ama rendes és rendkívüli adózásokat, melyeket elbocsájtási idejük alatt kellett vala teljesíteniök ...

*Az 1492. évi törvénykönyv
94. cikkelye.*

Ha valaki másnak jobbágyát, aki a maga elbocsájtását nem kérte, meg sem kapta, vagy kérte ugyan, de meg nem kapta, tizenöt nappal az ilyen elbocsájtáskérés előtt erőszakosan elvitte: fizessen az ennek a jobbágy-nak erőszakos elviteléért három márka**) bírságot és kényszerítse őt a vármegye ispánja a szolgabírákkal

*) Középkori magyar pénz, illetve pénzérték; 3 gira kb. 60 mai forint.

**) 1 márka kb. 234 g arany volt.

5. Magyar paraszt
(Fametszet a 16. századból)

további három márka bírság terhével arra, hogy azt a jobbágyot visszaadja.

1. § Ha pedig valakinek jobbágya nem szabadságának megnyerésével, hanem lopva távoznék más birtokára s az, akinek birtokára ment, megkeresésre őt visszaadni vonakodnék, akkor a megyei ispán köteles három gira bírsággal a szökevény jobbágy visszaadására kényszeríteni.

2. § Tehát: részben az alispánnak, részben a panaszosoknak fizetendő huszonöt gira büntetés fizetésének terhe alatt ne merje senki másnak jobbágyát erőszakosan elvinni — és nem is szabad ezt megtennie, sem az elbocsájtás kérése és meg nem nyerése esetében a törvény és igazságszolgáltatás mellőzésével, de még a megnyert elbocsájtást követő tizenöt napon belül sem, az illető egyéb tartozásainak megfizetése nélkül.

Az 1504. évi törvény 16. cikkelye.

Továbbá mivel a kisebb decretumban a jobbágyok elvitele és letartóztatása tárgyában összeírt cikkelyek egymással egyenesen ellenkezni látszanak és a jobbágyoknak ilyen elvitelében és letartóztatásában a büntetés csekélyisége miatt, amelyet erre a decretum kiszab, csaknem egész Magyarországon naponként más igen sok kimondhatatlan botrány merült föl:

1. § Ezért ennek az alkalmatlanságnak a megszüntetése végett rendeltük, hogy ezentúl jövőre senkinek sem szabad másnak a jobbágyát szabadságolni, hanemha annak a vármegyének a szolgabírája útján, ahol az a jobbágy lakik.

2. § És ha bárki azt állítja, hogy az a jobbágy valami kihágásban vétkes vagy valamivel adós: akkor a földesúr vagy annak a birtoknak tisztje avagy bírása, ahol az a jobbágy lakik, annak a szolgabírónak a jelenlétében, a kapott engedély után tizenöt nap alatt, törvényt és igazságot szolgáltatasson.

3. § És ha e törvény- és igazságszolgáltatás következtében az illető paraszt vagy jobbágy magát a ráfogott kihágás vagy tartozás vádjára alól tisztázhatja vagy kimentheti, akkor a mondott szolgabíró jelenlétében arra a helyre, ahová az inkább akarja, szabadon el kell bocsátani.

4. § Aki pedig a jelen cikkely rendelete ellenére valamely jobbágyot elvisz vagy igaztalanul letartóztat: az legott száz aranyforintot tevő huszonöt nehéz girán maradjon, amelyet egyfelől a felperes, és másfelől a vármegye ispánja és az illető vármegye szolgabírája közt egyenlően kell megosztani.

Az 1504. évi törvénykönyv 18. cikkelye.

Minthogy a főpap és báró uraknak és az egyéb nemeseknek számos parasztja és lakosa a szőlők és szántóföldek művelését elhanyagolta és csaknem abbahagyta, csupán vadászattal és madarászattal foglalkozik — sőt annyira, hogy nemcsak köznapokon, de még vasárnap és más szentek ünnepein, és bizony karácsony szent napjain is vadásznak, amivel vétkeznek isten ellen, aki nem tartván parancsolatait s nem röstelik megcsalni földesuraikat, elvonván jövedelmeiket, de sőt e terméketlen munkától elfoglaltatván, maguk is koldussá zülленek igen sokan, bizony számosan eleség és

köntös hijján végül is lopásra, rablásra kényszerülnek s így gyakran akasztófán vagy gáztettek más büntetésével pusztulnak :

1. § Hogy tehát e kelletlenségnek a szükséges ír megadassék, határozat lön : mostantól fogva senki paraszt vagy jobbágy ez országban ne merészeljen bármi módon és bármi eszközzel szarvasra, őzre, nyulra, vadkanra vadászni avagy fácánokra és a köznyelven úgynevezett *császár-madarára* madarászni ;

2. § de ki-ki közülök szántóföldek, rétek, szőlők művelésével s egyéb kézi mesterségekkel köteles fáradozni és gondoskodni, amiből úgy nekik, mint földesuraiknak termés és haszon származik — három forint büntetés terhe alatt, melyet a vadászatot vagy madarászatot űző jobbágyon elengedhetetlenül behajtsa az ő földesura avagy az, akinek földjén az ilyen parasztot rajtakapják.

3. § Ha pedig az ilyen büntetés behajtásában bármelyik hanyag volna vagy kedvezni akarván ama parasztnak, a büntetést behajtani nem akarná; akkor ahol ez történt, ama megye alispánja és szolgabírái e határozat erejével elengedhetetlenül hajtsák be e pénzbüntetést a nemestől vagy a földesurtól, aki a vadászó avagy madarászó jobbágyoknak mégis irgalmazott.

AZ 1514-IKI NAGY PARASZTHÁBORÚ

NAGY CSODAJEL

történt a kereszteshadnál, melyet egy kardinális hirdetett egész Magyarországon a török ellen.

— Budai polgár levele 1514 májusában —

Esetlenfogalmazásu német levél, melyet egy budai polgár írt Bécsbe, nyilván egy ottani kereskedőtársához. Bécsből a levél Augsburgba került, ahol 1514 júliusában alkalmi röpiratként, újságlevélként kinyomtatták, címlapján a közismert képpel: zászlótartó parasztkuruc, derékon átkötött egy szál hosszú ingben, lába bőre csavarva. A nyárspolgári író sopánkodik a közbiztonság megrendülésén, a kereskedők veszedelmén, de kitűnik kárörme is a nemesség kudarcán. Közli a közhangulatot: a nemesség kivételével, mindenki a parasztok mellett van. A levél májusban íródott, amikor a rengeteg paraszt a keresztes-táborba csődült és kirobant a nemességgel való ellenkezés: az események megindultak. A megrémült kormány fel akarja oszlatni a tábort és Bakács visszavonja a kereszteshadnak hirdetett bácsút, sőt a bűnbocsánatot és a mennyei üdvösséget most már azoknak ígéri, akik a parasztok ellen mennek. A »lelki kegyelem« eszközeivel való aljas játék közfelháborodást kelt, megrendíti az emberek vallásos hitét is és Budán a templomokban viharos jelenetekre ad alkalmat. A levél az egykorú, csak a maga érdekeit ismerő, korlátolt városi polgár érdekes megnyilatkozása. A nemes-ellenes közrendű emberek hangja szólal meg benne. Pap-ellenes tróniája már a küszöbön álló reformációra utal.

*

... Továbbá, akik fölvettek a keresztet, többen lettek, mint bárki is gondolná. Tudjuk meg: egész Magyarországon mintegy ötvenezer vannak, de nincsenek mind együtt. A kardinális esztergomi püspök két nappal ezelőtt visszavonta a keresztet: mindaz, aki le nem teszi vagy olyannal eszik vagy iszik, — súlyos átok alá esik. Többször meghagyta és kihirdette, hogy a Pesttől egy mérföldnyire táborozó ötezer embert eltérítse a kereszteshadtól, hogy menjenek megint haza, — részben hajlottak is rá. Így hát két zászlót tűztek ki, melyekre feszületet illesztettek és kihirdették: aki velük akar maradni és a feszülettel tart, lépjen az egyik zászlóhoz, — aki hazakivánczik: a másikhoz. Most sokkal többen voltak a hazakivánczók, mint a többiek. Mikor a két zászlónál így álltak, a zászlóról a feszület arcul a földre esett; ismét föltek és erősen a rúdra kötözték, de másodszor is, harmadszor is arcul leesett. Így

hát, akik hazaigyekeztek, tétovázni kezdtek. Együtt maradtak életre-halálra s egyebet sem kívántak, csak hadd mehessenek, ahogyan kihirdették a kereszteshadat.

Mult héten elfogtak Pócsnál (?) egy nemesembert és fölnyársalták. Szombaton egy Kuppy nevű pesti (vagy pettaui?) kereskedő a testvérével egy nemesnél járt, öt mérföldnyire Budától. Reggel a keresztesek a nemes hajlékához értek, nyomban fölgyújtották és elégették. A nemesek, amikor a tűz kiűzte őket, Kuppyval együtt kimentek a házból és védekeztek. Kuppyt is nemesnek gondolták. Így hát Kuppyt a nemesekkel együtt levágták — összesen huszonketten voltak — és a nemes, akié a ház volt, apró darabokra szabdalták.

6. Magyar parasztkuruc 1514-ben.
(Fametszet egykorú augsburgi újságlapon.)

Éppen mult hétfőn történt, Váradtól két mérföldnyire. Fölkerekedtek nemesek szolgálkival, mintegy ezren, hogy a keresztesek ellen vonuljanak. A keresztesek ötszázukat agyonverték, míg a keresztesek ötvenen sem veszték. El sem mondhatom nektek, milyen csodálatos, hogy ez ilyen furcsán megesett a nemesekkel: nagy részük ide, Buda felé menekült.

Néhány napja a király egész udvarnépét mozgosította a keresztesek ellen. Mintegy ezren voltak, Bornemissza volt a kapitányuk. Eljutottak Pestig, aztán megint visszatértek Budára. A keresztesek hívogatták őket: Jöjjenek csak, kiállanak velük! — Bajos dolog volt. — A király szívből retteg tőlük és nagy gond, hogyan tétethetné le velük a keresztet; ezt csak idegen nemzet segítségével lehet, azokat kell hívni, hogy elűzzék őket.

Jönnek most a nemesek és hevesen panaszkodnak a királynál a kardinális ellen: mondják, ő az oka. A kardinális hirdette ki a keresztet, ő felelős. Mutasson írást és pecsétet, hogyan tehette meg ezt a császár öfelségének és egész Magyarországnak! Aggasztó:

ha a keresztesek dolgát lecsöndesítik, a köznemesség majd megint a papok ellen zúdul.

Ezek a keresztesek nem bántják a szegény embert, senkin sem tesznek erőszakot és készpénzzel fizetik az eleséget, amit számukra szállítanak. A király csúnyán elnézte a dolgot, azért ez lett a vessző rajta. Merthogy a törökkel három évre békét kötött: nem lett volna szabad a népet ellene engedni. Gondolom: ez isten büntetése a népen.

Most a kardinális parancsára két magyar klostornak kell járnia és hirdetnie, hogy a kereszteshadat visszavonták és hogy akik ennek ellenére viselik és le nem teszik a keresztet, azokat irgalom és büntől való oldozás nélkül agyon kell verni, ugyanolyan kegyelemben részesülván ezért, mint előbb azok, akik fölverték a keresztet.

Elment hát a köznép ebbe a két budai klostomba: Szent János mezétlábasaihoz és a prédikátor rendbeli Szent Miklósbá, feltámadtak ellenök és mondták a barátoknak:

— Meddig fegyverkednek még az urak és nemesek? Bizony, már húsz esztendeje. Gazság az egész! Senki se menjen a keresztesek ellen! Ha megtudjuk, hogy valaki ezt akarná, magunk verjük agyon. És amit ti, barátok és papok beszéltek, mindaz hazugság! Nem hiszünk többé predikálástoknak, énekelésteknek, nem megyünk többé hozzátok templomba!

Némelyek levették tarisznyájokat és a szerzetesekre hajigálták: a két barát elmenekült a szószékről, különben szentet csináltak volna belőlük a parasztok.

A magyar király is kihirdette ezt Buda városában, de senki sem akar ellenök menni, csak a nemesek nincsenek a keresztesekkel.

Egy derék nemesember, Mihály, Erdélyből, a napokban a keresztesekhez csatlakozott, megválasztották főkapitányukká és mind megesküdtek, hogy vele maradnak. Ez a nemesember sok ágyút ajándékozott és rendelt számukra. Most a hadinép és a nemesek fegyverkeznek, hogy rájuk támadjanak. Én azonban azt hiszem, nem támadhatnak, miként előbb sem tehették, mert kevesen vannak.

A mindenható isten tudja, mi lesz ennek a vége!

Fenti levelet hely megjelölése nélkül, nyilván ugyanott, még 1514-ben újra lenyomtatták, megtoldva az alábbi résszel. Ebben egy Magyarországból érkező jószágkormányzó, Brandenburgi György örgróf embere, szemtanuként számol be Dózsa György haláláról. Egykori riport. A népnek szól ez is, a német köznépnek. Megdöbbentő a darabos előadásban is a parasztvezéreknek Te Deum éneklése közt való kínzása. A beszámoló azzal végződik, hogy a lázadás még nem fejeződött be, sok nép áll még fegyverben és majd még meghalljuk, mi lesz belőle. A röpirat címe magyarul: *Így történt a keresztesek fölkelése Magyarországon és emellett van, hogyan fogták és ölték meg a keresztesek hadnagyát, Székely Györgyöt.*

Ezután következik, hogyan fogták meg a keresztesek hadnagját, név szerint Székely Györgyöt az Apostolok Oszlása napján.

Továbbá az ögróf szolgálja, Kristóf nevezetű, megjött a hadból, elmondotta, hogyan fogták meg a Székely Györgyöt; először — azt mondja ez a Kristóf és ő is a hadból a szemével látta — megfogták őt és levetköztették és egy magas székre ültették. Azután koronát csináltak neki egy kerékabroncsból, azután ezt a koronát izzóvá tüzesítették és az ő fejére helyezték. És ennél a koronázásnál mintegy hatvan emberüknek táncolniok kellett előtte és mögötte a maguk módján és ehhez még hegedűvel és sípokkal is zengtek az ő módjukon. És akik ott jelen voltak barátok és papok meg egyéb tanuló emberek, mindnyájan énekelték: *Te deum laudamus.* És ilyen éneklés közepette az ő öccsét, akit vele együtt fogtak el, három darabra vágatták az ő szeme előtt, majd azután a táncolóknak, az ő legjobb szolgálinak nyersen kellett őt enniök; szolgálai ettől vonakodtak, mire hármat vagy négyet levágtak közülök és mikor a többiek ezt látták, tátott szájjal rávetették magukat és darabokat haraptak ki beiöle. És aki nem nyelte le, azt levágták — és miután ilyen módon harapták és falták, azután fölnegyelték őt. Ezt a tettet János gróf, az erdélyi vajda vitte véghez, az ő főkapitánya által cselekedte meg Székely Györgyön ezt a kínzást; és mind a vele volt népet büntetés nélkül, békén hagyták elvonulni, hogy soha többé ne cselekedjenek az ország ellen, gonosztettüket megbocsájtották, hogy teljes bizodalom legyen abban, hogy a keresztesektől több balság nem esik. De még némi sok nép tartja fenn és veszi fel (a keresztet), ezért senki sem mondhatja meg, mi lesz ebből, béke-e vagy békétlenség — a jövőben bizonyára meghalljuk.

7. Dózsa György töviskoronával.
(Fametszet egykorú német röpiraton.)

Az elbeszélő vagy a feljegyző — amint az összes többi kortárstól tudjuk — tévedett abban, hogy a kuruc közembereket békén hagyták elvonulni.

A budai polgár levelét érdekesen egészíti ki Riccardus Bartholinus 1515-ben kiadott feljegyzése, mely a magyar felkelést összefüggésbe hozza az ausztriai és német parasztmozgalmakkal és okát a parasztok kegyetlen elnyomásában és a csak alkalomra váro forradalmi vágyban látja. A budai viszonyokról szóló tudósítás így más forrásban nem található.

... A császárnak igen súlyos dolgai voltak : részben a királyok ügye, akik oly régen Pozsonyban időztek, aztán a zendülés, amely Karinthyában már kitört, harmadszor — tudtommal — parasztháború volt keletkezésben, ha csak a császár bölcsen meg nem segíti a gurkiakat, ebbe vetették fő reményüket a tartománybeliek.

Ez először Pannoniában tört ki és ugyancsak vad és kegyetlen volt. Nézetem szerint, hasznos lesz, ha erről megemlékezem. A pannonokat állandóan súlyos szolgassággal nyomták, miért is gondolkodtak, mi módon vethetnék le a jármot ; midőn az esztergomi bíboros kereszteshadat hirdetett a népnek, utat nyitott a bűnre : kezdetben mintegy háromszázan iratkoztak fel, de rövidesen felnövekedett a sokaság, vezérül Székely Györgyöt választották...

A legnagyobb gyűlölettel és ellenséges indulattal üldözőbe vették a főpapokat és főurakat, akik kegyetlenül kizsákmányolták őket...

A király ellen dühöngtek legkevésbé. Feldúltak tehát igen sok várat, elpusztítottak vidékeket, megölték számtalan nemeset s jobban nekibátorodva, Buda felé indították csapataikat, túlhan a Dunán, Pest városánál tábornak üttettek.

Budán akkora volt a zavargás, hogy a polgárok már azon gondolkodtak, hogy elhagyják a várost. Míg azonban tanakodással töltötték (a parasztok) az időt, Bornemissza az összes sajkákat a feléje eső partra hozatta, csapataival áthajózott a Dunán s megtámadta amazokat, akik mintegy csak a szájukat tátották...

Részletesen leírja a parasztseregek leverését és Dózsa György kivégzését, majd az egyidejű német és osztrák parasztfelkelésekről így emlékezik meg :

Németországban kétszer merészelték ugyanezt. Először az uraság veszedelmére, a württembergi herceg ellen vetették le a szolgaságot, de legyőzve, meglakoltak a bűnért. Majd Karinthyában, de a császári seregtől legyőzve, a levetett jármot újra felvették.

Bartholinus, Riccardus : Odeporicon. Viennae : Vuidmann 1515.
(D verso-D iii).

TUBERÓ LAJOS

A maga koráról írott följegyzéseiből.

Tuberó Lajos (1455—1527) ragusai bencés délszláv humanista. A dalmát humanisták, bár elsősorban városuk polgárainak érezték magukat, vallották Magyarországhoz való tartozásukat, ahová gazdasági és politikai kötelek fűzték szülőföldjüket. Így Tuberó is, aki az Adria-menti kikötővárosból szemléli a világ folyását és írja meg a maga kora történetéről följegyzéseit. Az élénk kereskedővárosban mindenfelől jó értesülései voltak : a Balkánról, Törökországról, Itáliáról, Francia- és Németországról, de legközelebb esik az írőhoz : Magyarország.

Ítélszékét tart kora felett, szigorú bíróság számára a történetírás. Mélységesen megveti a nemeseket, főurakat és fejedelmi személyeket. Mátyás király személyének és tetteinek gyöngéit is kiméletlenül feltárja. Az egyház alsó réte-

géhez tartozik, szerzetes : a főpapoknak, sőt pápáknak sem irgalmaz. Mindezt példázza az itt közölt részlet is, hol éles, hol ironikus megjegyzéseivel.

Iróművész : tömör stílusában minden szónak súlya van ; a humanisták bűne a latin stílus terén való jártasság fitogtatása, a szavakkal való játék távol állnak tőle. — Oly korban ír, amikor társadalmi átalakulás forradalmi zajlanak : leplezetlenül csapnak össze az osztályellentétek. Mielőtt az 1514-i magyar parasztforradalomról szólna, Miksa császárnak Velence elleni háborújáról ír. Ehhez hozzáfűzi megjegyzéseit : az uralkodók állandóan küzdenek a megerősödő városokkal, azokat éppen úgy hatalmuk alatt akarják tartani és adóztatni, mint a földműves parasztközségeket, nem kívánják azok önállóságát, hatalmi helyzetét. Még Mátyás királyról is mondják, hogy megvetette a velencei polgárokat és csak parasztoknak nevezte őket. A jeudális rend és a városok összeütközéseinek fejtegetése után tér át a parasztforradalomra — amint itt következik : ezt szintén az osztályellentétek megnyilvánulásaként tárgyalja — amit ő rendi különbségnek nevez.

Dózsát ő Szittyának nevezi — két ízben az obligát *g o n o s z* jelzővel illeti, de kétség sem férhet ahhoz, hogy rokonszenve a parasztok oldalán van, az urak közül pedig még a parasztok áldozatairól sincs senkire egyetlen jó szava sem. Állásfoglalását kristálytisztán mutatja a Dózsa szájába adott beszéd : a ceglédi beszéd, az egykorú jelkő parasztok törekvéseinek klasszikus megfogalmazása.

Honnan vette értesüléseit Tuberó Lajos, nem tudjuk, de ha Dózsa szó szerinti nem is ezt mondta el : tartalmilag a beszéd kétségtelven hiteles : a haladószelemű, élesszemű történetíró tudta, mit gondolnak, mit akarnak, akik a hűbériség megdöntésére fogtak jegyvert.

*

Dózsa György feltűnése

Mi sem választja el egymástól az embereket inkább, mint a rendi különbség... Magyarországon a közrendű nép és a nemesiség között ezért nemcsak viszály, de szörnyű háború támadt; Bakócz Tamás bíboros oktalanságának róják fel ezt, mondhatnám ravaszságának : hiszen ő is paraszti nemből származott ; egyébként egy György nevű ember gonoszsága okozta, akit Szittyának neveztek.

Ez az ember derék lovas vitéz volt Taurunumban, a Duna és Száva egybeömlésénél levő várban, melyről már szoltunk s melyet korunkban Nándorfehérvárnak¹⁾ neveznek. Történt, hogy egy török lovascsapat Szendrőből prédára indult és Nándorfehérvár vidékére tört : mindkét hely a Duna mellett fekszik, egymástól mintegy hússzezer lépésnyire : egyik a török végvára, másik a magyaré. A köztük levő föld pusztaság, művelői nincsenek. Nándorfehérvár magyar őrvitézei nesztét vették a töröknek, nyomban lóra pattantak s elébük mentek ; nagyon szerették volna elnyerni a törökök

¹⁾ Belgrád. Ókori neve volt Taurunum.

ruháját, lovát. Midőn egymással könnyű csafározásba kezdenének, egyik török, aki előkelőbb és vitézebb volt a többinél és pompás lovon ült, kevéssel társai elébe ugratott, névszerint előkiáltotta a magyar csapat kapitányát és így szólt:

— Miért hadakoznánk egymással hiába, mikor semmi haszna az egésznek? Hiszen földetek pusztá, a folytonos háborúság elnéptelenítette, nem maradt itt semmi zsákmányolni való! A kipusztult helyen ne keressünk nyereséget; keressük inkább a hadi virtus dicsőségét! Ezért hát, magyarok, ha van köztetek, aki érdemet akar szerezni és bízik bátorságában, álljon ki középre és mérkőzzék meg velem páros viadalban!

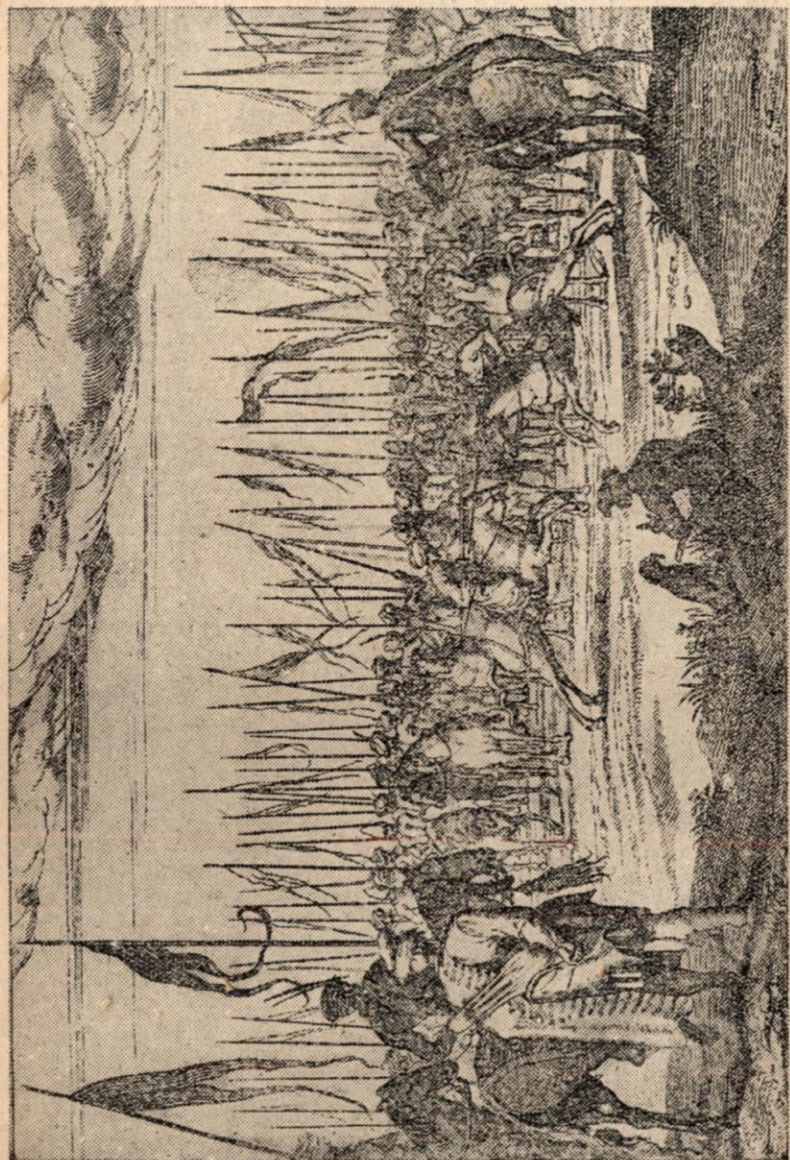
A török beszéde felbosszantotta Szittyá Györgyöt és mivel hogy a magyarok nem könnyen tűrik az idegenek hetykeségét, még szemet is vetett a kötekedőnek lovára: meg akarta azt szerezni. Megsarkantyúzta lovát és lándzsát szögezve a serényen szembe forduló töröknek rontott; a pajzson keresztül átdöfte a mohamedán páncélos mellét, majd lándzsáját a sebből kirántva, kezével lelökte a halódót, hogy elvegye lovát. Míg azonban a földön heverőt fosztogatta, a török lova elnyargalt Fejérvár felé. A magyarok elfogták a lovat s a várkapitányhoz vitték. A győztes Szittyá követelte, adják neki vissza megölt ellensége lovát, ahogy illik, aztán, mert háromszáz aranyat kapott a várkapitánytól, nála hagyta a lovat.

Gondolta magában Szittyá, hogy ezért a harcért Ulászló királytól is tisztességet, jutalmat nyerhet; a nándori kapitánytól levelet kért a királyhoz és engedelmet a távozásra. Elérkezett a királyhoz a várkapitány levelével és Ulászló megértette, hogy s mint esett a dolog, méltányolni akarta a vitéz bátorságát s megadományozta egy faluval, melynek mintegy negyven parasztja volt, szőleje, szántója is elegendő.

A keresztesháború kihirdetése

Ebben az időben tért vissza Magyarországra Tamás bíboros, esztergomi érsek Rómából; II. Julius*) pápa uralkodásának végén ment oda, mert bizton remélte, hogy teméntelen gazdagsága révén Julius utóda lesz a római pápaságban. Szokás lett ugyanis a római egyházban, hogy aki a leggazdagabb volt a bíborosok között, azt tartották a legalkalmasabbnak a pápai trónra. Ebből következett, hogy Rómában nem maradt helye a becsületnek, tudománynak.

*) Könyveinkben gyakran »Gyula pápa« néven szerepel. Az ősi latin Julius névnek az ősi magyar méltóságot jelentő »gyula« szóval való lefordítása helytelen, mert a kettőnek egymással — némi hasonló hangzástól eltekintve — semmi közössége.

8. Magyar-török páros viadal
(Részlete a 17. század elejéről)

Mikor a római pápaságért járt, pompával és bőkezűséggel kereste ezt, ami teméntelen költségébe került: Tamás bíboros ezért a Rómában elpocsékolta pénzt Magyarországon akarta megvenni; X. Leó pápától kieszközölte tehát apostoli követévé való kinevezését: ez mindig hasznos, jövedelmező tisztség lévén, visszatért Magyarországra és buzdítani kezdte a magyarokat: bűnbocsánatot ígért, ha felkelnek a török ellen. Nem gondolta, hogy ez kedve ellenére lesz a magyaroknak s hogy ebből zavargás, veszedelem támad.

Midőn ennek országszerte híre terjedt, Szittyá György, ki nyughatatlan ember volt és nem szeretett heverni, a kardinálshoz ment, azt ígérte, hogy rövid idő alatt nagy magyar sereget toboroz a török ellen, ha a magyar nemesség e vállalkozást vagyonával támogatja, vagy legalábbis nem gördít akadályt e jeles cselekedet elé.

A bíboros megdicsérte emberét s nem tudva, mi lesz belőle, levelet adott neki: ebben biztosította az Apostoli Szék teljes bűcsújáról mindazokat, akik a török ellen fegyvert fognak.

A parasztok gyülekezése

Mint hogy a magyarok vallásosak, néhány nap alatt közel nyolcvanezer paraszt gyűlt össze. A nemesek s a magyar főurak, akik okosságban meghaladták a többieket, megdöbbenek az újdonságon és kutatták: ki adott erre engedelmet? Mit jelent, hogy a parasztok elhagyva a földművelést, összeverődtek? Kinek parancsára gyülekeznek? Ki-kí azt hívén, hogy a másik tudja, amit ő nem tud, firtatták: ki adott fegyvert a parasztok kezébe? Ki bujtogatta őket erre a vakmerőségre?

Némely nemesi vármegye felettébb elámulva a parasztok vakmerőségén, útjukat állta, de a paraszti rend számtalan sokasága semmitől sem torpant vissza, visszavágott az előkelőbbeknek, hogy véghez vihesse, amit kezdett.

Sokat tárgyaltak azután egymásközt a török elleni hadról, végül megértették, hogy bolondjában indultak neki ennek a hatalmas ellenségnek, mert ilyen vállalkozáshoz semmiképen sincsenek alkalmasan felkészülve: hogy tehát gyülekezésük hiábavaló ne legyen, belháborút indítottak.

Az osztályellentét

Mondhatatlan gyűlölség van ugyanis köznép és nemesség között: sok nemes megfélemez az emberségről és rabszolgaként bánik a paraszttal. A nép engedelmeskedett urainak, de nem jó lélekkel, csak félelemből: ez pedig vajmi rossz öre a békességnek. Mint a sokat zabolázott ló leveti gazdáját, a nép felbátorodva saját

sokaságától és seregülésétől, a törökre felvett fegyverét urai ellen fordította; vezére, mint mondtuk, Szittya György volt; a paraszti rendből való összes püspököket gyalázatba hozta ez az egyetértés, mert a parasztok úgy tekintették őket, mint a maguk vérét és sérelmét, romlást nem műveltek rajtuk; ezzel szemben a nemességet váltig bántalmazták.

Midőn Szittya György megértette, hogy a sokaság lelke a nemesség ellen háborodott, még szóval maga is tódította a neki-vadultak dühét: vessék le a szolgaság jármát, sőt ne csak szabadságukat vívják ki, kerekedjenek uraik fölé — gondolta, ezzel saját útját is egyengeti az uralom felé. Olyan a sokaság természete, sohasem cselekszik okosan: vagy visszaél szabadságával, vagy hitvány lélekkel hajol uralom alá.

A ceglédi beszéd

Mondják, hogy Szittya ilyenféle beszéddel izgatta a parasztokat a nemesség ellen:

— Magyar férfiak! Meg van írva a Szentírás könyveiben, hogy a jóságos nagy isten megszánta hajdan a zsidók sanyarú szolgaságát s kiragadta az egyiptomi zsarnokságból, a király jármából és a teméntelen keserűségből ezt a népet, melyből országát akarta megalkotni; de nemcsak szabadságát adta vissza, hanem győzelemre vezérelte az ország lakosai ellen és úrrá tette ellenségei felett. Ésméltán. Mert mi sem utálatosabb isten előtt, ki mindenek legjobb atyja és ura, mint ha a semmirevaló ember hatalmaskodik ember-társai felett.

Nem is a természet, de igaztalan szerencse és emberi kapzsiság teremtette a szolgaságot, nincsen is nagyobb emberi bűn, mintha emberek, hatalmukkal visszaélve, kegyetlenül, durván szolgaságban tartják önnön nemzetük tagjait. Mindegy, hogy rabszolgamunkára szorítanak-e vagy rabszolga-e a neved is, akit pénzen szereztek vagy hadban fogtak el! Egyazon sors, bárhogy nevezzék is. Polgártársai vagytok a magyar nemességnek, de nem parasztként, hanem rabszolgául tart titeket; mintegy hadijogon ellenségként bánik veletek. Egyformán süt a nap emberre, baromra: de még jó, hogy a nemesség ezt megengedi nektek. Mert igaztalanul magának követel a nemesség minden egyebet, amihez épp annyi jogotok van, mint neki. A gögös népség még nyomorult lelketeket is csak azért hagyja meg, mert hasznára van, hogy éltek. Amit hoz az ugar a ti fáradságotok és szorgalmatok által, amit barmaitok adnak: minden a nemesség prédája. Nekik szántjátok a földet, nekik ültettek szőlőt, nekik neveltek nyáját és csordát: nektek csak szolgaság és inség marad. S annál keservesebb elviselni ezt,

mert a legnagyobb szükség azoknak jut, akik minden jószágot szereztek: a nemesség fősvénysége mindenből kiforgat.

Minden ember tudja Magyarországon, senki előtt sem titok, amit mondok, hogy minő nyomorúság minden napotok. Bármit tesz a nemesség, ha nagy mű, ha csekélység, a ti fáradságotokkal készült, a ti költségetekkel. Ha a nemes házat épít, ha nősül, ha leányát adja férjhez, ha vendéget fogad, ha születik, ha meghal, ha a királyhoz megy a maga dolgában — titeket fejnek: bármit tesz, a ti rovásotokra megy a dolog.

Van-e emberség abban, aki így cselekszik? Bármí éri a nemes: jószerencse, balszerencse: nektek mindig kár. Ha ünnepet ül, nektek gyászotokra lesz, mert adóztat érte: innen a pénze, amit tékozol. Ha gyásza van, ha temet: ti fizetitek torát, ti akkor őszintén sírtok. Ha bőkezű, ha nagylelkű, ha a legszebb virtusokkal fényeskedik: nektek a gonosz mindig romlásokra cselekszik. Pénzetekre törnek, erre legsóvárabb az ember, töletek rabolják, hogy kincsesházukat gyarapítsák, titeket fosztanak, hogy nagyra töltekezzenek; még kérkednek is egymásközt, ki szorít ki többet igaztalanul jobbjáyaiból.

Meddig tűritek még ezt a gyalázatot, magyarok? Nagy király Atila, Európa meghódítója, azért hozott-e ide messze északi hegyekből, hogy néhány gögös ember játékszere legyetek? Hogy szolgálásokból, keserves romlásokból másoknak kincse, nemessége legyen? Hogy polgártársaitok közül a leggazdagabbaknak hivatal, hatalom, főpapság jusson? Nektek azonban reményetek sincs a szabadulásra, emelkedésre!

Kövessétek hát istent, szabadságotok teremtőjét, ki megbénította ellenségeiteket, összegyűjtött titeket és fegyvert adott kezeitekbe! Mert isten akarata, hogy fegyvert ragadjatok, összegyűjletek s a nemesség ezt meg ne akadályozza. Rajta hát, míg megszibbasztja őket a félelem, támadjatok ellenségeitekre, öljétek meg, kergessétek el valamennyit! Nem élhetnek tovább pompában a gonoszok, ha bátran levetitek a szolgaság jármát. Tanítsátok meg az esztelen fenevadakat, hogy ugyanolyan módon éljenek, mint jobbjáyaik, polgártársaik és ne uralkodjanak rajtuk tűrhetetlen göggel, féktelenül és igaztalanul! El ne szalasszátok ezt az alkalmat, vívjátok ki szabadságotokat!

Elszáll a kedvező pillanat és nem tér vissza soha többé, ha azonnal meg nem ragadjátok. Követi az okos a kínálózó szerencsét s ha magától jön, ahhoz alkalmazza szándékát. Vigyázzatok tehát, meg ne haragítsátok istent, el ne mulasszátok ezt a lehetőséget!

Oktalan félelem ne csökkentse bátorságotokat! Meg ne szédítse lelketeket a hívságos remény, hogy majd irgalmat nyerhet-

fek. Ne hígyjétek, hogy bocsánatot kérhettek s ellenségeitek meglágyulnak. Ha szándékotok és seregetek hiábavaló: jövőtökben nincs remény. Tudni fogja a nemesség sokáig, hogy lelketekben ez a boldogító cél forr és isten sugallta nektek ezt a szent összefogást. És bűnhődni fogtok, mintha bünt követtetek volna el, már csak azért is, mert a nemesség ellen tanakodtatok.

Nincsen hát középút! Vagy ki kell irtani a nemességet, vagy véretekkel és örök súlyos szolgasággal kell a gőgös ellenségnek vezekelnetek. Nem viselhetitek el a nemesség zsarnokságát, amikor ártatlanok voltatok és kötelességtudók: gondoljátok meg, hogyan viselhetnétek majd, ha vétettetek ellenük, — ha ugyan vétkezik az, aki visszaköveteli szabadságát és jogait.

Ne gondoljátok, hogy én elkerülöm a bajt, ha ti veszedelembe kerültök. Ígérem, hogy szabadságtok visszaszerzésében vezérek leszek — s ha szándékunkat isten segíti — visszaszerzem azt; fáradozom közt, veszedelmekben bátor leszek és hűséges! S ha oltalmazótokul vezérré tesztek, a hatalmamat javatokra használok és ellenségeink megtörésére. *)

*) Dózsa György Ceglédre szétküldött egyidejű kiáltványa a következőképpen hangzott:

Székely György, serény vitéz, a keresztesek áldott népének feje és főkapitánya, csak a magyar királynak alattvalója, nem az uraknak: a városoknak, mezővárosoknak, falvaknak Magyarország határain belül, de kivált a Pest és Külső-Szolnok megyében lévőeknek mind közönségesen és egyenként üdvözlését!

Tudjátok, hogy a hitetlen nemesek velünk szemben és a keresztesek seregülésének a jelenvaló szent vállalkozásra való gyülekezése ellen ártó kézzel fölkeltek, üldözni, zaklatni és zavarni akarván eképpen bennünket. Meghagyjuk és szigorúan megparancsoljuk ezért tinektek, kiközösítés és az örök kárhozat büntetésének, valamint minden javaitok és fejetek veszésének terhe mellett, hogy mihelyt e levelünket látjátok, kesedelem és kifogásokkal való mentegetődzések nélkül jöjjetek, siessetek és jussatok el Cegléd mezővárosába — és kötelesen itt legyetek, hogy e szent had s áldott gyülekezet kényszeríthesse, megzabolázhassa és megtörhesse ama hitetlen és átkozott nemesek erejét és hadát. — Ha így cselekesztek, jól leszen; máskülönben a fent írt büntetés ér benneteket, de azt is meg nem elégejük, de házatok előtt kaputok félfájára függesztünk benneteket, felakasztunk, kőba vonatunk, javaitokat elpusztítjuk, prédára bocsátjuk, házatokat lerombolván, feleségeket és gyermekeiteket megöletvén, stb.

Cegléden, 1514. évben.

A kiáltvány szövegét közli Pray György: *Epistolae procerum regni Hungariae*. Bécs, 1805. 40. lap, továbbá Katona István: *Historia critica regum Hungariae stirpis mixtae*. Buda, 1792. 18. k. 720—21. lap.

A paraszthad megindul

Mikor a gonosz ember végezte beszédét, az egész sokaság nagy lármával királlyá kiáltotta ki. Ő pedig e névvel ékesítve, hogy könnyebben uralkodhassék és parancsait végrehajtsa, a sokaságot nyomban csapatokra osztotta, minden rendnek zászlót adott. Régi katona volt, kevés idő alatt megtanította őket, hogy kövessék a zászlókat és rendet tartsanak.

Azért, hogy míg ő népét katonává képezi, a nemesség össze ne szedje erejét, a parasztokra ne támadjon és mielőtt hadat kezdenének, szét ne szórja őket, csapataival ifjabb Báthori István, a tiszavidékiek főkapitánya ellen indult; gondolta, ha ezt leveri, az egész nemesség megzavarodik.

Abban az időben Báthori kevés csapattal a Tisza mentén, Nagylak faluban tartózkodott, nem mессze a parasztok táborától; gondolta, hogy a parasztok ugyancsak félnek és csak tanakodnak, ütközetre ingerelni nem merik őt. Mikor tehát megértette, hogy Szittyá kibontott zászlókkal vonul ellene, némi csetepaté után, kevés veszteséggel, minthogy ereje csekély volt, egy tiszamenti várba húzódott: Félt az ostromtól, nyomban követet küldött Szepesi János erdélyi vajdához és hírül adta neki, hogy a parasztok a tiszamenti várba zárták; ha gyorsan meg nem segíti, nagy veszelemben forog.

Zápolyai legyőzi Dózsát

Szepesi megértette, hogy mily nagy ember került bajba; nem az hajtotta, hogy segítsen rajta, de nem mulasztotta el a dicsőséges alkalmat, mert Báthori és ő állandóan szembenálló vetélytársak voltak és emelkedni akart e révén; úgy gondolta, a közveszelem idején hasznot húzhat abból, ha megsegíti ellenfelét — összegyűjtötte a maga és tartománya csapatait és nagy menetekkel a Tiszához tartott.

E mozgósítási parancs kemény záradéka nem Dózsa György egyéni leleménye, hanem hagyományos, szokásos formula volt. Lásd Schaeseus Keresztély: *Ruinae Pannonicae hőskölteménye* 7. énekében az 1562. évnél, a székelyek lázadásánál:

S hogy a szegénységnek ki-ki gyámja legyen,
félre ne húzódják, a bajtól ne féljen,
rendelik: az olyant akasszák egy fára,
vesszen felesége, élete és háza.

Található a Széchenyi Könyvtár fol. lat. 1137. sz. kéziratában, mely az 1581-ben Wittenbergben megjelent hexameteres hősköltemény kéziratban maradt öt énekét tartalmazza

Megközelítette a parasztok táborát, egy lovascsapatot portyára küldött, kémleljék ki, mit tervez Szittyá a parasztjaival. A parasztok a lovascsapatok láttára azt hitték — aminthogy úgy is volt — hogy megjött Szepesi egész nagy seregével: megzavarodtak és rettegve gyűltek vezérük köré. Őt az ellenség jötte nem riasztotta meg, fegyvert öltött, lovára szállt és készült, hogy szembeszálljon.

Szepesi lovasainak hadnagya, Petrovics Péter Dalmáciából származott, a Dráva és Száva közti tájról, melyet mostanság Pozsegának neveznek; atyja a nagy vitéz Petrovics Mihály. Láttá, hogy Szittyá haddal jó reá, készen fogadja: megeresztett fékkel rányargalt és történetesen lándzsája hegyét Szittyá oldalába vágta, ahol a vaspáncél nem zárult szorosan — ugyanis nem saját fegyverzetet, hanem raboltat használt — félholtan döntötte le lováról és meghagyta, hogy megkötozzék.

Vezérüket vesztve a parasztok, mikor seregével Szepesi is megjelent, részben megfutottak, részben tévelygésükért bocsánatot kértek, részben úgy megfélemlettek, hogy nem gondoltak sem csatára, sem könyörgésre, sem futásra. Szepesi a megzavarodott, tétova sokaságnak nagy részét levágta; nem gyűlöletből, kegyetlenségből, csak azért, hogy a többieket megrémítse és szolgálatukra visszatérítse. Jól ismerte ugyanis a nemesség a parasztokat és a szolgálattelket: csak megfélemlítéssel lehet szolgálatára szorítani.

Zápolyai kegyetlensége

Az erdélyi vajda élve hozatta maga elé Szittyá Györgyöt. Mondják, hogy a súlyos sebesültnék izzó vaskoronát tétetett a fejére és így ölette meg, csúfot űzve a parasztkirályból: hadd okuljanak ebből a kivégzésből a parasztok és térjenek vissza a nemesek szolgálatára: Lássák, nem had való nekik, hanem a földművelés és táplálják munkájuk gyümölcsével a nemeseket, azokat, kik fegyverrel ölték őket.

Jánost a magyarok nem rótták meg ezért a Szittyá ellen való kegyetlenségért, a büntetést nem tartották embertelennek: a parasztok ugyanis éppen Szittyá buzdítására öltek le jeles magyar nemeseket: hit alatt megadatva, aztán kínos, rút halállal legyilkolták őket. Így a Csáki-családból való csanádi püspököt karóba húzva gyötörték meg. Ámbár mondják, hogy ez a püspök kicsapongásaiért és nőkkel való erőszakoskodásaiért méltán bűnhődött.

A gubacsi csata

Ebben az időben Bornemissza János tolnai lakos, akit Ulászló méltóságban és vagyonban ugyancsak gyarapított, a pesti mezőn

párezer parasztot vert le, inkább mesterkedéssel és ésszel, mintsem erővel. Midőn ugyanis ötszáz összeszedett lovasával Budáról átkelt a Dunán és a pesti falak közt megszállt, követet küldött a parasztokhoz, akiknek Száleresi Ambrus pesti polgár volt a vezére: a követ a király nevében szólt hozzájuk, hogy Bornemissza nem ellenségként, de békeszerzőként jött. Jól tudja a király, hogy Száleresi Ambrus és mind az őt követő jobbágyok nincsenek rossz szívvvel a király irányában, hiszen a király nem is követett el velük szemben soha igazságtalanságot, — hanem a török elleni had okából gyűltek össze és maga a király nem is fogja ezt a tervet mivel sem késleltetni, ha az idő alkalmas lesz ily nagy háború kezdetére. Ezért hát, aki nem ellensége a királynak és a magyar nevezetnek, hagyja el a bűnös, gonosz embereket és térjen át a jobb oldalra. — Nagy részük, Ambrussal együtt, át is ment, inkább a küszöbön álló harctól féltében, mintsem hogy az összeszövetkezést megbánva — mert olyan a paraszt természete, hogy a mérkőzésben inkább indulat, mint bátorság hajtja — és mert azt gondolták, hogy Bornemissza Jánossal igazi hadsereg ül a pesti falak mögött. Ekkor ő megadta a jelt és az ingadozókat öldöklés közepette mind megfutamtotta.

Lőrinc pap és a többi alvezér

Ugyanilyen ravaszsággal és szerencsével szórták szét Nagy Antal szövetségését is a kalocsai mezőben; őt magát élve fogták el és Buda királyi városában végezték ki. — A nemességnak ez a sikere visszariasztotta a többi összeesküvőt a veszedelmes vállalkozástól; maguktól szétoszlottak, — ezek közt volt két pap, bizonyos Márton és Lőrinc, akik maguk is a nemesség ellen ösztökölték a parasztokat, egyik az egri, másik a váradi mezőn kezdeményezte a nemesség elnyomását — vagy önkéntes halállal vagy titkos futással menekültek a nemesség kezéből. Tudták ugyanis, hogy nagykegyetlen halál vár rájuk, ha a nemesség hatalmába esnek. Ezek az elvetemült papok ugyanis, egyéb gonosztettek között, a tekintetes férfiút, Zólyomi Miklóst három öccsével együtt kegyetlenül megölték, házaikat felgyújtották, előbb azonban minden elvihetőt elhordtak.

A meggyöngyült királyi hatalom Bécsre támaszkodik

Elrendezve az ország dolgait, nagy lett a Szepesi vajda dicsősége, mert mint mondtuk, a parasztlázadás elnyomásában nagy része volt: gyanú támadt a királyban, hogy Szepesi népszerűségét és dicsőségét a királyi ház veszedelmére fogja használni, visszaélve a király vénségével és gyermekeinek zsenge korával. Két gyermeke

volt ugyanis a királynak, egy fiú s egy leány; egyik alig tizesztendő, a másik, a lány hárommal több.

Szepesit ugyanis a király fiának születése előtt párthívei arra ösztönözték, keressen rokonsági kapcsolatot Ulászló királlyal, egyengesse így útját trónja utódlására; a királyné azonban kereken visszautasította és előkelőbb vót akart: Miksa császár egyik unokáját. Sok magyarnak nagyon nem tetszett ez a rokonság, féltek, hogy a királyság német kézre kerül.

Bármily tehetetlen volt Ulászló király, saját érdekét időnkint felismerte: tanácskozott barátaival, különösen azokkal, akik nem akarták Szepesi túlságos növekedését; követeket küldött Miksához s kérte, hogy tűzzön tanácskozásra helyet országaik határán; mindkettejüket érintő igen fontos ügyekben akar vele tárgyalni. Miksa kész volt a tanácskozásra; a király gyermekeivel és barátaival nyomban Pozsonyba utazott: egy ideig itt tartózkodott; majd öccse, Zsigmond lengyel király is odaérkezett, mert ő is érdekelve volt ebben a megbeszélésben. Együtt indultak Miksához Bécsbe, ezt a várost tűzték ki a tárgyalás helyéül. Miksa a Bécsbe gyűlt királyokat nagyszerűen fogadta, néhány nap alatt százezer aranyat költött vendéglésükre. Egyetlen király sem fecsérelte úgy a pénzt kortársai közül, mint Miksa.

A királyok egymásközt sokat tanakodtak, megbeszélésükből keveset tudattak a köznéppel: hír szerint jöendő házasságok dolgát intézték. Különösen azt rebesgették, hogy Ulászló leányát Miksa egyik unokájával jegyzi el. Inkább bírta leányát Miksa kezére, mint öccsére, Zsigmondéra, mert ennek felesége, mint mondtuk, Szepesi huga volt s a király gyanakodott rá.

Magyarországba visszatérve, Ulászló néhány hónap mulva Budán meghalt. Nagyon silány király volt, egyetlen érdeme, hogy Magyar- és Csehország számára fiat hagyott trónörökösül; soha a dicsőséggel nem törődött, pedig illő, hogy a királyok mindenképpen a dicsőséget keressék.

TAURINUS ISTVÁN

Paraszi háború c. hőskölteményéből.

Alig csillapodott le az 1514-i nagy parasztforradalom, megjelent a humanista Taurinus István öténemes hőskölteménye, a Stauromachia, mely annak megéneklése (1519). A Stauromachia irodalmunkban az első fennmaradt hazai tárgyú hősköltemény s egyben a legterjedelmesebb és legigényesebb költői mű, mely parasztfelkelőkről szól. A költő polgári származású, a kor mozgalmait, eszméit érintették, humanista, akit ellenérzéssel tölt el a feudalizmus. Bakócz környezetében működik és már csak ezért is szívesen mér egy-egy oldal-

vágást az urakra. Mindazonáltal dúsjavadalmú pap, maga is az urak közé tartozik és azoknak ír.

Az elején a sötét tárgy megrásához az Alvilág hatalmait hívja segítségül. A forradalom okait keresve, megállapítja, hogy azok anyagi természetűek: A pénz, az arany...

Emberi minden szent törvénynek a felkavarója
pénz, csak a pénz. Fő rossz, első baja mind a bajoknak...
Mindig a pénz indít vad háborúságokat és a
békés nemzet közt emiatt támad fel az alnép.

Dózsa a nép embereként lép fel és így beszél:

Megvallom bizony én, nincs mód felháynom atyáim
címereit, rangját, diadalmakat ők nem arattak:
ámde ha itt az idő s klvánja az ügy, mutatok fel
lándzsát és lobogót, pajzst és kardot buzogánnyal,
sebhelyet is számost, mik a testemet öszvemelték.
Ily címet nyertem veritéken az önön erőmből
s büszke vagyok rá, hogy nevem így címer nemesíti...

A költemény szövege szót sem szól a kereszteshadról: rejtelmes okból egyszerre csak György köré gyűlik a parasztság és az urak ellen fordul.

Kunság-szerte kigyult a nemesség birtoka, háza,
hullik a vér a tüzes fakaróba húzott nemesekből...

A második énekben van a pompás ceglédi beszéd. Az angol John Ball és a cseh husziták hagyományai élnek benne.

Felsorolja a nemesség bűneit: naplopó, tékozló, ingyenc, hazug, parázna és csak a jobbágyait fosztogatja. Vesszen a nemesség kiváltságaival együtt. Nem szabad hátrálni, míg az úri rend ki nem pusztult. A paraszthad felbátorodva vonul az ellenségre szedett-vedett jegyvereivel.

A nagylaki csata véres, változatos, de végül a nemesség marad alul. A foglyul esett Csáki Miklós életéért könyörög a parasztszónak, de hiába: karóbahúzzák. A mozgalom terjed.

Pest mellett kerül új nagy csatára a sor, itt a parasztlak vesztenek. Szörnyű kínzásokkal ölik a győztesek a foglyokat. E részt utóbb Nagyszombati Márton plagizálta s ellenkezőképpen a parasztlakra alkalmazta, mintha azok követtek volna el efféléket a nemesekkel. Élénken világítja meg ez az apróság Taurinus és Nagyszombati ellenkező állásfoglalását. Az ötödik énekben Temesvár ostroma, kivált a csata kiemelkedő részek. Dózsa hatalmas hősként harcol, míg nem a túlerő elnyomja és megköti. Az úri költő olykor kötelező szíkokat ragasztott jelzőül a vezérre — mit gondolt róla valóban, kiténik utolsó harcának leírásánál és abból a büszke beszédéből, melyet Dózsaival mondat el a vesztőhelyen,

10. Dózsa György tűzes koronával.
(Fametszet Taurinus hőskölteményének címlapján.
Bécs 1519.)

Ezután a kivégzés részletes leírása következik, mely még megnöveli Dózsa hősi alakját. — Még egy csata Kolozsvár mellett, az urak újabb dühödt parasztyilkolása ... Várad ... És a költemény végét ér.

A ceglédi beszéd

Nincs tudományom bár, soha én papolást se tanultam, bölcsőmtől fogvást — de ha hallgattok figyelemmel, mondhatok én is olyan szónoklatokat, miket egykor hallgattam magam is, még ifjúkoromban a kámzsás szerzetesektől, kik fenn szószékről predikáltak.

Csak a szegény nép becsületes

Tudjátok, hogy a jó nemesek hitvány pereputtya, annak örül most is, hogy ősei címet oroztak. Csakhogy az ős címer nem tesz senkit se nemessé: virtus kell hozzá — nem gőg a valódi nemesség. Virtus a bölcsnek a cél — és tiszta szabály, hogy a jámbor elmegy a nagyfedelű, a gerendás, szép palotákból; él a szegény módján: nem kedve erőszak, irigység. S ennyi viszonság közt, sorsának ezernyi bajában most a szegény néz csak büszkén fel a csillagos égre.

Hajdan egyenlőség volt

Hajdan a rút káosz formátlan anyagja korában,
még amikor nap, hold sem fénylik a gyatra világra,
isten törvényből minden megkapta alakját,
állandóság lőn s képet nyert mind a teremtmény :
ekkor a mindenség, a teremtés Mestere, Atyja
porból Ádámot formálta, az emberek őseit
és bordájából melléteszi társaul Évát.
Hát kicsodás volt ott főrend, a király, meg a császár ?
Hát a lovag, nemes úr ? Mindünknek egy atyja : az isten,
Ő az urunk — más úr nincs kivüle senki mirajtunk.

Nagy vala Róma, e föld hódolt neki hajdan egészen,
gazdag a patricius, de nevét szerezte szegény kor.
Szántott Serranus diktátor a görbe ekével ;
cséphadarót markolt Fabius meg a Fabricius törzs,
csépeltek kerges tenyerükkel ; ugyan lecsepülték
azt, aki párnázott kerevetre feküdt le pihenni :
nem nemes emberhez volt az méltó. Derekuknak
nádgyékény kellett s amikor korgott a hasuk már,
tölgymakkot szedtek s hörpöltek a tiszta patakból.

A nemesek züllöttsége

Uri barom nép most csak szórja, fecsérli a pénzét,
más ember kárán nem rösteli lesni a hasznát
és a saját kárát nem bánja : fizetteti mással.
Festett arc, fésült hajzat, pirosítva az ajka,
napkeleten termett mirhával a teste bekenve,
szaglik a hajzata is, piperés valamint a leánykák,
minden kéjt kitanul, próbál minden puhaságot,
cifra ruhája piros, lánc, násfa fityeg kebelére.

Méltán vesznek el ők ! Hadd marja csak őket a nagy gond !
Őseik-adta szokás már semmi nekik, noha mégis
mímelik azt, de szerény étek sose jó, sem elég a
tékozló fiunak. Dédjük vagyonát meg az apjuk
összeszedett kincsét tenger lakomákra kiszórják.
Hej, milyen éhes nép ! Folyton folyvást csak ehethnék,
hosszú időn ami gyűlt, elfőzik egy éjjelen által.
Forrásvíz sohasem kedvükre való gyönyörűség,
telt a hasuk mindig, nem kell oda köznapi étek,
illatosítva nyelik a külfországból behozott bort ;
s messze vidékről hord számukra hajó pecsenyéül
ritka madárkákat, teljék vacsorára, ébedre,

Bezzeg ugyan fontos, nem vétik el azt a viláért,
mily mód szabdalják fel csirke husát meg a nyúlfit;
kell is ehhez bizony ám jó nagy tudományu szakács is:
annak a kése szalad, darabol formás szeletekbe.

Azt tartják, hogy erény lebzselni király közelében
és az üres fecsegés ott kellemetes magatartás.
Arra hiúk, büszkék, hogy a vétkeiket mutogatják,
orcátlan fecsegik, ha mi bűnt cselekedtek: a nép közt
hadd terjedjen a szó, hadd járja az utca piarcát.
Isteni törvény sincs, nincs emberi jog sem előttük:
áru a bíróság és áru a drága igazság.
Ott az igaz nékik, hol legmagasabb az ajándék.
Szégyene nincs, hiszen úr; megszokta, hogy azt, ami tetszik,
megteszi bűn nélkül. S nagy erő van a hosszú szokásban,
Így a szokásból lesz megrögzött bűnös az ember.
Bámulják az erényt, sok szép szóval kidicsérik,
mint pávát a gyerek: de elég csak látszani jónak,
nemhogy lennének — csak az özvegyeket noszogatják,
megfertőzik a lányt, meg erővel a tiszta menyasszonyt
és megszenyyezik ők házas nyoszolyák örömét is.

Feslettségüknek nincs gátja, határa, szemérme.
Tisztes urat játszik s korhelyként éli világát,
adja a nagy virtust, ráncolva a homloka zordul.
Vád, csupa vád, ha való igazat kell mondani róluk.
Mert csak a szájuk jár, fűt-fát, mindent csak ígérnek.
Kívánják, de nem is, ők sem tudják, mit akarnak.

A jobbágyok kizsákmányolása

Orruknál vezetik jobbágyaikat — mi se fontos:
csak zsebelés. Szóval s tettel csakis erre vadásznak.
Szép kikelet füveit, nyár búzafejét, a gyümölcsöt
ősz idején s a telek felhőit, a port sivatagban,
égen a csillagokat hamarabb számolhatod össze,
mintsem a bűneiket mind sorra nevezve sorolnám.

Hej, be nehéz minékünk, rabszolgai sorra lenyomtak,
összeharapva fogunk, megkötve cipeljük a jármot.
Most ha az alkalom int, hágjunk a fejére a gaznak,
zsarnokaink ellen helytállni velünk az igazság!
Adjatok énnékem törvényt, hogy ekép cselekedjek!
Szükséges dolog ám: a királyokat is letiporjuk
és szabadok lettünk. A nemesség semmi lesz immár.
Vesszenek új jogaik, hadd vesszen a régi kiváltság!

A forradalom sikeréért harcolni kell

Halljátok szavamat, most halljátok figyelemmel !
Osztozom én is veletek mindig, ha mit ád a szerencse :
Nem leszek én uratok, se király : bajtárs maradok csak.
Azt teszem én mindig, ami tetszik a népsokaságnak,
megteszem én szívesen, lerakom koronámat elétek
s készséggel veszem azt, amikép ti felőlem ítéltek.
Jót hoz az új uralom, mert országlása szelíd lesz.
Hogyha a pillanat int, ne remegjen a szívetek úgy se,
szembe ha jön veletek s látjátok atyátok, öcsétek.
Másra ne gondolj most, de szeresd magadat legelőször.
Porba esik mostan mások pecsenyéje — be jó lesz !
Torlás járna ezért máskor, node most nekivágunk.
Rajta, szeresd magadat, biztos lesz most diadalmunk.
Így a külországok szintén hódolnak előttünk.
Lanyhavizű Indus mellől a fagyos Mariczáig,
szittyá Dnyepernek partján s Tájó vize mellett.
Nékünk szolgálnak majd rest arabok meg a Ganges
hajjai és a Vörös-tenger mellékei szintén.

Tisztel a mostani kor, tisztelnek majd a jövődök.
Írók tollából testes könyvek kerekednek,
távoli századokig hirdetve, amit cselekedtünk.
Gyatra papírba tehát méltán vetjük bizodalmunk
s tiszteletet nyer majd mindenkor a nagyszavu költő :
nem feledik soha így e PARASZTI HÁBORÚ-mat sem.

Rajta, lakoljanak ők hát s még a futót se kiméljed,
míg e dühös fenevad-csordát megaláztuk, e szívós
medvénél bőszebb képet mutató uri rendet.
Senki se tágitson soha egy tapodtat sem előttük ! —

*

Így szólott s a futót ösztönzi szavával ; a bosszú
szállja meg így valahányt — hiszen int a remény : a szabadság.
(II. könyv)

A nagylaki csata

A parasztsereg fegyverzete

Észleli Székely György, had támad a tábora ellen,
fegyvert fog maga is, kivonult amazoknak elébe.
Társaihoz szól long, biztat, diadalmat ígérget.

Kardja van egyyének, de kaszát ragad ottan a másik,
ennek a fegyvere ij, amazé meg a röpke parittyá,
és sokakat láthatsz pusztán fene cséphadaróval;
kis kapa, nagy kapa is bőven forog ott a kezükben.
Volt, aki nagybuzgón a kapát s az ekének az ércét
olvasztván, abból új fegyvereket kalapált ki,
mégis a többségük csak kajla kaszával igyekszik;
ásót forgat amaz, más bízik a görbe husángban,
más boronája vasát, mellyel csak lágy rögöket tört,
vas kötelékkal erős szőlői karóra kötözte.

(A II. könyv vége.)

A csata első napja

Báthory — hektori*) hős — kívánja a harcot azonnal.
Hű társul vele tart a csanádbeli püspök, a híres
Csákiak ágából eredett Miklós nevű főúr.
Mindkettő nagy szív, kettő virtusra egyenlő.
Megvetik ők a szegény pórság tömegét s kicsi hadjuk
vad-hebehurgyán ront a paraszt tábor közepéig.
Rögtön a kürt riadoz rettentő vad recsegéssel,
reszket a lég nyomban, durván kirikolt a tülökszó,
trombita is harsan, jeladása kavarja a szellőt
s messze a csillagos ég tetejére hatol fel a zengés.
Számptalanul sok kard röppen ki reá hüvelyéből.
Szemben az ellenség, indulnak azonnal elébe.
Hirtelen éri zavar, megbomlik ezért a parasztság,
rendbe sem áll, csak a pajzs védelme mögé lapulódik,
összeszorult a tömeg s csak retteg a fegyveresektől.
Nagy vereség lőn így: ott vassal folyt a csatázás,
itt csak a félelem ül, bénulva bevárja a gyilkot.
Felrobogó lovasok sebesen nyargalnak a talpas
ellenségre, vasas lándzsák hegye vág a tömegbe
tág ösvényt: forrón kaszabolnak a kardok.
Sűrűn rázuhogó vágás hármas páncélon is átüt.
Ármányos, bátor Székely felbukkan a zűrös,
megriadott népből, buzdít, noszogat csapatonként.
Erre jutalmat ígér, lelkükre beszél amazoknak,
hogy ne remegjenek és sose féljenek ők a haláltól.
Népe ekép buzdul, míg ellene félemedik most.

Már lehanyatlik a nap, jön az alkonyat és feketén az
éjszaka kél, a sötét, s ez félbeszakasztja a harcot.

*) Hektor: regebeli görög hős Trója védelmezőjé közt.

Csillagos ég van, alánt sűrűn gyúlnak ki a fákiyák,
harmatozik, de közé sűrűn vércseppek is esnek.
Sűrű, sötét ez az éj, tűz villan elő a homályból.
Vérbe esett ma a hold, úgy jár szekérével az égen.

A csata második napja

Új hajnal támad, de borús, szomorú: keleten nem
kél fel a nap ragyogó arccal, sugaras hajazattal,
sárga ruhát se terít a világra, de gyászködők ülnek
bús-feketén s a napot belefojtották a homályba.
Székely, a bűnre törő — jobbágya töménytelenül sok, —
Báthoryt és népét most körbekeríti hadával.
Már csak a fegyver volt Istvánnak a pusztá reménye,
mert kisded seregét ügyesen csak erős katonákból
s harcba mohón rohanó ifjúságból toborozta.
Most a paraszti sereg mindenféle körbekeríti
ezt a nemes csapatot s támad. Hátát a nemesség
egymásnak veti ott s úgy védi magát a dühödt nép
ellen, amely távol forgatja hiába kaszáját,
mert az üres levegőt vagdalja csupán a karókkal.

Rászerelé a paraszt most hosszú fatörzsre kaszáját,
ígyen az ellenség közepéig elér, kaszabolja.
Rettenetes puskát fognak rá szemben azonban:
vet ki tüzelve golyót, leteríti, szalajtja a népet;
Reng a magas levegő, mely táborukat beteríti
és füstöt kavart a tüzes, nagysúlyu golyóbis.
Mennyből az éj leborult s lándzsákkal volt teletűzve.
Hátat adott a paraszt, fut a talpas, utána lovasság;
üldözik és vágják, futamítva tovább a futókat...

Dózsa győzelemre vezeti futó hadát

Már a szerencse, a harc kétséges lett. A parasztok
futnak már. De vitéz Székely most váltig igyekszik:
újra begyűjti hadát, új harcra, csatára vezérli.
Báthory már fáradt, csüggedt, fáradt a nemesség.
Trombita nem harsan, bágyadtak a lándzsatorésre.
Most lesz a döntés majd! Kétséges még diadalma
mindkét tábornak, mert csalfa a harci szerencse.
Végül az úri erők megtörtek a számtalanul nagy
köznépség erején, sebesült immár valamennyi.
Röppen a nyílvessző és egyre fogyasztja csak őket;
lesből lándzsa esik; mellettük a nádas okoz bajt:
rejtekből kitörök szúrják beleikbe a fegyvert.
Volt, aki bunkóval sújtott a csupasz koponyákra;

volt, aki még küzdött, mégsem menekülhet el onnan, várja hideg törhegy; megfordul sok, futamodna s hátulról buzogány loccsantja, lebukva, agyát szét.

Báthory megmenekül

Éjszaka lett. Csillag nem látszik az égi borún át. Báthory már kimerült, leverék a paraszti csapások gyors paripájáról. Vegyesen heverének a holtak: köznép és nemesek — s ő fekszik a holtak alatt ott, névtelenül, hosszan s álom nem jött a szemére. Zsibbadtan hever ott, ájult, kábult a sebektől és a vezéri sisak belapult töredéke szorítja, homloka is véres, buzogány sújtott a fejére. Hajnalodott immár, de az éj felhőtakaróban rejtőzött, csupa köd terjeng a sötét levegőben. És mire új nap lőn, a vezér elbújt a mocsárban, nád közt, nem távol s próbálja kijátszani sorsát. Mélyen a sárba bujik, lappang rejtőzve napestig; rettenetes helyzet, kockára dehogy teszi életét. Mert aki még élő ott megmaradott, a dühös nép átkutatott mindent amikép a vadászi kopóhad fölveri mély berkét s a vadak nyomait szimatolja, míg nem utána talál: csörtet dühödötten a pórság és kit elfog még, a nemest poklokra taszítja. Most aki meg nem bújt a vetésben, a fák tetejében vagy rohanó paripán nem tört ki a szörnyű hurokból, elfogják s a rabot vasláncokkal kötik meg...

Csákít elfogják, megalázkodik

Megkötözik Miklóst — árok mélyére bukott le — ó, a szegény, remegőn ott bújt meg az éjjel. Elérték s őrizetet rendelt Székely melléje, kegyetlen. Hőskarú Báthoryhoz kegyesebb volt ekkor a végzet. Futni reménye se volt; egyedül lekerült a Tiszához. Ott a fűvön legelő kis lóra talált; nosza fogja, felpattanva reá, úsztat s így ér el a túlnani partra. Kréta bikája eképp a vizen nem hordta a drága Európát*), valamint a csikó nagy gyorsan a hátán Báthory Istvánnak kékké zúzott tetemével átszökkent a folyón s biztos menedékbe vezette.

... Mind a nemes népség börtönbe került, a bilincse nyomja keservesen. És így senyved, amíg az -egekre

*) Európa, görög rege szerint, kisázsiai királylány, akit a bika alakját felvett Zeus szigetére vitt, ahol a királyok özanyja lett.

háromszor kel a nap, sugarával a földet előntve.
Sokratesként túrt Miklós, most ily szavakat kezd:
— Nagylelkű, ki vezér s bosszúra, haragra nem indul
és a bukón könyörül; megfeddi, ki ellene lázad.
Jó mértékkel mér, kegyes és a bocsánatot esdőt
nem veti el sohasem; készséggel elengedi, hogyha
megvallják a hibát. Mert büntetlenül ki sem élhet.
Lágyulj meg, szüntesd haragod, kérlek, ne dühösködj;
hadd a konokságot, zord Cátóként*) ne tekints ránk.
Szánandó az ügyünk, irgalmazz hát nyomorunkban.
Hulló könnyünkért, váltságdíjunkra könyörgök,
győzhetlen Székely, de vezéri nevedre, az égre,
hogy mindig jó sors, mindig a szerencse kíséren
és a te jó szivedért nézd el kegyesen mi hibánkat.
Szolgádon könyörülj. Még szebb leszen úgy diadalmad,
hogyha az ellenség lelkét szintén leigáztad.
Nem leszek én fősvény s bőven mérünk valahányan.
Így tér el tőlünk a haragja a Menykövezőnek.
Hadd meg az életemet s ezután a tiéd leszek immár
s kész vagyok én teneked szolgálni, míg élek ezentúl.

Ráfelelé Székely: — Gaz vagy s ha saját szemeimnél
is becsebb volnál te nekem, csak gazfi maradsz te!

Csáki meg erre viszont, mondják, így szólt a vezérhez:
— Ó, mire jó haragod, hitvány, háromszoros orzó!

... Lassan jár, de elér bosszúja az isteneinknek,
lassan jár, de elér bosszúja is ám a királynak.
Én a nekem szánt kint nyugton fogadom, te kegyetlen,
ó, te mogorva vezér: de neked keserűbb lesz a véged:
társaid esznek meg s a foguk tép szét darabokra!

Nem szólott többet. Végző hangjával az élet
elszállt testéből. Méltatlan módra veszett el;
ostoba hóhér jött, nekiment s átfurta fehérlő
testének belső részét fene, durva karóval
és a szegény testet fennhagyta magasra meresztett,
hosszu karón s kilyukadt bőréből a béle kifordult. —

(III. könyv.)

*

*) Cato: római arisztokrata, szigorú erkölcsbíró, ugyanekkor rabszolgá-
nak legsötétebb kizsákmányolója volt. (i. e. 234—149.)

A mozgalom terjed

Más tájékokon is nő, terjed a mozgalom immár Pannoniában; ihol nőnek, szaporodnak a pórok, elszaporodnak mint mérges kigyók, gyülekeznek, mintha ezer kaptárt elhagyva, kirajzana méhe: most a parasztok is így elrajzanak és a majorság, ház, falu visszamarad, megtelt a szegény Magyarország öldöklésekkel; papok is jöttek s a kolostorbéli barátok is ott jártak vezetőül a harcon.

A mozgalom

Körmöcbánya vidékén

... Közben a csorda paraszt sokaság mindenféle árad. Körmöcbányánál kincset költ, izzad a hegység, ezt azután pénzzé súlyszámra verik ki nagy ésszel; készül a jó arany itt, az arany, mi a rossz sokaságot harcba vezette — verik pénzzé ugyanitt az ezüstöt olyformán, ahogyan szabják a királyi monétát.

Két hadirend rohan itt, riadás hangzik fel az égig, így harsan meg a menny, mikoron lecikázik a villám Ida hegyére s a völgy visszhangzik az ég morájától.

Nagy baj a gazdaság, a bajok legfőbb okozója: méltán mondjuk el ezt itten, mert imhol a polgár csak lakomáz, beboroz, szerelemre hevülget napról napra s a jódolgát megszokta ugyancsak, merthogy igen gazdag s epikúreus ő igazában: napkeleten rikán szemléli, ha fölkel Apolló.

Mostan a háza remeg, fölserken a szörnyű zsvajra, azt hiszi, hogy menten kőtornyai összeomolnak és az arany tárnák meg a barlangok beszakadnak; láthatod elrejtett sírok rémült remegését.

Dús kamarájából amíg ez nagykesve kimozdul, másnál már a halál folytatja a kellemes álmot...*)

(III. könyv.)

*) A módos bányapolgárok ábrázolása. A háború azon a vidéken is fel-lángolt: erre utal két egykorú királyi rendelet, melyek tartalma a kamarai lajstromkönyvben maradt ránk, alábbi sommás szövegezésekben:

Ulászló király rendeletet adott Nagylucsei Damjának és Nagylucsei Dóczy Ferenc királyi kamarásnak ama breznóbányai bányászok felől, akiket elfogván, maguknál börtönben tartottak: bocsássák őket szabadon, hogy más bányászok e tetten felingerlődvé ne egyesüljenek a feltüzelt lázadókkal s ne keljenek fel az egész nemesség kiirtására. 1514.

Más rendelete ugyane királynak a breznóbányai bányászoknak börtönből való kibocsájtása után hasonlóképpen Dóczy Ferenchez és Nagy-

A gubacsi csata

Pest leírása

Mennek a nagy csapatok csendes víz, ős Duna mentén; egy rész kis sajkán, más nagy bárkán szeli által, szálfákból kötözött tutajon megy a többi nemesség át a habos folyamon, valamint magasorru hajókon. Erre van egy helység, neve: Pest. A hegyeknél lentebb van, de magas halmok tetejébe kinyúlik. Napsugaras rétek vannak körülötte; a kéklő mák terem ott, sokféle gyümölcs van a kertben és a talaj termő; gyönyörű ez a pompa, az illat: ápoló kertekből kivirulnak a sárga virágok.

A két sereg felsorakozik

Itt is a földművelők felvonták táborukat már, part mentén mindjárt; a királyi sereg vele szemben tábort járva kiállt; hosszú lándzsák sorakoznak.

A parasztok kegyelmet kérnek

... Ekkor a népségből kirohant a középre egy ember és süveget vetvén, szólott a vezérhez e szókkal: — Megkövetünk, kegyelem. Fegyverre csupán az a Székely kényteti népünket; pártokra, csatára miatta, féltünkben keltünk; bűnhődje meg ő csak a vétket, ennyi sok ártatlant váltson meg az ő feje. Aljas, rút dolog ám a nyomor: megvész, ahol ez van, az erkölcs. Ez sodor el minket, zavar össze e szolgahadakba. Hát könyörülj rajtunk! Engedd meg, hogy hazatérjünk, hadd lássuk gyerekünk, nyoszolyánk, árvult maradékunk, elhagyatott kedves kunyhónk, szeretett komaságunk: mert hogy az otthoni füst ragyogóbb idegen tűzihelynél. Végső vész idején mindig van a bűnre bocsánat: lágyulj hát meg ezért, fojtsd vissza szivedbe haragvó indulatod s nézd el bűnét tévedt hadainknak. Hadd jussunk békén haza és késő unokánkat háboruság, csunya had mindétig messze kerülje.

lucsei Damjánhoz a végből, hogy ne merészeljék az említett breznóbányaiaikat vagy más bányászokat jöszágaikban bármiféle vám fizetésére kötelezni vagy egyéb módon háborgatni, míg nem a paraszttendülés lecsillapítása s a közbéke helyreállítása után az összes köztük s amazok közt fennforgó ellentéteket kiküldötték útján eligazíthatják. 1514.

Közl: Wenzel Gusztáv. Az alsómagyarországi bányavárosok küzdelmei a Nagylucsei Dóczyakkal. 1494—1548. (Bp. 1876.)

9. Magyar mezővárosi polgár
(Rézkarca a 16. v. 17. századból)

Vesszen a jobbágyharc, soha míg a világ a világunk
és maradékunkból él bárki: paraszt ne akarjon
országolni. Dehogy kell pálca nekünk meg a város.
Hadd szántsunk a füves réten korhadt faekével

hadd tömjük meg a csúrt sokféle derék gabonával,
csak magokat vessünk ekevágta barázda rögébe
és adjunk hálát az egeknek, amért a parasztnak
jó gondját viselik. Nem jut soha majd az eszünkbe,
hogy feketült sarlónk ismét vérrel vörösödjék,
ócska kapáinkat fényesre kapáljuk a földön.
És az adót, ha nehéz, földbért, ha igaztalan is lesz,
és a mohó uzsorát mind-mind lefizetjük ezentúl, —
s áldva magasztalván, nevedet sóhajtjuk az égbe.

Erre felelt a vezér, a beszéde ugyan nyomatékos :
— Késő bánat már, »későn okosulnak a frige«.*)
Bűnre sosem marad el, mindig el is éri a torlás
s torlástok méltán a bitó, a karó, a kerék lesz.

A csata

Rögtön a nedves száj harsantja a trombita ércét,
görbe tülök felüvölt, a csatára tüzelve rivalgó.
Indul a sok zászló, megkezdik azonnal a harcot.
Lárma riad, harsány. A hasakba hatol be a dárda.
Ám a vitéz nem tűr vereséget : a lándzsa nyelét, bár
kőrisből készült, eltördeli mégis izommal.
Nagybátran kardját kiragadja szoros hüvelyéből
és a tüdőbe hasít, a gyomor közepét beszakítja ;
belseje megnyílik, bordája betörve, a sebből
árad a vér bőven, szennyével előntve a földet.
Nagyhevesen rohan és csap a két sereg össze rohammal :
Szolgai mód ez fél, azt hajtja a büszke szabadság.
Nagy csata volt, szívós viadal, dühödött hadi rendek.
Hulló lándzsáktól odavész nagyjára a köznép
és örök álom hullt feketén, lecsukódva, szemére.
Jó patkós paripák a nyakára, fejére tapostak,
horgas szablyákkal kaszaboltak emerről, amarról ;
ezt lóról leveré, azt földön ütötte le lándzsa.
Rengeteg ember volt, aki vesztéből futamodva,
összerakott kézzel hajlik s a habokba beugrik
hirtelenül ; két part visszhangzik azonnal a jajtól.
Örvénylő a folyó, úsznak, vergődnek a sodrán,
mentik az életüket, legalább is ekép igyekeznek ;
most a habokba alá, háromszor a mélybe merülnek,
háromszor veti fel levegőre a víz a halókat.
Ám noha Portumnust győznék úszás-evezéssel,

*) Ókori szólás-mondás.

vagy Glaucust, a vizek újdón lakosát, a nagyéltűt,*) azt, aki Euboián jó Anthedonát segítette: nedves testüknek súlyát nehezíti ruhájuk mégis. — Ezért mostan zokszóra fakadnak eképpen: — Nincs titok isten előtt, jól tud sorsunk ura mindent! Itten a sodró, mély örvényben elér a halálunk, mást nem is érdemelünk. Amidőn levegő meg az élet elhagy bennünket, nagyzagyván összekuszálunk káromlást s áldást, szent óhajta meg az átkot. Isten urunk letekint s megítél igazában e bíró.

Lelkük e szóra kiszállt, testük meg a vén Duna habja mélyében lemerült, ez a nagy víz lön temetőjük. Más részt elfogtak s aki foglyul esett, köteléken sínylődik, keze fáj; mások vasláncra verődtek és amidőn a kovács nem tud már verni bilincset, használnak bükkfát s körisvesszőt kötelékül. Már rakodott tutajok hordják a Dunán a ruhákat, fegyvereket s prédát, jut is ennek, amannak. Ott kerges tenyerek remegő evezőkre feszülnek és a hajós retteg, zsákmánya mogorva, ijesztő. Egy részük szekeren Buda vára felé veszi útját, Pestre terelnek mást, renddel jár hosszú menetjük. Utca során ujjong diadalmi utuknak a népség.

A király szól a parasztokhoz

Hátrakötött kézzel ballagnak a pórok; az arcuk vérbe borult váltig. Meglátta a népet Ulászló és megesett rajtuk szive, így szólott a király úr: — Ejnye, mi lelt, te paraszt? Mért fogsz a kezedbe te kardot? Mért hagyod ott az ekét, mért hagyta el otthon a telket? Kell-e bolondos harc? A fejedbe ki rakta e bajvést, szolgál hadra ki vitt? Ó, köz-soru, balga teremtés! Bezzeg előbb váltig legelő kecskédnek a tőgyét dicsérted s nádas kunyhód vala szemben az éggel; hogyha a villám hullt s Jupiter rémíti a földet, künn a szabadban halsz, úgy tűröd az éji viharzást. Orcátlanság volt a gyümölcsöt, a kertet, a földet otthagynod cserben! Nem az-é legelőszőr a dolgod, hogy szőlőt telepits s ha a gaz fölverte barázdád, gyomlálgass; az ekéd feltörje a földet, a rétet. Jó szekered nyikorog, fogjad be, vezessed az ökröt!

*) Portumnus római istenség, a kikötők védője, Glaucus tengeri istenség, a görög Anthedon város védője.

Halni erényben jobb ugyebár, mint élni latorként! —
Rajtatok én győztem s most vissza is élhetek ezzel;
mind leölelhetlek. De bukásotokon könyörültem:
mert illő, ha magán is győz a király, aki győzött,
vesztésen könyörül, de a gőgösöket megalázza.
Ez méltó hozzánk, diadalmunk bére legelsőbb:
azt, amit úgy kíván, adjuk meg a vesztések üdvét.
Menjetek el haza hát s amit elhanyagoltatok eddig:
termeljétek a bort, a kalászt, szántások a földet,
ócska, lyukas zsindelet foltozz meg a ház tetején is. —
Ám te, vezér, nyomorult, klastrom szökevénye, te Lőrinc,
egyháron pendült cinkos több frátereddel
s többi komolposok is, ti a tűzre kerültök, a rostra!

Uri hóhérmunka

Balcsillagzat alatt, boldogtalan óra szülötte
lett ama szörnyű halál, a kegyetlen végzet, amely most
újdón kint költött, meg nem könyörült az ítélet:
Sápadozó testek gyötrődtek a kínba, halálba;
tagjaikat tépték — ő Pentheus*) ért ilyen órát.
Elvágott, kitekert inak, ujjak a kézen, a lábon,
kar, könyök és lábszár, térd, comb darabokra törődik,
szétmarcangolnak cafatokra tüdőt meg a hónalj,
szívet, a bél; szíjjat, hosszút hasogatnak a hátból
hóhérok s embert, eleven nyáron sütögetnek.
Soknak a féligsült testén több seb feketéllett,
mint amilyen kék-zöld volt Théba szülötte, Ophytes.
Fel ki sorolhatná, hány csepp hullott ki az égő
testekből! Nincsen Hellespont tengerölében
alga se annyi, silány, s vaskos hullámokat is nem
vág fel olyan számot sziklás partján az Ióni
s Adria-tenger. Elég, kisütődik minden idegszál,
mellkas, a belső rész, megroncsolt tagban a rostok.
Tűzbe csurog le a vér, tépett vállból lecsöpögve.
Mintha tavasz táján olvadva megindul a hólé:
fej, nyak, has, csipő úgy ontja a vért feketén ki
s ocsmány tócsákká terjeszkedik árja a földön.
Jobbágy jajszáva kél, felhangzik a tűz ropogása,
csattan a hóhérbárd, felüvölt, akit ér, lezuhanva.
Megtölt ez mindent, mindenfele harsan a hörgés:
mint ahogyan zendült a Lipári szigetben a barlang

*) Görög rege: P. királyt a Bacchus istent tisztelő, örvendő nők darabokra tépték.

lángja, ahol munkált ciklópi kovács, a sicúli és Brontés, Steropés meg a szörnyű, iromba Pyracmon, tömlőből fujtat s olvasztja a földszinű ércet:*) úgy pattannak szét koponyák, kicsurogva velőjük, hullik a tűzre a nedv, sűrűn a pacalja kifordul, véres förtelmét sercegve szakasztja a lángba. Mintha a megrázott fáról lezuhognak a lombon gyűlt essőcseppek vagy a makk, puha hójba ruházott, s mint a folyó csöndes tükörén sok-sok buborékot ver föl a zápor, eképp hólyagzik a bőrön az égés és pattogva reped, kicsöpögve belőle a nedve...

(IV. könyv.)

Temesvár ostroma

**Dézsza ügyesen vezeti
az ostromot**

Ott, hol a víz ered, ott a Temesnél táborozik György. Kétfalu, kétárkú sánc védi az ottani várat. Most a magas bástyák aljába jutott el a hadvész és a dühödt népség egy hónapig ült meg a sáncnál. Itt mindent, mit az ész, kéz, mesterség cselekedhet, megpróbált Székely s ostrommal igyekszik a várra. Báthory sarj, István védelmezi haddal, a vajda. Ostromot áll a kapú, a torony meg a vár, de a védők őrizik oly gonddal s oly buzgó fáradozással, mint ahogyan hajdan fegyvert ragadoztak az égi istenek és védték csillagragyogásu hazájuk: mert az irigy földről gigász seregek rohamoztak, hogy Jupitert kivetik; minden kort megzavarának.**)

Villan a kénes láng és vasgömböt visz a végzet, rettenetes hadigép rombolja emezt is, amazt is, robban a fojtott por, sűrűn nyög a megremegő lég, mély felhők ködeit szálló sziklák kiszakítják, füstöl a romló fal meg a bástyatorony dűledezve, megvehetetlen sánc megbomlik a sűrű lökéstől, itt is, amott is már a lövés romlasztja a töltést és félfő, hamarost az egész belehull a gödörbe...

*) Görög rege szerint a Szicília mellett levő Lipari-szigetek tűzhányó-hegyei mélyén félszemű óriások (ciklopok) kovácsműhelye van.

**) Görög rege: az óriások (gigászok) megostromolták az eget, Jupiter főisten lakóhelyét, de az istenek visszaverték rohamukat.

Nem harcoltak ekép ős trójai tornyok alatta,
 Trebbia bástyáján s a saguntumi vár kapujánál. *)
 Itt a nehéz levegőt nagy sziklakövek hasogatják;
 szikla szakaszt sziklát; a követ rakodott kosarakkal
 hordozzák a falon, de a szikla se verheti vissza
 onnan a pórereget, ha leöntik a lomha kosárból.
 Fenn a kapú tetején a sorompót őrzi az őrseg,
 falra igyekvőnek közáport szór a fejére
 s mint leütött borjú, roskad le a földre a vívó.
 Őrhelyen áll valahány védő s ott harcol a sáncán.
 Védik a bástyákat nagybuzgón hosszú rudakkal.
 Egy rész markában kardot forgat, de a többi
 vasláncot hajigál fentről, vegyesen vele szemben
 áll a paraszti vitéz lacikonyhással, tehetetlen.
 Hullnak a tornyokból lándzsák, őrjási gerendák
 és szétmorzsolják apró cafatokra a testet.

Báthory vezeti a védelmet
Dorgáló levele az urakhoz

Két ízben fölkel s kétszer lehanyatlik a nap már,
 ártó éhinség, hogy szerte megülte a várat.
 Töpreng már a sok úr, hogy az ostromló seregeknek
 adja kezére magát s adná a kezére Temesvárt.
 Hektorhoz méltó hős Báthory, ő a szilárd csak,
 váltig buzditván: — Tartsunk ki tovább is — ekép szól —
 álljuk a balsorsot s bár hogyha nehéz is a végzet,
 tűrjétek bátran, mert hogyha haragszik az ég ránk,
 asszonyi jajszóval semmit se tehettek az ellen.
 Hasztalan óbégat, ha hajója törött, a hajós már,
 sáпитozás se segít, amikor már süllyed a sajka:
 két kéz kell akkor! S emberség kell minekünk most
 megmaradásunkért; fürgén foltozd ki a léket,
 merd ki a sós vizeket, fordítsd a helyére vitorlád,
 tarts kikötőbe hamar s azt tedd, mire int a parancsnok!

Így szólott István s lelket ver a többibe újra.
 Majd meg ilyen levelet küldött Budavárba s eképpen
 szól az urakhoz amott, keserűen epés ez az írás:
 — Ó, hitvány nemesek, nosza, nemtelen és henye tuskók,
 értetek én kétszer haltam, háromszor megsebesültem,
 hőt, fagyot és záport, mennykőt, vasat és tüzet álltam,
 tátja reám torkát folyvást a halál, a kegyetlen. —

*) Trebbiát és Saguntumot Hannibál csapatai ostromolták a II. pún háborúban (i. e. 218.)

Nemde, köszönhetitek ? De ugyan ti nekem mit is adtok, háládatlan urak ! Vár s ellenség berekesztett, nyolcadnapja ülök már zárva falakba egészen. Nincs eleségünk már, szomjúság perzseli torkunk, roskadozó sáncról függ már csak a várban az élet. Úgy remegünk itt mint vágóhíd barma a széken s óránként várjuk, mikor ér el a rettenetes vég. — Ó, puha, hájhasuak, lustán álomba merültök, csak páváskodtok, gőgösködtök, pazaroltok, kapzsi, irigy népség, hivatalra vadásztok, ezért csak egyre viszálykodtok s egymást lesítek, mialatt az ellenség a hazánk minden díszét letarolja. ... Meddig alusztok még ? Az ügyetlenség is elég volt ! Hogyha hamarsággal nem hoznátok segedelmet, elkéstek bízvást s nem használtok minekünk már : mert a paraszté lesz már akkor az égreható vár, mindnyájan kiveszünk s vérünk betelíti az árkot.

(IV. könyv.)

**Zápolyai serege
megérkezik**

... Már örváltásra negyedszer szólal a trombitaszó, amidőn közelíti Temesvárt Zápolya tábora és fölmenti a várat a véstől. Ott, hol a téres rét terjed ki, virágos a pázsit, ül s lakomázik a nép dúsan, nem sejtí jövőjét, táncot jár borosan. S egyszerre mit is hoz a végzet : zűrzavaros riadal bomlasztja vidám lakomáját, ugrat a ló torozók köziben s erdélybeli vajda istenként jön elől, gyors szélvésznel sebesebben.

... Meglódul jöttén a parasztok tábora, bomlik. Nincs a tanácsra idő, de remény se igen maradott már bármi cselekvéshez ; vakrémület ülte meg őket. — Szálltak alá a ködök, levegő feketébb a szuroknál, méltán illő volt a szerencsétlen viadalhoz. Úrrá lőn az ivás, óvatlanul álltak az örök. Így érkeztek elők a legelső sor vonalába. Már mire lódobogás meg a földről felkavarult por jelzi, hogy itt a sereg : letiporva közelben a sátrak, zendül a trombitaszó s harsány, riadó jeladása. Mintha a Nilushoz zord Thrácia téli fagyából déli vidéknek langy tájára, seregbe verődve szállnak a darvak, V betű formáján sorakozva :

trombitajel harsan, vegyesen belebőg a tölökszó,
reccsen a kürt szintén — száll első rendben ekép most
vértben a kincstartó, körülötte erős csapatokban
páncélos lovasok. Meglátja a nép a ledöntő,
hirtelenül tábort gázló, dobogó paripákat
s megfut a győztes pór, szárnyalva jövő vasasoktól.
Retteg, megbénul, tehetetlenül áll a rohamban,
szétszaladoz; ki-ki már odafut, hova rémület űzi.

(V. könyv.)

Dózsa utolsó vitézkedése és halála.

Dózsa vitézüil
harcbaszáil

Láttá tehát Székely, futván, hogy megfut a népe:
elhül, bős sorsát bús lélekkel viselé el.

Kellemes asztaltól felkel, fegyvert fog a marka.
Mégis a lelke remeg, félénkké vált a szívében,
arca reményt hazudik, de szívét nehezíti a bánat.
Szitkait és átkát számos főhász elegyíti.

Megsápadt arccal, keserű fűnél kereserűbben,
fegyvereit fogván, ront ellenség közepébe.
Nyargal erős paripán, elsőbb a szerencse kíséri:
egy vágással két vértés katonát leterített.

... Beleront a gomolygó

harci sorokba, szorong a tömegben, a képe ijesztő,
bénult elleneit kaszabolja, levágja, hol éri.
Kardja kicsorbult már, nem vág be a vérbe, miképpen
még az előbb vágott, csak zúz, de hasítani nem tud.
Nagyszivű ifju vezér, a serény, a vitézi Achilles*)
üldözi vont törrel, mint menykő jár a nyomába:
Zápolya, ő a vitéz. A nap is gyászolja a sok vért
emberölő harcon; s elsápad, a fénye sötétül.
Ó, nyomorult! Így jár fenkölt arccal, dühödötten,
teljes lélekkel forgatja a csorba vasat, s a
penge letört, keze még csapdos csak a markolatával.

Elfogják

Ménjéről lelökik, bús Székely látja valóban,
itt van a vég, most már nincsen kétség; lerohanja
lándzsa, olyan sok, hogy nem győzne fölötte a perzsa,
ármánnyal görög és nagy bátorsággal a német.
Megkötözik fáradt kezeit fonatos kötelékkel.

*) Regés görög hős Trója ostrománál.

Tombol mint a borús berkekben a böszdühü medve,
 csapda-gödörbe ha hullt, vagy a szép ligetekben a mérges
 vadkan, amely vesztét már látja, csalitba szorítva.
 Bömböl a mord száj és kibogozni igyekszik a vaskos,
 jó bogokat. S hogy már csak halni vigyék ki a fényre,
 szűk, kis odúba veték — őrség sok van körülötte.
 Nagytestű ember s mégsem kap most eleséget,
 nyomja sötét börtön, mozdulni se tud, bezsufolva.
 Jött a tüzes hajnal, fénylőn kel a nap fel az égre,
 köntöse szép, ragyogó, úgy lép be tábori sáncon.
 Bűnök tengere, ő, még várja kegyetlen a kínzás.
 Jó véres hőhér, kicipelte silány üregéből:
 nagy látványosság lőn ez lihegő sokaságnak.
 Nézte a csillagos ég térséges boltozatát ő,
 nagybúsan felnyög, sűrűn sóhajt kebeléből
 és szólott szomorúan:

Utolsó beszéde

— A halál mindennek a vége.

Itt az utolsó nap s végső órája a napnak
 s túl a világ végén már várnak a thúlei*) pártok.
 állhatatos szívvel, fogadom, mert istenek ellen
 nem tehetünk semmit. Nyájasság meg sosem óvja
 sorsunknak fonalát, de a hős meg a gyáva is elhull.
 Tűröm, amit hoz a sors. Úgyis nagyokat cselekedtem:
 im, Magyarországnak főrendeit én megaláztam.
 A haza zsarnokait pusztítottam gyökerestül.
 Ésszel, erővel ugyan ki haladt meg e pár viadalban?
 Érdemet, ennyi sokat mint én, más senki se szerzett.
 Többet végeztem minthogy diadalmi menetben
 háromszor mennék Kapitólra**) királyi rabokkal.

A népvészér örök híre-neve

Égen amíg csillag, míg fű, kacagó, lesz a földön,
 tengerben hullám támad s erdőn fa növekszik,
 fennmarad ám a nevem maradékra örökkön örökké
 és hunnok földjén váltig kidicsérik. Az ének
 zeng a paraszti király híreről, égre magasztal,
 nem merül így többé soha már feledésbe, hogy éltem.
 Én természetből kiszabott utamat hadakozva
 megjártam; vádat nem szórok a végzetem ellen,

*) Thule: a távoli észak, a régiek képzeletében a világ vége.

**) Capitolium: domb Rómában, ide vonultak a diadalmasan visszaváltó hadvezérek.

merthogy a veszttem elért. Hát meghalok, ámde a sorsom és a szerencsét sem siratom — csak a százfejű bajra hullatom átkomat én. Mert gazdagság meg a pompa gyilkolnak meg most, ez a bús, az igaztalan élet; ez romlasztott meg rútul, mifőlénk kerekedve. Meghalok és nékem nem kellene újra az élet. Búcsúszom, te világ — isten veletek, diadalmak !

Kivégzése

Így szólott. Azután sok vér áztatta ruháját hóhér tépi le és égő botot ad a kezébe és tüzesült koronát helyezett le királyi fejére; így ékíti fel és így kente fel őt fejedelmül. Mostan a jobbágy-had felbujtóját, vezetőjét így csúfolgatták a királysággal s a bakó még sárga halántékát izzó vassal sütögette. Tört koponyájának bőven buggyant ki a nedve, ontja ki agyvelejét füle, szája s az orr üregén át. Úgy amikép az edény nyílásán át az aludt-tej, sűrűsödött folyadék, amidőn a fedél lezorítja, apránként kicsöpög s a lyukacskaikon kiszivárog: úgy ömlött a velő a tüzes koronának alatta s förtelmes folyadék mázolta be végig az arcát. — Nádpálcával vert szolgálai körötte csapatban vad táncot jártak s a királyukat egyre kacagták. Zápolya int, mire most vont pallossal fenyegették őket, ezért rágják, megtépik a pusztá fogukkal nyomban a megroncsolt tagokat s úgy nyeldesik és a Székely testéből jóllaknak, a vérit is isszák, úgy falják be husát hitvány szolgálai uruknak. — Ily hóhér-lakomán, vérrel főcskendve be, rútan áll vala szörnyeteges terítéssel ez ördögi asztal: marva, a vére veszett, gyűlölve a fényt meg a létet, földre ledől, félig holt teste alélva kinyúlik. Lassan az életerő megtér azután a szívébe. Nyáron a napfénytől mint hogyha a szomju növények kókadtan csüngnek, lekonyulva kocsányuk; azonban hirtelenül zápor lezuhogva esőzik az égből és felüdül minden, zöldülnek a berkek is újra, érik a búzakarász, élednek a kerti virágok. Így a szerencsétlen Székelyt, amidőn lelocsolták sok vízzel, megtért ismét a halál kapujából. Zápolya int s rögvest megeresztik a kőköteléket és amidőn felüdült, ismét int: újra kötözzék. —

Mintha Ulyxesnek*) tért volna meg újra világa: társait emberevők fűzték s megevék lakomára — régi tudós könyvek tárája mielőnkbe e dolgot. — Már a nap is lefelé hajlott, megnőttek az árnyak. Foggal marcangolt Székely csupa seb tetemét most földre teríti a bős hóhér, hogy négyfele vágja. Sok vérrel belepett ágyékát felhasználta és feltárja szívét, felnyitja egész kebelét is. Mostan a vad fickó váltig széttördeli csontját, félig evett, bütykös lábát, karját, nyaka szírtjét. — Bárki ekép veszék, aki belső háborúságot támaszt! — Így szólott s a fejét lemetélte vasával.

NAGYSZOMBATI MÁRTON

Magyarország főuraihoz c. költeményéből. 1523.

A szerző — latin nevén Martinus Tirnaviensis — Krakóban és Bécsben tanult bencés szerzetes, majd több helyen házfőnök. Munkája a bécsi humanista Vadianus iskola hatását mutatja. Bécsben jelent meg, alighanem 1523-ban. A hosszú vers háborúra buzdítja a török ellen a nemességet és a régi dicsőségre emlékezteti, mely az erények romlása folytán veszendőbe ment. A romlás tünete, szerinte, a felkelés is: a paraszt nem akar dolgozni, hanem csak úrmódra hadakozni. Szövegében sok a Taurinus hőskölteményéből merített plágium, de ami kegyetlenséget amaz az urakról mond el, Nagyszombati Márton a parasztokra tölja. Jó példa ez arra, hogy egy humanista szerző munkája nem magyarázható egyszerűen a humanisták által használt, szokványos közhelyekkel. Taurinus és Nagyszombati egyaránt a Vadianus iskolához tartoztak: mindketten alkalmazák az urak megrovását, ami e körben általános — mert jellemző a korra. De míg Taurinus ebből folyóan hőssé emeli Dózsát és mártírrá parasztjait, Nagyszombati Márton apát elfogulttan és gyűlölködve fordul a parasztság ellen. Azonos szövegű sorok homlokegyenest ellenkező élűek egyiknél mint a másiknál.

*

Az urak züllöttsége

... Majd azután a halál elvitte kegyetlenül őket:
ősi atyák holtán disz, ragyogás odalőn.
Nyomban a virtus, a hír lehanyatlik, enyészik a multba
s nem gyakorolnak már semmi, de semmi erényt.
Elhagyatott az atyák győztes zászlója, hever csak,
tépdesi ordashad, nyögdel alatta a föld.
Más kárára mez hajszolja magának a hasznot,
gőgösködve csalárd módra rabolt vagyonán.

*) Ulyxes vagy Odysseus ithakai király, Homeros költeménye szerint Trója elfoglalása után tíz évig bolyongott, sok viszontagság közepette.

Van ki hamis címen pöröket kiagyalni törekszik,
más pedig egyre nagyobb bő palotákat emel.
Egyre nagyobb hivatalt mihamar ki-ki nyerni igyekszik,
kapzsi, harácsolgat, törtet a kincsre mohón.
Éli vidáman amaz, hívságosan éli világát,
csak gyönyörön kapdos s élvezetekbe merül.
Végtelenül hosszú lakomákat ad és pecsenyét hord,
inycsiklandót s csak tölti a serlegeket. (III. rész, 1—16. sor.)

Rég megvetve a hit, letapodva hatalma királynak,
ritka ma már az olyan, kit köt az engedelem.
Csak nyúzzák a szegény népet, nyomorítva az özvegy,
egyre adóztatnak, ez ma a fő öröm itt.
Senki se büntet bünt, törvényt ki-ki kedve szerint szab,
vesznek a városok így, templom, a várak, a föld.
Sujts le a bűnre, király, kérlek, sujts rá hatalommal,
mert a parancsolatod mindeneken tehetős.
Élj ésszel, de ha kell, fegyverrel is élj te ugyancsak;
üdve hazádnak lész s emlegetik nevedet.
Hogyha a rádharult ország dolgát te irányzod,
mondják majd, a hazád atyja s a pajzsa te vagy.
Erre adá teneked, csakis erre az Ég a hatalmat,
rettegjék gonoszok, harsonaszód ha riad.
Védjed a drága hazát fegyverre, erőre vitézül,
éjszaka és nappal óvd meg a népeidet.
Általad újra hazánk romlott becsületje adódjék,
vesztett jóvoltát visszaszerezd te neki,
Mert rangodnak is árt, hogy köztudomásu a vétek,
szerte tenyészik a rossz, szerte tenyészik a bűn.
Ezt a szegény földet megverte ezért a Teremtő,
éhséggel, jéggel, dőggel emészti ezért.
Éppen ezért ver a Sors, balvégzete ül ma mirajtunk,
gyilkosság, közkár, rettenetes vereség.
Nem hoz a föld termést, szőlőindán se terem fűrt,
s durva vadat se nevel, mint azelőtt, a vadon. (71—96.)
Egyre kegyetlen kár ártó dögvésze sanyargat
és polgári tusák otthoni mérge emészti. (101—102.)

A parasztforradalomról

... Lám, maradékokat s titeket szintén el akartak
irtani szörnyű mód most a paraszt tömegek.
Ezredik esztendő már túlhaladotta a rózsás
Nap, miután hogy a Szűz szülte világra Fiát,

10. Magyar mezővárosi polgárnő
(Rézkarc a 16. v. 17. századból)

Ötszáztíz s még négy esztendeje kelt kikeletre,
 hogy rügyezett a berek, zuzmara, tél, fagy után.
 Már a mező képét a szelid zefirek simogatták,
 hullámozott a kecses fű haja pázsitain.
 Most a parasztnépség megfegyverkezve felindul
 s esztelenül szörnyű háboruságra vadul.
 Nem szánt már többé tarlót: ezt vette fejébe —
 lomha ígásbarmát nem böki ösztöke már.

Nem dugdos soha már idejében a földbe palántát,
 zöld legelőre sosem hajt legelészni ki nyájt.
 Ám uralomra mohó, most arra igyekszik ugyancsak,
 háboru kell neki csak, préda hevíti csupán.
 Sarlóját ez okért bős fegyverré köszörülte,
 és ami érce akadt, mind az ekét, boronát.
 Hord sisakot, pajzsot, hord rettentő alabárdot,
 hármas bőrpáncélt, vétezetet, fakarót.
 Villamló vasakat, kopját, mit a rozsdá kimart már,
 emberölő szereket, mind ami erre akadt.
 Dúl falukat, kertet, baromistállót s a karámot,
 mind, ami országnak haszna, javára való.
 Esztelenül kirabol szentélyt, egyházakat, oltárt,
 tömjénes templom szenteletes helyeit.
 Szüzi leánykákat szeplőzni se szégyel erővel
 s tiszta apácáknak áhitatos csapatát.
 Nem tisztel semmit, nem bánja az isteneket sem,
 nem köti jámborság, sem szeretet, sem a hit.
 Megkötözött számos jó férfiakat köteléssel,
 elhurcolja vadul s háborujába viszi.
 Így halad át nyilván a paraszt hadinép a mezőkön
 és hadi tábort üt, szélesen ott települ.
 Majd számos várat zaklat, bős ostrom alá vesz,
 rőt üszköt hajigál és hadakozva halad.
 Válogatás nélkül gyilkolja le sorra csak őket,
 főpapokat, polgárt és a derék papokat,
 klastromi szent frátert, gyámoltalan özvegyi asszonyt,
 szolgát, s tisztviselő férfiakat vegyesen.
 Némelyiket karddal, mást meg lándzsával emészt el,
 földre szögez némelyt gyilkosa durva karón.
 Másokat általjár a kivont vas, felhasználja
 torkát és beleit, vagy feje, szíve szakad.
 Féligsült tetem is csüngött a karókon akárhány,
 másnak a lábszárát törte husáng, s a kezét.
 Testeket elvágnak, széttépik a vérnek edényét:
 hajdan ilyen nagy kint Pentheus ért netalán.
 Sok nyomorult testből sűrűn hullottak a csöppek,
 felver a gyász mindent, szíveket öl siralom.
 Szerte a lárma riad, harsányan a trombita hangzik
 és minden helység hadra tüzelve hevül,
 mintha vadászkürt szól és felveri hangja az erdőt,
 hol hajtócsapatok futnak a gyors vad után,

hajtvá dühös zajjal harapós, ebeket, hogy elérjék
 s megfogják a vadat, bármi futós a serény.
 Sorra meredt a karó, embervértől vörösödve,
 itt dühödő hadirend, ott szomorún a csaták.
 Megdermedt szívvel, döbbenve a főurak álltak,
 rémületük súlyos, marcona volt a dühük.
 Háborutól pusztult akkor javarészben az ország
 és a nemességnél minden erő odavész.
 Annyi a holttest már, nem férnek a tér mezeinkre,
 most a folyón nem víz — vér fut a medreiben.
 Elpusztult sok-sok jó férfit, közte Telegdi
 meg Miklós püspök s annyi, de annyi tömeg,
 hogyha nevét mind-mind könyvembe beírni akarnám,
 inkább számlálnám, mennyi a hyblai*) méz,
 mennyi Tiszában a hal, vagy mennyi a szürke madárka,
 hány nemzet lakozik szerte a föld kerekén.
 Jó költők, írók elmondták rendre a többi,
 tollukkal, mindent sorra leírtak ezek.
 Erre az én szívem rest, dermed a vérem,
 trombitaszóra nekem nincsen erőm sem elég...
 (III. rész, 109—182. sor.)

BENCZÉDI SZÉKELY ISTVÁN

Krónika e világnak jeles dolgairól című munkájából.

*Benczédi Székely István — a székely és alighanem közrendű származású
 Jerencséből lett reformátor — Világkrónikája első nyomtatott, magyar nyelvű
 elbeszélése az 1514-i parasztfelkelésnek, mely az író gyermekkorában zajlott le.
 Alighanem csak szájhagyomány alapján, nagy általánosságban beszéli el.
 Nyilván szájhagyományra támaszkodik, amikor Lőrinc papot nagybotú-nak
 nevezi és azt mondja róla, hogy megsütötték »mint egy malacot«. Székely István
 rövid felfjegyzése a parasztháború népi hagyományának szerény, de értékes
 kortársi emléke.*

*

1514.

Ezeröttszáztizennégy esztendőbe:

Tamás érsek Esztergomnak fűpapja, a Leó pápának engedelme-
 ből nagy keresztshadat támaszta Magyarországra a törökök ellen,
 kiknek fűhadnagyság vala Székely Gyergy, Székely Geczó, Lőrinc

*) Hybla: mézéről híres ókori város Sziciliában.

pap és a Balog deák; kik mikor meglátták volna a parasztságnak sokaságát, azonhelytt elhagyák a törökre való igyeközetöket és országot akarának magoknak venni.

Ennek okáért fordíták az ő fegyvereket a király ellen, urak ellen és a nemessig ellen. Kit végre is vittek volna, ha Szopolya Jánosnak, az erdélyi vajdának fegyvere ellenek nem állott volna.

De az urak és a nemessig meglátván ezeknek az ő igyeközetöket, könyörgének egyenlő akarattal a János vajdának, hogy ne hagyná őket a kereszteseknek megrontani, mert a király akkort gyermek vala és semmire gondot nem tud vala viselni. Kinek akkort az urak és a nemesek megeskünek egyenlő akarattal, hogyha a Lajos király gyermektelenül meghalna, tehát senki fejébe a koronát nem tennék, hanem csak az övébe. Mely ígretnek öröme miatt indultatván a vajda, azonhelytt erejét indítá és megveré a kereszteseknek táborokat Temesvárnál, Váradnál és Erdélybe Kolozsvárnál. Ennekfelette Székely Gyergyet, a kereszteseknek hadnagyát megfogá és a hajdúkkal nyersen megeteté. Továbbá a nagybotú Lőrinc papot nyárson megsütteté, mint egy malacot. A Balog deák pedig elszalada és a lengyel király zsoldján hala meg. Azért így rontaték meg a keresztesség a János vajda ereje által.

HELTAI GÁSPÁR

Krónika a magyaroknak dolgaírói c. munkájából.

Heltai Gáspár (1515?—1574) kolozsvári polgár a reformáció korának harcos, haladó, alkotó egyénisége volt. Születésére nézve szász, csak később tanult meg magyarul s ez némi nyelvtani bizonytalanságaiban nyilvánul meg, melyek azonban nem rontják beszédének népi ízét. Pályájában megnyilvánul az a szomorú körülmény, hogy a hazai reformáció egyidejű társadalmi átalakulással nem járt. Heltai evangélikus lelkészből kálvinistává, majd unitáriussá lett, de vallási világnézetének változását társadalmi felfogása nem tudta nyomon követni. Nemcsak polgár, de mint lelkész és nyomdász egyre vagyonosodott és megállapodottabb lett: látta a hűbériség rendjének elavultságát, igaztalanságát, de forradalmi hangig soha sem jutott. A kor nagy társadalmi harciban a vallás nevében kényelmes harmadik utat követ. A túlvilági jutalomra és büntetésre utal — a társadalmi rendet azonban nem bolygatja. Ezért mondja, a huszita-kori parasztfelkelésekről szólván, hogy a vezérek »megbolondították a népet. Erre vallanak meséinek tanulságai is: inti, fenyegeti a gonosz hatalmasokat, hogy emberségesen bánjanak a szegénységgel, de inti a szegénységet is, hogy ne törekedjék feljebb emelkedni és ne akarjon mást mint amire isten teremtette. Működése mégis a haladás irányába esik: a népnek és a népert dolgozott. Író, nyomdász, könyvkiadó, körébe más írók is gyűlnek: mind a nép kezébe adnak könyveket, magyar nyelven. S ez maga jelentős tett volt. Heltai munkáiban kevés az eredetiség, jobbára fordítások, de ami ezek közt a sajátja (Háló, a mesék közt az ördögről és a nemesemberről szóló remek rajza

a jobbágy kizsákmányolásának, a Krónikában a Mátyásról mint népkirályról szóló anekdoták, erősködése, hogy Hunyadi a nép fia: zabigyerék volt stb.), tudatos népi íróvá teszi. A népre gondol, amikor a nyomdájában készülő könyvekben — amennyiben ő rendezi sajtó alá — egyszerűsíti a nehézkes, az élő nyelvvel nem egyező helyesírást, pl. a névelőnél megkülönbözteti az a és az írását. Nyomdája mindenféle hasznos könyvet készít a nép számára. Az itt közölt rész Krónikájából az 1514-i események leírása, Zsámboki János latin szövege alapján készült, (l. a kötet végén a bibliográfiában!) de milyen eleven, népi hangú! Mennyire jesti a parasztok indulatát, észjárását; még a királyt is hübérúr-ellenes színben tünteti fel. Szinte kihallatszik szövegéből az ujjongás, a harc, a tett öröme: ölik, vágják, nyársalják az urakat! Előadása ezen a helyen bizvást eredetinek mondható: a társadalmi átalakulás századának, a parasztfelkeléseknek hangja szólal meg benne, melyek Heltai korában is még egyre-másra lobbantak fel, Erdélyben is, Erdély határán is.

*

Mikoron annakutána írának 1514., Szelimus megfosztá Bajazettest a császári birodalomtól és mindjárást hadat indíta Magyarországra. És Magyarországról méne az igen nagy haddal Horvátországba és megvevé Sabakumot. És onnan méne az erős Thinin¹⁾ város alá, mert hallja vala, hogy a magyarok nem igen tartának az ő túnya királyoktól. Ezért ő is semmit sem fél vala tőle.

Látván ezt Tamás, az esztergomi érsek, örömet megsegítette volna az országot, de miért hogy mind ő, mind az urak fősvények valának és nem akarának semmit se az ország mellett költetni, ezért beméne Tamás érsek Rómába és a pápától bulcsólevelet kére és azokkal kijöven, erősen prédikáltatja vala a bulcsót a barátok által a község²⁾ között és büntől, kénytől ódozák vala mindazokat, kik felkelnének és a hadba mennének a törökek ellen.

A szegény község felkele és készek lőnek a törökekre menni, de az urak és a nemes népek otthon kezdenék maradni és ezt kívánják vala, hogy a szegény község hadakoznék öröttek és megoltalmazná őket. A község látván, hogy a nemesek közül nem jönne senki melléjük, így választának magoknak hadnagyokat, papokat, barátokat, deákokat, vargákat, házsártosokat, etc. Miérthogy kedig ezek semmit sem tudnak vala a török ellen való hadakozáshoz, ezért haragvának a nemesekre, mondván:

— Ők szopták ennyi üdőtől fogván a mű verétekenket és vérünket; immárom elbúnak és nem mennek országunkért víni a törökek ellen. Jertek, menjünk reájuk, a békavérekre!

És úgy kezdik üzni, verni, vágni, nyásolni a nemeseket.

László király behunyá a szömét, minthogy nem látná, mit művelne a község a nemeseken és az urakon. Mert ők is megútták

¹⁾ Sabác és Knin váairól van szó.

²⁾ Lásd a 71. lapon a 3. jegyzetet.

vala a királyt és keveset gondolnak vala véle: ezokáért a király is nem gondola véle, hogy a község úgy vesztí és sülyeszti vala a nemeseket — mondván:

— Hadd, hadd! Hadd szelídüljenek a kövély nemes uraim!

Látván a nemesek az ő veszedelmeket, nem tudnának hová folyamni, hanem végre esedezni kezdének a Szapolyai Jánosnak, ki akkoron még igen iffiu, de erdélyi vajda vala. Mikoron ezt sem vehetnék rá, hogy megoltalmazná őket a keresztesek ellen, végre azt ígérék néki, csakhogy ne hagyná őket: László király halála után mindjárt királlyá akarnák ötöt tönni. És megesküvének neki, noha Lajos, László királynak a fia immár a világon vala.

És Szapolyai János örüle a király méltóságnak és keveset gondola a környülálló szükséges dolgokkal, hanem mindjárt népet gyűjte és megütközék a községgel, a keresztesekkel és megveré őket Magyarországon, annakutána Temesvárnál, végre Kolozsvárnál. És így csendesüle le annakutána ez a bulcsós had. És úgy tévék a nemesek a községet nemcsak jobbággyá, hanem rabbá is.

BOGÁTI FAZEKAS MIKLÓS

Az ötödik része Mátyás király dolgainak c. históriás énekéből

Heltai Gáspár irodalmi munkásságában és a nyomdája köré gyűlő írókban a reformáció korának valamiféle irodalmi csoportosulását kell látnunk, a magyar társadalmi viszonyok körlátai közt. A népet képviselik és szolgálják, de félmegoldásokkal. Heltai köréhez tartozott Görcsöni Ambrus és nyomdájában jelent meg — a Cancionale kötetében — ennek éneke a Hunyadiakról. Ez töredék maradt. Folytatását Bogáti Fazekas Miklós († 1592) írta meg s ezt már Heltai özvegye nyomtatta ki először 1577-ben. A Mátyás király dolgairól címzett mű túlhalad Mátyáson és a Jagellók meg Zápolyai korát is megéneklí. Forrása és hangja Heltai krónikájából. Világosan kimondja, hogy a törökre készült paraszthad megértette, hogy hiába szabadulna a töröktől, mert uraitól továbbra sem lenne nyugovása — ezért az urak ellen fordult. A szegénység szabadságát kereste. Tizenegy szakasz beszél el az eseményt s a parasztok nagyobb részének levágását, melyen »uraknak, királynak lön nagy öröme«. A szerző, szegény, hol itt, hol ott működő prédikátor, közel volt az elnyomott néphez, midőn két nemzedék múlva éneket szerzett forradalmáról.

Az alföldi hadakról László király idejében.

Ad notam: Árpád vala fő a kapitányságba ...

... Ezerötszáztizennégyben írának,
változása lön török császárságnak,
Szelim ellene támada atyjának,
az előbbi nagy Bajazet császárnak.

Szelim érti: magyarok ellágyultak,
Mátyás holta után csak alig vagynak,
László királlyal keveset gondolnak,
elfordult szerencséje magyaroknak.

Vélé jönnek: nagykevélyen indula,
tótot, magyart végekben raboltata,
Vég-Sabácot megvívé, előbb állá,
Magyar országát kezdé romlatnia.

Az paraszti had Nemesekre bufúla,
Törökről fegyverrel vrára foga.
Wrac soc kegyetlenféget mind tudgya,
Bulzu leuelen meg batoroutanac,
Ha Töröket meg veric sem nyúghatnac,
Wrac mia azért rayne rámontac.
El sanác Sabadlagoc meg kereset,
Sántalan begényec erre getner,
Ruhaiokra mind Kereset költesse,
Hogy keresben híre esz czelekedne.
Az meg dúhór népen is fő nem foga,
Fő fő Nemeseket sokat le vága,
Egy Magyar vitez Wififet ramada,
Staphan lanoz ki Vayda vála.
Tifla mellett Keresetteket bálta,
Jobb részt le vága királal hayta,
Sokat henuec fogtata kénostata,
Az fejtlen labor így le bálta.
Wracnac Királynac lón nagy őretac,
Gongyalón Lászlónac az békességet,
Beczben egy néhány Király s Hertzeg gyüle.

12. Históriás ének 1514-ről.

(Bogáti Fazekas Miklós: Mátyás király dolgainak ötödik
része. Kolozsvár: Heltai nyomda 1577.)

Akkor fő-kardinál, Tamás Rómába,
olasz, magyar veszedelmét gondolá,
pápától egy bulcsúlevelet váltá,
mindent török ellen avval támaszta.

Mindent kintől, büntől avval megóda,
valaki ő zsoldján hamar támadna,
keresztyén hitért törökre indulna,
örök élte lenne, ha odahalna.

Török császár a nagy támadást hallá,
egyéb hírek érék, ott hátrább szálla.
A paraszthad nemesekre búsula,
törökről fegyverét urára fogá.

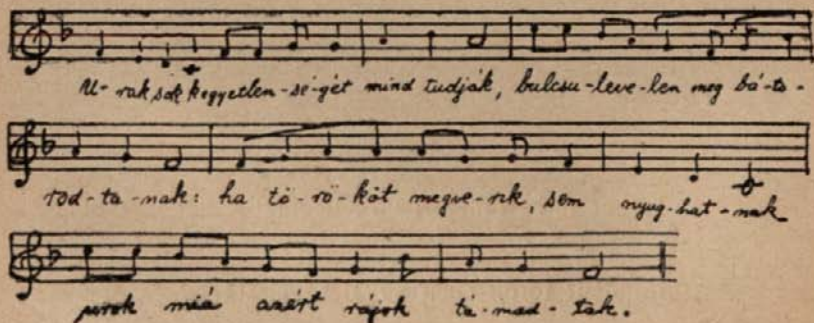
Urak sok kegyetlenségét mind tudják,
bulcsúlevelen megbátorodtanak:
ha törököt megverik, sem nyughatnak
urok miá, azért rájuk támadtak.

Elszánák: szabadságok megkeressék;
számtalan szegények erre sietnek,
ruhájokra mind keresztet költettek,
hogy keresztyén hitért ezt cselekednék.

A megdühödt népen jó szó nem foga,
fő-főnemeseiket sokat levága.
Egy magyar vitéz úrfi feltámadá:
Szapolyai János, ki vajda vala.

Tisza mellett keresztesekre szálla,
jobb részét levágá, kit általhajta,
sokat benne fogtata, kénoztata,
a fejetlen lábot így leszállítá.

Uraknak, királynak lőn nagy öröme,
gondja lőn Lászlónak a békességre.
Bécsben egynéhány király s herceg gyüle,
Maximiljánnal király frigyét szörze...

A históriás ének egyik fejezetének címe: Az alföldi hadakról László király idejében. Ez azonban csak végvidéki török harcokról szól és II. Ulászló halálával végződik. A következő ének címe: Lajos, János, Ferdinándus — és ez kezdődik az 1514-i parasztháborúval. Ezt az eltolódást a nyomdában elkövetett tördelési hibának kell tulajdonítanunk — itt a részletet a megfelelő címmel közöljük. Az ének dallamát közli Szabolcsi Bence: A magy. zenetört. kézikönyve. Bp.: Magy. Kórus 1947. 12. lap: Görcsöni Ambrus Mátyás királyról szóló kistóriás éneke c. alatt: (*Árpád vala fő* stb.).

PETHŐ GERGELY

Rövid magyar krónikájából.

Pethő Gergely (1565—1620) horvátországi előkelő nemes népies magyar-nyelvű történelmi munkát írt és talán az írónak a hivatalos hatalommal szemben álló, ellenzéki érzülete az oka, hogy halála után csak negyven évvel jelent meg először, de azután kilencven éven belül még háromszor kinyomtatták, folytatásokkal kiegészítve. A régi időkre vonatkozóan az író megnevezi forrásait. Könnyen megállapíthatjuk, hogy 1514-re Istvánffit és talán még inkább Benczédi Székelyt használta. Érdekessége, hogy rövid szövegébe szükségesnek látja beleszólni — Istvánffi nyomán — a paraszttól Zápolyai bűnhődéséről szóló történetet. A továbbiak során is tudósít minket Pethő a nevezetesebb parasztfelkelésekről, különösen bőven a maga érett korába eső Bocskai idejéről, melynek parasztfelkelés jellegét senki kortárs oly határozottan és világosan meg nem magyarázza mint ő. Az 1514-i részt közöljük, habár nem is eredeti, kortársi tudósítás, de folyékony stílusban, szép magyarsággal íródott és ebből az elterjedt könyvből olvasta leginkább az utókor a magyar múlt eseményeit: ezért is, meg az írónak a népmozgalmak iránti érdeklődése miatt is figyelemreméltó.

*

Anno 1514.

Tamás Bakócz de Erdőd, ki kardinál és konstantinápolyi pátriárcha, azonkívül esztergami érsek is vala, Leó pápának engedelmeiből nagy keresztshadat támaszta Magyarországbán a törökök ellen, kinek főhadnagyi ezek valának: Székely György, Székely Gecző, a nagybotu Lörinc pap és a Balog deák; kik mikor látták volna a parasztságnak sokoságát, elhagyák a törökre való igyekezetet és az érsek akarattja ellen fordíták az ő fegyvereket az urak és a nemesség ellen; nagy és halhatatlan kegyetlenséget tesznek vala mindenütt: püspököket, urakat, nemeseket valahol kaphatnak vala, azokat iszonyú halállal ölik vala meg; várakat, kastélyokat megvesznek vala és valahol mit találhatnak vala, azt mind elkőborolják vala. Végre Tömösvárat, ahol Báthory István vala, megszállák nagy erővel; kiknek igyekezeteket látván az urak és nemesek, hogy ezzel az országot magoknak akarnák foglalni és hogy a király sem viselne reájok semmi gondot, könyörgének ezért egyenlő

akarattal Zápolya Jánosnak, az erdélyi vajdának, hogy ne hagyná őket elveszni teljességgel, hanem támadna fel mellettük a keresztiesekre, kiktől ha megszabadítaná őket, az urak és nemesek azt fogadák neki: hogyha Lajos király magtalanul meghalna, a koronát az ő fejére fogják tenni. Mely ígéretért Zápolya János azonhelytt minden erejét elindítja a keresztiesekre, kiknek táborokat és minden erejeket elsőben Tömösvárnál, azután Váradnál és Erdélyben, Kolozsvárnál mindfogytig elveré. Ennekföltre Székely Györgyöt, a keresztieseknek hadnagyát megfogá, kire negyven hajdút erősen reáéheztete és azokkal nyersen megéteté őtet; Székely Geczőnek fejét véteté, mert e csendesebb vala a bátyjánál. A nagybotu Lőrinc papot nyárson megsütteté. A Balog deák pedig elszalada és a lengyel király zsoldján hala meg. Veszett el egynehány ütközetben a keresztiesekben hatvanezer ember. Így lén végek a keresztieseknek János vajda által, országunknak és nemzetségünknek ilyen nagy kárával és fogyatkozásával.

NB. Mely kegyetlenségért az uristennek oly nagy haraggja szálla Zápolya Jánosra, hogy két esztendeig nem láthatja vala az Űr testét, mikor a pap az oltáron az elevációkor*) azt felmutatja vala, noha a papnak kezeit jól láthatja vala.

BRUTUS JÁNOS MIHÁLY

Magyar Históriajából.

Brutus János Mihály velencei ember volt. előbb szerzetes, majd világi pap, az után a reformációhoz hajlott. Báthory István hívta Magyarországra a vándor humanistát. Műve Bonfini folytatása és 1490-től 1552-ig terjedő része csak csonkán maradt ránk, noha az író élete végéig († 1581.) dolgozott rajta.

Brutus szóáradatával elsősorban latin stílárís virtuozitását akarja csillogtatni, egy-egy mondaton belül háromszor is elmondja ugyanazt más szavakkal, hogy aztán a következő részekben újra és újra megismételje megint azt és ismét más fogalmazásban. Az elbeszélés rendje is összekuszálódik, szétfolyik bőbeszédűsége közepette. Stílusa az érthetelenségig modoros, gyakran rejtvényszerűen homályos, hiszen a latin nyelv elemi szabályát, a jelző és jelzett szó egyeztetését is körmönfönt declinatio játékokkal kerüli el, kérkedve mesterkéltiségevel. Elvi állásfoglalása? Megrendelésre dolgozott, uraknak. De vannak benne pozitívumok is.

Nem az adatok érdekesek nála, hanem az, ami egyebet mond. Kivált áll ez az 1514-re vonatkozó résznél, melyet más történetírók alapján, tehát másodkézből beszél el. Ugyanis minden eseménynél hangulatokat fest, helyzetképeket ad. Így tolmácsolja kora felfogását. A parasztfelkelésről elmondja az úri véle-

*) Az u. n. úrfelmutatáskor.

ményt: csak elvetemült gonosztevők bujtogatása okozta, hiszen lehetetlen vállalkozás fellázadni a természetadta világrend ellen! De sokkal bővebben, nyomtétkosabban és éppen azért, mert uraknak, az ellentábornak írta — hitelesebben fejti ki a parasztok elnyomatását, szörnyű kizsákmányolását és azt, hogy a lázadás régen lappangott, ki kellett törnie, csak alkalomra várt. Elbeszélését hitelesítik egyéni betoldások, melyek nem tartoznak az elbeszélés menetéhez. Az egyik: *A magyarok szokásai* taglalása, (226—227. lapon) súlyos vádirat a kizsákmányoló osztály ellen: hogyan bántak a paraszttal s ez milyen testi-szellemi nyomorban él. Ez az író személyes megfigyelése. Megismétli ezt, amikor más alkalommal a paraszti szolgáltatások elképesztő voltáról számol be. (Ez a rész a 249—250. lapon, a reánkmaradt kéziratban át is volt huzva.)

Vessük egybe ezt az előadását Heltai Gáspár egyidejű meséjével (*A nemesemberről és az ördögről*) vagy egy száz évvel későbbi verssel (*Allocutio ad Hungaros* — közzölve Apor Péter verses művei és levelei. Bp. 1903. 430. lap.), meggyőződünk arról, hogy Brutus nem üres fecsegő, aki érzéketlen a társadalmi kérdések iránt. Nem volt se politikus, se nagy gondolkodó, de érzékenyen rezonált kora hangzavarára. Polgári származású volt, megbotránkozással és megvetéssel nézett a hűbériség rendjére. Ennek a maga módján és a maga lehetőségei közt hangot adott. Ha 1514 eseményeivel nem is állt közvetlen kapcsolatban, de közvetlenül tapasztalta annak következményeit, a fokozott elnyomást, nyomorúságot, lezúllást és az újabb parasztfelkeléseket. Ezért ábrázolja olyan hosszan — közel 150 nyomtatott oldalon! — annyira elevenen a nagy parasztfelkelést. Társadalomábrázolása és a parasztság igazának részletes kifejezései teszik értékessé a mi számunkra írását.

(A hosszú elbeszélést csak szemelvényes fordításban adjuk.)

A magyarok szokásai

Hogyan bántak a paraszttal

...Rabszolgák helyett köznépük van (t. i. a nemeseknek), kivált földművesek, akikkel oly keményen bántak, hogy gyűlölködő kegyetlennek látszanak azok szemében, akik a nemzet szokásait és intézményeit kevésbé ismerik és nem tudják, milyen a sokaság lelkiülete, kivált amikor a sokaság veleszületett barbársága elragadja a paraszti lelkeket. A paraszt elméjének erejét ugyanis csak a természet adja, mert a lelkeket semmi nevelés vagy komolyabb tanulmány nem pallérozza s nem emeli fel emberhez méltó léthez; gonosz szokásokra, vadságra nyomorodott, erőszakot halmoz erőszakra, majd-hogynem mintha értelme sem volna, bár csak ebben különbözik a vadállatoktól. Ezért van, hogy nincsen senkije, akit vezérként kövessen, nem ismer határt kötelességében, melyet a maga érdeke szerint szab meg, az ő számára a törvény és igazság: bajtól való, rút, rákényszerített félelem — ami rabszolgák sajátja. Mert amikor hűséggei és az emberség törvénye szerint jár el, azt akarata ellenére csikarják ki tőle, büntetés terhével, amire gondolni is borzasztó:

a nemesek megszokták, hogy ilyen fékkel éljenek, csak úgy, mintha vadállatokkal volna dolguk; ennek sok okát látják; ha valaki ugyanis azt hiszi, a köznépet a vallással kell váltig felindítani, hogy kötelességét teljesítse, nagyon téved, mert a durva embereket kemény törvény zsinórjával is alig lehet kötelességükre szorítani; istentől nem félnek, mert egyáltalán nem is ismerik, — attól, amit inkább kívánnának, csak börtönnel és kínzással lehet távoltartani őket, amint mondtam, rémítéssel, a büntetéstől való félelemmel: ezt megértik. A vallás csak szelídebb lelkekre hathat, melyek zsengekortól fogva jámborságra, csiszolt életre nevelődtek; viszont a hatóság és a törvény dolga, hogy parancsoljon és tiltson, hogy ennek félelme akaratuk ellenére kényszerítse a gonoszokat a hűség és kötelesség ismeretére, teljesítésére.

A régiek emlékezéseiből mondják, midőn Leó pápa meghallotta, hogy a németek szörnyű kínzásokra ítélik az ártatlanokat, buzdította a fejedelmeket és a szabad városokat, hagyják meg, hogy bánjanak szelídebben velük (testi haláluk után kárát ne vallja lelkük!), mire ezt a választ kapta: náluk a gonosz embereket nem a halál, csak a halál neme tartja vissza a rossztól.

Egyéb alkalmatlanságokhoz járul, hogy a magyarok különféle értelmű embereket tartanak szolgálatukra, kivált a szántóföldeken és ezek eredetükre, lelkületükre különbözők, csak gyűlöletük egyforma, melyet a természet rögzített a szolgálokba uraik ellen, (mert ugyan senki sem készíti egykönnyen engedelmes-ségre lelkét olyan előtt, akivel való egyenlőségére a természet emlékezteti!) különfélék az erkölceik, de egyaránt barbárok: nem csoda, ha széthúznak, ha nyelvükben, erkölceikben, törekvéseikben különbözők. Barbár népek zagyvalékából keveredett emberekkel van Magyarország mindenfelől körülvéve s az érintkezés folyamán az otthoni bajokon kívül még azoktól is kapnak szokásokat, melyektől még rosszabbakká lesznek — rosszak a házi és a behurcolt bajoktól egyaránt... (226—227. lap.)

*

Miért elégedetlenkedtek a parasztok

Míg Rómában ezek így folytak, Magyarországon már nagyveszedelmű háború magvai szóródtak el, minden vének emlékezete óta ez volt a legnagyobb: majdnem a teljes kiirtásig folyt a nemes-ség és a paraszti köznép között. Sokan (urak) bizalmat merítettek abból, hogy a királyt semmibe vehetik s mindennemű igaztalansággal sanyargatták a szegényeket. Emezek a maguk baján nem segíthetvén, egymást izgatták elnyomóik ellen féktelen — s mint gondolták — méltó panaszaikkal. Annál hevesebben tüzelte ez

lelküket, mennél kisebb oltalmukká vált a király tekintélye a hatalmasok igaztalanságaival szemben s elszunnyadt a régi rend az általános bajok közepette. Miután tehát közös sorsukat senki meg nem szánta, bajukat nem enyhítette, arra jutottak, hogy napról-napra magasabbra csapott gyűlöletük a nemesség ellen. De hasztalan: a hatalmasok merészsége egyre gyarapodott; nem törődtek sem a királlyal, sem a maguk, sem a köz javával, sem az elnyomottakkal, akik legfőljebb csak szabad szájjal szidalmazhatták őket. Naponta nőtt a baj s annál inkább, mennél jobban elcsöndesültek a külháborúk: durva népeket ilyenkor nemigen lehet kötelességükben megtartani, mert ha a háború bajai, viszontagságai nem fárasztják őket, törvény és hatósági tekintély ritkán akadályozza meg a gyengébbek és szegényebbek elnyomását. Megszokták ezek, hogy török háborúkban növeljék katonai dicsőségüket, de most a békeszerződés folytán külső ellenség nem volt; a legnagyobb sérelmet övéiktől szenvedték. Hiába bíztak istenben és emberekben, kérve, hogy bosszulják meg házi bajaikat. A büntetlenséggel annyira nőtt a vakmerőség, hogy a gazettektől nemcsak egyesek háza volt veszedelemben, egész falvakat kiraboltak, feldúlták a szántóföldeket; rabló vágytól hajtva, szerteszéjjel felgyújtották a környező falvakat s kipusztították lakosaikat. Egyéb dolgokhoz sok főúr türehetetlen nagyravágyása is járult, nagy városok és országok közös dögvése: a szegényeknek magukban véve szerény javaira törtek, kifosztották, nagy adókkal sújtották őket, rendjük ellen való nagy gyűlölettel kényszerítették a parasztságot, hogy az ő fényes hadaikat, dús asztalukat, nemes paripáikat, számtalan szolgálóikat táplálják, otthon és közügyekben jártukban is, ahol nem sok haszna volt az itthoni hadaknak.

Mai napiglan megmaradt itt Magyarországon a szokás, meg a szomszédos Lengyelországban is — miképpen már mondtuk — ilyen berendezkedést hozott létre az emberek elméje: az alsóbb néposztálybeli embereket a hatalmasabbak rabszolga gyanánt tartják, kiváltképen a falvakon lakókat, akik földműveléssel szerzik eleségüket; fáradozásuknak csekély a haszna: nincs semmi nyugsága a szerencsétleneknek, mindenkor ürügye lévén uraiknak, hogy dühüket töltsék rajtok. Oly keserves az állapotuk, hogy a termés elosztásánál gyakran annyi sem jut nekik fáradságuk jutalmául, amennyi az ő részük; nincs mellettük sem törvény, sem hatalom. Bármit gyűjtenek be a csűrbe, a pincébe, nemes bort vagy jobbfajtát: mindazon a földbirtok urának pecsétje s elvinni vagy otthon felhasználni sem merik addig, míg az úrnak nem tetszik a részét kivenni s minden nemes tudja, kinek van a terméshez több szava, hatalma.

Egy ízben egy erdélyi faluban magam figyeltem meg, hogy nemzeti szokás szerint, a parasztok számára az úré a bormérés s azoknak tilos bárhonnan is bort behozniok; vagy teljességgel tartózkodniok kell a borivástól vagy az úr pincéjéből kell hordaniok, bármilyen minőségű is az. Megállapítottam, honnan veszik a bort, kinek a bajával, kárával, erőszakos veszedelmével: hogy az u rak dús hasznával, a parasztok felette való zaklatásával, károsodásával. Más dolgokban is ugyanez a helyzet: az urak szolgáltatásokat hajtanak be igazán-igaztalanul; tetszés szerint rónak ki munkát s addig, ameddig jónak látják; kocsit, lovat, szarvasmarhát. Elmondani is nehéz, minő hatalmaskodás, minő kemény sarcoltatás van a szegényeken. Nem mindenki ilyen kegyetlen; kivált a főrangúak közt vannak, akiknek méltósága nem süllyed a fősvénység ily mély mocsarába, de nagy számmal vannak mégis, kiknek haszna a szegénység károsodása és könyhullatása, ki egyébben sem gyarapodik. Ha vízfordás kell, ha favágás, építkezés, földmunka, ha falat, árkot kell készíteni — fürgék legyenek a parancsszóra, különben bilincsel lábba kerülnek börtönbe, mint a felségsértők vagy mintha főbenjáró bűnt követek volna el s bűnvallatás alá fogják őket. Oly alávaló dolguk van, mint az árverésen rabszolgául eladott hadifoglyoknak.

Ámbár szinte általánosságban ily módon bánnak a néppel, vannak emberségesen gondolkodók is: mindig úgy történik, hogy sokak igaztalanásával szemben kevesek méltányossága a segítség és a könnyítés. (249—250. lap.)

Bakócz pápa akar lenni

Midőn a lelkek így lázadásra hevültek s gondolták, hogy a láng fellobban és hamarosan nyílt háborúvá gyullad — híre jött és sokak levele is tudatta, hogy Tamás kardinális Rómában Leó pápánál igen szorgalmazza a régi hagyomány szerint való szent háború ügyét... Mint mikor csóvát vetnek a száraz anyagba és hirtelen hatalmas tűz támad: ez egész Magyarországot, sőt a hozzátartozó összes tartományokat kevés híjján végső veszedelembe sodorta... A pápaválasztáson Leó lett a pápa, így ő a szent székbe nem ülhetett, elhatározta tehát, hogy amit el nem ért a pápai méltósággal, kipótolja otthoni fénnel s már az első időben haza készült. Mások másképp mondják el visszatérésének okát: olyan rengeteg pénzt pocsékolta el, hogy már nem győzte a kiadásokat a római udvarban, a papok mohóságát sem elégithette ki, akiknek szavazatát nagy ígérekkel szerezte meg — okosabbnak látta tehát, ha hazamegy. De bármiért tért is haza, noha híre jött már, hogy a magyarok megújították Szelimmal a régi békét — mint mondtuk — Leótól

legátusi [követi] tiszteletet kért a szent háború viselésére, úgy ment vissza Magyarországra, nem tudván, hogy jámbor nevezet alatt, titkon és rejtve mekkora romlást és dögvészt visz magával hazájába, pedig felette kívánta azt, hogy hazája legjobb és legjámborabb emberének tartsák...

(253—254. lap. — A továbbiakban az író a török császárral kötött fegyverszünetről szól: annak jó oka volt, mert a magyar viszonyok züllöttek voltak, a király tehetetlen, a főurak zabolátlansága, kapzsisága és harácsolása az ország erőit megbénították. De az urak mozdulni sem mertek már, mert minden változás felfordulással fenyegett. 254—265. lap.)

13. Magyar paraszttasszony
(Fametszet a 16. századból)

Kereszteshad veszedelmei

Senki sem volt a dolgokban annyira járatlan, hogy midőn ezeket hallja, az országról a valót meg nem mondhatta volna. A nemesek gyűlölködéséhez ugyanis napról napra számos és nevezetes példa járult. A legtöbb nemes olyan gögösen, kegyetlenül és fősvényen bánt a szegény néppel, hogy ez már-már meghaladott minden módot s a népek ezt nem fogják tovább tűrni, mint ameddig szükség.

Kereszteshad gyülekezik

Ilymódon tanácskoztak a háborúról; mint mondtuk, ezalatt Tamás bíboros Rómából elutazott, de nálánál sokkal hamarabb érkezett a királyhoz a hír, hogy mi történt Rómában. Terjedt ez napról napra, Magyarországból a török véghelyekre jutott és végül Szelimhez is, aki Brüsszában telelt. Többet beszéltek az igaznál, ki-ki kedve szerint tóditotta a valóságot; így szólt a hír: Rómában a szent csarnokokból a pápa kilozta a kereszt zászlót, halhat... an jutalmat ígérve azoknak, akik beállnak a szent hadba és fölveszik a kereszt jelét. Annyian állottak be, oly nagy lett a csődület, hogy akiket a szent had igazítására rendeltek, nem bírtak a mindenfelől özönlő sokasággal. A bíboros legátus tehát azokkal

egyetemben, akiknek tetszett a hadakozás, — hiába vitatkoztak vele a jobban vélekedők, akik ebből biztos dögvészt és Magyarország romlását várták — elhatározta, hogy kihirdeti a pápai ediktumot; ő jót akart a magyaroknak, de nem kellő időben, mert ezek belső dögvésztől emésztődtek és nem volt érzékenységük külső háborúra...

Gyültek ugyanis mindenfelől már nagy számban az önkéntesek s ámbár lelküket amúgy is eléggé hevítette az igaz dicsőség lángja, a légátus is erősítette, buzdította őket virtusra és jámborságra: mindaddig semmi jele sem mutatkozott, hogy a szent háború kihirdetéséből belső háború kerekednék... Tamás kardinális, miután a király főpapi tekintélyénél fogva nem mert szembeszállni vele, régi hagyomány szerint járt el: a Rómában szerkesztett rendeletet az egész nép örömeire kihirdette; elterjedt a hír aztán a székvárosból s mint mondtuk, eljutott messze, a szomszédos népekig, nemcsak Felső- és Alsó-Magyarországba, az illirekhez, bulgárokhöz, görögökhöz, szerbekhez, de mind a népekhez is, akik a Dunánál a Fekete-tengerig laknak — mindenhol hatalmas megmozdulást keltett, háborúra ösztökölt...

A lelkeknek e nagy egyetértését rövidesen megbontotta lázadó emberek dühe és esztelensége. A sokaság, ahol csak fegyverre kelt, hadi vezérül a maga rendjéből való és a nemességet gyűlölő embereket választott — hogy azzal a fegyverrel, melyet a török ellen fogtak, torolják meg a főrendűektől vett sérelmeket: erejük előbb elszórt volt a mezővárosokban és környező falvakban, emitt földművelésre, amott a városi kézművesek szolgálatára lekötve — most mindjárt azt a reményt oltották belé, hogy más sors várja, kivált ama napon, melyen saját erejének nagyságát felismeri. Szívesen hallgatták e semmirevaló, gonosz embereket, akik a meg hasonlítás szerzői voltak; nem törődtek ezek a nép megsegítésével, melynek baján kevésbé indultak meg, hanem azért törekedtek lázadásra, mert nagy gonosztetteik tudatában félték a bírót és a törvényt; lázító szavakkal hánytorgatták a főrendűek dolgát, az elnyomottakban fölkellették a szabadság visszaszerzésének reményét s a nyomorultak sebzett lelkében régi és új sérelmeik emlékét — mi sem volt könnyebb ennél.

A sereg bujtogatói

Annál inkább megkívánták a szabadság beléjük gyökerezett nevét, mennél inkább megismerték édességét; egymás közt már kecsegtették magukat, hogy jobb reménységgel legyenek siralmas állapotukban és arról töprengtek, hogy már nemcsak szabadságukat vívják ki, de szabadságuk elnyomóin is bosszút állanak: nagy

sérelmeiktől lesújtva, sokan a legdrágább jószágaiknak, sőt életüknek vesztével is betöltötték gyakran e vágyakozásukat. A csúf kezdetből napról napra nyilvánvalóbbá lett a gonosz emberek vakmerősége. Óvatosan fűzték egymásközt a szót, tanakodtak, a lassúkat, resteket bujtogatták, gyujtogatták, ha későn is, de végre lássák meg a nyomorultak a szerencsét, melynek javától régen elszoktak; itt az alkalom, nem várták, de vágyódtak rá, keresték — ismerjék meg hát a maguk erejét, melyről eleddig nem tudtak. De nem elegendő, ha nekik csak a szerencse segít, ha nem járul a szerencséhez méltó virtus is. Elfut az ügyre szerencsés alkalom, ha resten elrontják halogatással: rajtuk áll a többi, ha int az alkalom, éljenek a lehetőséggel, legyen akaratauk egységes és járjanak végére a szerencseadta műnek... Felgyulladván, esküdjének csak össze lelkük közös hevével az ország elnyomói ellen: ügyük feljebbvaló lévén, erejük is feljebbvaló lesz; az ég most velük van, máshonnan nincs egyéb segítség az ő javukra, ki vannak szolgáltatva a nemesek bántalmazásainak, kik napról napra komiszabbakká válnak. Ha akarják, most minden rendelkezésükre áll, hogy megrémítsék elleneiket; bízzanak magukban; magukfajta emberből rengeteg a sereg, hadakozásban újonc ugyan, de válogatott ifjúság, kit meg nem rontott a városi henyélés, semmittevés, de kora gyermekségétől a hadi fáradságokra megedzette a földművelés, fagy, hő, fáradság, virrasztás. Így nemcsak az ország hasznára vannak, határainak védelmére és kiterjesztésére, de a nagy-kegyetlen emberek rémei lehetnek, akiktől a török háborúnál sokkal gyászosabb nyomorúságot, különb mindennemű kegyetlen zaklatást kell viselniök. Lelkükben hánytorgatták, ki-ki minő erőszakot és gyalázatot szenvedett otthon, minő kény, kizsákmányolás, kegyetlenség esett rajtuk és övéiken: ebből merítették biztos reményt, hogy győzni fognak. Szükségből, magukhoz és eleik virtusához méltatlanul sokáig tűrték ezt a sorsot, dicséretes, mily türelemmel és méltánossággal viselték — mert hogyan is harcolhattak volna a balsors ellen! — de dicséretük gyalázatos nemtörődéssé és restséggé válik, ha vitéz férfiak módján fel nem ismerik a halhatatlan istenadta alkalmat a maguk megszabadítására. A nyomorultaknak már semmi elgondolásuk sem lehet, hogyan védekezzenek a legfogósebb emberek ellen: bajaikban bárhol keressenek menedéket, kitapasztaltak már mindent, semmi sem használ. Romlásuk, inségük, szükségük, szennyük, minden halálnál rútabb életük meg nem indítja, meg nem gyíthatja a kegyetlen lelkeket. Hiszen szabadosságuk már annyira elragadta azokat, a sértések semmi fajtájától sem tartózkodnak — kell is tűnni tőlük éppen eleget; méltányos lenne, ha jámborság hatná meg lelküket! — ha [a parasztok] megpróbálnák, hogy a kegyetlen

gazoknak lelkére beszélnek, ugyancsak rosszul járnak: a régi sérelmekhez és gaztettekhez csak új sérelmeket és gaztetteket halmoz-nának, ők meg csak növelnék házi gyalázatukat, gyászukat, keservüket. Határtalan amazok megrögzött gyűlölete a nyomorultak ellen; nem lankad erejük, hogy az annyi inségben senyvedőkre naponta új zaklatással és rontással törjenek. Ennyi szerencsétlen bajban csak egy menedéke lehet a nyomorultaknak; értessék meg amazokkal: kerüljék, hogy az emberek egyetértésre jussanak; mert aggódjanak és higgyék meg, hogy ahol ez így lesz, sérények lesznek a megtorlásban. A könnyebbüléstől akkor esnek el, ha egyenetlenebb lélekkel tűrik a zaklatást, szerencsétlenséget s ezek okozói, a nemesemberek nyilván a piacon kérkednek azzal. Békében, háborúban egy a sorsuk. Háborúban ugyanis mindig egy és ugyanaz a dolgok kimenetele mindnyájuk számára; t. i. a nyomorultak sebei, vére-hullása árán nyerődik a győzelem; a győzelem gyümölcse a boldog embereknek jut — ezzel szemben a nyomorultak: ha győznek, honfitársaik annál acsarkodóbban használják ki őket, — ha vesztenek, külső ellenség zsákmánya lesznek. Ki riadna vissza a török elleni háborútól, aki gondol hitére és vallására!... De nem a török ellen kell fegyvert fogni, aki most messze van attól, hogy hadra határozza el magát, hanem azok ellen, akik szemük előtt vannak, akiknek kegyetlenségét ki nem elégíti a nyomorultak semmi vesztesége, akik szünet nélkül, örök háborút viselnek a maguk emberei ellen. Nem szükség kívül keresni az ellenséget, ha itthon van; először a belső háborút, a bensejünkben vájkálót kell elvégezni, mielőtt a törökre indulnak... (277—283. lap.)

A nép elégedetlen

Eleinte csak kevesek közt forgott ilyen és sok más eféle beszéd, de a belső baj ereje fokozatosan felszínre tört; megkisértette a könnyebb lelkeket, kikben erősebb volt a baj érzete, mint a megfontolás és bátorságuk volt arra, hogy megküzdjenek az ebből eredő feladattal. Majd azok, akiket a nép jobban kedvelt és jobb nyelvük volt, nyilvános tanácskozásokon ezt és hasonlókat beszéltek, megnyerték bizalmát a sokaságnak, mely napról napra nagyobb számban tódult a zászlók alá... Főképpen nagy volt azoknak serege, akik alkalmasak a belső háborúság viselésére, akik nagy inségre jutottak s rettentő bűnök gyalázata folytán becsületüket veszítették, rossz utakon keresték megélhetésüket: bő keletje van ezért ezeknek, ahol csak megszólal a hadi trombita...

Bármennyire is felgyullasztotta az örült vágy a dühöngő lelkeket, előbb nem akartak a dologhoz látni, míg vezérik nincsen s nincs biztos reményük arra, hogy amit elhatároztak, a kezdet

megerlelődik: mert e dologhoz nem elég csak a bátorság — mely vakmerőséggé is fajulhat — de tanács is kell ám, ha fölverték a fegyvert. A népet csak arra buzdították, hogy tárgyalják meg egymás közt szabadon azt, amit a lázongó emberek előadtak; hálát adtak a halhatatlan istennek, aki végre fölkarolta a nyomorult emberek dolgát, s a gonosz emberek, akik az összeesküvés fejei voltak, megerősítették a többieket abban, hogy jámbor óhajtaik folytán lett isten ellenségeik bosszulója, az ő segítőjük. Aztán már csak egyre ügyeltek: hogy jelenvaló erejük naponta gyarapodjék s mennél többen tudtak a dologról, annál inkább ügyeltek, mert félő volt, hogy a tanácskozás kiszivárog, már pedig remélték, hogy ellenfelüket, mely minden tekintetben készületlen, ha itt a lehetőség, elnyomhatják... (283—285. lap. — Az összegyülekezett sokaságot Tamás érsek hosszú beszéddel a török elleni háborúra buzdítja. 285—295. lap.)

Ahogy ez lenni szokott, a sokaság megfáradva nagy bajától, mely az enyhülés minden reménye nélkül nyomta, versengve fogott fegyvert, hogy szent háborúba menjen; kettős célt követtek a szent háborúba menvén: azt hogy elnyerjék az örök élet jutalmát s elmeneküljenek a hatalmasok bántásai elől; megcsalódtak a törvények védelmező erejében, mert az tehetetlennek bizonyult erőszak és fegyver ellen, mellyel ellenfeleik velük szemben fölényben voltak. Tehát a városokban és a szántóföldeken, meg a környülfekvő falvakban egyenlő hevű lélekkel mentek a hadba, gyermekeiket, feleségüket hátrahagyták s lelkükben elszánták, bármilyen következzék is e dologból, állhatatos lélekkel viselik el, mert még a halál is előbbvaló nekik a jelenvaló életnél, mely örökös romlás, házi gond.

De hogy a lelkek huzamosan ily mértéktartók ne legyenek — amint más helyen már mondtuk — véghezvitték azt az elszánt és inséges elemek, akiknek lelkük vad és a jelenben boldogulni képtelenek lévén, az a remény éltette őket, hogy a helyzet változásával jobb sorsra jutnak; ezt pedig tiszteséges úton nem remélhették. A fegyver büntetlenséget biztosított nekik, az idő alkalmas volt, hogy megérleljék a tanácsot, melyet lelkükben koholtak: az alávaló emberek fokozatosan a sokaság vezéreivé tették magukat, lázító szavakkal, álnokul gyújtottak fáklyát a nemesség elpusztítására. A szent háború jegyében gyűltek össze s e tetszetős nevet használták fel gonosz kezdeményezésükre ama bűnös emberek, hogy a szabadság visszaszerzésének reményével, buzdítással és jobb sors...átásba helyezésével fordítsák polgárháborúba azokat, akik féltek, mi lesz a merész kezdetből és saját tehetetlenségük tudatában, visszariadtak. Merészségükben és hívságos hiszékenységekben annyira felfuvalkodtak, hogy amit eleinte csak kevesek

közt, éjjeli tanácskozásokban hánytorgattak, fokozatosan sokak közé vitték: hogy a nemességet üldözni kell. Ez volt számukra az egyetlen út a nyomorultak megtévesztésére: vinni a tehetetlen lelkeket, amerre akarták, hiszen ezek a maguk erejét nem a maguk érzése, hanem mások beszéde szerint mérték; így a főemberek napról napra szabadabban vádaskodtak, panaszkodtak, megszilárdították erejüket, növelték tekintélyüket — s ez annál inkább megindította a járatlanokat, mert a gonoszok nagy tömegében nem akadt derék ember, aki alkalmatosan tárgyal a sokaság durva lelkületével s lecsillapítja a mélységes bűtől elkeseredetteket, a nemesség ellen forralt igazságos gyűlöletüket. Igaz tanácstól így eltántorodva, törtek övéik és hazájuk romlására. Növelte bizalmukat a lázítók hányaveti beszéde és felbuzdultak azon, mekkora a számuk. Lelküket ez foglalkoztatta, reményüket növelte, de nem tudták, erejük mily kevésbé szilárd; hogy nincs vezérük, igazítójuk; nem szoktak ehhez, se gyakorlatuk, se fegyelmük s hadi dolgokban járatlanok. A szerencsétlen emberek csak arról az oldalról ismerték magukat, amely vajmi gyenge volt: jelenvoltukban és sokaságukban bíztak, észjárásuk eltérült bajaiktól, melyek pedig nyomatékosabbak az emberek vélekedésénél; ez kellett, hogy gonosz kezdet után folytassák vakmerően feltett szándékukat. Nem volt kétséges, ha ily nagy embertömeg észben, furfangban méltó vezért talál, sokkal nagyobb lesz a csapás.

A nemesek elállanak a hadtól

Sok nemes már magától is gyanuba vette a parasztok gyűlekezését; valószínű, hogy eljutott hozzájuk egy és más a gonoszok tanácsából, mivelhogy különböző az emberek észjárása s meglehet, hogy sokan maguktól is a nemességért buzgólkodtak vagy jutalom reménye ösztökélte őket s megjelentették, amit a szónokok már nem csak titkon és rejtett helyeken, de nyilván hirdettek a nagy néptömeg előtt. A főemberek elhagyták a keresztet és kezdték fegyvereiket is letenni; gondolták, ha a parasztok nem követik példájukat és nem rakják le a fegyvert, majd leleplezik a rosszindulatu lelkeket, miért ragaszkodnak makacsul a fegyverhez. Ha ez így történik, akkor ők nem oktanul tették le a szent jelvényt; okot akartak hagyni, hogy nem a maguk gyűlölségéből nyomják el ezt a makacs erőt és igyekezetet. Nem kételkedtek abban, hogy a szent háború örven fölvelt fegyveres népnek gyűlöletes és ellenséges a nemesség neve; ha tehát a szent háborúnak bealkonyul — mondták rájuk — annál konokabban fogják megfékezni őket, annál inkább vesztükre tesznek, mivelhogy gyűlölnek őket és már semmi igaz okuk

nem lesz a fegyverviselésre. A köznép a nemességtől annál is inkább külön tanakodott, mert természetnél fogva nem bízott saját erejében, ingadozott minden könnyű hírre; kétségbe nem estek, hanem mások példájára, kivált azokéra, akik a nemesség és a köznép között középhelyen voltak, nem akarták a közügy égésekor saját javaikat pusztulásra hagyni, hát észre tértek. Mondják, végül is határozatukban része volt az esztergomi érseknek is, ámbár kevés-
sel előbb a háború szerzője és leghevesebb izgatója volt; maga is a köznépből eredt, de mikor tapasztalta, hogy a fegyveres sokaság a nemesség ellen fordul: hogy ne amazok leöletésével nyerjen győzelmet és részes ne legyen mások bűnében, az egész ügyből származó gyűlölséget maga akarta feltartani, ... Tehát az látszott legjobb határozatnak a bajban, hogy józanul szembeszáll a lánggal, amiről a hír szólt: leveleket és hírnököket küldött az ország minden tartományába, víztől és tüztől való eltiltás (inderdiktum) terhe mellett visszavonta előbbeni rendeletét, eltiltott mindenkit a kereszt fölvételétől, akinek nevét ő maga nem fogadja el. A gonoszok vakmerősége következtében a bíboros légátus szorgos igyekezetének kevés foganatja volt, hogy lecsillapítsa ezt a nagy mozgalmat.

Dózsa György

... Így lévén a dolgok, még sem akadt eddig alkalmas vezér ily nagy üggyhöz, akit a nép kövessen... Reménykedésüknek azonban nem kellett tovább várnia, egy ember hihetetlen vakmerősége és bűne véghezvitte ezt. Székely György volt a neve — némelyek Székelynek, mások hibásan Szittyának nevezik — alacsony sorból született a székelyek között; ez a nemzetség Erdély keleti részén lakik, hosszú területen ott, ahol Erdély Moldovával határos. Igen kemény emberfajta ez, nagyon vad és kegyetlen természetű, mert minden dolguk büntetlen marad és semmiféle nemességet sem ismernek, amit nem fegyver ad... egyazon intézmények és törvények alatt, egyenlőségben élnek, melyben semmi rendi különbség nincs: (Az író a székelyek szokásairól, életmódjáról részletesebben szól. Elmondja Dózsa bajvívását és kitüntetését. 295—300. lap.)

Alig hihető mekkora tekintélye lett Györgynek a közrendű harcosok közt, nem annyira a maga becsületéért, mint a királyadta kitünteté meg az adomány miatt; annyira eltűzelte lelküket, hogy mindeneket a reménye szerint vezetett, ami mások számára nehéznek vagy az emberek erejét meghaladónak tűnt. A sokaságnak ugyanis kezdettől fogva tetszett a maga rendjéből való ember, aki észjárásával, életmódjával és szokásaival elütött a nemesektől.

Amikor jött, nagy csődülettel fogadták, tisztelték, dicsérték, vezérül ismerték el; mikor ő látta a lelkei hajlandóságát, ezt még erősítette is mindenféle szívességgel: az útjába kerülőket bajtársiasan köszöntötte, jóakaratóan megszólította, erején felül kegyvel, kincscsel ajándékozta; amazok pedig e nyájasságoktól megnyerve, sarkába szegődtek és mindenféleképpen tisztelettel követték. *(Székely György a kereszteshad alkalmatosságát felhasználva, főhelyre törekszik s az összesereglett néppel a nemesség levágatását tervezi. Kezdetben a bíboros érsek szívesen látja szereplését, biztatja is, hogy lelkesítse az embereket a szent háborúra. Majd György ily értelmű beszédével megelégedve, levelet ad neki, melyben légátusi minőségében felhatalmazza a toborzásra. Össze is gyűlik sok ember, köztük — a szerző szerint — sok gonosz. Egyelőre csak a török elleni háborúról van szó. 301—306. lap.)*

**Bakócz vezérre
teszi Györgyöt**

Bizony nem kétséges, hogy a légátus eszes ember letére, aki megszokta, hogy nagy ügyekben forgolódván óvatos legyen még akkor is, ha nem szükséges, észrevette, milyen érzületű e barbár ember, de e minőségében mégis fölemelte őt, sőt fel is magasztalta, mások megvetésével őt egymagát csodáltatva, szabadon engedte a barbár hetykeséget. Pedig ki kételkedhetett abban, hogy midőn a maga szántából fölkelte a lelkeket, szabadságot adván a fegyverkezésre, ha a külső háború alkalmá ezt a forradalmon töprengő embert el nem fordítja övéitől, sok olyat fog cselekedni, amit más nem kíván? De a légátus hitt e vad, merész, háborgó embernek, hogy bármi rossz van benne, a háború alkalmatosságával elfordul övéitől s az ellenségnek lesz veszedelmére... György a dolgot úgy intézte, hogy abban az időben, amikor a kardinális szónokolt a néphez, kezdetben maga is noszogatta az emberek igyekezetét; de aztán megértette számos társának dühösségét és esztelenkedését és az elébe kerülőket buzdította, szabadságuk visszaszerzésére ösztönözte; hamarosan elérte, hogy az egész sokaság bámulta őt, közfelkiáltással egyedüli vezérnek ismerte el: vezesse őket, amerre akarja, ahová fegyverét fordítja, követni fogják! Így buzdított a sokaság, melynek hajlandóságát mindinkább hatalmába kerítette; tódította ezt azzal, hogy a légátus igen nagy tiszteséggel vélekedik fölöle és nagy szavakkal azt hazudta, hogy fővezérre is kinevezte őt. Vannak ugyan Magyarországon jeles famíliák, melyekből kikerült volna ily nagy háború vezérsege, ezek mellőzésével azonban őt jelölte ki, mert a Szelim elleni nehéz háború nem fényes neveket kíván, nem nagy nemesi titulusokat, melyek a tétlenségben heverő utódokat igaz dízre nem ösztönzik, de alacsony

sorból származó legyen az, aki a dicsőség és dicséret legmagasabb fokára küzdi fel magát — s akiket ő szólít, ne hívságos dicsőségért, de az ő példájára, nyomorultak lelkéből, kézművesek odujából, városok szennyéből, de kivált parasztok kunyhóiból, berkek és erdők zugaiból hozzák ki napvilágra a rejtett virtust. Önbizalmában felfuvalkodva, ilyen és más eféle szavakkal kérkedett a járatlan tömeg előtt ugyanannak a célnak érdekében; könnyen elérte, hogy hittek szavának és csak azt látták, amit ő ígért; nem jutott eszükbe, hogy azon gondolkozzanak, mi lesz a vége annak, amit ígér. Nem is gondoltak többé a szent háború jutalmával, mert többet reméltek annál és ahhoz képest azt kicsinyelték: rákaptak a polgárháború, a szabadság tetszetős nevére, adómentességeket, adományokat, a főrangúak javait, földosztásokat, dús zsákmányt, új törvényeket és más eféleket hoztak a nép elé, ami polgári összetűzéseknél felindítja az emberek igyekezetét. Kevesebbet gondoltak azzal, minő eszközök alapján remélik, hogy elérik ezeket, megelégedtek egyetlen ember ingatag hatalmával, akinek alávetették magukat. A nyomorultak figyelmét elkerülte, milyen eszeveszett ember ez, akinek vezérlete és véleménye szerint ezt a veszedelmes, nehéz hadat viselik nagyhatalmú ellenféllel szemben, mely nemcsak fegyverben, de megszokás, gyakorlat dolgában is feljebbvaló náluknál. Nem gondoltak arra, milyen erős, hatalmas a nemesség, mennyi a kincse, szolgálja... (306—308. lap.)

őzsa előkészíti
a felkelést

György tehát helytelenül mérlegelte önmagát és az ügyet is, amelyet tervelgetett s melyhez nagyobb erő kellett volna: elhatározta, hogy ellenségeit azonnal megtámadja, s mielőtt alkalom adódik, megkezdi a háborút. Eközben embereket válogatott, akiket erre legalkalmasabbaknak tartott, hogy szónokoljanak a parasztokhoz, akik közül sokan otthon maradtak dolguk miatt; másokat szétküldött az ország különböző tartományaiába, hogy megerősítse az ingadozókat, tétovázókat; meghagyta, világosítsák fel erejük felől azokat, akik azt rögtön fel nem ismerték, annál bátrabban vállalják fel az ügyet, ígérjenek prédát s minden módon tüzeljék őket a harcra. Sokan voltak emberek, akik helytelenítették ezt a nyakra-főre menő vakmerőséget, akik ámbár a nemesség ellen voltak lelkükben, mert sok sérelmet szenvedtek tőle, de az ilyen vezér vitte ügynek csak rossz véget jóróltak: hiszen vaktában vágnak neki, nincs határozott elgondolásuk — s bajjal jár mindig, amit csak harag és gyűlölet sugalmaz...

Bizony akkora volt ennek az embernek örütsége, hogy megelégedezett magáról és övéiről, akiket kivált óvnia kellett volna,

meg a nagy ügyről, melyet fontolgatott — és nyilván az uralomra tört, megzavarta a bárdolatlan emberek bujtogatása és a helytelen nagyravagyás. Kétségtelenül azzal kecsegtette magát, hogy győzelmével kivívja a szabadságot, a haza élharcosa, a keresztény világ megszabadítója lesz, vakon ragadta sorsa vesztébe, mely fenyegetően várta a királyi címmel együtt. Vad volt ő természeténél fogva is, de esztelenségét meg is erősítették vesztett reményű emberek, akik bűnös vállalkozásának részesei, segítői voltak. Beszédeiben tehát ilyeneket mondott, hogy emberei megjegyezzék, mert voltak érvei, melyeket fitogtatott a járatlanok előtt és bátorsága is volt, hogy válogatott, ékes szóval kérkedjék erejük felől: (309—313. lap.)

**Dózsa Irgató
beszédei**

— Eleinte csakugyan a szent háború hírére kelt fel, a pápa követének szavára, aki buzdította a magyarokat, hogy Krisztus katonái legyenek, elsőik közt akart lenni, kik e dicső hadba beállnak. Nem is gondolta, hogy a magyarok gonoszabb ellenség ellen foghatnának fegyvert, mint a török. Mikor azonban zászlók alá állt és fölvette a kereszt szent jelét, megváltoztatta elhatározását, mert az nagyon is helytelen volt. Láta a magyarok rengeteg sokaságát: de a vonulók nem olyanoknak látszottak, mint akik hadi készüllettel háborúba mennek, felfegyverkezve lándzsákkal, hadigépekkel, bátor arccal, ifjú erőben; de olyanok voltak mint akik vesztett háborúból térnek vissza; úgy látszott, rossz állapotban vannak, igen nagy vereséget szenvedtek. Régen tartja a hír, hogy Magyarországon a nemesség mily módfelett sanyargatja a köznépet; hihető azonban, hogy a hír a valósághoz sok hamisat is kohol, amiben hebehurgyán csak könnyelmű lelkek hisznek, akik vakmerően ítélkeznek és nem tudnak különbséget tenni való és valótlan között: nem csoda hát, ha okos emberek azt nem fogadják el, mert nem elégszenek meg azzal, hanem végére járnak, ki mondja és kikről. De a jelenvaló többet mutatott neki, mintsem gondolta volna. Annyira távol volt, hogy azt hitte, több az igaznál, amit hall és becsmérőn gondolkodott felőlük. Tudja ugyan, milyen kegyetlen, vad a török, mennyire gyűlöli a keresztény ellenséget, most mégis megértette, hogy a magyarok otthon övéiktől, békés, nyugalmas időkben sokkal gonoszabbakat túrnek el, mintha fogságba esve, láncra verve, börtönbe, bányákba, gályákra vetve kínlódnának az ellenségnél. Ezért azt gondolja, hogy nem nagyobb dicsőség fegyvert ragadni a szittyák (törökök ford.), e végletesen barbár emberek ellen mint az itthoni ellenségek ellen, akik tűrhetetlenné váltak, mert a sok baj közt a szegénység a száját se merte kinyitni,

hiszen nem is volt reménye a szabadulásra. A szolgaság nagy-
keserves jármától megfáradott szegénység már régen csak azt hatá-
rozhatta, hogy nagykegyetlenségű uraitól kikényszerítse az ember-
ség jogát, mert másképp nem elégíthetik ki az engesztelhetetlen
gyűlöletet, mely érdemtelenül zúdul rájuk; el kell végre vetni az
engedékenyebb elgondolást és midőn már minden más reményüket
eltették, folyamodjanak a fegyverhez és csikarják ki erővel azt,
amit amazok jószántukból megadni nem akarnak. Nincs más hátra,
csak ez az egy elhatározás, hogy megváltsák életüket a szomorú
szolgaságból, melynek minden hasznát igaztalan urak ragadják
el feleségük és gyermekeik elől — de ha győzelmet aratnak, vissza-
szerzik életük (munkájának) gyümölcsét feleségük és gyermekeik
számára, akiket megillet. Célul azt választhatják, hogy jelenvaló
bajaikban megemlékeznek régi virtusokról és nemes halál árán vissza-
vivják azt a legkomiszabb emberektől, felszabadítják a gögös uralom
alól az önmaguknak járó életüket: e vágyakozás illik vitéz férfiak-
hoz és méltán beváltandó még életük árán is. Egyformán tűr a
szegénység és soha sehol még keservesebbet nem látott a nap:
azoknak tulajdona az ő életük, akik az ő életüknek legkegyetlenebb
ellenségei — értsék meg ezt hitvesük, gyermekeik, szüleik ügyéből!
Össze kell szedniök minden erejüket, amit a szegénységnek az inség
és az éhség még meghagyott, vivják meg a szükséges háborút,
hogy az itthoni ellenségek inkább tisztességes békét kívánjanak;
ezzel a reménnyel törjenek a bensejükben vájkáló bajra, hatá-
rozzák el, hogy minden egyéb szándékot elvetnek s az erőhöz,
fegyverhez menekednek. Nincsenek ádázabb ellenségek mint azok
akiket így összefűz a természet törvénye, ha az egymáshoz
fűzötteket különböző törekvések és intézmények választják szét...

Nem a törökkel kell most háborút vívni, akitől a magyarok-
nak most nem kell tartaniok, hanem ezekkel az emberekkel, akik
ugyancsak ellenségei Krisztusnak, honfitársaiknak, hazájuknak is,
melyet bűnükkel beszenyeztek és tönkretettek; letapodva és meg-
gyalázva minden isteni és emberi törvényt, acsarkodnak azoknak
életére, akiknek élete és vére táplálja őket; még sincs soha elégük,
még sem lagnak attól jól soha. —

parasztfelkelés híre

Mikor Székely terveinek híre idővel eljutott a szomszédos
népekhez s onnan fokozatosan a külső nemzetekhez, sok nemes
fölserkent; komolyan tanakodni kezdtek egymás közt, hogyan hárít-
sák el e nagy dögvészt az országról. Nemcsak ők, de az ország minden
tartományaiban minden rendű békeszerető ember megijedt ettől a

népsokaságtól, mely kiváltképpen ugyan a főrangúaknak ellensége, de az országra is igen fenyegető, fölötte veszedelmes lelkületű ember a vezére, aki magától meg nem nyugszik, ha alkalma van bűnre; egyenlőképpen sötét, kegyetlen, bátor is, forradalmat tervel és nem ment a gonosztól. De nem csak egy névtől kell rettegni... (313—317. lap.)

Római rabszolgázadások emléke

A római nép sok külső háborút viselt, ezek közül legsúlyosabb a második pún háború volt, melyet a nemzet végül mégis dicsőséggel, nyereséggel fejezett be... De gyászos, pusztító és rosszemlékezetű háborúk azok voltak, melyeket Viriatusszal, a latrok vezérével meg a rabszolgaháború felbujtójával, Spartacusszal*) részben Hispániában, részben Itáliában viseltek: ezekben válogatott római seregek, vezérek ölettek meg, estek fogságba s a háború egyéb kárait éppenséggel nem tette jóvá a győzelem, melyet a dicső római nép, minden nemzetek leverője latrokon és szökevényeken aratott. A magyarok (nemesek) ezekkel fognak csatában mérkőzni, akik korábban szoktak, nem félnek a bajtól, erőt vesznek a fájdalomérzésen és nyögéssel sem árulják el keservüket; de ha ezeknek fegyvere űz, vág le a csatában, legyőz, foglyul ejt, kaszabol — mely halálnál nem tűrhetetlenebb ez?... Mi lesz, ha — aminek még gondolatától is borzad a lélek! — a megüresedett magyar királyságot, a király életében, csodálatos módon a lator Székely foglalja el gonosztevőknek csordájával mint hajdan száműzöttek csapatával Herdonius a római Capitoliumot? Virtus szeretetétől felgyulladt lelkű jó emberek nem könnyen tűrnék, hogy vakszerencséből gonosz emberek kapaszkodjanak fel oda, ahol buzgó embereknek a helye, melyet életük sok fáradalma és tiszteséges iparkodás árán szereztek meg; közömbös lélekkel viseljék-e a szolgák uralmát a magyarok, akik ősi emlékezet óta a keresztény közösség védelmezői, a szabadság legkeményebb élharcosai voltak, akiknek viselt dolgaival telve vannak minden nemzetek évkönyvei?...

A nemesek zavara

Egyéb kelletlenségekhez járult még egy, a legnehezebb, ami a jók lelkét leginkább aggasztotta: attól tartottak ugyanis, hogy elhanyagolódik a földművelés, szükségszerűen felette megdrágul a gabona, éhség lesz — pedig a föld dúsan terem — s e nagy baj a városi köznép eszét veszi és zendülésre készíti; a falvakban ugyanis csak a hadra alkalmatlan asszonyok és gyermekek maradtak vissza; elhagyatva, műveletlenül heverték a szántóföldek — pedig olyan itt a föld természete, hogy a legtermékenyebbnek tartják Euró-

*) Viriatus a leigázott ibériaiak részére volt (i. e. 153—133), Spartacus rabszolgafelkelése i. e. 73—71-ig tartott; Herdonius: i. e. 294.

pában s a kövér szántókon a gondos művelés folytán nemcsak annyi terem, amennyi az országbeliek használatára szükséges, de elegendőt szállítanak a gabonáinségben szenvedő szomszédos népek kisegítésére is. Akik a népnek juttatott kedvezés ellen vadul, ellenségesen küzdöttek a szembenállókkal, annyira megrémültek, hogy azt gondolták, a kedvező szelek elültén be kell vonni vitorláikat és megadták magukat a balsorsnak. Nemcsak ezek ijedtek meg a bajtól. Elvesztették minden reményüket a menekülésre és belső kórtól emészthődtek azok is, akik tudatában voltak, hogy ők adtak okot a polgári zendülésre, mert kegyetlenül zaklatták a paraszti népet; de szorongtak azok is, akik ámbár ugyanazon rendből voltak, de szelídebb lelkületük békére és egyetértésre hajlott és kárhoztatták a vakmerő háború ötletét. Ezek nyíltan panaszkodtak és vádolták amazok kegyetlenségét és fősვნისსégét, akik övéiket kegyetlen, komisz kormány alatt tartva, előidéztek, hogy ilyen veszedelemben került a haza, melyhez mindnyájan tartoznak: ahogyan a szegénység ellen mindenfajta gonosszággal és fősვნისსéggel tomboltak, most bizony méltán visszakapják dühöngésük gyümölcsét; most aztán méltán szánják-bánják, amikor váratlanul sarkukban van a baj — vajha ne volna ép olyan gyalázatos is a késő bánat, melyről a jövőben bizonytalán meg fognak feledkezni! — haladékot nem jelent, ha most változtatják meg észjárásukat, amikor biztosan várhatják következményeit, mit kerülni is kell... (317—320. lap.)

[Az emberi testben minden résznek megvan a rendelt feladata: ugyanígy a társadalomban is, melynek egykorú alkotórészeit felsorolja. Hibavaló gondolat — mondja az író — hogy ezt tartósan meg lehetne változtatni. Ismétli, hogy az ország viszonyai zavarosak és külföldről sem kaphatott segítséget a török ellen. (320—326. lap.)]

Zápolyai

Midőn tehát a magyaroknál ilyen zavaros homályban, ilyen búsan álltak a dolgok, mintegy mennyből küldött hirtelen fény-sugár, tűnt fel a tanácstalanok között Szepesi János virtusa, ez az állhatatos hírv ember, aki ekkor — mint már mondtunk — Erdély kormánya élén állt. (Részletesen szól Zápolyai János családjáról és későbbi szerepéről.) A király a veszett ügyektől kényszerítve, gyorsan az ő hűségéhez folyamodott a gonosz emberek összezsugorodása ellen, midőn a hazát belső háború szorongatta... (Hosszan festi János gondolatait a körülményekről és a királyi méltóság elnyerésének lehetőségéről.)

paraszti ha. természet

De most mindezzel nem szabad törődni, a háborúról kell gondoskodni, mert az sürget. Mondják, sokaság van fegyverben és támad a házára, a nemességnek dőgvészül és végveszedelmére,

romlással, pusztulással fenyegeti a királyságot: nagy a veszedelem, ha a leendő háborúban előbbrevalónak tekintjük a harcosok számát, mintsem virtusukat, lelkük erejét. De ha első sorban a katonák virtusát, erejét, lelki készségét, edzettségét és gyakorlottságát kell tekintetbe venni: mit lehet bízni a harciatlan tömegben, az össze-
csődült harcosokban, paraszti emberekben, akiknek fegyvere kapa, ásó, kasza, — csatatere pedig a mező, a szőlőskert, szántóföld, rét, az erdővágás? Kell-e ezektől félni? Sokan vannak bár, akik fegyvert hordanak, de ahol leginkább elkelne, a bárdolatlan tömegben nincsen vezér, aki parancsával igazítaná ezeket az embereket, noha csak azt szokták meg, hogy karámból a barmot legelőre, ólból a sertést tereljék ki, nem hogy hadirendbe álljanak, megütkezzenek, harci trombitát halljanak, hadat viseljenek!...

Míg a nemesség ilyen módon intézte ügyeit, szorongva, félve a háborútól, Székely meghallotta a dolgok menetét, esztelenségében elvágott minden utat a bűnbánat felé, különféle módon és csalfaságokkal határozatra bírta a kétségeskedőket, úgy vette át a vezéri tisztelet, hogy vezéri nevezete és jelvényei is meglegyenek; kívánságát nem halasztotta tovább, a sokaság elé ment, melyet már a közönség elé eléggé felbistattak, elhatározta, hogy idejében harcra buzdítja, jól tudván, hogyha mit sem sejtő ellenfeleit váratlanul nyomja el, munkájának óriási jutalma lesz. Összegyűjtötte tehát a rengeteg sokaságú embert, hogy illő beszéddel álljon elébük s mondják, ilyenformán szólott: (326—349. lap.)

**Dózsa György,
ceglédi beszéde**

— Az volt a sorsotok eddig, magyarok, hogy rátok zúdultak a bajok, de hogy azoknak végét vessetek, nem ellenségeitek erejét törtétek meg, csak lomhán és tétozva kívántátok, vajha mind e romlásból a halál szabadítana meg. Most isten kegyelméből úgy fordult sorsotok, ha összeszeditek bátorságotokat s éltek az alkalommal, elérhetitek, ami mindig legfőbb vágyatok volt: megszabadultok a nemesség igaztalan uralmától, bosszút állhattok ellenségeiteken, bajotok szerzőin. Ne kételkedjék senki, hogy legméltóbb óhajátok most jó végre jut. Csak egyet kell tennetek: riadjatok fel halálos álmotokból, mely oly sokáig szolgáltatott ki tieiteknek és ellenségeiteknek. Kezetekben az alkalom, el ne szalasszátok! Vitéz férfiakhoz illőn álljatok helyt, töletek tellőn s közös ellenségünkkel szemben mutassátok meg erőteteket, melyet már ismertek! Nincs afelől gondom, könnyű szívvel eszközööm nektek, hogy mienk a győzelem. Ha igaz is kérésetek, hiába könyörögtök istenhez; de

isten ott terem a segítségre szoruló embernél, ha ez követeli a segítséget, ha kinyújtja jobbát és segít is önmagán.

Úgy látom, csüggedtek vagytok; ha tehát szabadságotok védelmezője lévén, azt remélném, hogy inkább indíthatlak fel beszédemmel, mint bajaitok felhánytorgatásával, — én volnék a legtökéletlenebb ember: s ezt nemcsak ti gondolnátok rólam, de bizony mondom, magam is úgy ítélnék. Nincs oly nép messze földön, melynek fülébe nem jutott volna bajotok, sanyargatottságotok, mert híre ennek a világ végéig elhatolt. Nemcsak nagy nyomorúságatok, de akik ezt rátok rakták, irgalmatlan ellenségeitek miatt is, szelídebb irral az nem orvosolható, csak amiként kívánnotok kell.

Éhség, inség, szomorúság, a szolgaság rút jelei némán szólnak rólatok, szennyes testek mocska, sápadtság, aszottság tűnik szemünkbe, bárhová nézünk. Mondom: szennyetek, gyászatok, könnyetek közt csekélyke vigasztalás az és segítség, menedék se jó attól, ha megutáljátok életeteket és a halált kívánjátok, hogy szabadítson meg mind a bajtól, mely körülvesz és elnyom benneteket, — ez csak szégyen és gyalázat azokra, akik ennyire juttattak. Ennyire rossz a sorotok, hogy amitől a természet rendje szerint minden lelkes élő elírtózik, ti nagy bajaitoktól legyőzve, magatok kívánjátok a halált. Kik balvégzet folytán jöttetek a világra, nektek sanyarúságaitokért fényesen, ragyogón fizessen ama nap, mely mindenki másnak legkeserűbb; attól kívántok gyönyörűséget, hogy az örök feledés homálya boruljon rátok, csak ne nőjön még tovább keservek!

Titeket, vitéz férfiak, igaz fimagzatát őseiteknek, akikről eredtek, akikről hosszú idők során származtatok a világra, arra vittek tökéletlen emberek, hitvány zsarnokok, hogy uraskodásuk igaztalan terhével elnyomva, megfélemlítették ősi nemzetségeitekről, természetadta virtusotokról, gyűlölve az életet, a halált kívántátok meg. Aljas bűn, fekete, gonosz szándék hozta ezt a gyalázatot. Gondoljátok hát meg, minő hűséggel, igaz lélekkel tartoztok őseiteknek, keljetek fel szabadságotok kegyetlen elnyomói ellen és álljatok bosszút ezen az irgalmatlan népségen!

Otthoni sanyargástokat mi teheti keserűbbé, mint az ő pompás életük! Ez okozza, hogy a ti életetek kinba, gyászba, mocskba vész. Ők gögösen kérkednek házuk bőségével, kincssel, vendégséggel, lakomával, — pedig mindez a ti nagy károsodástokkal gyűlt össze. Mintha igazságos háborúban győzelmet leverte ellenségen vettek volna s annak örökös romlásával, szerencsétlenségével büszkélkednének. De hamarosan mindez romlásuk lesz — ha férfiak vagytok! Ők a ti szabadságtoknak, jóvoltotoknak kegyetlen elrablói, könyörgéseitek irgalommal nem hajolnak, lelkükből

minden emberséges érzés hiányzik s minden gazságnak tárházai. Romlások árán, ha ők fennen voltak, fordulván a szerencse, annál nagyobb lészen az ő romlásuk.

Ameddig tombolt rajtatok gazságuk és kegyetlenségük s kicsikarta nyomorúságtokból szerencséjüket, mindig azon járt az eszetek: csak adódnék alkalom, hogy kiszabaduljatok szolgálátokból, — emelt lélekkel ápoltátok a menekvés reményét. De e nap előtt remélni se mertétek, hogy meglesz, eljő, amire vártatok. Nem ismertétek erőtöket, ez okból meglankadtok. De most a kegyes sors megmutatta nektek s vajmi kevésbé lenne félelmetes az, ha nem fogadtátok nyílt szívvel az alkalmat s tudván, mit akartok, nem juttok jó végre. Úgy törődjétek tehát kívánságtokkal, biztos a remény, hogy jól végzitek dolgotokat, ha elegendő erő és bátorság támad bennetek s megemlékeztek származástokról: ha gondoltok bajaitokra, melyek menekvésül erre az elhatározásra kényszerítették. Nem kétséges, megjósolhatjuk, a jeles kezdést örvendetes siker fogja követni.

Ne várjátok szavamtól, hogy kiteregesse és öregbítse bajotokat, hogy szabadságtok elnyomói ellen hevesebb lángra gyúljon lelketek, hogy jobban megkeserítsem és felindítsam én, mint ők maguk. Nem kell egyebet tennetek, csak nézzetek körül s egymáson mintegy tükörben látjátok nyomorúságtokat. Mert mindnyájatok szerencsétlensége közös. Tekintsetek egymás testi valójára, tekintetére, arcára s ha van bennetek emberi érzés, megállapíthatjátok, elegendő ez, hogy szíveteiket marcangolja, felindítsa; különb ösztökét ennél nem várhattok. Mert látom, hogy arcotok éhségtől sápadt, redők dúlták fel homlokotokat, sovány képetek beesett, bőrötök megaszalódott, — ha erőt nem adna nekem a remény, ha nem bíznék virtusotokban, aligha hihetném, hogy ily leromlott, lelkevesztett testekben van annyi lelki erő, amennyi a jelenvaló háborúhoz szükséges.

Amazok sokért méltók a gyűlöletre, de egyért legkiváltképpen: hogy saját nemzetüket mocskolták meg, midőn titeket testetek marcangolásával henye gyönyörűségeik szolgálivá tettek; nem engedték, hogy ti falusiak, kifejthessétek ősi virtusotokat s ezáltal ők a dicsők — legalább is ezt gondolják, de mindenki más tudja róluk, hogy nyomorultak — meghomályosították a magyar nemzet kezdettől fogva, származása szerint való lelkének nagyságát. Csak egy az ő gondjuk, hogy verejtéketek árán pompáskodjanak, learassák a ti munkátokkal termett gabonát, királyi lakomákat ülve, mámortól, bortól elnehezdedve, bújaságtól megromolva, minden gond nélkül élik világukat.

S ennyi az egész? De bizony úgy cselekszik mindezt, hogy ti egyre keservebben romoljatok és egyre sajnóbb legyen kínatok.

Ezzel nemcsak hozzátok kegyetlenek, de bizony megsértik vele a mindünket szülő természetet is, mert megbántják vele azt is, midőn aljas módon nyúznak, nyomnak titeket.

Mert nem így rendelte a természet, nem ez a törvény, hogy egy földön, melynek nemcsak termése gazdag, de ércben, ezüstben, aranyban is felette dús s mindenben, ami az élethez, a kényelemhez szükséges, olymódon jusson ki az embereknek, ama föld szülötteinek osztályrésze, hogy egyesek mérhetetlen fáradsággal szolgáltatassák azt, ami másokat táplál, maguk meg folyvást éhezzenek; amazok meg, e fősvény és kegyetlen urak, akiket más munkája táplál, még azt sem engedik a nyomorúságos embereknek, hogy annyi eleségük legyen, amennyi feleségüknek, gyermekeiknek, szüleiknek szükséges. Nem érik be azzal, hogy ülnek nemes paripákon, mintha diadalból jönnének; amerre fordulnak, csillog rajtuk az arany és drágakő, hogy belekápázzik az ember szeme; dús emberek: nyomukban kísérők nagy csapata, — hadd lássák ezt a szegények, akiknek inségéből, fájdalmából, kárából, éhségéből mintegy visszajára fordult a kevesek pompázatos, fényes gazdasága. Mondom, amiért mérsárolván benneteket, véreteket szívják, éhséggel vágván, ölik gyermekeiteket, egyetlen oka, hogy legyen nekik, amivel a világban, meg otthon pompázzanak, akár a legnagyobb királyok s mindenfelől nagy költséggel összehordott lakomákat üljenek.

Ha tehát olyanok vagytok, amilyennek remélem, amiképpen virtusotok igéri, — ezt untalan ismételnem kell — nagy becsülettel tiszteséggel, szabadságotok visszavívása árán, valahára újra rendbe hozzatok az életet, amit amazok naponta százszor kínossá tettek. Vissza kell szereznetek az életet magatoknak és gyermekeiteknek, amiképpen megillet; szabadulnotok kell irgalmatlan uraitoktól, akik nemcsak pompásan, nagyszerűen élnek, de a ti örökös sérelmekre is és az ő életük nem egyéb, mint a szegénység hóhérolása. Van-e olyan, aki nyugodt lélekkel tűri ez igaztalanságokat? Az ilyen szolgaságra termett embereket sose irigyeljétek: nem törődnek a szabadsággal, mert nem is tudják, mi az. Én azonban ismerem a ti virtusotokat, olyan emberek vagytok, kik inkább szenvednek, mint szolgálnak s inkább vitézül vesznek, semmint nyomorultan.

Világosan áll előttetek a feltétel s ha férfiak vagytok, bátorságotok meg nem riad: vagy — amire a jelek mutatnak — győztök a háborúban s az ellenség romlása árán boldogultok, vagy — amitől isten óvjon — legyőznek s akkor tisztos halállal szabadulhattok valahára a kegyetlen szolgaságból, melyben most a legkomisszabb emberek sanyargatnak. Mi lesz viszont elleneitekkel? Ha győznek, pusztulásotok az ő romlásukat is jelenti; ha veszve buknak el, nemcsak a harcban elhullottaknak, de minden maradékuknak

sorsa is nyomorú. Bármí éri őket, vége a városi gyönyörűségeknek, az ünnepi napoknak, táncnak, játéknak, korhelységnek: mert hát az nem az ő nagyszerűségüket dicséri, hanem dorbézolás, kegyetlenség s mind ama rosszak jele, amit a szegénységtől elviselhetetlen adókkal úgy kizsaroltak, hogy élete sem marad — ha ugyan volt valaha élete — mert abból telik az urak mérhetetlen költsége. Majd megtanulnak maguk földet művelni, szőlőt nyesni, ásni, aratni, erdőt vágni, maguknak nyáját őrizni s örömeiből élvezni a maguk munkájának gyümölcsét, mint a másét.

Sokszor hallgattam bölcs emberek beszédét, katonalétemre sem esik nehezemre, hogy szóljak e dologról. Kezdetől fogva úgy rendelte a természet, hogy miképpen az emberi testben van ész és agy, úgy minden sokaságban, mely saját javára csoportosul, legyenek főemberek s amit a jobbak parancsolnak, a többiek tartsák kötelességüknek szorgos követését. De a természet e dicsérétes rendelését — mint egyebeket is — visszájára fordítja a vakszerencse, nagy kárára az emberi életnek, melynek jövője nincs, ha különböző részleteiben épségben meg nem őrződik a dolgok összessége. Hogyha ugyanis hihetünk a természet törvényeinek, mely kijelöli a vezetésre és követésre alkalmas embereket, a sors kedvezéséből sokan jutnak uralomra azok közül, akik alacsony sorban, mások szavára és rendelkezésére kényszerülnek szolgamunkát végezni. Egyebekről ne is szóljak, ebben az országban születtek, nőttek, nevelkedtek azok az emberek, akiknek szolgálai vagytok, — de ugyan kik ők? Minő virtus fényeskedik bennük, minő főemberhez méltó tudás, minő hozzáértés, gyakorlat, hogy méltónak kell tartanunk őket kincsesházukra, seregükre, hogy tiszteségben és hatalomban pompázzanak? Hiszen azok között, kik hatalmuk alatt állnak, hányan vannak, kik észben, bátorságban, bölcsességben, lelkük erejét és helyénvalóságát tekintve, sokkal különbek! De ezt akarjátok-e? Adjuk meg a tiszteletet az ősök virtusáért, fényes emlékeiért, képeiért, diadalmaiért és dicsőségük egyéb jeleiért az atyáktól elfajzott maradéknak? Üljenek-e fenn ékes székekben a restek, akik ősök erejében bíznak, nem a magukéban s tartsák a pálcát, meg a főhatalom jelvényeit, felforgatva a természet rendjét, mely legalulra veti őket, kik alig emberek és barommódra élnek? Mindörökké áll az isteni gondviselés, e másíthatatlan akarat és mégis rút monstrumok uralkodjanak, akiknek inkább öl- vagy árnyékszékisztoogatás lenne a dolga? Ezek legyenek a nép fejei, rajtuk álljon nagy városok, gazdag országok, birodalmak kormányzása, kiknek maguknak is vezető, irányító kell, hogy emberszámba menjenek? Miért nem engedelmeskednek a természet ama rendelésének, hogy ne csak kicsiny rész jusson az eleség termelőjének, hanem amit termel,

egyenlően jusson belőle mindenkinek; legyenek ők is olyan polgárok, mint a többi s tőrjék önnön műve búzgó fenntartója, a természetnek rendelését, hogy ez közös legyen mindenk számára, osztózanak a többiekkel ők is méltányosan! Miért akarják a természetet csak maguknak? Csak nekik nőjön a termés? Csak nekik bányászszák az aranyat a föld gyomrából? Csak nekik mossák azt a folyó fővenyéből? Csak nekik verik a pénzt, dolgoznak az ötvösök? Balga hiúságból miért szabad nekik annyit falniok egyetlen lakomán, amennyi kerek esztendeig elég lenne egy falu táplálására? Miért legyen csak a fej fészült, pompás, kenőcsös, — a többi testrészt, a kéz, a láb számára csak piszka hulljon a lakomának? Mi egyéb ez, ha nem szörnyek nevelése?

Igy van-e valóban? Így kell-e lennie a polgárok rendjeiben, hogy akiknek jobb szerencse jutott, kedvezőbb helyzetben legyenek? Megvethessék azt, akinek vékonyabb a sorsa, kiknek inség idején, éheztekben még eleségük sincsen? Hihető, remélhető-e, hogy így lesz a jövőben ép és virágzó ország? Türelmetek már elég sokáig hevítette őket! Ameddig tűritek, ők addig cselekszik rajtatok a kemény igaztalanságot. Ha csak magatok nem lelitek módját, hogy megbüntessétek őket: feleségeket, gyermekeiteket ne gyötörjék, jószágotokat el ne orozzák, ők ugyan a maguk szántából sosem lelnek erre módot.

Jobb reménységre emeljétek fel immár lelketeket, magyarok, dicső dolgokra, méltón dicső származástokhoz! Vívjátok végre fegyverrel vissza szabadságotokat, amit igaztalanul elvettek a nemesek s ti hanyagul, tudatlanul, jogotokat nem ismerve, túrtétek ezt. Éltek ezzel a tökéletlenek és felbátorodtak végső veszedelmekre. Mondom: tűzzel, vassal, várak, falvak dúlásával, pusztítással és minden hadi vésszel kell kötelességükre téríteni azokat, akik vonakodnak s nem teszik a maguk szántából, nem tekintenek valahára se magukra, sem rátok, noha életünk védelme közös érdekünk.

A nagy gazemberek büntetést érdemelnek, amiért annyi éven át keservesen elszenvetették veletek a gonoszság és kegyetlenség minden nemét, amit szabad nép el nem viselhet. Ha rövid pillanatra mindezt szemetek elé idézhetném, könnyűnek találnátok gyilkolásaikért a halálbüntetést, amit kínzás nem tesz nagykeservessé. Ugy viselkedtek ugyanis, hogy nem érdemelnek szabadulást a kintől, hiszen a halál mindnyájunknak közös és a szegénységnek menedék a bajjuktól.

En közületek származtam s ezenfelül mindenkéül gyűlöltebb vagyok a nemességgel szemben. Ha tehát felém fordultok, mindenkor készen leszek arra, hogy mindent megtegyek és mindenre ügyeljek, amit szükségesnek tartok jóvoltotokért és biztonságotokért. (349—358. l.)

Így beszélt Székely és a már maguktól amúgy is hadra gyült lelkeket a lázító beszéd még hevesebben felgyújtotta; nagyon lármáztak és kiáltoztak, hogy a bűnös kezdetű háborút juttassa kezdetéhez méltó véghez, hogy szerencsés és jó dolog megtorolni a közös bajokat; üdvösségük szerzőjének, szabadságuk védelmezőjének, sőt nem hadaik vezérének, előljárójának, parancsnokának nevezték Székelyt, hanem Magyarország egész népe számára menyeyi küldöttnek és királynak e latrot, aki a nép szennyéből emelkedett fel...

Székely pedig nem csalta meg övéinek várakozását, nem látszott méltatlannak a ráruházott tisztségre: ami nem telt ki otthoni képzettségéből, azt a sötét barbárságban született ember bátorságából és önbizalmából kölcsönözte: a faragatlan embereket, akik hadi fegyelemhez nem szoktak, meghatározott rendekbe osztotta, kijelölte előljáróikat, katonai tudásra oktatta: engedelmeskedni, parancsot teljesíteni, követni a zászlót, őrt állni, a vezér első szavát megfogadni s egyebekre — mindezt nagyon is jól értette, mert megszokta az ország végein, ahol sokáig harcolt a török ellenséggel... Ámbár ezek így voltak, megelégedett a király nevezettel s az irigységet elkerülendő, uralmának társait sokak tetszésére emelte ki: gyilkosokat, latrokat, veszett reményű embereket, akik alkalmasabbak voltak arra, hogy az útonállás reménye vezesse őket, mintsem hogy királyi tanács tagjai legyenek; ezek közt volt valami

**Lőrinc pap tanácsai a
hűbériség és egyház ellen**

Lőrinc, aki nem régen papként működött, a had alkalmával, a büntetlenséggel élve, csatlakozott társai örülségéhez; továbbá Márton, ki ugyanezen rendhez tartozott és kámzsába, szent ruhába öltözve, nyilvános istentiszteleteket tartott e koldusok gyülekezetében — nyomorult, gyalázatos emberek! És mégis, ezeknek véleményétől függött minden s a préda reménye őket is teljesen hatalmába kerítette, meg a nagy jutalmak, melyek váltig kecsegtették őket, ha végére jut a háború, amint ők kívánták.

Tanácsaiknak sommája ez volt: Magyarországból tűzzel-vassal ki kell irtani a nemességet — s mint az Erdélytől a Fekete-tengerig lakó népeknél szokás — egységes, egyenlő rendet kell alkotni. El kell törölni a főpapok testületét, melynek Magyarországon ősi szokás és intézmény szerint, fő tekintélye volt a királyi tanácsban: csak egyet kell kinevezni, aki szent hatalommal az isteni dolgok élén álljon, a papi javadalmakat pedig szét kell osztani azok közt, akik a háború folyamán a legvitézebbeknek, legkitűnőbbeknek mutatkoztak...

(Dózsa serege a Tisza felé indul és pusztítja a nemeseket, a falvakat. Báthory István a Tisza mellől Zápolyai segítségét kéri, ez gyorsan intézkedik. 358—364. lap.)

Prinapó errefel Thomas
Kecskés de Szaló Lőrinc
Mészáros de Mogyoró

14. Kecskés Tamás és Mészáros Lőrinc pap paraszthadnagyság aláírása
a Kassa városát csatlakozásra felhívó levélen.

Régi katonáihoz tehát, akiket még az előző esztendőben fogadott zsoldjába, új harcosokat toborzott s éjjel-nappal haladva, mindjárt az ellenség elébe indult. Már a Tiszához ért és György még nem is sejtette, hogy mindjárt a háború kezdetén hírt kap róla az ellenség, mikor Szepesi serege már az ellenség szeme elé került: vagy mérközniök kellett egymással, vagy harc nélkül, gyalázattal visszavonulni. György megértette, mekkora gyalázat lenne ez, övéinél meg az ellenségnél is elveszítené minden tekintélyét, mely egymaga ösztönözte fegyverre a szegénységet; egyesek közülük megfélemlettek, nem bíztak a maguk erejében és nem mertek ütközetbe bocsátkozni, — másokat, akik megijedtek az ellenségtől, önbizalomra és gyorsaságra ösztökélt, hogy bizton ebben lássák a győzelem zálogát; azon kellett dolgozni, hogy mindjárt kezdetén el ne bukják az ügy.

A temesvári csata

Szepesi — lovas csapatot küldött előre, hogy kikémleljék az ellenség szándékát s alkalmas helyet keressenek a tábornak; az is való, hogy lovas csatával ingerelve, akarta kicsalni a táborból Györgyöt, mert úgy gondolta, ha ez megesik, György a maga elgondolásaiban tűzelve s a jól végződő ügy reményében, alkalmat ad a mérkőzésre — s kiváltképpen ezt az egyet akarta...

Igy állt Szepesi övéinek élére; akiknek parancsolt, akarva követték és nagy érdekük fűződött a győzelemhez s nem féltek: hiszen a haza vesztével a legyőzött nemességet pusztulás fenyegeti, — a háborúval pedig együtt jár, hogy a győztes nagy jutalomra számíthat, otthon sok kedvezmény, föld, telek, tisztos nemesi cím, amiket óhajthatnak, akiknek virtusa megmenti a hazát a gonoszok

fegyverétől. Azoknak sem volt kevesebbre kilátásuk, akiket a városi köznépből nem fertőzött meg e háború s önként fogtak fegyvert a nemesség ügyéért. Növelte érdemüket, hogy a maguk fajtája súlyosan ítélte meg őket, hiszen az ő ügyüket rontották el a nemesség védelmezésével...

Szepesi lovasai akadálytalanul vágattak és már az ellenség táborához közeledtek, midőn a szegénység megsejtette — aminthogy úgy is volt — hogy itt a vezér egész seregével; lelkük hamarjában megzavarodott, remegtek a küszöbön álló bajtól, menekülésre, futásra gondoltak, melynek minden lehetősége zárva volt. Emitt körülállták a vezért és lesték, mit határoz, vezesse a készületleneket a már támadó ellenség elé, minő segítséget ad végső veszedelmebe vitt embereinek, midőn szorongatja őket az idő... (363—367. l.)

György minden reményét abba vetette, hogy késedelem nélkül, tetteikkel előzi meg a had híré s hirtelen fegyveres rajtaütést végez; ez a szándék minden bizonnal legjobban tetszett mindenkinek, mert megrontotta őket a prédára való áhítozás, sötéten szomjazták ellenségük vérét s a hosszabb időt igénylő győzelemhez, minden reményüket az egy gyorsaságba vetették. Valóban senkinek sem volt kétsége az iránt, ha egyenesen Budának viszi seregét, a csoda dolgon mindenki megdöbben s a gonosz háborút tervelők munkájuknak némi jutalmát látják... Midőn tehát ezzel szemben azt látta, hogy az ellenséges sereg támad és közeledik az ő táborhelyéhez, az ellenség nagyobb erejű és megveti őt: elvesztette bizalmát az ügyben, oda volt győzelembe vetett reménye, —

Dózsa halni készül

a legyőzött számára csak egy tisztesség maradt: a dicsőség, hogy a bajban lelke győzetlen maradt; elhatározta, hogy győzelem helyett tisztos halált nyer s a veszére törő ellenségtől elragadja életét, megmenti a kínzástól, gyalázattól. Ha a vezér virtusa egyenlőképpen hadában is meglelt volna, Szepesi számára ez a nap nem győzelemmel, de szörnyű vereséggel végződött volna. Így gondolkodott György s ugyanolyan vad lélekkel, ahogyan tehetetlen vezérségének és a királyi méltóságnak címét bitortolta, tüzes tekintettel s inkább

Beszéddel buzdítja a paraszthadát

vitézségére, mint szerencséjére emlékezve, rövid beszéddel buzdította a megzavarodottakat: — Bátran harcoljanak és viselkedjenek serényen. Itt van végre a régen várt alkalom, hogy megbüntessék a konok ellenséget. Családjuk szabadságáért harcolnak és ha annyira kérkedtek kunyhóikban, hogy megtörik ellenségük erejét, vadul, nagy szavakkal és sokszor hánytorgatták — ez ne maradjon üres

szó a csatarendben, amikor kiváltképpen beváltani kellene. Egyéb-
ként mindenben egyenlők ellenségükkel: ugyanazon nemből és
népből eredtek, de ügyük és erejük feljebbvaló; ha az első támadás-
nál ezzel törnek a kegyetlen ellenségre, megverik a gőgös című
nemességet, szétzavarják seregüket s övök lesz fegyvere. Hadd
szídják meg az asszonyok férfiaikat: erősek, de restek és lágyak,
szerencse kegyeltjei, felfuvalkodtak a szeles nemesi névvel; de
most emberek támadtak igaz virtussal, melytől soha nem tágit a
szerencse, bár rengeteg seregek és hadosztályok zárják is körül.
Itt az idő, hogy feleségükért, gyermekeikért jó végre juttassák
serényen a haza ügyét, hiszen gyakran ígérték ezt, midőn búzította
őket; ha eszükbe jut családjuk könyörgése, könnyhullatása, nagy
esdekelése, sok fogadkozása, nem kétséges, hogy erejükkel, támadá-
sukkal és virtusukkal szemben hiábavaló lesz a gazoknak minden
páncélja. Menjenek: a halhatatlan isten segíti őket, vívják ki
szabadságukat annak elrablói ellen, álljanak bosszút a hazáért,
annak elnyomói ellen, harcoljanak a legigazabb ügyért, a törvényért,
a hazai intézményekért a legszörnyűbb, a legkíméletlenebb ellenség
ellen. —

Dózsát elfogják

Többet nem szólt, megakasztotta az érkező lovasság lármája,
mely már-már a kapukhoz ért és a tábor elleni támadáshoz készült.
Meghagyta hát, hogy kövesse mindenki és rohanvást támadjanak
az ellenségre, nem szép szavakkal, de vitéz tettekkel erősítette
embereit, hogy méltán azok is úgy cselekedjenek. — Szepesi csapata-
nak a horvát származású Petrovics Péter volt a kapitánya...
György vágató lovon nyargalt ellene és vadul megtámadta, ő
azonban lánzsáját annak combjába vágta, a lábvért kapcsait szét-
bontotta és Györgyöt sebesítve, lováról lelökte, majd átadta embe-
reinek, hogy kötözzék meg és őrizték, — ezzel bátorságának, igaz
virtusának és lelki nagyságának követendő példáját hagyta az utó-
korra. Egyébként mondják, hogy a nagy töméntelenségű fegyverrel,
melynek nagyrésze a felgyújtott és kifosztott nemesi várakból
került oda, ámbár nem arra valók öltötték fel, megállították az
ellenség lovasságát, mely már a kapukban volt... (368—371. l.)

A győzők kegyetlensége

Miután a vezér összes csapataival megérkezett, a győzelem
Szepesiék számára kétségtelen volt; emitt a parasztok elvesztették
vezérüket, megrémültek, könyörögni kezdtek, de ez már nem
használt, mivel maguk a nemesekkel fősvényen és kegyetlenül
bánnán, a bocsánat minden reményét elvesztették. Az amúgy is
megtört ellenség megrémítésére a vezér megtiltotta katonáinak,

hogy bárkit is elevenen elfogjanak, megparancsolta, hogy egytől-egyig öljk le őket. Akkora lön itt a vereség, amennyit méltán szenvedhettek a félig fegyvertelenek a dühösen gyilkoló fegyveresektől. Az öldöklésnek csak az vetett gátat, hogy a nap nem volt elegendő a munka bevégzésére s a győztesek dühös ereje is meglankadt, mégis megkímélte azokat, akiket súlyosabb és rettentőbb kínokra tartogatott és akik megirigyelték a harcban tisztas halállal elhullottakat; ebben a csatában ugyanis inkább gyűlöletből harcoltak, mintsem okból, ami ritkán elsőrendű a fegyverrel csatasorban harcoló számára; a feldühödt lelkű győztesek a győzelem eredményét az ellenség gyilkolásában látták s ezt igen dicséretreméltó, kegyes cselekedetnek gondolták. »Mert még a legszelídebb lelkekben sem áll távol a győzelemtől a kegyetlenség, kivált polgári hadakozásban, amelyekben nem hadi dicsőségért vagy országhatárokért, de pártok kiirtásáért folyik a harc« — így nincs a vezér hatalmában a legyőzötteket megóvni a legyilkolástól, mert a győztes harcos ebben leli egyetlen örömét. Növelte a dühöngők gyűlöletét a szörnyű gonosztettek felújuló emléke, melyeket nagyobb öldöklések sem engesztelhetnek ki soha s melyek oly nagyok, hogy lelkükben kiszikkadtak az irgalmasság forrásai.

Tábori vészbíróság

Tanácsot hívtak össze azután és értekezni kezdtek György vezérről: csak bűnének nagysága akadályozta, hogy a kínzások minden fajtájával megöletve, vezekelve büntetését; az engesztelkenyebb lelkűek alig hihették, hogy midőn a bűnök nagyságához kell mérni a kínos kivégzést, bármily sokáig is gondolkozzanak rajta, ahhoz méltót találhatnának: a maguk emberségére tekintettel tehát, a bűnök büntetésénél önmagukat akarták kímélni, nem minden emberek e leggonoszabbikát. Már az enyhébb vélemény kerekedett felül, midőn a jelenlévő nemesek, kivált akiknek a tanácsban nagyobb volt a tekintélye, azt mondták, hogy ezt nem szabad tūrni: az ő kegyetlen és bűnös voltát semmiféle kinhalál sem engesztelheti ki: még ha új és hallatlan módon hajtják is végre büntetését, melynek kigondolása felülmúlja minden tirannusok dühös kegyetlenségét, még az is könnyű módja a kínhalálnak...

Mit ír Tubero

Dózsa haláláról

Így hánytorgatták ezt egymás közt s nem annyira beszéddel, mint inkább gyűlölködő lélekkel igen kegyetlennek tetsző kinhalált határoztak, melyet azon nyomban hajtsanak végre és sokáig tartson. Minthogy az eszeveszett, meggondolatlan ember a nagyjelentőségű királyi nevet bitorolta, izzó vaskoronát helyeztek fejére, hogy felettébb és súlyosabban gyötörje a gyalázat és csúfság a rossz,

15. Dózsa György halála
(Rézkarc 1694-ből.)

barbár, gőgöslelkű embert, mignem a víz pusztító ereje fejének kerületét nagy gyötrellemmel elrontja s beljebb jutván a sütés, az égés befejeződik. Így hagyja ránk *Tubero* ezt a beteljesített kínhalált, másokkal körülbelül mindenben megegyezőn. A szörnyű

Dózsa lelklereje

kint György oly nagy lélekjelenléttel viselte, hogy egyetlen nyögését sem hallották, ami jelezte volna lelkének összeroppanását, fájdalmát: mind a mai napig emlegetik ezt az embert a magyarok; méltó lett volna jobb ügyért harcolni; kegyetlen lelkének dühében és bűnében ölték meg, de töretlen volt virtusa és hatalmas bűneiben, melyekkel a bocsánat minden reménye nélkül fertőzte meg magát és övéit ... (372—374. l.)

Mit ír Jovius a nemesek kegyetlenségéről

Jovius*) — akár hajlandóságból, amint a mások kedvét kereső ember szokta, mindkét párt felé mérhetetlenül túlozva vagy enyhítve

*) Jovius, Paulus (1483—1552) híres olasz történetíró műve: *Historia sui temporis*.

a dolgokat, akár a beavatottaktól kölcsönözve azt, amit a magyarok terjesztenek — ezeket még rútabbakkal egészíti ki: Az emlékezet szerinti hagyomány nála úgy olvasható, hogy ebben az egy emberben összesítették az összes gonosztevők írtózatos bűneinek megtorlását s úgy látszik, ezzel a nemesek áthágták az emberség törvényét. Láncra verve, keményen megkötve, hogy egyetlen mozdulattal, rezdüléssel se enyhíthesse fájdalmát; a kínzók gyűlölete semmi egyhülést sem engedett, szálnalmas módon összevágták minden tagját, izét, majd meztelenül kínzószékhez kötözték, fejére tűzzel izzó vaskoronát tettek — s mint mondtuk — a szörnyű büntetést csúfolódással tetézték. Majd látván, hogy feje ég, vigyáztak, hogy gyors halállal ne menekedhessék a súlyosabb kínzásoktól; felvágták ereit és öccsét, Lukácsot*) kínzóeszközökkel kényszerítették, hogy szívja kiömlő vérét, bárhogy kiáltozott és hangoztatta György, hogy öccse távol állt a büntől; és még ha kínzásokkal más vallomást nem is csikartak ki tőle, szavának és bizonygatásának hitelét lerontották a körülmények, hogy kieszelt hazugsággal akarja könnyíteni öccse bűnét. A lázadás fejei közül, akik a hadban valami tisztséget viseltek, akiknek dühe és esztelensége kitűnt a büntetben, mintegy huszat három napig koplaltattak, hogy nagyon éhesek legyenek s a haldoklónak még lélekző testét harapásokkal marcangolják a kényszerültek lenyelni a szerencsétlen falatot, hogy ez táplálja az átkos halálra szántakat, — a természet tiltakozik ily vad és szörnyű gatzett ellen! Belefáradtak György gyötrésébe, ő mindvégig állhatatosan tűrte a lankadtságot, de e sok kegyetlenség alig olthatta el a kínzók gyűletét, melynek végre a természet szakította végét. De még a halotton is dühöngtek: teteméből kivágták belső részeit, cafatokra koncolták és vérrel lepett tagjait nyárson sütötték és a féligfőtt darabokat azoknak vetették étkül, kiknek dolga volt a szerencsétlen háborúval, hogy mintegy halotti torra kényszerítve, bárhogyan is írtóztak, így adjanak végtisztességet halott vezérüknek. Jól lakatták őket ily írtózatoss lakomán, elszenvedtettek velük minden kínzószerszámot, majd megölték őket.

**Bornemissza csele,
Száler árulása**

Míg a királyiak ily módon viselkedtek, az ország más részén Bornemissza János — aki tolnai volt és virtusáért Ulászló alacsony sorból magas katonai tisztségre emelte — akár magától, hogy kedvében járjon a királynak és segítsen az országnak a nehéz időben, akár a király levele által hivatva, összeszedte a vezetése alatt

*) Több forrásban, Dózsa Gergely hibásan Lukács néven szerepel.

álló ötszáz lovast, Budáról átszállította Pestre és megtelepedett. Abban az időben a pesti mezőn rengeteg sokaságú paraszt gyűlt össze, akik a háború első hírére ama okból fogtak fegyvert, amiképpen fentebb elmondtam. Valami Száler Ambrus*) állt az élükön, a veszett ügyben éppen nem megátalkodott ember, amint kitűnik a történetből. Vele Bornemissza inkább ésszel és csellel akart mérkőzni, nem nyílt erővel — a jövőben ugyanis nem lettek volna egyenlők, ha erőt erővel kellene összemérni — lovasaival tehát visszahúzódt a városba és egy biztos emberét, akiben teljesen megbízott, üzenettel küldte Ambrushoz: ne veszítse el reményét, büntetlen marad, ha elhagyja a bűnt és józan ésszel meghódol a királynak. Megbizatásának ez volt a sommája: Őt a király küldte, hogy értekezzék a közös ügyről... Mert Ulászló nemcsak a főuraknak, a nemeseknek királya, nem kiváltképpen valamely rendé, mellyel kivételt gyakorol, de minden népé és nemzeté, bárhol laknak is széles Magyarországon. Tisztességadásban főember és közrendű közt nincsen különbség nála, mert észreveszi ő a fényes virtust a homályos, alacsonyszármazású embernél is, meg a bűnt a nagy helyről származónál; így a kitűnő virtus nagy méltóságra emelhet kicsiny embert, a gonoszság pedig megronthatja a magasan ülőt... Egyforma mértékkel mér ő mindenkinek, érdeme szerint, s elnyerheti a királynál a legnagyobb tisztséget és kegyelmet a foltozó varga is, akit jeles virtus ajánl és nincs hátrányosabb helyzetben a főrend levőnél... Tudja a király, hogy méltóságát fenyegeti, ha szelidebben bánik velük, mintsem a királyi fölséghez és az ő eszeveszettségükhöz illendő, de nem akarja kockáztatni túlvilági életét azzal, hogy keményebben bánjék azokkal, akiknek lelki üdvössége annyit ér neki, mint a sajátja. Tehát parancsolja meg azoknak, akikben van józan ész, hogy azonnal hagyják el seregüket és tartózkodjanak annak vétkétől, a bűntől és a fölségsértéstől, melyért a legszigorúbb büntetést érdemelnék: ha ezt megteszik — és reméli, hogy ezt meg fogják tenni — ő biztosan kívánja, hogy bűnük megtorlásától is mentek legyenek. Akik pedig megátalkodnak a józan tanáccsal szemben, rövidesen meg fogják látni, kész a királyi tanács, megvan a bátorsága és az ereje is, hogy a gonosz emberek merészségét és tamadását elnyomja.

Meghallgatta ezt Ambrus és úgy vélte, igaz ez és Ulászló szándéka, pedig Bornemisszának nem is volt erre felhatalmazása; tanácsot tartott embereivel és vezetése alatt álló nagy csapattal átment a király oldalára; voltak ugyanis nagy számmal, akik

*) A hazai mozgalom vezetésében ez a pesti polgár képviseli az ingadozást, az árulást.

elbúsultak a dolgok előrelátható kimenetelén és a zavaros határozatnál előbbrevalónak tartották a biztonságot; akár önként hagyta cserben Ambrus a sötét bűnt, mert nyilván nem átkodott meg a gyűlöletben, akár az elmés Bornemissza beszéde hajlította könnyen a jó útra, a királyhoz tért, hiszen ismerte erejüket és nem kételkedett abban, mi lesz a csata vége, ha megütközik a királyiakkal. Elterjedt már a hír is, hozzá is eljutott, hogy Bornemissza rengeteg katonával van a városban. A hír is váltig tartotta, de ésszel is rájöttek, hogy ilyen nagy fegyverkezésnél a háborús zendülés lecsillapítására a szembenálló erővel egyenlő hadat küldenek, kivált, hogy ily nagy veszedelemben forog a királyi méltóság és a közjó. Hihetetlen volt, hogy midőn a legfőbb dologért kell vívni csatát, vakmerőn vetnék el a kockát és alábbvaló erőt hagynának az erősebbel szemben, hogy az lemészárolja. Birták hát Bornemissza hitét s az is megtette, hogy népből származó ember volt, maga szerzett magának fényt, nem születése és azt hitték róla, hogy természetes hajlandóságból inkább a maga fajtájának kedvez, nem a nemességnek; valóban úgy volt megválasztva, hogy ő vigye az ügyet övéi ellen s így nyilvánvaló legyen, hogy a király ügye nem a főurak ügye, kevésbé kedvére számos neves nemesnek.*) Olyan az ember természete, hogy kétséges dologban inkább választ bármit, mint a félelem árnyékát és a rosszabb helyzetbe esik; lelkét fonák feltevés tölti el, nem határozott elgondolás és remületében tétozózó, ingadozó lesz. Rossz jósa lélek, ha a rosszabbat kell hinnie és nyakra-főre ront oda, ahova legkevésbé kíván...

(A gubacsi csata s a kisebb seregek vereségének leírása következik.)

**Mit ír Cuspinianus a papi
és nemesi birtokok
felosztásáról**

Így ért véget a parasztnép által a nemesség ellen okatlanul, vakmerően kezdett és szerencsétlenül viselt háború, mely mindenkor emlékezetes lesz a maradéknak, mivelhogy a fenntebb elmondottakon felül számtalan ember hullt el; Magyarország veszteségét minden következő korszakban úgy is órásinak tartanak, ha hosszú háborúban pusztultak volna, nem olyanban, mely alighogy kitört, már el is nyomták — ugyanis négy hónapig tartott. Joannes Cuspinianus, a választékos és magvasabb író ugyanis Miksa császár követével még ugyanabban az évben jelen volt a budai gyűlésen, a háborúban megöltek számát hetvenezer emberre becsülte,

*) Bornemissza ugyan nem paraszti, hanem kismemesi származású volt, de így is alkalmas személy volt a közemberek félrevezetésére. Az író — jellemzően — minden esetre így állítja be.

ezek közt négyszázan voltak a nagy famíliákból eredettek. Meg-
erősíti, amit fentebb említettünk: az volt a határozat, hogy a
nemességet megsemmisítik, javaikat szántóföldekben fejenként
elosztják, a magyarok tizennégy püspök székéből egyetlen püspök-
séget alakítanak, a többi főpapot lemondásra kényszerítik; ez
egynek vezetője legyen a szent és vallási ügyek feje az egész orszá-
ban; a többi papok mondjanak le dús javadalmaikról azok javára,
akik a háborúban nagy tetteket vittek véghez.

A források bírálata

A parasztok ellen viselt ügyet Tubero írása nyomán mondtuk
el, aki elbeszélésében csakis a hűsége törekedett, egészen a nyer-
seségig. Tollának hegyét nem tompította senkire való tekintettel,
a nagy királyokat, a nép főembereit, még a római pápákat sem kí-
mélte, kiknek némelyikét ő, pap léte, szigorú keménységgel
bírált és elkeseredetten kipécézett.

Jovius előadásának kivonata

Jovius úgy adja elő írásában: midőn ama okból, melyet az
elején mondtunk, a sokaság özönlött a földekről és nagy csődület-
ben találkozott Pest városánál, lőn, hogy ezek egymás vetélkedéséből
és példájából bátorságot és szabadosságot merítve, egyik a másikat
búzdította háborúra és a rengeteg népi sokaságot fegyveres gyüle-
kezésre. Mi sem volt könnyebb, mint az éhségtől és inségtől meg-
fáradt, a rengeteg fáradozástól megviselt embereket a földműveléstől
elszólítani, hiszen szükséges élsükben megcsalják őket, munkájuk
gyümölcsét azok viszik el, akik tőlük vajmi messze esnek, de szeren-
csések a szegénység kárával. Majd, miként mondtunk, gyülekezésük
következtében az emberek megismerték erejüket, mely elszórt-
ságukban rejtve volt, büntetlenül károsítani kezdték a főurak
javait, rabolták a mezővárosokat, tűzzel-vassal pusztították mind
a kastélyokat s az elszenvedett bajokat sokkal elkeseredettebben
viszonozták, mint azok szándoka volt, akik parancsot adtak nekik
a kegyetlenkedésre*) — így szokott ez lenni igaztalanságok meg-
torlásánál...

(A hadjárat és a gubacsi csata, mint fentebb, Jovius szerint.)

Bornemissza hítsze- gésének védelme

Bornemissza a győztes sereggel visszatért Budára; aztán
arra tanácskoztak, mi történjék azokkal, akik átállottak a király-

*) Az író a sokaság kilengéseit természetesnek és érthetőnek tartja, de
ezért nem vezéreiket okolja.

hoz ; sokan azt javasolták, hogy az adott hitet nem kell megtartani, mert nem a hit térítette őket józanságra, hanem a halálfélelem, — mások szelídebben szoltak ; elhatározták, hogy a sokaságnak kegyelmet adnak, csak azokat végzik ki, akik a lázadás szerzői voltak, vagy mondták róluk, hogy bűneikkel kiténtek a többiek közül. Jovius nem egykönnyen állít valakiről valamit s itt azt mondja, hogy a király a vallástól vezettetve, elhatározta, hogy megtartja a hitet a törvény és nemzetközi jog sértőivel szemben. Nem is szabad tehát vádolni őt, hogy meg nem állotta, mert megadta, amit meg kellett adnia, de vádolni kell azoknak ostoba vakmerőségét, akik a hitnek és minden vallásnak ellenségei lévén, megadni merészték magukat másnak hitére, kivált a király ellen elkövetett hitszegés megbosszúlójának. Így hát nyolcat bárdal lefejeztek, ötöt karóra vontak s e hosszan tartó, szörnyű kivégzés kedves látvány volt a nemességnek,*) melyet a rossz emberek sok ideig való kínládása vigasztalt meg a bajokért.

Ezután a parasztok szerencséje lehanyatlott ; erejük több csapatra lévén felosztva, a királyi hadakat is szétesztették úgy, hogy erejükkel bírják le amazokat, akiknek csak száma nagy ; először Nagylaknál, majd Egernél és Váradnál küzdöttek jó eredménnyel.

**Dózsa visszavonulását
terve Joviusnál**

Felindították e vereségek Györgyöt, mert tudta, hogy tekintélye mennyire lehanyatlik övéinél, meg az ellenségénél is, pedig ez az egy dolog igen nagyjelentőségű a győzelem szempontjából ; amit tehát megtagadott a balszerencse, ezt a maga erejével, lelki nagysággal és lélekjelenléttel akarta kipótolni. Ezért a vele levő sereghez hozzácsatolta a többinek maradványait, melyeket gondosan összegyűjtött, a távolabb levőket visszahívta a táborba és a sereget a Tiszához vezette, hogy a háborút megújítsa. Miután csapatait híd nélkül egykönnyen át nem vihetette, meghagyta katonáinak, hogy anyagot a közeli épületekből hozzanak, mert volt ott körül sok ; a két part között, meg nem szakadó sorba hordókat láncoltatott, ezekre rudakat, gerendákat helyeztetett, majd ezt földdel befödette ; így készült a híd ; nagy gyorsasággal kelt át összes csapataival, nagyobb ágyúival — sokat hozott az elfoglalt és kifosztott kastélyokból — továbbá a sereg poggyászával. Az volt a szándéka, hogy mivel kevésbé bízott övéinek virtusában, az ország végein elfoglalja valamelyik erősebb várat ; remélte, hogy ez könnyen sikerülni fog, ezzel időt nyer erőinek megújítására s a sok vereségtől megrémült

*) Ismét Joviusnak, de az őt idéző Brutusnak is ítélete a nemességről

katonáit újra felkészíti, felfrissíti a háborúra. Sietett, hogy ezt végrehajtsa, mert biztos hírnökök tudatták, hogy rengeteg had jön Csehországból a királyhoz segítségül és ha mérkőzésre kerülne a sor, nem kételkedett abban, megint vereség lesz a dologból, élete és szerencséje veszedelembe kerül. Átvezette tehát csapatait, melyek száma a sok szerencsétlenség folytán alaposan megcsappant — és Temesvárhoz ment; e város fekvése igen alkalmas volt, természetből és mesterséggel megerősítve, nagy őrség is volt benne, hogy védjék a magyarokat a török betörések ellen; országos rendelkezésből, háborús és békés időkben egyaránt volt benne mindenfajta fegyver. Jól tudta, ha ezt hatalmába keríti, jobb feltételek mellett tárgyalhat egyességről a királlyal, vagy ha a királytól bocsánatot semmiképpen sem várhat — inkább méltóságára, mintsem lelkiületére gondolva — átmegy a törökhöz; bizonyos, hogy ezt a tervet a bűnös ember csak a végsőkre hagyta, ha minden egyéb remény elvész: gondolta, hogy a Magyarországot fenyegető barbártól nagy kegyelmet nyer a fontos vár önkéntes megadásával.

Az ágyúknak nem volt haszna, a város alkalmas helyen, megfelelő mélységgel vont, számos árkokkal igen jól meg volt erősítve s a Temes folyó táplálta a várost; elhatározta, hogy elvezeti a folyót; váltig reménylette, ha ez a terve sikerül, a várost ama rész felől foglalja el. Ennek megvalósítására készült s ez nem is lett volna rossz terv, ha végre is hajthatja; ekkor tudatták hírhozók, sietve közeledik a Szepesi, elrendezett nagy sereggel, hogy az ostrom alól fölmentse a várost; György megcsalódva, kénytelen volt abbahagyni kezdett dolgát és elvezette csapatait. Itt ámbár annyi baj vette körül s a támadás minden tervét megzavarta, megbuktatta, a bizonyos vég közeledését is megértette: eszeveszett vakmerőségében és fékezhetetlen vad lelkiületével elhatározta, hogy megkockáztatja a veszedelmet és a döntésért megmérkőzik a Szepesivel. Olyan lelkiállapotban volt, hogy bizodalmaival és gyorsaságával övéinek csüggedt lelkét is megerősíthette; rövid beszéddel csatára lelkesítette őket: harcoljanak az ellenséggel hatalmasan.

Jovius dicsérete Dózsáról

Megkezdődött a csata és kétségtelenül Szepesihez hajolt a győzelem. Jovius ezt megtoldja György dicséretével úgy dolga viselése, mint a keserves kínzások elviselése tekintetében — amint már mondtuk; ezt a nemesség gondolta ki az emberi észnek legszélsőségesebb kegyetlenségévé, a legkegyetlenebb lator megbüntetésére. Ugyanis a csatarend felállításában, utasításaival, övéinek buzdításával, vitézségre ösztökéléssel a legjobb vezérnek bizonyult, viaskodásában a legvitézebb katonának: ha csata-

rendbe állított katonái ugyanilyen lelkierevével bírtak volna és ő a vezér: bizonyos, hogy a harc vége kevésbé kétes és győzelemmel jár. Az első csatásorba azokat gyűjtötte, akiknek inkább bízott virtusában, hűségében, jószándékában, hogy vitézséggel és hadi tudással, minden véletlenséggel szemben felfogják és megtörjék az ellenség első rohamát és kivívják a véres győzelmet, mert ez az egy vágy tartotta meg a legyőzötteket, de mely felől a nemesség vajmi bizonytalanságban volt; ha pedig ez nem sikerül, nem adnak módot a győzőknek arra — amit azok leginkább kívánnak — hogy dühüket töltsék a leverteken, hanem tisztos halállal halnak; ezeket helyezte... (374—393. lap.)

(Itt megszakad a kézirat.)

*

Cuspinianus közlése

Brutus kézírata Joannes Cuspinianust idézi. E német humanista (1473—1529) Bécsben működött, polgármester volt és a Habsburgok megbízatásában 1526-ig huszonnégyszer járt követségben Magyarországon, így a magyar viszonyokat jól ismerte. 1514-i értesüléseit az uralkodók bécsi találkozása alkalmával, majd a rákosi országgyűlésen szerezte. Erről rövid összefoglalást írt *Diarium de congressu Caesaris Maximiliani et trium regum Hungariae, Bohemiae, Poloniae*. Basilea: Oporinus (s. a) c. munkájában, melynek új kiadása Bél: Adparatus. Pozsony, 1735. — a vonatkozó rész, művének 2. fejezete, e kiadás 281. lapján.

A többi forrással, különösen a már idézett Bartholinussal egybehangzó elbeszélésből kiemelendők a következők, csak nála található, fontos mondatok:

Szándékuk volt (t. i. a parasztoknak), hogy az egész nemességet eltörljék és az egész országban levő tizennégy püspöki szék közül csak egyet hagyjanak meg...

Ama év (1514) november havában az országlakosoknak gyűlése volt Budán, amit hazai nyelven Rákosnak neveznek. Itt nyilván beszélték, hogy a parasztok e fölkelésében, mely alig négy hónapig tartott, Magyarországon mindkét nemből hetvenezer ember pusztult el, ebből négyszázan voltak nemesek. Mely század mesél majd nekem hasonló gonosztettet! Ki olvas vagy hall valaha effélett!...

Amint látjuk, a parasztok iránt rokonszenvet nem mutató író, aki fellegős szavakkal ostorozza a parasztok kegyetlenségét, a fölkelés hetvenezer áldozata közt csak négyszáz nemest tud kimutatni.

ISTVÁNFFI MIKLÓS

Magyarország történetének 34 könyvéből

— Még gyermekkoromban láttam egy elaggott öreget, aki Dózsa György lovait patkolta. Kovács volt, Lőrinc nevezetű. Ő is azok közé tartozott akikkel haraptattak a parasztvezér testéből — írja Istvánffi Miklós (1538—1615);

személyi élménye több mint két nemzedék múltával csupán ennyi a nagy parasztfelkelés emlékeiből. Ez a megjegyzés és az a körülmény, hogy 34 könyvre terjedő történelmi művéből egy könyvnél többet szentel a parasztháború elbeszélésére, végül, hogy feljegyez egy népmondát a parasztölő Zápolyai bűnhődéséről, mindez mutatja, hogy ennek a hatalmas eseménynek még a század végén is — amikor Istvánffi irta munkáját — milyen megrendítő hatása volt az uralkodó osztályra. Pedig Istvánffiról senki sem állíthatja, hogy rokonszenvezett a parasztok ügyével. Elismeri Dózsa vitészségét, kárhoztatja az úri bosszú kegyetlenségét, mert ezzel tartozott a történetírói tárgyilagosság látszatának és mert finom humanista volt. Az 1514-i rákosi törvényeket azonban meg sem említi. Éppen azért van különös súlya minden előadásának, amely Dózsa és a parasztok mellett szól, mert Istvánffi kifejezetten, tudatosan reakciós. Anyaga gazdag, rendelkezésére álltak a főhivatalok levéltárai, a történetíróknak nemcsak kiadott, de kéziratok munkáit is módjában állott felhasználni és hosszú pályáján, magas méltóságában első kézből gyűjtött rengeteg adatot: mindez pompás elrendezésben, színesen, elevenen beszélt el. Mint Bonfini — akinek munkáját folytatta — ő is Livius utánozza és ehhez képest a történelmi, politikai helyzeteket költött szónoklatokkal ábrázolja. Érdekesen példázza módszerét a parasztháborúról írott rész is. Egyik hazai szerző sem ilyen részletes. Istvánffi világosan csoportosítja az eseményeket és rendre elbeszéli. Saját állásfoglalását a szónoklatok tartalmazzák. Nem Dózsa szóltatja meg a parasztok igazságáról. Még Lőrinc pap is csak a lelkek üdvösségét félti, ha elakad a kereszteshad ügye. Itt az uraké a szó: Telegdié, aki az ország reménytelen helyzetében az időhúzásban látja a fő politikai bölcseséget és a parasztoktól — a lelkek üdvösségeért! — inkább újabb adót akar, sem hogy fegyvert fogjanak; Bornemissza pedig a fegyveres beavatkozást szervezi meg. Zápolyait nem tehetta meg főhősének a Habsburg udvar embere, Istvánffi, aki képességeivel alnádor, aranysarkantyus vitéz, báró lett. Méltóságait korrupcióra, óriási vagyon harácsolására használta fel, közben ügyesen szolgálva a németuralmat és a katolikus visszahatást, amely ugyancsak előbbinek és a nagybirtokos, földesúri reakciónak eszköze volt. Padovai diákként kezdte bájos latin pásztorversekkel, életét nagy történelmi művével végezte. Sötét kor sötét alakja, sötétszándékú historikus — de a humanista író mesterségében a legavatottabb hazai mesterek közé tartozik és tehetségével, történetírói művészetével értéket alkotott, gyakran diadatmaskodott sötét tendenciáin. Erről tanuskodik az itt közölt szöveg is. (5. könyv és részletek a 6. könyv elejéről.)

*

Háborúk Európában, Ázsiában

Mialatt Magyarországon ezek folytak, Itáliában Julius pápa és Miksa császár és más szövetséges fejedelmek váltakozó indulattal folytatták a belső hadat, hogy kiverjék Itáliából a franciákat és ezek királyát, Lajost: ezalatt Bajazet török császár legyőzve és visszaverve a saht és a török tévelygés többi háborgatóit, visszatért Ázsiából; ekkor váratlan belső háborúságot támasztott kisebbik fiának, Szelimnek csúnya hatalomvágya; senki sem számított erre,

mégis dühös, rettenetes, kegyetlenül folytatott harc lett...

Nem szándékom, hogy elmondjam mind a sok pusztítás okát, sorát, mert ez nem tartozik Magyarország történetére, melyet elmondani szándékozom, olvasható ez amúgy is sok más írónál, kivált a finom, képzett Joviusnál és előtte is Tuberónál, meg egyéb kortársaknál, akik szép folyó beszédben emlékeztek meg erről.

Nagy lelki fájdalommal szemlélték ezt a keresztény világ leghatalmasabb királyai és fejedelmei; megemlékeztek a régi virtusokról, korholták a régi egyenlenséget s a barbárok közt dúló háborúság alkalmát megragadva, egy lélekkel akartak szent és szükséges fegyvert fogni, hogy egyesült erővel és pénzzel az óriási fenevadat megszelídítsék. Valóban az időben már oly nagy hatalomra vergődött, birodalma úgy kiterjedt, hogy szárazföldön és tengeren igen veszélyeztette országaikat, népeiket.

Bakócz Tamás

A magánemberek rendjéből Tamás esztergomi bíboros látta, ha a barbár testvérharc elmúlik, közeli veszedelem zúdul magyar hazájára, mely abban az időben nagy bajban volt: főurai közügyekben henyéltek, otthon fényűzésnek, kapzsiságnak hódoltak. Ezért Tamás időszerű irt keresett és a pápához akart fordulni, hogy segítségével és tekintélyével keltse fel a keresztény fejedelmeket az emberi nem közös ellenségével szemben. A király beleegyezésével ismét Rómába készült, hogy ott szorgos munkát végezzen, el ne hanyagolódjék a jó alkalom az ellenség megtámadására. Pompásan indult, mindenből fényes felszerelést készített az útra, rakott szekerek, nagy lovas- és szolgacapat kísérte, hiszen leggazdagabb volt a sok legnagyobbbrangú főpap között. Így indult Róma felé. Sokan azt mondják, hogy nem segítségkérés céljából ment Rómába, hanem hogy magát és nagy gazdagságát mutogassa és sokakat arannyal megvesztegetve, jusson a pápai trónra. Így tett Sándor is, aki Julius előtt uralkodott és annak teljesült is óhajta. De ne szakítsuk meg mondanivalónkat.

Mikor Tamás Rómában időzött és a segítségkérést lassabban intézte, mint ahogyan szükséges volt, Juliust a vénség és a sok fáradtság megbetegítette. Mikor látta, hogy közeleg utolsó órája, a Várost és a keresztény közösséget az ottlevő bíborosoknak ajánlotta és február 20-án meghalt. A bíborosok szokás szerint konklávé tartva, tanácskoztak, köztük volt az esztergomi Tamás is és ahogyan földije akkor mondták, nem kicsiny volt reménysege, hogy elnyeri a föld legnagyobb méltóságát. Valójában nemsokára Medici Jánost választották pápává az ifjabb bíborosok szavazatával, Medici Lorenzonak, a világ leggazdagabb és leghíresebb emberének fiát,

aki még negyven éves sem volt. Róma már sok évszázad óta nem látott oly páratlan fényt és pompát, aminek közepette harmincadnapra X. Leó néven megkoronázták. Mások között, Tamás nem utolsó helyen és nagy méltósággal celebrálta az ünnepi istentiszteletet.

Ennek megtörténtével, minthogy magánügyei, de Ulászló király és az ország közügyei és szükségletei is hazaszóltatták, nem nagy fáradsággal elérte az új pápánál, hogy pápai hatalmával és szent bulla erejével elrendelte: minden bűnökért teljes bűcsút nyerne mindazok, akik a török ellen fegyvert fognak s az, aki a keresztény hit védelmében meghal, örök üdvösséget nyer. Julius pápa ugyanis a kincstár és az adók minden jövedelmét elköltötte, abban az időben a pápa a magyar ügyet pénzzel és sereggel támogatni nem tudta; arra sem volt remény, hogy a fejedelmek összebékélnek és a pápa egyesült erővel küldheti őket a törökre.

Ennek elintézése után Tamás nem maradt tovább Rómában, hazatért, otthon pár napig megpihent, aztán Budára ment Ulászlóhoz. Okkal előadta neki fáradságos római útját, elmondta azt is kerekken, minő segítséget kapott a pápától. Erre meghagyta neki a király, hívjon össze népes értekezletet, terjessze elő a dolgot ott, döntsön a tanács, mi módon intézhetik el ezt a legalkalmasabban.

Keresztesháború ügye a kir. tanácsban

Összeült a tanács és Tamás a király jelenlétében előadta a pápai diplomát; javasolta, biztatta a tanácsot, hogy hirdessék ki nyilvánosan. Úgy látja, ez idő szerint a pápától semmi más segítség nem várható, kincstára kimerült, adói elzálogosítva uzsorásoknál, úgyhogy még a jövőbeli jövedelmekre sem számíthatnak; a fejedelmek egymással hadakoznak, Magyarország dolgára kevés a gondjuk, sőt éppenséggel semmi. Az idő kiválóan kedvez az ügynek, mert a törökök viszálykodnak: ha ingyen lehet sereget felállítani és harcba vetni a belső háborúval elfoglalt ellenséggel szemben, miután zsoldosok fogadására állami jövedelem nincs, nem kételkedik abban, hogy rövid idő alatt az igaz hadra elég nagyszámú önkéntes vitéz gyűlik össze; ezeknek alkalmas vezérlő kapitányról kell gondoskodniok, aki jártas a hadban, betanítja őket, az új vitézeket hozzászoktatja a csatázáshoz meg az egyéb katonai tudáshoz s a tábori fáradalmakhoz. Ezért a király és a tanács intézkedjenek a szükséghez képest. Hogyha hadraszokott végvidéki katonákat és némi zsoldos csapatokat adnak melléjük, bizvást remélhető, hogy ez a régi katonákkal vegyesen összeállított had elég erős lesz a legádázabb ellenség visszaszorítására, hiszen a török nagy része úgylis átkelt Ázsiába.

A király erre hallgatott, nem szólt egy szót sem, csak a földre nézett. A többi tanácsosok nagy része, akiket a henyesség és a fősvénység megrontott s az országot a maga prédájának tekintette, a bíboros mellett szavazott. Dicsérték, amiért gondoskodott és fáradt a hazáért a külföldi fejedelmeknél; égig magasztalták, azt mondták, ez a legjobb út az ellenséges portyázások visszaverésére és az ország veszedelmének elhárítására. Végül biztatták, csak folytassa, amit kezdett és a király hozzájárulásával hirdesse ki a pápai bullát mielőbb. Kevesen voltak, akiknek az ország fontosabb volt, semhogy csatlakoztak volna a bíboroshoz. Ezek hangoztatták, fontolják meg jobban a dolgot, ne cselekedjenek elhamarkodottan, különben az, amit a haza javára akarnak, elveszejtí erejét, kincsét, ami kevés még van is belőle; a háború, mellyel az ellenséget akarják kivédeni, önmaguk ellen fordul és belső dúlássá lesz.

Köztük Telegdi István kincstartó, akit lengyel követjárásánál említettünk, szót kért és mondják, ilyenformán beszélt:

**Telegdi István
beszéde**

— Azokhoz szólok, akik Magyarország sorsát, zürzavaros állapotát nemcsak figyelmesen, de nagy fájdalommal is szemlélik, érte javaikat, vagyonukat, életüket kockáztatják. Hosszú lenne felhánynom bajaink okát, sorát, ismeritek úgyis mindet — de nehéz felviselni, annyi bizonyos. Elmondom röviden, mit gondolok a feltett tárgyról, a felvetett javaslatról.

Hogy a dologra térjek, sokan buzdítottak, szavazzak én is a javaslatokra, hogy ilyenforma hadsereget szervezzünk. Úgy látom többségeteknek tetszik a pápai bulla. Ha azt kihirdetik, elhiszem, könnyen sok ember gyűlik össze. De kik és mifélek? A legnyomorultabbak, a mindenre elszántak, a büntettek miatt világgá mentek, csavargók, eladósodottak, kerítők, hajléktalanok, megbélyegezettek, kivetettek, akik már csak bűncselekményekben, rosszaságban kereshetnek menedéket. Abban sem kételkedem, rövid idő alatt nagy paraszti sokaság gyűlik táborba. Igen, a dologkerülők, azok, akik a maguk sérelmét akarják megbosszulni, vagy bűnük, a megtorlástól való félelem hajtja őket, ott keresnek oltalmat. Ha a nemességnek nélkülöznie kell ezek köteles munkáját, nem művelik meg földjüket s nem végzik el a többi dolgot, ami reájuk tartozik: ebből végső veszedelem, igen nagy kárunk származik. A nemesek nem is hagynák őket táborba szállni, elfognák, visszaűznék őket, vagy szokás szerint börtönbe vetnék, bilincsel, kötözéssel kényszerítenék vissza azokat, akikre legnagyobb szükségük van házuknépe közül. Azután hadd mondják, milyen csúnyán fősvények vagyunk és úri mivoltunkban milyen tehetetlenek.

És gondoljátok meg, a tudatlan nép, a fölzendült tömeg kötelességére szorítható-e, ha fegyvert kap? Hogy nem támad a nemességre? Nem torolja-e meg sérelmeit? Azt hiszitek, hogy a dühtől elragadott vakmerő nép megfogadja majd a parancsokat vagy engedelmeskedik akármiféle vezérnek? Vagy tilalmakat állíthattok a többi mindenféle nemzetbeli katonának? Mert valószínűleg lengyelek, morvák és egyéb szomszédos országokból és tartományokból valók is fognak jönni és beállnak a seregbe. Hogy nem állanak majd bosszút akármilyen könnyű sérelemért — amit ők annak vesznek — és nem fordítják miellenünk az ellenség vesztésére felvett fegyvert, hogy a magunk, feleségünk, testvérünk, gyermekünk, házuknépe vérével, halálával fertőzzék? Vajha hamis jövődömondó volnék, de mind e rosszat, melyről remegve szólok, eltávoztatná fejünkről a halhatatlan isten! De ki tagadja, hogy az emberi dolgok hihetetlen állhatatlansága folytán mindez bekövetkezhetik?

Hát akkor mit javasolsz, mit cselekedjünk? — kérdezhetitek méltán. Én azt tanácsolom, hogy erről a jelenvaló pápai bulláról szót sem ejtsünk, tegyük félre vagy pedig hirdessük ki úgy, hogy bűnbocsánatot és örök üdvösséget ígér, de nem azoknak, akik fegyvert fognak a török ellen, hanem akik aranyat, ezüstöt, pénzt adnak, ki-ki amit tud, a katonák zsoldjára. Ha azonban magunk nyújtunk fegyvert dühös, elvetemült emberek kezébe, engedelmet és büntetlenséget ígérünk nekik arra, hogy elkövessék ellenünk mindama rosszat, amiről beszéltem, akkor magunkat és az országot gonosz rablók hatalmába bocsátjuk, hogy szétszaggassanak és felforgassanak mindent.

De ha ettől kell tartanunk, nem értem, miért szükséges olyan nagyon nekünk ez a had a jelen körülmények között, amikor még nem telt el a törökkel kötött hároméves fegyverszünet, az ellenség Ázsiában van és csöndes. Ha azonban pénzt gyűjtünk, az háborúban és békében egyaránt segítségünkre lesz. Eközben azonban nekünk is össze kell szednünk magunkat, nem úgy mint eddig, hogy mit sem törődve az országgal, csak a magunk fősvény érdekeit és birtokvágyát hajszoljuk eszeveszetten, inkább adjuk össze az édes haza oltalmára kész lélekkel, hazájukat szerető jó polgárok módjára minden meglevő javunkat, hogy elhárítsuk fejünkről a fenyegető nagy-nagy veszedelmet. Kérjük jószágos királyunkat, akit itt magunk között látunk, többi országa és tartománya jövedelméből is nyújtson segítséget, hogy mire az ádáz ellenség végez tengerentúli háborújával, készületlenül ne találjon minket. Kérlek és buzdítalak, ezt cselekedjétek magatok és hazátok megmaradásáért, az oltár és tűzhely oltalmazásáért.

Ez az én javaslatom és kérem a jószágos nagy istent, segítsen téged, jó királyom és titeket, mindnyájatokat, hogy így határozzatok! —

Őszinte nagy lélekkel mondta mindezeket, de meg nem győzhette őket. A király és a tanácsosok nagyobb része makacsul megmaradt a bíboros előterjesztése mellett.

Bakócz kihirdeti a kereszteshadat

Másnap a bíboros kísérettel Szent Zsigmond templomába ment, misét mondott és a szószekről kihirdette a pápai bullát. Megtették ezt nemcsak Buda és Pest templomaiban, de apostoli követi minőségében és a király nevében kihirdettette az összes káptalani egyházakban. A magyar püspökökkel is mindenütt közöztette.

Jámborság örve alatt mindenfelől hamarosan sok mindenféle sorú ember gyűlt össze. Legnagyobb része a pesti mezőségbe és a külvárosokba. De Fehérvárra, Kolozsvárra sem megvetendő számban áradtak. A bíborosnak már a vezér keresésére volt igen nagy gondja: fej nélkül ne maradjanak és gonosztettekre ne vetemedjenek. Tizedeseket, századosokat, zászlósokat, parancsvivőket és egyéb kisebb katonai tisztségviselőket maguk választottak. Váltig töprengett ezen a bíboros és ekkor a véletlen, vagy a végzet elébe vetett egy embert: a Dózsa nevű Székely Györgyöt; őt tette meg szerencsétlen serege végzetszerű vezérévé.

Az erdélyi székelyek Dálnok nevű községéből nem utolsó helyről származott. Abban az időben Nándorfejérvárról egy lovascsapatot vezérelt. A bíboros azt hitte, ez igen jó lesz, nem gondolta volna, hogy bajt szerez a hadban. Dózsa kihívta és páros viaskodásban legyőzte és megölte az albán Alit, a szendrői, törökül besliának nevezett lovasok kapitányát. Először hatalmas sebet ejtett rajta, egyetlen csapással vágta le páncélos jobbkezét. Ulászlóhoz ment Budára, hogy vitézi tettének jutalmát kérje. A bíboros buzgón támogatta, nem is járt rosszul: a királytól dupla zsoldot kapott, aranyláncot és aranyhímzésű bíborruhát; a király saját kezével sarkantyút és kardot adott neki a lovagi rang jelvényeképpen és Nándorfejérvár meg Temesvár között egy falut, amelyben negyven lakosnak volt portája; megengedte továbbá a király Dózsának, hogy vitézsége és virtusa emlékeztetere pajzsán és családi címerében vértől csepegő, levágott kar képét viselje.

Nem sok fáradságába került rávenni Dózsát, hogy az új seregben vállalja el a vezéri tisztelet, segítse fel a kereszténység és Magyarország roskadó ügyét. A bíboros tehát ugyanazon Szent Zsigmond egyházában ünnepi misét mondva, Rómában készült, nagy vörös kereszttel ellátott fehér zászlót adott György kezébe; más, de kisebb vörös keresztet szabójával varratott fel az oltár előtt térdelő György köpenyegére, míg ő nézte. Imádkozott istenhez érte

és az egész vállalkozás jószerencséjeért, majd elküldte őt a pesti mezőségen levő táborba és megígérte neki, hogy hamarosan megkapja a király parancsolatát, mitévő legyen.

György ott összehívta és buzdította az ujoncokat, hogy ők is tegyenek vörös keresztet a mellükre, ez különbözteti meg őket másoktól; hallgassanak a szóra, hamarosan meglátják, hogyha isten nevében jámbor fegyvert fognak a törökre, hitüket meg nem bánják, de jámborságuknak méltó jutalma lesz.

A nép sereglése

Mikor a nép megtudta, hogy a bíboros vezért adott a seregnek, híres vitézt, aki páros viaskodásban megölt egy főtörököt, gyűlt a táborba mindenfelől; még többen özönlöttek hozzája, úgyhogy följegyezték, egy hónap alatt mintegy negyvenezer ember vette fel a keresztet a táborban — nem számítva azokat, akik Várad, Fehérvár, Kalocsa, Bács körül gyülekeztek és más helyeken, melyeket a kruciátusok gyülekezésére meghirdettek: erről nevezte el a nép a háborút kuruc hadnak. Sok kisebbrangú pap és szerzetes is csatlakozott hozzájuk, ezek a táborban naponta nagy csödület előtt miséztek.

György a táborban hadi rendet teremtetett, amennyire a rövid idő engedte; az ujoncokat különbözőképpen gyakorlatoztatta, harcra képezte, fegyverre, lándzsára és egyéb szükségességre oktatta és várta a bíboros vagy a király parancsát, mihez kezdjen. Magához hívta öccsét, Gergelyt és a seregben alvezérré tette.

Minthogy eközben a parasztok naponként csapatostul siettek a táborba és mindent sutba vetettek; csak a roskatag vének, asszonyok, gyerekek maradtak otthon. A nemesség nem tudta útjukat állni. Némelyiket sikerült otthontartani, a táborból hazajárókat lefogni; a nemesek kegyetlenül dühöngeni kezdtek, hogy köteles jobbágyi munkájukra szorítsák őket. Maguk a nemesek ugyanis a földeket, szőlőket nem művelték, a termést be nem gyűjtötték, szokatlannak volt nekik a dolog; a parasztokra tartozó egyéb munkákban igen nagy kárt szenvedtek.

A nép pap

Ennek okából az ujoncok igen sok panaszt tettek Györgynek és kérték, csalfaságul, bűnül fel ne róják nekik, ha táborba szállnak. Végül a Cegléd mezővárosbeli Lőrinc pap, aki bizalmas lábon állott vele és akinek az új katonák naponta kiváltképpen panaszkodtak, hogy a nemesség milyen súlyos gyalázatot tesz rajtuk, nagy buzdító szavakat mondott neki, hogy bosszulja meg a nép sérelmét és törje le a nemesség féktelenségét. A király és a bíboros parancsára fogtak fegyvert az ellenségre, de most a szégyentelen nemesség

mindenféle kegyetlenséggel akadályozza őket a parancs teljesítésében. Nemcsak hogy megakadályozzák a táborba menést, de oly szigorúsággal és kegyetlenséggel kényszerítik őket a jobbágyi munkákra, hogy ezt el nem tűrhetik. Ha hagyják ezt, még súlyosabb szorongatás fenyegeti a szegényember életét; a nemesek dühössége fenyegeti jószágukat. A nemesek és sáfárjaik a legelvetemültebb emberek, erőhatalmat és gyalázatot művelnek; kívánságuknak, vadságuknak nincsen hossza-vége. Irgalmatlan uralkodásuk kénye azelőtt csak a test ellen fordult, most fősvénységükben, hamisságukban már a túlvilági örök üdvösséget is irigylik: nem engedik, hogy éljünk a föld főpásztorának, mindnyájunk közös atyjának búcsújával. Györgyöt a mennyből rendelte a jószágos nagy isten, hogy elhárítsa a nyomorult nép halálánál is súlyosabb ínségét: fordítsa hát minden erejét és lehetőségét a legszigorúbb torlásra; hihetőleg isten adta kezébe a fegyvert és sereget, hogy irányítsa e nagy gonoszságú emberek megbüntetésére, tűrhetetlen gőgjük és kegyetlenségük megtörésére. Tegyen hát félre minden tétovázást és így cselekedjék!

György lelkét nem kevésbé indították fel az effélék. De ha ilyen beszédeknel jelen volt öccse és alvezére, Gergely, aki nyájásabb természetű és gondolkodású ember volt, ha Lőrinc heves korholása György lelkét indulatba hozta és lázadásra hajlított; amennyire szóval és kéréssel tehetette, ő csöndesítette. Nagyon veszedelmes az ilyen tanács. Rossz kezdet, még rosszabb végezet. Kétségtelen, hogy a nemesség oldalán levő erő fegyverrel, karddal minden módon védeni fogja a királyt és az urakat. A paraszti új katonák gyakorlott harcosokkal kerülnek szembe. A nemesek világeletükben fegyvert forgatnak; mi más vár a parasztra: elveti fegyverét és elfut, bujdosásban keres menedéket vagy elfogják, levágják és vesztésében keményen bűnhődhetik merészségéért. Ha efféle kötelesség- és hit-szegő dolgot forralna, ő, noha igaz testvéri szeretettel van iránta, rögtön odahagyná a tábort, semhogy valaha ilyen ösztökére az ország, a király, testvérei, barátai, földijei ellen kardját kivonja hüvelyéből.

A felkelés kitör

De Györgyöt a paraszti tömeg napról-napra súlyosabb panaszokkal ostromolta s a valót hamissal keverte. Megelégette a király tunyaságát, az urak gyűlöletét. Vagy lázadást kívánt, vagy egyéb okból megátalkodott a lelke, vagy megtudta a király szándékát: hogy mihamarabb Horvátországba küldi az ő alatta levő sereget segítségül Tinin városához, melyet a török keményen szorongatott. Nem akart ily hosszú, nehéz útra kelni. Elvetette a józanabb taná-

csokat és sokáig titkon tartott, gonosz szándékát nyilvánosságra hozta. Igaztalan fegyverét a nemesség ellen fordította és megengedte a parasztnak, hogy tegyenek kedvük szerint, kegyetlenkedjenek, dühöngjenek, pusztítsanak, tomboljanak.

Buda és Pest külvárosaiban azonnal megrohanták a nemesek házait, kifosztották, felgyújtották és aki nemes a kezükbe került, válogatott kínzásokkal öldösní kezdték.

Amikor a király és a bíboros ezt megtudták, megzavarodtak. Rendeletet adtak, hogy a kurucok és vezérük ne merészeljenek lázadni, senki többé keresztet ne viseljen s ha György és a vele levők rövid napokon belül józanabb belátásra nem térnek, törvényen kívül állóknak, ellenségnek számítanak.

Meghallotta ezt György, nem maradt tovább Buda környékén, seregét két részre osztotta a könnyebb élelmezés végett és két, még egyenként is erős, seregével Szeged felé indult. Lőrinc papot — mert így nevezték — Bács, Barabást pedig — ezt is papnak hívták — Eger felé küldte, hogy az odagyűlt csapatokat is hozzávezessék. Gergely öccsét, kit katonái Gecinek neveztek, ki haragosan ellenezte ezt a gonosz határozatot, akarata ellenére maga mellett tartotta.

Szerte-széjjel, amerre útjuk elhaladt, mindent raboltak, prédáltak, pusztítottak, gyújtogattak, tűzcsóvát vetettek a falvakra, nemesi birtokokra, udvarházakra, úgyhogy a tetőkről fellobogó láng Budáig ellátszott.

Száleresi Ambrus pesti polgár három csapattal visszamaradt ott a táborban, azt megerősítette. Mindenfelé fegyverrel járt, prédált, rémületet és rettegést keltett. Parancsba adta, hogy a királynak és a nemességnek szándékaikat senki hírül ne vigye.

Tornai Miklós nemes lovag mitsem tudott útirányukról és Váradról jövet történetesen rájuk bukkant. Elfutni nem tudott, elfogták, meggyalázva, megcsúfolva Györgyhez vitték, ki azon nyomban megölette.

Mindenféle rémületet keltve haladtak tovább s rohammal elfoglaltak néhány kisebb kastélyt, árokkal, sánccal erősített házat, amilyenekben Magyarországon a nemesek laknak. Ezekben eleségen kívül mindenfajta különböző házi készletet, ruhát, pénzt és nagymennyiségű lőport találtak, meg kerekas ágyúkat, amilyeneket falkonétnak neveznek ; ilyenek eddig nem voltak a paraszt seregben. György magával vitette ezeket a további háborúra.

Elközeledtek Szeged nagy és népes mezővárosához. Falai ennek ugyan nincsenek, de a város népe körül árkot és földhányást készített ; fegyvert fogva bátran várta a latrok közeledését. Nem is merték megtámadni, mert sok lakosa és polgára van, azonfelül mintegy háromezer halász lakik benne ; mondták, hogy ezek is

mind jól értenek a védekezéshez. Itt több folyó ömlik a Tiszába ; nevezetes a hajózható Maros, mely Erdély felől folyik ; vizükben sok a hal.

A királyi tanács.

Bornemissza beszéde

Ily nagy zavarban a király és a bíboros megfélemlettek ; tehetetlenségükben népes tanácsot hívtak össze. Nagyobb rész azt javallotta, Perényi Imre nádort kell felhatalmazni s az tegyen meg mindent, hogy veszedelem ne érje az országot. Mások úgy vélekedtek, hogy a nádor öreg, köszvényes, lovagolni, hadat vezetni nem tud ; a nagy latorsereg úgyszemint Erdély felé, György vezér hazájába igyekszik : inkább János szepesi grófra kell bízni a hadvezetést. Nagy segítséget ígért Miksa császár ; kérni kell Zsigmond lengyel király támogatását is. Megkérdezték a vén Bornemissza János véleményét is, akire Ulászló igen sokat adott ; mondják ez ilyenképpen válaszolt :

— Mikor ajtónk előtt áll az inség és keményen ösztökél, nincs helye hosszas tanakodásnak : bátran, elszántan kell cselekednünk. Előtte már sokan elmondották, hogy a gonosz parasztok levetették az igát és fegyvert fogtak a király s uraik ellen ; ölik a nemeseket ; elrabolják a hajadon lánykákat, szüleik öléből kiragadják a gyermekeket ; templomokat, házakat fosztogatnak, gyilkolnak, gyújtogatnak, gyásszal, tetemekkel, vérrel töltenek meg mindent. De nemcsak hallottátok ezt. Hiszen ablakotokból láthatjátok a tűzvészt, a háztetőkről felcsapó lángot ; saját szemetekkel látjátok a sebeket, verést, számos földönfutóknak kisdud gyermekeikkel, feleségükkel könnyeiket, jajveszékelésüket. E két város telve van ilyen földönfutókkal és napról-napra több jön. Nézetem szerint nincs az a kínzás, nincs az a gyötrellem, mely e gaztettekkel felér, ezért a legválogatottabb és legkegyetlenebb büntetésekkel kell majd torlást tennünk. Minthogy azonban, ismétlem, a dolog sürgős intézkedést kíván : várhatunk-e külföldi fejedelmek segítségére? Későn jön, bizonytalan és míg jönnek-mennek a követek, telik az idő s a latrok ereje úgy megnő, hogy már sem magunk, sem nemes királyunk, sem gyermekei bizton meg nem maradhatunk ezekben a városokban sem.*) Minthogy tehát a gaz latrok vezére hír szerint, Erdély felé

*) A kormányzat szorult helyzetét és kétségbeesését élénken ábrázolja az a levél, melyet II. Ulászló 1514 július 3-án írt Budáról a pápának, melyben elbeszéli a parasztfelkelést és pénzbeli segítséget kért. Világosan látja, hogy a török torkában levő ország immár végső veszedelemre jutott s a feudális uralom alatt álló birodalmat most már csak idegen segítséggel lehet fenntartani. A nemesség nem védelmezi, hatalma megrendült, parasztjaitól is retteg s a lázadó parasztokat kiirtani nem lehet, mert ők viselik az országlás minden terhét, költségét. (Ugyanezt később a rákosi törvények még élesebben

tart, javasolom, János szepesi gróf gondoskodjék ama tartományban hadról; ez iránt mihamarabb küldjünk parancsot, gyűjtse össze a székelyeket, szászokat, magyarokat, rácokat és Temesvárról, Nándorfejervárról, Szeverinből, Orsováról a legjobb zsoldos katonákat: így állja útját a gaz igyekezetnek! Én a Duna tulsó oldalán prédáért kóborló, gonosz csapatok ellen késedelem nélkül kiszállok a testőrséggel és lovascapatokkal, melyeket jószágaimról és a kezelésem alatt álló, terjedelmes királyi birtokokról hozok. Bizonyára számos fegyveres nemes csatlakozik hozzám. Királyi parancsot kell továbbá küldenünk a budaiaknak és a többi városoknak, hogy serényen küldjenek, gyűjtsenek segítséget. Mindezeket királyi parancs komolyan ösztökélje, hogy azonnal és gyorsan cselekedjenek. Ugyancsak reménylem s könnyen megjósolhatom, hogy elpusztítjuk ezeket a gonoszokat, lázadókat, akik királyunk színe előtt álnokul fegyvert fogtak és az ország ellen a legnagyobb sértést merészelték elkövetni: mind e latorkodókon és az egész hadon bizonyos a győzedelmünk.

gubacsi csata

Tetszett ez a királynak és a tanácsnak, s Szepesi János vajdának gyors hírvivők útján megjelentették. Ő megtudván a veszedelmet, már amúgy is előbb összeszedte seregét, ügyelt minden eshetőségre és vigyázta az ellenség törekvéseit. A nádorispán — lába és minden tagja béna lévén — megtudván, mint esett a tanácskozás, késedelem nélkül csapatokat küldött. A közelben levő többi nemesség fegyvert fogott és rövidesen Budán gyülekezett; a budaiak és a pestiek sem késtek gyalogosaikkal. Bornemissza be sem várva az útban levő segédcsapatokat, nagyhamar átkelt a Dunán. A király ifjú kamarásai, Batthyány Ferenc és Móré László e hadjáratban szerezték első katonai

kifejezik: parasztok nélkül a nemesség nem sokat ér.) A kizsákmányoló osztály jól tudta és meg is merte fogalmazni, hogy hatalma a kizsákmányoltak munkájától függ. A magyar kancellária e jellegzetes renaissance-kori diplomáciai iratát az udvari szolgálatban álló Balbi Jeromos olasz humanista fogalmazta. Kivonatossan közöljük:

Szentséges atyánk és legkegyelmesebb urunk. Lábaid csókolása után fogadjad alázatos ajánlásomat. Szentségednek egy borzasztó és gyászos, talán soha nem hallott gonosztettet vagyok kénytelen elbeszélni... Midőn t. i. Szentséged nemrég — keresztiesnek nevezett — általános bűnbocsánatot hirdetett birodalmunkban a veszedelmes és napról-napra nagyobb erőre kapó ellenség ellen... ő, kegyetlen sors és előre nem látott szándék! — a falvakban élő pórnépnek a kereszt neve által nyert büntetlenségéből páratlan fergeteg és zivatar vált. Hozzácsatlakozott a csordásoknak, kecskepásztoroknak és más nyájörzöknek erős csapata, hiszen sok az ilyen ember a birodalom termékeny rónáján. Ezek mind azt hajtogatták — mert a köznép mindig hajlik a zendülésre — mind ennek az a célja, hogy szolgaságból

tapasztalataikat. Először nem ment messzire, csak Budából át a Dunán Pest külvárosába, mely síkon fekszik. Tomori Pált — kit a seregben alvezérré rendelt — nyomban lovascsapattal az ellenség közeli táborára felé küldte s meghagyta, tudakolja ki szándékukat, ő maga a sereggel követte. A lázadók táborát Száleresi Ambrus vezette, elébbeni pesti polgár, akit György hagyott itt alvezérül: igen törekvő, zavartkeltő ember volt. De meg sem adta a jelet csatára, a parasztok megértvén, hogy itt az ellenség, zürzavarban, dühösen lórakaptak s hadban járatlanok lévén, Tomorira rontottak: kis fáradsággal megverte őket, sokukat megölte, a többiek visszafutottak a táborba. A foglyokat Bornemisszához vitték: volt ezek közt pap is. Megtudakolta tőlük, amit tudni akart, majd megölette őket. Továbbhaladva, megpillantotta Ambrus kibontott zászlóit, hadirendben közeledő csapatait — minthogy jámbor és szelíd lelkületű volt — mielőtt hadirendje megütközött, kísérletet tett, hogy a lázadók lelkére beszéljen, hátha valami egyességgel észretéríthetők s vérontás, öldöklés nélkül végezheti a csatát. A vele levő testőrségből hírnököket küldött, Ambrussal ismerősöket, általuk a király nevében bocsánatot és büntetlenséget ígért, ha leteszik a fegyvert és visszatérnek a régi engedelmességre.

Akik hajlanak a jó és békés tanácsra, tegyék le a fegyvert és menjenek jobbfelé, akik azonban megmakacszkodva, kitartanak s balra mennek, azokat megfenyegette, hogy ellenségként bántik velük. Ambrus nem gonosz, hanem jámbor szándékkal keresztet emelt, maga köré gyűjtötte a többieket s nyomatékos beszéddel Bornemissza tisztes ajánlatának elfogadását javallotta, intette őket, ne hagyatkozzanak a bizonytalan hadiszerencsére. A legtöbb paraszt hajlott szavára, az előttük álló csatától is féltek s Ambrussal együtt, magukat megadni jobbfelé húzódtak.

szabadságra jussanak. Voltaképp azonban csak alkalmat nyertek arra, hogy féktelen dühhél megtámadhassák az egész nemességet. Mindenféle kegyetlenül megrohanják az előre nem készült, mitől sem tartó és védelemről nem gondoskodó nemeseket; házukat, majorságukat és jószágukat válogatás nélkül szerteszéjjel pusztítván. Akik pedig hatalmukba jutottak, azok nyomorult halállal, kegyetlen kínzással vesztek... Minthogy sem intéssel, sem fenyegetéssel, sem rábeszéléssel nem voltak észre téríthetők, új sereget kényszerültünk ellenök felállítani. De nehéz volt ellenök eljánni, mert ezt a sereget nem követelhettem a nemességtől, hiszen az mindenütt életveszélyben forgott a belföldi ellenségtől és otthonában rettegett, nem is tudta már, házában ki a barát, ki az ellenség; nagy részét pedig már kiirtották. A köznépben és polgárságban pedig bízni nem lehetett, mert az egész sokaság egyértelmű volt a gonoszságban. Szükséges volt tehát a vészes törekvések ellen idegen katonaságot hívni külső országokból, mely

Sok zavargó, dühös ember dorgálta a többiek árulását, szidták, gyalázták Ambrust és balra tartván, követelték a csatát. Megrémítésükre Bornemissza elsüttette az ágyúkat, trombitát fúvatott, dobot veretett s Tomori vezérletével a könnyűfegyverzetű, gyors lovasokat küldte rájuk, ő maga a páncélosokkal s a többi sereggel nyomult utánuk. A parasztok nem bírtak a mieink erejével és támadásával, rövid küzdelem után megzavarodtak s kivette helyükből, megfutamodtak. Nagy vereség lőn a sokaságban, kivált a gyalogosok közt, akik meg nem futhattak, úgyhogy a mezőt szinte elborították a halottak. A szekerekkel körülvett tábor elfoglalták és kifosztották. Bornemissza azonban nem hagyta, hogy az isaszegi erdön túl üldözzék a futókat s visszavonulót fúvatott. Győzelmet nyervén, néhány nap múlva mintegy diadalmenetben, épségben vezette vissza seregét Budára. A foglyok egy részének orrát, fülét elmetelvén, bocsájtotta el, hogy másoknak példaképpen szolgáljanak, de a király és a tanács meghagyására sokakat hatóságoknak adott át, mert nagy gonoszságokat műveltek — ezeket kivégezték. E szerencsés eredmény azt mutatta, hogy a hadnak jó vége lesz: a nemesség nekibátorodott és több helyen sikeresen ütközött meg a parasztokkal. Az egerkörnyéki mezőkön Estei Hyppolit bíboros, akkori egri püspök katonái, Várad környékén Perényi Ferenc váradi püspök, Cibak Imre, Ártándi Pál, Bajon Benedek és Glesan (?) Miklós erejével egyesülve — nagy öldökléssel futamították meg az ellenséget, úgy verték, szórták őket, hogy egy részük György táborába futott, mások kénytelenül Lengyelországban és egyéb távoli helyeken kerestek bűvöhelyet.

258 Csanádnál

Györgyöt csöppet sem törte meg övéinek gyászos veresége; miképpen mondtuk, ezalatt fölkerekedett Szegedről és Csanádnak

képes legyen arra, hogy méltón megtorolja ez istentelen emberek gaz dúlását. A gyilkosok e söpredékéből már is sokan vették méltó büntetésüket. A többi pedig, ki még szerte kószálva fosztogat, mihelyt közelg a katonaság, azt hiszem, már nem csatára gondol, hanem futásra. — Mostanában már azon a sor, hogy a bűnös, annyi gonosztettel bemocskolt emberek büntetésére szükséges gondolni. De az ő megsemmisítésük a viszontagságok betetőzését és a végső veszélyt hozza erre a régóta senyvedő birodalomra. Mert... mai napig csupán a parasztok adójából tartottam fenn és védtem meg a végvárakat és a határszéli városokat a török roppant ereje és dühe ellenében, és csakis a tőlük szolgáltatott pénzzel voltam képes a háború terhéért, bár nehezen, elviselni. Most a nemesség és a papság ezen lemészárlása folytán a birodalom pusztává és néptelenné lett. Nincs, ki katonáskodjék, nincs, ki a megszokott adót fizesse... Itt van tehát az ideje annak, hogy Szentséged pénzbeli segítséget szolgáltatson ennek a birodalomnak megőrzésére és védelmére. Annyira szegények és nyomorultak vagyunk, határunk oly

tartott, kis fáradsággal megvette ezt a terjedelmes, de falakkal nem övezett várost s elpusztította. Mindenkinnek házat és jószágát dúlták, de kivált a papokét. A város püspöke, Csáki János régi nemesi családból eredt: remegve vonult vissza a várba, egyideig tűrte az ostromot, de midőn az eleség és a szükségletek elfogytak, elhatározta, elfut, amerre lát, semhogy megadja magát a beste latroknak. Az éjszaka leple alatt, kevés kísérel, könnyű sajkába szállt, hogy átkeljen a Maroson, mely Erdély felől folyik s körülveszi a várost és a várat: a közeli hegyekbe, biztonságosabb helyre igyekezett, de szerencsétlen esetből a parasztokba botlott: elfogták és sok szidalom, gyalázat közepette Györgyhez kísérték. Ez sok veréssel gyötrette, majd ráadatta a szent stólat és a püspöki süveget — melyből széntségtörő kézzel kiszedték az ékesítő gyöngyöket és drágaköveket — s hegyes karóval szúratva át testét, méltatlan módon ölette meg. Hasonló kegyetlenséggel végzett az előkelő származású Dóczi Gergellyel és Ravazdi Péterrel, egyetlen nemesnek sem irgalmazott, a szelidség és irgalom érdemét nem kereste — ámbár gyakran korholta öccse, Gergely, aki nem volt kegyetlen. Ezt általában Gerzsonak nevezték és akaratlan katonáskodott bátyja táborában: gyakran, de hiába buzdította azt, hogy térjen észre, jobb belátásra. György azonban bosszúállásának és gyűlöletének minden haragját Telegdi Istvánra zúdította, aki a tanácsban a bíborossal ellenkező részen volt s már fentebb elmondtuk, hogy ellenezte a bűcsű kihirdetését. Ezt hazafelé mentében fogták el a parasztok s György meghagyta, hogy mind e napig hallatlan fajta kínzással veszejtsék el a világból, amitől nemcsak tisztességes ember szeme, de füle is elirtózik. Nemi szervénél fogva kötötték magas karóra a híres embert, ki nem szolgált rá erre a méltatlanságra s György szemelättára, nyilakkal, puskákkal így ölték meg. Mondják, hogy György helyettese és legbizalmasabb barátja, Lőrinc pap sem

kevéssé védett és biztos, hogy a végvárak megtartására külföldi zsoldos katonára szorulunk, akit csak roppant költséggel lehet eltartani. Stb.

A parasztfelkelés által okozott pusztítás leírása nyilvánvalóan szándékosan túlzott és túlzott az ország nyomorúságának előadása is, amikor az ország-nagyok kezében hallatlan vagyonok összpontosultak; erről Róma éppen akkoriban győződhetett meg Bakócz Tamás ottjárta idején, ha egyébként is nem lett volna mindez köztudomású. Való ellenben az ország züllött állapota, a királyi hatalom nyomorúsága, melynek egyetlen társadalmi osztály sem volt támasza. Érdekesen mondja, hogy a köznép és a polgárság egyetértének «a gonoszságban». — A pápa sem ekkor, sem máskor nem nyújtott érdemleges anyagi segílyt ennek az országnak, melyből pedig évről évre mérhetetlen adókat harácsolt: züllött nemességét, elvadult osztályuralmát magára hagyta a törökkel szemben. (Marczali: Nagy képes világtörténet. 6. köt. 642—643. lap.)

volt kevésbé kegyetlen. Midőn ugyanis prédálás okából kiment a táborból, a jeles és régi nemzetségű Zólyomi Miklóst három unoka-öccsével érte otthon: üszköt vetett a tetőre s mind egész családostul és a házi szerekkel együtt, amit a parasztok el nem rabolhattak, odaégette. Ilymódon estek ezek, az isteni és emberi törvények ellenére; sokára György elhatározta, hogy seregével Erdélybe vonul. György sokáig töprengett, hogy seregével Erdélybe vonuljon-e vagy a Körös és Maros közti mezőségre okosabb-e vinnie a háború borzalmait. Ama napokban tért vissza Lőrinc pap. Bács megyéből nem megvetendő számú hadat hozott magával s buzdította Nagy Antalt, hogy a többi gyalogsággal vigyázatosan kövesse, — György megfogadta tanácsát, hogy forduljon Erdélynek, hol a hír szerint, a Szepesi kész sereggel várja, ott hadakozzék, ahol az van s próbálja meg, ha valami módon megvehetné Temesvárat, mert úgy tudja, Báthory István nincs ott és a város szükségletekkel nincs kellőképpen felszerelve. Ha azonban nem kedvez a szerencse, közel van Törökország, oda menekülhet.

Temesvár ostroma

Báthory Istvánt azonban felkeltőtte a had híre és elment a nagylaki várig, hogy ott Jaksics Jánossal és Márkkal találkozzék, biztosabb hír szerzésére, mire igyekezzenek a parasztok. Mikor tehát megtudta, hogy a latrok az ő rontására mesterkednek, éjjel-nappal szüntelen haladva visszatért Temesvárra s mindennel felszerelte magát és embereit, ami ostrom esetén szükséges. György pedig fölszedte csanádi táborát, mely sokmindenféle rablás révén bőven fel volt szerelve eleséggel és minden szükségesekkel és június elsején a temesi vár és folyó közelében, az ulicsi mezőben megtelepedett. Másnap közelebb nyomult a várhoz s elrendelte, hogy vigyék alá a kerekas ágyúkat és törjék falait. A Temes Erdély és Havaselve havasaiban, Szeverin városa közelében ered, a Berzava, Béga és más jelentéktelenebb folyók felvétele után, széles mederben ömlik és adja meg a közeli város nevét. Ostroma nehéznek ígérkezett, mert a természettől is megerősített helyet a régebbi magyar királyok a török növekvő ereje ellen mesterséggel és munkával még jobban megerősítették. György elhatározta, másfelé vezeti a folyót, hogy arról az oldalról gyöngítse a várost. Számtalan munkása volt a táborban, akikkel a tervezett munkát a vártól némi távolságra végrehajtatta, ameddig sem a nagyobb szakállasok, sem a csatákígyók golyója el nem ért. Ez nagy veszedelem volt, mert úgy látszott, hogy a sokezer paraszt szünet nélkül való munkája elvégezheti a dolgot. Báthory emberei észlelvén a veszedelmet, a várból és a városból egyszerre csaptak ki s nagy csapással verték és futami-

tották meg a munkálkodókat meg azokat is, akik őrhelyeken állva, fegyveresen vigyáztak, hogy a munka nyugodtan folyék; mielőtt a táborból segítséget kaphattak volna, a megzavart, megriadt nép nagy részét megölték. Ámbár e dolog balul ütött ki, György hevesen folytatta az ostromot, a falakat nagyobb csatakigyókkal döngette, embereit tüzelte s ígérte nekik, hogy a gazdag várost kirabolhatják. Báthory bizony aggódott a maga meg emberei életéért és a városért s elhatározta, hogy a közelben levő szepesi gróftól kér segítséget, noha tisztségekért való vetélkedés és egyéb okok — amint már az lenni szokott — nagy különbözetet tett köztük. Hírnököt küldött tehát hozzá levéllel, melyben megírta, mekkora veszedelemben forog, kérte, sürgette, hogy félretéve személyes ellentéteiket, mentse meg őt és az országot a legelvetemültebb latrok dühétől. János tehát — kit mieink erdélybeli helytartósá^{nak} vajdának, azaz vezérnek neveztek s kit ezután mi is így nevezünk meg — a jelenvalókban előbbre becsülte az ország ügyét a maga dolgainál és elhatározta, hogy a bajban levőknek komoly segítséget nyújt. Igen biztatta őt erre az éppen Erdélyben levő Verbóczy országbíró is, akinek szavára legtöbbet adott.

Zápolyai érkezése

Nem késett: kellő sereggel és ágyúkkal felszerelődve, nagyhamar útra kelt. Értesítette a többi vezért, hogy a Vaskapuhoz tartanak. Ez a hely a tartomány határán van, ahol hajdan a nagy-hírű hadi vezér Hunyadi János megsemmisítette Mehemet török vezér rengeteg hadait. Majd seregével a hegyek lábánál levő síkabb térségre ért. Mind az egész nemességet hajtotta a gyűlölet és a bosszú, csodálatos egyetértéssel hadbaszálltak, Várdai Ferenc gyulafehérvári püspök vitézei és csapatai is jöttek s oly gyorsan, hogy szinte senki sem maradt otthon.

A temesvári csata

Forró júliusi napon a várostól nem messze hadirendbe állt a sereg s déltájban trombita- és dobszóval nyomult az ulicsi mezőig. Székely György éppen vendégeskedett s magát a részegségig leitta. Az ellenség láttára nem ijedt meg, hanem gyorsan jelt adott a harcra. Elrendezte a gyalogosok és lovasok sorait s amennyire mámoros állapota engedte, végezte vezéri kötelességét. Segítette ebben öccse, Gergely s alvezére Lőrinc pap. Tüzes szavakkal lelkesítették az amúgy is harcrakész parasztokat: ha bátran s győzelmesen küzdenek, ez a nap, ez a harc dicsőségükre válik s dicső lesz utódaiknak is. De száműzés, nyomor, bilincs, bitófa s halálnál is kegyetlenebb

büntetés vár rájuk, ha gyatrák, ha aljas félelem fogja el őket és megfutamodnak.

Szemben a vajda lehető röviden intette embereit; azt mondotta: emlékezzenek, mennyi védtelen s ártatlan nemzetséget, gazdag, jeles embert végeztek ki hallatlan halállal ezek az elvetemült latrok. Itt az ideje, hogy kegyetlenül megbüntessék most mindnyájukat, kivált azonban mindnyájuknál gonoszabb vezérüket, ki el akarta foglalni Magyarországot és kiítani még a magvát is a nemeségnek. Ne vonakodjanak fegyvert vonni azokra, akik áthágták a törvényt és az igazságot, az egek és az emberek ellenségének nyilvánultak, úgy is bizonyos, hogy bűnös lelkiismeretük futásra készíti őket.

Igy beszélván, a jobbszárny vezényletét Lindvai Bánffi Jakabra bízta, az alvezérére, a balszárnyat Kismarjai Lukácsra, aki mellé próbált régi vitézeit adta, maga a középen helyezkedett el; harcvonalát hosszan kiterjesztette, hogy annak dereka és szárnyai egyszerre támadhassanak az ellenségre. A parasztok is így cselekedtek. Dózsa György a derékhadat vezette, öccse és alvezére Gecő és Lőrinc pap a szárnyakat. Az elrendezett seregek összecsaptak. A pórok keményen küzdöttek s tovább megálltak, mintsem várni lehetett. Sokáig oly erővel tartották fel a mieink támadását, hogy a győzelem kétes volt. Végre a vajda vágott közéjük palotásaival, székely és végbéli lovasaival. Ezek a jól fegyverzett és jól képzett vitézek erősebbek voltak. Csapásaiktól sokan elesetek, sokan megsebesültek ingadoztak és meghátráltak. Végül is a vajda vitézei annyira megszorították őket, hogy futásnak eredtek.

A futókat hiába próbálta megállítani a még alig kijózanodott György. Petrovics Péter őt is leütötte lováról, megsebesült és fogásba esett. Gergelynek is ez a szerencsétlen sors jutott, kedvetlenül vett részt a hadban s most elfogták, élve került az ellenség kezébe. Váltig örvendezett ezen a vajda, mert leghőbb óhajta volt, hogy a lázadók két vezérét hatalmába kerítse. Petrovicsot ezért főméltóságra emelte. Ez pozsegai származású volt, a vajda vérrokona.

A többieket futtában ölték, vágták a feldühödött nemesek s a természetüknél fogva kegyetlen katonák, tetemeikkel megtöltve a mezőt. Sokan az ott folyó Temes vizébe vesztek, midőn átlábolni igyekeztek s vagy a katonák ölték le őket, vagy a folyó örvényeibe fulladtak. Igen sokan voltak, akik eldobták fegyverüket, fölemelt kézzel és nagy könnyhullatással kértek kegyelmet és bocsánatot, de az irgalmatlan, dühös katonák vagy nyomban levágták vagy baromsordaként terelték a táborba s láncokkal, kötelekkel bilincseltek meg őket. A kevesen, akik ismerték a környéket és az utakat meg azok, akik hamarabb futamodtak meg, nagynehezen megmenne-

kültek; ezek között volt gyors lova segítségével Lőrinc pap is — ennek hiányzása nagyon kedve ellenére volt a vajdának; nem arra tartott, amerre a többiek, hanem a Duna, Bács megye felé vette irányát, tudta, hogy ott társai vannak és szerencsésen megszabadult az üldözők kezéből.

Nem tudunk arról, hogy az ütközet folyamán Báthory kitört volna a várból, ahogyan a katonai szabályok kívánnák.

Dózsa táborában gazdag zsákmány került kézre, kerekas ágyúk és nagy számmal foglyok. Sokan ugyanis feleségüket és gyermekeiket is a táborba hozták, hogy otthon a nemesség ne kénykedhessék rajtuk. Legnagyobb részük fegyver, vagy éhség által veszett el.

Dózsa és a foglyok megöletése

Dózsa Györgyöt s öccsét, Gergelyt, valamint több fogoly főemberét vasraverve hurcolták a vajda elé. György bátor lélekkel és nyugodt arccal így szólt:

— Nem kérek tőled kegyelmet, győztes vajda; hatalmadban vagyok, tégy velem tetszésed szerint. Csak azt az egyet kérem, hogy Gergely öcsémhez kegyelmesebb légy. Mindenki tudja, csak én kényszerítettem, hogy a táborban maradjon.

A vajda azt felelte, hogy érdemük szerint bánik velük s megparancsolta, hogy zárják őket tömlőcbe. Erős őrizet alatt tartották őket, a két fivérrel azonban tisztességesebben bántak.

A vajdát nagy számmal követték csavargó cigányok; elvete-mült emberek; eredetük ismeretlen. Erdélyben és mindkét Oláhországban a bakók meggyalázó mesterségét végzik. Ezekre bízta a vajda a foglyok kivégzését. Gergelyt csak egyszerű fejjétellel büntette, mert megtudta, hogy igaz, amit bátyja felhozott mentségére. Borzad az ember, ha felsorolja az iszonyú, rettenetes, eddig sose hallott s látott büntetéseket, melyekkel a szerencsétleneket kiírtották. A halált ugyan mind megérdemelték, mégis keresztény emberhez illett volna, hogy irgalom és könyörület mérsékelje a kegyetlen méészárlást.

A foglyok közül negyvenet, akik Dózsa Györggyel közelebbi kapcsolatban voltak, sötét börtönbe zárták. Tizenöt napig éhezettették őket s ekkor a még élő és lélegző György félig sült testéhez vitték, hogy azzal csillapíthassák éhségüket. A negyven szerencsétlenből már csak kilenc élt, a többit az éhség megölte, vagy halálra lankasztotta.

Még gyermekkoromban láttam egy elaggott öregot, ki Dózsa György lovait patkolta. Kovács volt, Lőrinc nevezetű. Ő is azok közé tartozott.

16. Dózsa György tüzes trónja
(Rézkarc 1696-ból.)

A kinzók durva vasból egy trónt és királyi jelvényeket, pálcát és koronát készítettek. Györgyöt meztelenül ültették a trónra, az izzó koronát a fejére tették. A fennmaradt kilenc szerencsétlent előhurcolták. Kényszerítették az éhség által félholt s inkább árnyékhoz hasonló embereket, hogy harapják és nyeljék György testét, mely a tüzes vas perzselése miatt kiállhatatlan büzt terjesztett. Ha nem eszelekszik, a pusztá karddal ott álló hóhérok azonnal leölik őket. Nemcsak a halálfélelmükben megtették. Ezeket elbocsátották; köztük volt az a kovács is. Hármát azonban megölték, mert borzadtak az utálatos eledeltől.

György nem sírt, nem jajgatott, nem félt. Hallgatott, megvetően csak ennyit mondott rájuk: *kutyakölykök!* Végül tüzes vasfogókkal tépték s az elviselhetetlen kínok alatt meghalt. Még a halottal is kegyetlenkedtek. Rablóként, hazaárulóként felnégyelték, Budára, Pestre, Fehérvárra és Váradra küldték, ahol részeit bitóra függesztve, az arrajáró bámészkodóknak csúfsága lett. Kegyetlenül büntették a többieket is. Legnagyobb részüket felakasztották; bitófa hiányában a legközelebbi fákra húzták őket. Másokat karóba vonva veszejtettek el nyomorultan.

Ily véget értek Székely György cselekedetei s az általa okozott szerencsétlen háború. Borzalmai egész Magyarországot megrendítették és csatáiban negyvenezer ember veszett el...

Lőrinc pap és Antal vége

Ulászló megtudván a győzedelmet, nagy örömben lőn s meghagyta, hogy forduljanak vissza a cseh és morva segédcsapatok, melyeket Viktorin münsterbergi herceg fiának, Bertalannak vezérletével hívott be. Másfelől a győzelemittas vajda már visszakészült Erdélybe, amikor sokan levélben és szóval értesítették, hogy Lőrinc pap a csatából megmenekült és Bács-megyében van s ott, Kalocsa környékén Nagy Antal lázadóvezérrel újabb fölkelést szervez, hogy megújítsa a kedvezőtlenre fordult háborúságot. Antal ugyanis útközben értesült Györgynek és embereinek ulicsi vereségéről s visszahúzódott Kalocsa felé. Megtudván ezt a vajda, gyors és serény alvezérét, Bánffi Jakabot küldte leverésükre, csapatainak nagyobb részét küldte vele, kivált lovasságot. Ez nyomban útrakelt és égett a vágytól, hogy a közös ellenséggel szemben megmutassa virtusát — pár nap múlva Bács-megyébe ért. Megtudta, hogy Apáti közelében táboroznak s maga kétezer lépésnyire telepedett meg. Egy éjszakányi nyugvást sem hagyott vitézeinek, csatarendbe állította őket. Nem gondolta, hogy szembe mernek szállani győztes, magabiztos seregével. De Lőrinc és Antal nem zavarodtak meg társaik iménti vereségétől és vezérük szörnyű halálától: rendbeálltak, nem kerülték el a csatát, hanem megütköztek. A nekikeseredett emberek annyi kitartással és vitézséggel harcoltak, hogy kétórai küzdelem után is bizonytalan volt, melyiké lesz a győzelem. Végül Antal lovát golyó terítette le, a mieink tömkelegben körülvették és elfogták. Az egyik vezér elveszett, de megmaradt Lőrinc: szóval, tettel, harsogva biztatta embereit, meg ne rettenjenek Antal veszedelmétől. De midőn azon volt, hogy az ingadozókat megállítsa és a csatát helyrebillentse, a keményebbre fordult küzdelemben sokan elestek paraszti részről s ő maga is sebet kapott a fején. Társai megpillantván véres arcát, azt hit^{tek}, halálos sebet kapott s oda mindkét

vezérük: megfélemlédtek, ki-ki futott, amerre tudott. Magára maradván futott ő is, amerre vitte a vakszerencse, semhogy kegyetlen halállal vesszen, mert kétségtelen, ez várt rá. Bánffi megtiltotta, hogy üldözzék a futókat — vagy azért, mert vitézeit a hosszú út már amúgy is elfárasztotta és sebesültje is sok volt, vagy mert kímélni akarta a leöletéstől a szerencsétlen parasztokat. Az ellenség táborát és minden prédáját jó munkájukért katonáinak hagyta.

Antalt Budára vitték és büntetésül négygé vágva, csúnya halállal vészett. De hol és mi módon vészett Lőrinc pap, nem tudja senki. Nem tudható, hogy a csatából menekülve, Törökországba ment-e. Az is bizonytalan, hogy menekülés közben halt volna meg avagy kétségbeesésében a Dunába vetette magát — mert ezután nem látta többé senki.

A dunántúli főkelés vége

Ilyképpen a vajda — ámbár nagy győzelem fölött lón örvendezése s a rengeteg latornak vezéreit elfogván és kivégezván, isten segítségével, a belső háborúnak szerencsésen véget vetett s azt gondolhatta, hogy már a dolog végére járt: várakozása ellenére mégis megtudta, hogy Veszprém és Fehérvár között, a Bakony erdeje táján Sós Domokos nevű vezér alatt parasztok rabolnak és nemcsak a nemesek házat és jószágát dülják, gyújtogatva, öldökölve, de szentségtelen kézzel még a templomokat és javadalmaikat is. Meghagyta hát Sitkei Gotthardnak, pápai és somlói várai kapitányának, hogy csupán Pápa városából az ottlevő őrségen felül még ötven polgári kalmári rendű lovast is szereljen fel, támadja meg a kóbor lázadókat, verje meg, szórja szét őket s büntesse meg kellőképpen. Ez egyesült a fejérvári polgárokkal és Gosztonyi János győri püspök vitézeivel s együttes határozattal kiindulva, néhány ágyút is vitetett. A lázadó tömeg nem őrizte táborát katonai módra: nyomban megtámadták és hamarosan szétszórták őket. Ravasz, de jámbor szándékkal ugyanis az ágyúkat nem vasgolyókkal töltötték meg, hanem hogy kevesebb legyen a vérontás, szalmával, fűvel és széttépett ronggyal s más efélével. Mikor aztán egymás közelébe értek elsütette az ágyúkat. A parasztoknak szokatlan volt az ágyú; dörgése, füstje és a hadizaj annyira megriasztotta őket, hogy eszük nélkül dobálták el fegyverüket és csatát sem állva, csúfosan megfutottak, elszaladtak. Csak kevesen készítették őket ellenállásra, köztük Domokos, de ezeket legázolták a futók és megölték. Paraszti csapatot ezután többé látni sem lehetett, sem hírét hallani, nemhogy fegyveresen, de még fegyvertelenül sem mertek ezután jelentősebb számban összeverődni. Jelesen így bosszulta meg fegyverrel a vajda a lázadókat, zendülőket, így szabadtotta meg a hazát nagy vesze-

delemből. Mind e kötelességet szíves lélekkel s az ügyhöz méltó hő igyekezettel tette, de ezzel nem saját érdekeinek, hanem a hazának, a keresztény országnak és mindenek előtt az igazságnak tartozott.

*

Bakács letűnése. Merénylet a király ellen

Elvégezvén ilymódon Temesvár ostromát és veszéig öldökölve a parasztokat, a szepesi gróf: a vajda, aki előbb is híres volt, mind nagyobb és híresebb lett. Benne összpontosult mind a magyarok reménye, azt beszélték, hogy ő egymaga intézte el és végezte el szerencsésen és bölcsen a veszedelmes hadat s szerezte vissza régi szabadságukat... Bizony abban az időben a bíboros tekintélye ugyancsak megcsappant, a gyűlölet és áskálódás már veszedelemmel fenyegette; úgyszólván mindenki hangoztatta, hogy az átkos hadat az ő nagyravágyása és oktalansága okozta. Cseltől, ármánytól tartva, ezért visszavonult Esztergomba és kettőzött számú katonasággal őriztette. Megtudta ezeket Ulászló is, de csak hallgatott együgyűn, mint mindig és nem törődött semmivel.

Október hónapjában kellett kezdődnie az összehívott országgyűlésnek s annak napjai előtt történt, amikor az ország minden zugából gyülekezett a sok ember, hogy midőn egy napon kora hajnalban a király misét hallgatott, ismeretlen emberek a király hálószobájába két puskából nagy golyókat lőttek. Hihetőleg azt gondolták, ott a király. A nagy gonoszított nyomán nagy csörömpöléssel törtek össze az üvegablakok, a golyók pedig a padlóra hulltak. A tetteseket szorgosan keresték, mégsem találták meg soha...

*

Zápolyai bűnhődése

Mondják, hogy (Zápolyai) János a sok ártatlan vér kiontása miatt, a parasztok elpusztítása után, két évig csodásképpen nem látta az oltáriszentséget, midőn a miséző pap felmutatta a jelenlevő népnek. Ezért ama két páratlan, jámbor asszony (anyja, Hedvig és nővére, Borbála) nagy vagyont osztott szét a szűkölködők meg a szerzetesek és apácák közt, sokat imádkoztak és böjtöltek, hogy újra visszakapja képességét a szentség meglátására.

Az 1514-i jobbágytörvények

Alábbiakban közöljük a hirhadt, igen terjedelmes 1514-i dekretum szövegének nagy részét, érdekteleőbb részek, főleg eljárási szabályok mellőzésével. Ez »törvényesítő» századokra a jobbágyság szörnyű kizsákmányolását.

Mi Ulászló, Isten kegyelméből Magyarország, Csehország, Dalmácia, Horvátország, Ráma, Szerbia, Galicia, Lodomeria, Kun- és Bolgárország

királya, Szilézia és Luxemburg hercege, valamint Morvaország és Lausitz örgrófja, adjuk e levelünk rendjét emlékeztére és tudtára mindenkinek, akit illet.

1. §. Gyakran megfontoltuk és meggondoltuk, mennyi veszedelmet okozott eddig a hitetlen ellenség magyar királyságunknak, hogyan romlottak és pusztultak végváraink, végül magában az országban e nyáron minő emlékeztetés gonosz lázadást támasztott a parasztság, minő hallatlan kegyetlenséggel tört a főurakra és az egész nemességre, meggyilkolt sok nemes férfiút és sok vért ontott. Így arra a meggyőződésre jutottunk, hogy országunk hányódott, zavaros állapotba és kárvallása a rend hiányában keletkezett, ami nélkül országot kormányozni nem lehet.

2. §. Megindultunk hát Magyarország súlyos bajain és keserves szerencsétlenségén, miért is Szent Lukács evangélista minapi ünnepére általános országgyűlést hirdettünk az összes főpap és báró uraknak s az összes országlakosoknak...

4. §. A mondott főpap és báró urak és a többi országlakosa, tehát szándékaimat hallva, sokat tanácskoztak — végül törvénycikkeket terjesztettek fölségünk elé, melyeket egy akarattal hoztak és fogalmaztak, kivéve a büntetteket és a papi becsületet érintő szokásokat, melyekhez a főpap urak hozzá nem járulhattak...

6. §. Azt állították, ha mindezeket kellően megtartják, a rend minden tekintetben helyreáll és a maga fényében fenntartható az ország állapota, elűzhető min a fenyegető veszély s mindenki újra megtalálja az utóbbi időben elrablott nyugodalmat és biztonságot. E törvénycikkek ime a következők:

17. Magyar paraszt
(Rézkarc a 16. vagy 17. századból)

4. cikkely

A parasztok és a parasztok részén levő nemesek által a főuraknak és nemeseknek nyilván és nagy számban okozott károk megtérítendőek.

1. §. Ezért minden megyében a nemesek válasszanak az alispán és a négy szolgabíró mellé, a legszigorúbb eskü alatt, tizenkét jóhiszemű és tisztaéletű és állapotú nemeset. Menjenek ezek ki a nemesek minden házaihoz és udvarához; kötelesek isten és az ő igazsága szerint, amennyire szemmel láthatók s alkalmas tanúsággal megérthetők, jól megítélni, megbecsülni és megállapítani a házakban, épületekben, eszközökben, bútorokban, elhajtott lovak, ökrök és egyéb barmok tekintetében okozott összes károkat s erről a nemesek közösségének ugyanezen esküjük alatt tegyenek jelentést.

2. §. A nemesek közössége által kitűzendő határidő alatt a parasztok vagy a kár helyén levő városok, mezővárosok, uradalmak, falvak jobbágysai mindezeket tartoznak a kárvallott főuraknak vagy nemeseknek megtéríteni.

3. §. Az ilyértelmű kártérítés azonban nem vonatkozik azokra az urakra, akiknek várait a parasztok e zűrzavar idején nem erőszakosan, hanem feladás következtében foglalták el, mert rossz karban voltak — azoknak viselniök kell e káraikat.

5. cikkely

Ha pedig valamely nemes azt állítaná, hogy a parasztok elvitték arany és ezüstneműit vagy készpénzét, melyekről közönségesen illetve az emberek részéről tudomás nem volt:

1. §. ha erre nézve nyilvánvaló tanubizonyosság nem tehető vagy elfogadható okirat fel nem mutatható, ezeket a dolgokat eskü útján kell visszaszereznie azoktól a parasztoktól, akik az ő házába rontottak.

6. cikkely

Ezt az esküt az alispánok, a szolgabírák és tizenkét választott esküdt határozzák el és ezek előtt kell letennie a fentemlített végrehajtás idején...

7. cikkely

Ha pedig a parasztok az említett károkat a részükre kiszabott határidő alatt megtéríteni nem akarnák,

1. §. akkor a fő- vagy az alispán és a nemesek közössége minden alkalmas eszközzel kényszerítse őket a kártérítésre, még összes javaik elvételével és elfoglalásával is.

2. §. Ha pedig a fő- és alispánok, a nemesek közösségének elegendő ereje nem volna, ... a királyi felség saját csapataival és a környékbeli urak és megyék bandériumaival kényszerítse ki az elégtételadást...

8. cikkely

Ugyanez áll és teendő a meggyilkolt nemesek vérdíjaira nézve is.

1. §. Ugyanis azok a mezővárosok, városok és falvak, melyek a gyil-

kosságban résztvettek és abba beleegyeztek, megfizetni tartoznak minden riemesnek a díját, akit e lázadás idején megöltek.

2. §. Ha pedig kiderül, hogy ezeket a gyilkosságokat más vármegye-beli parasztek követték el, akkor az illetékes ispán, alispán és szolgabírák levelek útján keressék meg annak a másik vármegyének ispánját, alispánjait és nemesi összességét, akik a sérelmeseknek kötelesek ama parasztek részéről fenti módon elégtételt szolgáltatni.

9. cikkely

Minthogy pedig némelyek, akik az ilyen károk helyrehozását követelik, az ártatlanokat és büntetleneket is a károk megfizetésére akarták szorítani, állítván és vitatván, hogy egy faluból vagy mezővárosokból két vagy három, öt, vagy hat személy nem követhet el büntetettéket, ha a többi sokaság vagy község nem ért velük egyet: ezért a tetteseket és egyetértőket egyenlő büntetéssel kellene sújtani:

1. §. Ámbár ez az eltökélt és gonosz szándékú egyetértésre vonatkozóan igaz, de mert egyik parasztk nincs a másik hatalmának alávetve s egyik a másikat bűnös cselekvésre nem kényszerítheti, sem gonosztettektől vissza nem tarthatja — különben az igazság is azt parancsolja, hogy a bűnösök lakoljanak, az ártatlanok pedig büntetlen maradjanak:

2. §. Ennélfogva határoztuk és elrendeltük, hogy csakis a vétkeket és büntetésre méltókat kell elítélni, nem az ártatlanokat, — mégpedig úgy, hogyha egy faluról vagy mezővárosról kiderül, hogy négyen, öten vagy többen vétkesek és a gonosztettek elkövetői, főbenjáró ítélettel vagy a károk megtérítésével csak ezek bűnhődjenek, a többiek pedig maradjanak büntetlenek és bántatlanok.

10. cikkely

Ha pedig a jobbágyok és parasztek egymást közt civódnának s ketten, négyen, öten vagy hatan, stb. a vétkeket a községre hárítanák, vagy fordítva: a község hárítaná bizonyos személyekre:

1. §. akkor, ha ott van, a földesúr, vagy tisztje haladéknélkül nyomban lásson köztük törvényt és tegyen igazságot

2. §. és külön vagy egyetemlegesen azt a felet, szorítsa kártérítésre, akit bűnösnek talál.

11. cikkely

Ha pedig ezt az úr vagy tisztje megtenni nem akarná, akkor az illető vármegye ispánjának, alispánjának vagy nemesi összességének kérelmére és megkeresésére a királyi felség foglaltassa le annak az úrnak vagy nemesnek ama fekvő jószágait és birtokjogait az igaz és megfelelő elégtétel megadásáig.

12. cikkely

Egyébként, ha megtörténnék, hogy valamely földesúr a főuraknak vagy nemeseknek a parasztek kezén talált ingóságait és javait elvitte vagy

a maga jobbágyainak saját dolgait is elvette azzal az ürüggyel, hogy kárt ne tehessenek: ezeket szintén köteles visszaadni, hogy a kárvallott urak vagy nemesek kárban ne maradjanak...

13. cikkely

És a nyilvános gonosztevők a határozat és rendelkezés szerint mindenütt bűnhődjenek, az előbbi módon ne meneküljenek.

1. De mindig ügyelni kell arra, hogy ártatlanokat el ne ítéljenek.

14. cikkely

Ámbár a természet szerint való urai ellen felkelő összes parasztokat áruló módjára főbenjáró büntetéssel kellene sújtani, mégis, hogy annyi vér ne folyék s teljesen ki ne vesszen a *paraszttság, mely nélkül a nemesség nem sokat ér*:

1. §. Elhatároztuk, hogy minden kegyelem nélkül, mindenütt meg kell ölni és ki kell irtani az összes kapitányokat, századosokat, tizedeseket és a paraszttság kolompóseit, valamint a nemesek nyilvánvaló gyilkosait, tovább azokat, akik szüzeket, asszonyokon erőszakot tettek.

2. §. A többi parasztok azonban térítsék meg a fenti károkat, fizessék a vérdíjakat, azután maradjanak személyükben sértetlenek.

3. §. Mégis, hogy árulásuk emléke fennmaradjon és tartós büntetése maradékaikra átszálljon s tudják meg minden nemzedékek, mily nagy bűn fölkelni az urak ellen: ezért ezután az országban bárhol lakó összes parasztok hűtlenségük vétké miatt *vesztítsék el arra való szabadságukat, hogy egy helyről másra költözzenek*, legyenek uraiknak feltétlen és örök szolgaságába vetve, kivéve a szabad és fallal kerített városokat, melyek a királyi felséghez hűvek maradtak és kivéve azokat is, amelyek uraik meg az ország szent koronája mellett hűségükben kitartottak és más bűnös parasztokkal ebben a lázadásban részt nem vettek.

15. cikkely

Továbbá a nők parasztok: telkesek, házbirtokosok, zsellérek egyaránt, minden évben fejenként egy arany forintot kitevő száz dénárt tartoznak fizetni földesuraiknak, és pedig ötvenet Szent György napján, a másik ötvenet Szent Mihály főangyal napján.

1. §. És ha valahol eddig száz dénárnál többet fizettek, adójuk e törvény következtében nincsen leszállítva.

16. cikkely

Kötelesek továbbá uraiknak hetenként egy egész napot szolgálni.

17. cikkely

Továbbá kötelesek uraiknak havonként egy csirkét adni.

18. cikkely

Továbbá kilencedet kell adniok uraik számára a föld minden terméséből akár kaszálják, akár sarlózzák; valamint a borból: vagyis a püspöknek járó tizeden felül, kilencedet fizessenek.

1. §. Így tíz kéve termésből, vagy tíz vödör borból nyolc marad a parasztnak...

19. cikkely

Adjanak továbbá uraiknak évenként két libát, és pedig pünkösdi ünnepére egy fiatal, Szent Márton püspök hitvalló napján egy vénebbet.

20. cikkely

Továbbá minden falu, mely legfeljebb tíz jobbágytelekből áll, karácsonyra egy hízott disznót ad. Ahol pedig tíz teleknél több van, ugyanígy minden tíz telek után adjon egy-egy hízott disznót.

1. §. Az urak és nemesek szokás szerint szedett jövedelmei épségben maradnak.

21. cikkely

Továbbá az olyan özvegyasszonyoknak, akik jobbágyok helyét pótolják, uraik akaratán kívül még akkor sem szabad elköltözniök, ha máshoz mentek férjhez.

1. §. A leányok azonban és más özvegyasszonyok, akik másoknál laknak vagy különben jobbágyok helyét nem pótolják, szabadon férjhez-mehetnek és elköltözhetnek.

2. §. De ha házasulandó fiaik vannak, azokat nem szabad magukkal vinniök.

3. §. Sőt ha az anya magával vinné az ő fiát, gyenge kora miatt, ez a fiú is köteles régi lakóhelyére visszatérni, amikor teljes vagy házasságra alkalmas kort ér el.

22. cikkely

Továbbá az összes zsellérek három évre szabadok és mentesek minden bérfizetés alól, de ez alatt tartoznak a maguk számára házakat építeni s a többi jobbágyok sorába és számába beállani, belépni.

1. §. Mert ha nem akarnának házakat építeni, még ha másnál laknak is, földesuraiknak egy forint bért kötelesek fizetni.

2. §. Akik pedig közülük, az öröklés esetén kívül, bármiképpen saját házukban laknak és három forintnál többet érő vagyonnal bírnak, azokat is legott, más jobbágyok módjára, bérfizetésre kell kényszeríteni.

23. cikkely

Továbbá bárhol lakjanak is — kivéve a szabad és fallal kerített városokat — a kunok, jászok és a királyi felség többi jobbágyai, ezentúl az ország egyéb jobbágyai és parasztjai módjára mind kötelesek és tartoznak bért fizetni, ajándékokat és kilencedet adni, valamint szolgáltatásokat teljesíteni.

24. cikkely

Az említett paraszti árulás örök emlékezetére a királyi fölség senkit se tegyen püspökké vagy érsekké, aki paraszti nemből származott.

1. §. Ha mégis tenne, annak dézsmát senki se fizessen.

25. cikkely

Miután a jobbágyság elviteléből és visszatartásából eddig igen sok és igen nagy alkalmatlanság és csaknem mindennapos veszekedések támadtak, határozottan kinyilvánítatik az, hogy ezután a jobbágyság elvonulásának vagy elköltöztetésének tilalmáról fentírt és e'oadott cikkelyt egyaránt kell érteni és alkalmazni minden helyre és az ország minden alávetett részének határain belül bárhol lakó jobbágy és parasztsorsú emberre.

1. §. Ilymódon ezután a jobbágyság elbocsájtása és elvitele egyáltalában szűnjék meg, örök időkre elmaradjon és mindenkorra eltöröltnek tekintessék.

2. §. Ezzel a rendelkezéssel azonban nem tekintendő tiltottnak a jobbágyság kölcsönös költözése a királyi felség és főurak szabad városaiból azoknak ugyancsak szabad városaiba.

26. cikkely

Továbbá rendeltük: ha a hatalmasok vagy bármely más rendűrangú emberek közül valaki mások jobbágyságait erőszakos kézzel vagy más-képpen elvinné uraiknak akarata ellenére:

1. §. Akkor az, akinek jobbágyságát elvitték, annak a vármegyének, ahol az elvezetett jobbágy található, vegye maga mellé egy szolgabíráját és más négy nemesét — akik megkerestetvén, ha csak súlyos betegség vissza nem tartja vagy elkerülhetetlen szükség nem gátolja őket — az ispánok, alispánok meg a többi szolgabírák útján behajtandó s részben ezek, részben a felperes javára fizetendő száz-száz forint büntetés terne alatt mindannyian megjelenni kötelesek — és amennyiben elégségesen bebizonyíthatja ezt és azt is, hogy t. i. jobbágyságát erőszakosan és az ő akarata ellenére vitték el és a nemeseknek az említett, ott jelenlevő szolgabíró előtt kimutathatja, hogy az a jobbágy abban a mezővárosban vagy abban a faluban tartózkodik: azt az illető urat vagy nemeset meg kell inteni, hogy a jobbágyságot javaival együtt adja vissza.

2. §. Ki ha őt vissza is adja, mindamellett — amennyiben azt előbb elégségesen bebizonyították — fizessen száz forintot részben az ispánoknak vagy alispánoknak és szolgabíráknak, részben pedig magának a felperesnek.

3. §. Ha ezeknek lefizetése után vakmerően visszatartja magánál azt a jobbágyságot, veszítse el azt a helyet, amelybe a jobbágyságot vezették, legyen az város vagy mezőváros, falu vagy birtokrész.

4. §. Amelynek harmadrésze azé legyen, akinek ellenében a hatalmaskodás történt, a többi két rész pedig maradjon a királyi fölségnek.

(A 27. cikkely az eljárás szabályait ismerteti abban az esetben, ha nem maga az úr, hanem tisztje követ el erőszakot, ura tudtán kívül, a jobbágy máshonnan való elhozásával.)

28. cikkely

Ha pedig valamely paraszt szökve vagy lopva távoznék: akkor tartozzék visszaadni az, akinek javaiban megtalálható, miután azt a jobbágy ura egy vagy két szolgabíró útján megintette és megkereste.

1. §. Mert ha visszaadni nem akarná... az erőszakos elhurcolásra nézve fentebb kimondott büntetés alá essék...

29. cikkely

Ha pedig valakinek jobbágyait a szabad vagy megerősített városok, a kunok vagy jászok vagy más királyi jobbágyok vinnék erőszakosan maguk közé vagy a jobbágyok loppal szöknének oda és miután őket a szolgabírák a fentemlített négy nemessel együtt az előadott módon megkeresték, ezeket az elvitt vagy megszökött jobbágyokat visszaadni vonakodnának:

1. §. Akkor — minthogy emiatt a királyi javak el nem idegeníthetők — az olyan városnak, falúnak bíráját és esküdtjeit a nemes vagy más felperes ellenében jobbágyonként kétszáz forintban s ezenfelül a vármegyének, ahol ez megtörtént, ispánjai, alispánjai és szolgabírái ellenében az illető jobbágyok díjaiban kell elmarasztalni és azok az ispánok valamint alispánok a szolgabírákkal tartozzanak azok részéről elégtételt szolgáltatni és a jobbágyot visszavezetni.

2. § Ha pedig e büntetés lefizetése után nem akarnák a jobbágyot visszaadni: második- és harmadízben is intessenek meg a visszaadásra és ahányszor visszaadni vonakodnak, annyszor esnek a fenti büntetés alá és kötelesek megfizetni.

3. §. Ha pedig a jobbágy megszöknék, a bíró és az esküdt polgárok tegyenek esküt az ispánok, alispánok és szolgabírák előtt, hogy a megintés után azt le nem tartóztathatták — és ha nem esküsznek meg, a díjat fenti módon megfizessék...

30. cikkely

A szökevény vagy erőhatalommal elvitt parasztot ura a mezőn vagy bárhol, ahol érik, szabadon elfoghatja és hazaviheti minden javával együtt, amit ura kézrekeríthet...

33. cikkely

2. §. Elrendeltük, hogy ennek az országnak összes vármegyéiben a fentemlített alispánok és szolgabírák meg a károk megvizsgálására és helyreállítására kirendelt tizenkét választott esküdt a legszilárdabb eskü alatt tartozzanak kifürkészni az összes gonosztevőket, úgy a nemeseket mint a nem nemeseket, neveiket megtudva lajstromba írni és őket azután érdemök szerint megbüntetni.

3. §. Az említett váratlan felkelésben a parasztokhoz csatlakozott, pártjukat fogó és velük részes nemesekre is kinyomozandó az igazság. Mindazokat, akiket vétkesnek találnak, írják lajstromba és terjesszék pecsét alatt a királyi felséghez,

4. §. hogy aztán a lajstrom rendje szerint rovásra vett embereket minden jószáguktól és ingatlanuktól megfosszák...

34. cikkely

És mivelhogy azt mondják, hogy Máramaros vármegyének majdnem minden nemese a parasztok pártját fogta és ezeknek minden gonosz és veszedelmes tetteiben résztvett:

1. §. Azért ezekre nézve Ugocsa és Bereg vármegyékben kell kipuhatolni a valót a fenti módon.

35. cikkely

Az ilyen bűnös nemések jószágait a királyi felség azoknak adományozza, akiknek fivéreit vagy atyját a parasztok megölték s ne adományozza főuraknak vagy mágnásoknak, mert van azoknak jószáguk már úgy is elég — és ha azokat már eladományozta volna, az ilyen adománynak semmi ereje sem legyen...

2. §. Ezenkívül (adományozza) azoknak, akik ugyan paraszti szülőtől származtak, de híven és becsületesen szolgáltak uraik és a nemések mellett és segítségükre voltak veszedelmes helyzetükben,

3. §. hogy e példaadással a többi parasztok is hűségesebbekké válnak és uraiknak a jövőre annál buzgóbban engedelmeskedjenek...

(A 36. cikkely szerint a parasztfelkelés részeseinek a királyi kegyelem sem használhat.)

37. cikkely

2. §. Ezenfelül az ispánoknak, alispánoknak és szolgabíráknak levelei alapján bárki és akárhol megfoghatja ezeket a gonosztevőket, akár nemések, akár nem nemések is legyenek azok, minden kegyelem mellőzésével meg kell őket ölni és szabad őket életüktől megfosztani.

38. cikkely

Továbbá minthogy parasztok több nemest — ámbár meg nem ölték őket — mégis elfogták és különféle kínzásokkal, verésekkel sanyargatták:

1. §. Azért azok a parasztok akik vagy akiknek helységében elkövetették ezt... az ilyen neméseknek élődíját vagyis száz arany forintot tartozzanak megfizetni.

(A további cikkelyek eljárási szabályokat tartalmaznak: elsősorban a parasztok kapitányait, századosait, tizedeseit kell összeírni, a felbujtókat, nemések gyilkosait stb. és halálra kell ítélni őket. Kivéve azokat a parasztokat, akik kényszerítve, vagy félelemből vállaltak tisztséget. Négy száz forintot fizet az, aki nem hagyja az ilyen parasztokat megbüntetni. Aki ilyen parasztot szökni hagyott, ha nemes, tizedmagával, nem nemes negyvenedmagával esküdjék meg, hogy ártatlan a paraszt megszökésében. Az ispánoknak a parasztfelkelés ügyében nemések fölött is szabad törvényszéket tartani, úgy mint a nádori törvényszékek. Stb.)

48. cikkely

Az ilyen büntettekben résztvett papokat a püspök urak az egyházlátogatók révén azonnal nyomozzák ki és vettessék örökös börtönre...

Mi tehát a nevezett főpap és báró urak és országunk nemesi által fenti módon felségünk elé terjesztett kérelmeket igazságosaknak és helyeseknek tartottuk s minthogy országunk közös javát és nyugodalmas állapotát szolgálják, e törvénycikkeket elfogadjuk, jóváhagyjuk és megőrizzük...

Kelt Budán, Szent Erzsébet özvegy ünnepén, az említett országgyűlés harmincharmadik napján, az Úr 1514. évében.

Az 1514. évi dekretum 71 törvénycikket tartalmaz, ezek közül 58 foglalkozik a parasztfelkeléssel és a paraszttal, mindössze kettő a végvárak őrzetével s távolról sem olyan alaposan és komolyan, mint az előbbi ügyekkel. Intézkednek, hogy a külföldre menekült jobbágyságot be ne fogadják, közhatalmú ember fegyvert ne viseljen, a marhapásztorok megbízható emberek legyenek, a határmenti rablók is lefegyverzendők, részletesen szabályozzák a paraszttal kapcsolatos házassági vagyoni jogi kérdéseket stb. Figyelemre méltó, hogy a tárgyilagosságot és mérsékletet követelő szakaszokból valójában a félelem tűnik ki: nem szabad a paraszti tömegeket tovább ingerelni — a szükségesnek talált terrorból azonban engedni sem szabad, erőt kell mutatni. — Legjobb szövegkiadás: Magyar törvénytár. 1000—1526. évi törvénycikkek. Millenniumi emlékkiadás. Bp. 1899.

A Hármaskönyv a jobbágyságról

Végül néhány szakaszt mutatunk be az ugyancsak 1514-ben az országgyűlés által elfogadott Verbóczy-féle Hármaskönyvből, mely 1848-ig törvényként élt. Szövegünk forrása: *Decretum, azaz Magyar- és Erdélyországnak törvénykönyve, Heltai Gáspártól újonnan megnyomattatott. Kolozsvárott 1571.* — Vere Balázs fordításának 2. kiadása. Már a 16. században szükségesnek mutatkozott a Hármaskönyv lefordítása a latinul nem tudók számára. Magyar jogi műnyelv nemléteben a fordítás dőcögös, gyakran homályos. Ezért Heltai Gáspár

18. Magyar parasztasszony
(Rézkarc a 16. vagy 17. századból.)

át akarta dolgozni, erre azonban nem jutott ideje s így midőn nyomdájában a magyar fordítás második kiadását adta, csupán a helyesírás egyszerűsítésére szorítkozott, a könnyebb érthetőség kedvéért. A Hármaskönyv nagy anyagában az ország lakosságának túlnyomó többségét tevő jobbágysággal mindössze mintegy hat cikkely foglalkozik.

*

Sommája a XXV. titulusnak :

A falubelieknek állapotjáról és törvényéről, kiket mi jobbágyoknak hívunk.

Továbbá meglevén a szabad városoknak törvényéről és az oltalomnak és megbántásnak megmagyarázatjáról: immár a falubeli parasztokról (kiket jobbágyoknak hívunk) kell traktálnunk, kiknek állapotjuk sokféle. Mert némelyek magyarok, némelyek szászok és németek, némelyek csehek és tótok, kik keresztény hitet vallanak: annakfelette némelyek oláhok és oroszok, némelyek kedig rácok és bolgárok, kik a görögöknek tévelygését követik. Annakfelette vagynak jászok és kunok, kik a Királyföldön laknak, egyenlőképpen keresztény hitet és szörzetet vallván. Az oroszoknak kedig és bolgároknak némelyek a mű hitünkhöz, némelyek kedig a görög tévelygéshez vagynak ragaszkodván. És jóllehet minden nemzetségek (a királyjászoktól, kunoktól, oroszoktól és bolgároktól elválván) ez üdeig ennek é szabadságnak örültenek, hogy mikoron és valami időbe akartak az ő lakóhelyekből más helyre — ahova akartak — az ő földvámokat letevén és az ő adósságokat megfizetvén, szabadon lankia elmehetnenek.

De az ő éféle szabadságokat e felyülvaló időlkbe az ő hasonlásoknak és keresztességeknak feltámadása miatt, mely támadást mind a közönséges nemesek ellen töttenek volt és, hogy abból örök hitlenségbe estenek, elvesztették. És annakokáért az ő földesuroknak immár tisztén örök parasztsága alá vettetenek. És a földesuroknak urasága alatt örök parasztságba kell lakniok, kik felől az ő földesurok — akár parasztúr legyen, akár egyházi személy — minden panaszkodónak tartoznak törvényt tónni, attól elválva, ha mely pör egyházi széket illetve. És ha mely fél aféle törvénnel meg nem elégednék, tehát a pörnek főbírája elejbe kell bocsátani. Vagy hogyha valamely pör az ő folyásából megesmertetik, hogy egyházi széket illetve, tehát a diocéziabeli pispék elejbe vagy annak vikáriusa elejbe: ha pedig paraszt-széket illetve, az hispán és szolgabíró elejbe — és éféle törvénytétel, akárhol kezdessék, ha hazabocsájtják ura elejbe — mindenkor két szolgabíróval tartozzék a földesúr törvényt tónni.

Sommája a XXVI. titulusnak :

A jobbágyok felől való törvénytételnek módjáról és rendiről.

... Jóllehet, hogy minden panaszkodónak jobbágyok felől és paraszt-szolgák felől isteni és természet szerént való törvényéből minden földesúr azontul tartoznéjék törvényt tenni: maga ha törvénynek hagyása nélkül,

azaz minekelőtte a törvénytételre hivatalnak erejével intéttet volt, még ha törvényt nem tétel volt is, semmi terhen nem marad...

Sommája a XXVII. titulusnak:

A jobbágyoknak és nem-nemes szolgáknak miképpen ítélnek hitet.

... Tehát minden alpöres jobbágyanak avagy nemnemes szolgának, kit iktatni hagytak, az ő maga megmentésére az ő díja szerint, hozzá hasonló negyven emberrel, azaz paraszttal és nem-nemesekkel kell hitet vetni, de olyanokkal, kik jóhírű és tisztességbeli szövények. Mert minden paraszt, akinek jószága nincs, az ő hitével egy forintot vehet, mely száz pénzt teszen és nem többet. És következendőképpen senkit sem menthet meg feljebb annál, sem nem kárhoztathat. De a büntetendő pörökben külemben vagyon, mikoron valamely gonosztévőnek fejére eskesznek. Mert akkoron nem a díja, hanem a büntetendő bűnnek érdeme terhelte meg.*) Ha pedig két kérdezőlevelet hoz elő, tehát huszadmagával, ha kedig csak egy kérdezőlevelet hoz elő, tizedmagával való hitet kell neki vetni, hasonló paraszttal (mint felyül megvagyon). És ez ilyen hitet a nemesek és egyéb jószágtartó emberek ellen. Mert ha a nem-nemesek közt és paraszttal közt szolgáltatják a törvényt, tehát a helynek és a háznak, ahol az alpöres lakik, annak módja és szertartása tartatik meg...

Sommája a XXXI. titulusnak:

Hogy a paraszttal ömagok által a nemesekkel nem pörölhetnek.

Továbbá ezt eszedbe vegyed: hogy a paraszttal az ő üdö szerint való uroknak annyira vagynak alávetettvén, hogy ömagok által, akár-minemű dolog felől is a nemesekkel nem pörölhetnek. Azért mikoron valamely nemes által a paraszt méltatlanól megverettetik vagy megsebesítettetik vagy pedig másképpen megsértetik avagy még marhájában is hatalmasul megkarosodik és az ő földesura az ilyen nemesembert pörbefogván megnyeri: tehát azt a nemesembert a földesúr ellen küssebb hatalomban száz forintot és annakfelette a megsebesült avagy megverettett parasztnak díján vagy kárának megfizetésén, a dolognak az ő volta szerint kell kárhoztatni.

VERÁNCICS ANTAL

**A Magyarországon lett dolgok emlékezete,
melyek az utóbbi Lajos király születése óta estek**

Veráncsics Antal (1504—1573) humanista író, hátrahagyott munkái 12 kötetet töltenek meg. Nagy történelmi művet kezdett, Bonfini folytatásának szánta, de részleteken, töredékeken túl sohasem jutott. Ha nem is nagy, de

*) Utalás arra, hogy minden embernek, rendi állapotához képest, különböző vérdíja volt. A paraszt tanúsága tehát egyenként csak annyit ért, mint a vérdíja: ha a pertárgy értéke magasabb volt, megfelelő számú parasztnak kellett esküdnie.

soktekintetben hasznos író. Hasznos munkát végzett a történeti források gyűjtésével is. Egy magyarnyelvű Memoria-jából itt részletet közlünk. Ennek szövegéből kitűnik, hogy különböző időpontokban készült s a stílus, az előadás egyenetlenségéből gyanítható, hogy több írásból kompilálta valaki össze s arra sem volt gondja, hogy a különféle írók egyéni megjegyzéseit eltüntetve belőle, biztossítsa egyöntetűségét.

Az 1514-ről szóló résznek kétségteljesen nem ő a szerzője, hanem szintén szemtanú, kortárs: Veráncsics akkor még csak tizenkét éves volt és nem is élt még a szűkebb Magyarországon. Ez az író különösen a Kamenic környéki eseményekről tud, a Szerémségről, a Duna-Tisza közéről és hivatkozik arra, hogy mindezt maga is látta. Előadása megegyező Szerémi Györggyével, aki kamenici és akinek latin emlékirata ugyanezeket tartalmazza, bár bővebben. Igaz, hogy a magyar szöveg említ olyan epizódokat, amikről Szerémi könyve hallgat. Mégis nem alaptalan a feltevésünk, hogy ez a feljegyzés is Szerémitől származik, mielőtt idősebb korában könyvét megírta volna. Talán éppen e feljegyzése alapján bizta meg Veráncsics azzal, hogy megírja nagy emlékiratát: amit valóban Veráncsics számára írt is meg s annak kéziratgyűjteményében maradt ránk.

Amennyire feltűnően részletes és jólértesült a szerémségi és oda közel volt eseményekről, annyira vázlatos a távolabbiakról. Az ország egyéb részeiben történetekről mint forrás megbízhatatlan. A Maros mentén nők meggyalázását említi, noha erről a német kortársak, Brandenburgi György emberei, akik ott jelen voltak mint szemtanúk, mit sem tudnak. Jellemző, hogy régi történetíróink mégis ezt a szöveget használták fel, amikor a jelképes parasztok befejeztéhez kerestek adatot.

*

1514. Ez esztendőben Tamás érsek Szent György nap táján kihozá a keresztet és kiátatá nagy búcsúval, hogy valaki felvenné, a hadban meghalna, kintől-büntől megódoztatnék.

Ugyanez esztendőben fasangban Székely Gyergy megvéva Fejervárnál¹⁾ a császár halmánál Erdek béggel és a szablys kezit elvágá neki, futtantatá is ötöt, kiért a László király ez Székely Gyergy felhivatá Budára, hogy ötöt látná és megajándékoznája. Kinek László király, ez több ajándik között, hagyá, hogy adnának neki négyszáz arany forintot. Kiket nem adának neki.

Ezen való búsulásában ez Székely Gyergy felvivé a keresztet, Pestből kiindulva, jüve Szegedde és kezde nagy sok keresztteseket, hajdúkat, latrokat hozzája gyűjteni és a szegedieket mellé felvenni, minden urat, vitézlő nípét kezde nyásra vonatni, öletni.

Ezen megrettenének a magyari urak, mert minden nemes házat kezde erősen dúlatni. A Maros mellé, Apátfalvára Csanád ellenibe szálla, ott megvíva Báthory Istvánval, ki akkor temesvári ispán vala, és megverí azt a hadot és sok nemes népet, vitézlő népet

¹⁾ Fejervár — Lándorfejér vár—Nándorfejérvár : a mai Belgrád.

Apátfalvánál levágata. Ott fogollyá esik csanádi püspök, Csáky Miklós és Ravazdy Péter, kiket ez Székely Gyergy a karóra vonata a lábaival fel, a fejével alá.

Temesvári pedig ispán az Jaksithokkal, Szokoliakkal és sok több egyéb urakkal Nadlakban szaladnának.

Mely Nadlakot még azon éjjel felgyújtatta ez a Székely Gyergy. Onnat az urak éjjel mind kiszökének, Temesvárbán menének.

Székely Gyergy megvívé Nadlakot, mind a Maros mellett való várakat, Világos várát, Solymost, Lippát, számtalan sok nemes népet karóra vonata és nemes lejánokat, asszonyokat szep-lűsitének, kiknek morhájokban mind zsákmánt tevének, úgy hoz-ton mininek Temesvár alá.

Hogy immár a Székely Gyergy Temesvár alatt lett volna, azon közben több keresztes támadta. Lőrinc pap Szilágyságban, ki igin nagy dúlást titeti szillel és Váradot megigettetvín, nagy erős dúlást teve. De vígre ő is gonoszul jára, mert azon Szilágyban a János vajda népe megfogás és Erdélyben vivék. Ott is az ő érdeme szerint János vajda megölette.

Ujan ezkoron támadta más pap, Borbás nevű, ki mind a Szerémsígen általa jöve Szalonkeménig. Onnan megtérvín, Péter-váradján a Dunát általkelé, kezdé a nemes népet igin vágatni és karóra vonatni.

Kinek ellene támadának a magyarai urak. A deszpotné népét Szerénből, a rácokat felvivik; a fejevári vicebánokat Oláh Balást, Nagy Gergelyt, mind az alföldi hősökkel és Péterváradján általkelé-nek a Dunát és kezdik a rácok mind az egész Bácsmegyét, Bodrog vármegyét égetni, mert a szegénség, ki fültiben, ki pedig szabad akarat szerént, mind keresztessi lőtt vala.

E Borbás papot szent Lőrincben szoríták, ki Bodrog vármegyé-ben jeles kis váras vala, mivelhogy viadal nélkül meg nem vehették, hanem meggyújták a rácok. Hol csak az isten mondhatná számát, mennyi ezer lelket ölínek, kiket szénnel megigetének. És a Borbás papot, keresztes hadnagyot az egyház tornyául fektették alá, mikor immár még az ő ruhája is igne, az ő érdeme szerént megölek.

Innen a hadbul a rácok nagy nyereséggel haza indulának Szerémságban, kiknek eleiben álla a szalánkeméni István vajda Péterváradjánál a riven, kiknek egy foltját a vízen megveré ez István vajda és számtalan dúlott marhát elvűn a rácoktul, lovat, ménest, barmot, kivel Szalonkeménben betakarodék és ott minden a marhát kótyavetyére hányatta.

Ugyanezen rácokra támadának Szalonkeméni váras népe, kik a rácok eleiben állának, hogy a több nyereségeket elvegyik tőlek, kiket a rácok inkább mind levágának.

Harmadik keresztes támadá Pogán Benedek, ki Bács várában beszorítá Gergely érseket sok urakkal. Kikre ismeg kihozák Szerénből a rácokat. Kiket a rácok magyarokkal egyetemben mind levágának Ders Félegyház közt, úgyannyira, hogy egy testről másakra hághattál vóna. Holott innen is a rácok nagy nyereséggel, bíkesíggel hazamenínek Szerémségben. †

Negyedik keresztes támadá Pest vármegyében, kit a Borne-missza János Gubacsnál levágotott vót. Sokat penig benne karóra vonata, nígyvágata. Ígetnek, felpredálnak, azután Nagy Antal táborára menínek, mind népével levágnáják.

Ötödik keresztes hadnagy támadá Nagy Antal, ki mind az egisz Bodrog vármegyét, Bács vármegyét feldúlá, ígeté, valahol nemes háza vala, sok vitézlő népet ölete, karóra vonata, nagy sok nemes embereket; sok dúlás, fosztás után jöve Futakra, Terek Imre lakóhelére, ki minden házát lakóhelit elpusztítá. Onnatt szálla alább Kamanc elleniben Baksafalvára táborával, ki sok nemes embereket vonata karóba, egyéb kegyetlenségeket cselekedé.

E Nagy Antal vala sárközi nemes ember. Ennett támadott előszer. Ezt kejátatá táborában: hogy senki úr Magyarorszában nincsen, hanem csak László király, az ő fia Lajos és Székely Gyergy, azután ő, Nagy Antal.

E Nagy Antal hogy Kamonc elleniben lakoznék táborával, a Dunán által Baksafalván — esmeg a rácokkal Nagy Gergely, kit Krupczy Gergelynek hívnak vala és Oláh Balázs fejérvári vitézekkel és országos urak népével Nagy Antal ellen... támadá... úgy akarák, hogy ellene mennének, Kamoncot megvennék... ígetnék.

Ezben akaratjok nem telik az uraknak, mert a szerencse nem szolgálá. Hogy mivel Kamonc alatt a rácokat a keresztesek váras népével megverték vala és megfutamtatták vala.

E Nagy Antal nem tudom, hogy ha megijede vagy az úristen megilgedik az ő sok vírontásával, senki nem üzvin megfutamík, táborostul a Tisza felé kezdé sietni és a Tisza mellett és kis várákájában beszálla, kinek Perlek vala neve, ott táborát megszállítá.

Mikoron az urak értették volna, hogy Nagy Antal megfutamodott, mindjára az urak népe a rácokkal, a fejérvári hősökkel minden riven a Dunán környékezének, Perleken a Nagy Antalt megérjék, vele szemben szállának.

Még azon este, hogy a tábor érkezik, mindjára hitet kiáltanak a szegény kereszteseknek, hogy minden ember király hitire és az országira, Nagy Antal mellől elállának, azokhoz mennének és senkitől nem bántatnának. Kít az urak megtesztelítinek, mert senkit nem bántának a sziginségben.

in verpauen

A zsebkönyv egy fiatal asszonytól,
akinek az anyja egy ~~zsebkönyv~~ zsebkönyv
az zsebkönyv és egy asszony
járt a becskallatán, az zsebkönyv
az a her ~~asszony~~ asszony. Az asszony
készen volt a zsebkönyv asszony
minden kérésére a zsebkönyv
már a zsebkönyv asszony
Már pedig nem akarta a zsebkönyv
Lát egy zsebkönyv ha a zsebkönyv
nem kár nem volt, hogy nem
volt az az on kelleni a zsebkönyv
gallert. Vigor a zsebkönyv
itt volt nem csak a zsebkönyv
de egy zsebkönyv

Ez a zsebkönyv az asszony
tíz év után a zsebkönyv
A zsebkönyv a zsebkönyv
Lassan az asszony
nem volt a zsebkönyv
Már a zsebkönyv
Gyógy a zsebkönyv

Megszentelt a zsebkönyv
az asszony a zsebkönyv
az asszony a zsebkönyv
Pálfi a zsebkönyv
Pálfi a zsebkönyv
nem a zsebkönyv
az asszony a zsebkönyv

19. Dózsa György halálának leírása Verancsics Antal iratgyűjteményében

(16. századi magyar kézirat)

Még azon este a Nagy Antal népnek jobb része mind elállá mellőle, az urak táborába elfutának, azaz verradatig Nagy Antal mellett a köznépben nem sok marada és onnan nem sokkal azután egynéhány szolgáló nippel, kik neki megesköttek volt, az egyház-cimenterionban szalada.

Másnap király fogságára megadá magát, kit Nándorfejérvárban vének. Onnít más esztendőben Budára vinnák László királynak, kit ozton László király négyvágata ugyanott Budán.

Meges egy kevés helyen a rácok dolgát hozom eli, kit tikegyemetek meghiggyen, kit én jó részét e dolognak szememmel láttam. Ez rácok az időben annyi vérontást, dúlást, fosztást tőnek Bács megyében, Bodrog vármegyében és egyéb tartományokban, szegén népet, apró gyermekeket, leánzókat, asszonynépeket, firfiakat vágának le, hogy az Eródes király ideiben lett ismeg ezer olyan nagy vírontás. Mert én szememmel láttam a dúlott morhát, hogy a gyermekeket kivágták belőle. Mert mint Eródes király ideiben, a rácok a gyermekeket lábánál fogva felvetették, tiz darabot is csináltak benne.

Hatodik keresztes hadnagy vót Magyarországon a Nagy Radoszlav, ki mind Szalonkeménig alájűtt vala. Onnatt Tittelre mene. Onnatt Temesvár alá Székely Gyergyhez, kit ott azon Székely Gyergy önnek kezeivel megöleti.

Hetedik keresztes támada egy barát Erdélyben, ki sok gonosz-ságot mívele. Kít a János vajda megfogata és megsettete Kolosvárott.

Most térjünk a Székely Gyergyhez Temesvár alá. Ez Székely Gyergy mind az egész nyáron vitatá a Temesvárot. Kít meg nem vehete, maga a Temes vizét is elviteté vala alóla. Mely várban sok urak szorultak vala. Temesvári ispán Báthory István, a Jaksithok, a Szokoliak és több urak, mind a felesigekkel, gyermekekkel.

Vigre a Báthory István addig íra János vajdának, hogy Erdélyben a háborúságot leszállítván, jőne ki az ő és ennyi sok jámbor segítségire, szabadulására. Mely János vajda semmit sem kisvén, nagy sok erdélyi néppel kijűve Temesvár alá és ott a Székely Gyergyét megverí, megfogá az öccsivel egyetemben, kít osztán ugyan ő előtte levágattata.

A Székely Gyergynek egy fát ásata fel, amellé egy szecele-széket*) tétete. A Székely Gyergynek övig ruháját lebocsáttatá, a székhöz, a fához kötezteté. Az ő vitézeivel toborzók táncot**) jár-tata, minden kerülisen a Székely Györgynek testét harapnák vala. Mely pedig nem akarta harapnia, kít megismertek, ha a szája vírtó

*) Alias : sillyaszék. (Veráncsics jegyzete.) — Támlátlan szék.

**) Alias : hajdótáncot (u. azon kéz jegyzete).

veres vót vagy nem vót, az azon helyen leváगतott. Vigre a testet megítették nemcsak hajdúkkal, de egyebekkel is.

Eznekutána a János vajda egy tüzes vaskoronát hozata eli, azt a Székely Gyergynek két fogó között a fejibe titeti és vele ötet megkoronázza. Mind ennyi kinban ez Székely Gyergy egyet sem jaidula. Vígezetre osztán fejét viteté neki és Szegeddi küldé ajándíkon a szegedi fejbírónak, kinek Pálffy Balázs neve vala. És ez a Székely Gyergy az ő illetét így vígezé el.

Mégis többet szólunk a keresztesek dolgairul. Az István vajda, ki királynaszados vajda vala Szalonkeméntt, ki a rácokat megveré Péterváradján, a Duna vizén mikoron általköltözinek: ezt a Terek Imre, a fejevári bán behivatá Nándorfejevárbán, négy darabbá vágatá, hogy a király népére támadott vót Péterváradján.

Ez dolog hogy min lecsendesedett vóna, a király Borne-misszája János nagy hadal Madarasra szálla. Ki mellé menének a fejevári bánok, Terek Imre, Paksy Mihály, kik mellett az egész rác had mind felmene. És mind a rácok, mind a magyaroknak, kik szolgáló népek valának, ilyen kívánságok vala: hogy az urak Nagyszegedet adnák nekik kobzásra szolgálatjokért, ők azon megilligednének. Kin az urak sokat tanácskozának, mit kellene tenniük. Mert ezt forgatnák vala: a Szeged nagy város Magyarországnak; más penig, hogy király fő várasa vóna: nem engedék.

Azonban a szegedi bírák, polgárok jüvének nagy ajándékkal az urakhoz és elnyumák, hogy Szegedet meg ne raboljanák. Holottan a had megtére Madaras mező felé nagy dobjaverissel. És így a keresztes had leszálla.

Ez esztendőben, hogy a keresztes had immár teljességgel leszállott vóna, igin megkegyetlenedinek a magyar urak szegénység ellen, sokkippen nyomorgaták a kereszteseket. Kenderesy András, Bács megyében nemesember, vaskeresztet csináltatott vala és a jobbágyit a homlokán azzal szillel őket sítetté.

Végre egy Rákost titete László király, kire mind az egész Magyarország felgyülinek Budára, a Rákos mezeire, mind urak, nemesek, érsekek, püspekek, hogy mivel a közsíget e feltámadásaért igen megsonyorgatják. A Rákos mezein akkoron vígezik, hogy a jobbágy rabja legyen a nemesembernek és földről ne legyen szabad elmenni, hanem bírja az ura vele mint rabjával. És hogy száz pénz ára kentöst feljebb ne viselhessen és több efféle nagysok nehézségeket rejájok, ki mind isten ellen vala, megszerzinek. Mert főkippen az uraknak bine vala, hogy a szigínysíget így felköltvén, meg nem tudának őket szerivel vezírleni arra, amire őket indították vala.

Mikoron immár a dolgot a Rákoson elvígezték vóna, akarának királynak a vígezist megírván, által Budára felvinni. Holott sokan a

nemes nípek egy hajóban által akarának a Dunán menni. Azonban az úristen egy nagy ködöt hertelenséggel ereszte rájuk, úgy hogy nem kezdnek vala a Dunán látni, hogyha alá vagy fel mennek vala. A révéseket verni kezdik. Azonban a víz a hajót alá ötti, Szentfalva felé, Pestnek felőle a molnokra (*malmokra*) és ott az egyiken által a hajó akada, megállta és mindjárt elburula és a hajóban való nép, két szemillyel: Kalanday Gyerggyel és Vidffy Ambrussal, kik fő választott követek és erre furdalók valának, mind a szerzisekkel a Dunában veszínek, senki közülek ki nem szalada. — A szerzist osztán más emberek beszílik be László királynak.

Népi hagyomány Dózsa György haláláról

Dózsa Györggyel kapcsolatos népi vélekedéseket, hagyományokat a Veráncsics-féle feljegyzésen kívül Szerémi szövegében is találunk, továbbá Istvánffinál, Pethőnél, — amint erre megfelelő helyeken a jegyzetek utalnak. Még egy népi hagyomány ismeretes Dózsa haláláról és a halála helyén létesült kegyhely eredetéről. Ezt Szmda Lajos: A temesvár-erzsébetvárosi Mária-szobor története. Temesvár, 1899. c. munka ismerteti, hivatkozva egy közelebbiről meg nem nevezett »mult századbéli« — tehát 18. századi — ferences írónak Mária csodatételeit tartalmazó könyvére. A nép tisztelete a parasztvezér emléke iránt csak ebben a közvetett formában, vallásos köntösben nyilvánulhatott meg.

A csoda híre a török időkben sem ment feledésbe és a török kiűzése után, már az 1710-es évektől fogva feljegyzések tanúsítják, hogy Dózsa halálának színhelye népi kegyhely volt. Szmda és mások rövidebb közléseit idézi Márki Dózsáról írt munkája is a 462. és köv. lapokon, de az alapul szolgáló ferences könyv lappang. E hagyomány szerint:

János vajda hét ferencrendi szerzetest rendelt a halálra ítélték mellé. A barátok elszörnnyedve látták Dózsának és húsz társának embertelen megkínztatását. Mikor a pribékek Dózsát a trónnak csúfolt székhez kötötték, a cigányok nagy tüzet raktak, hogy a fejére szánt vaskoronát megtüzesítsék. A fa azonban nedves volt, nem gyulladt meg könnyen, hanem maga körül füstbe borított mindent s a fedezetül kirendelt lovasokat is egészen elborította. Dózsa már a végét járta s a barátok énekeltek és imádkoztak körülötte. Egyszerre a füstfelleg kettészakadt és előtűnt isten anyjának a képe. A pribékek félbehagyták munkájukat s a barátok a néppel együtt térdre borulva imádkoztak a kivégzettek lelki üdvösségéért. — Mária valóban megjelent a nép előtt: az a kép, amely a lovasság zászlaját díszítette. De a nép hitt a csodában, seregestül tódult a kivégzés helyére s Mária-képet akasztott a körülkerített helynek egyik ágására.

SZERÉMI GYÖRGY Emlékirata Magyarország romlásáról

Végezetül a paraszti származású kortárs író szövegét adjuk.
György pap, a szerémi Kamenicből származó jobbágyfi életének egyetlen adata, hogy magasabb tanulmányok végzésére 1548-ban beiratkozott a bécsi

egyetem bölcsészeti karára. Közelebb lehetett ekkor hatvanadik mint ötvenedik évéhez. Azután nyomavész. Életének egyéb körülményeit, eredeti egyéniségét egyébként csak Emlékiratából ismerjük. Csak annyit tanult mint más paraszti pap : gyakorlati oktatást nyert. Így sajátított el némi deákságot. Élemedett korában bizonyára Veráncsics érsek felhívására, hogy annak történeti forrásgyűjteményét gyarapítsa, megírta visszaemlékezéseit. Latinságát gyakran csak úgy értjük meg, ha szószerint visszafordítjuk magyarra s akárhányszor magyar szavakkal pótolja latin tudományának hiányait. Így őrződött meg az utókor számára ebben a furcsa latin gubában első népi írónk.

11. Lajos alatt udvari káplán lett, tisztségét János alatt is megtartja. Sokmindent tud és hall, de nem mérlegeli forrásait, nem értékeli eléggé az eseményeket. És számunkra éppen ez az értéke. Tudós humanista történetírónk van elég erre a korszakra : Szerémi György megőrizte számunkra a közrendiek hangját, az egyszerű nép véleményét. A parasztember szemével nézi a világot, megveti az urakat, akiknek emberi silányságát legközelebről látja, mégis tiszteli őket. Kialakult világnézete, elvi állásfoglalása nincs. Indulatosan kiáll a nép igazáért, haragszik megrövidítéseért, elnyomásaért, de ennél tovább nem jut. Történetírónk megrójják kritikátlan pletykáiért, mi megbecsüljük benne a népi szóbeszédnek feljegyzőjét. Erényeit, hibáit jól láthatjuk az 1514-ről írt részletében. Úgy beszél a királyi tanács üléseiről, ahogyan azt ajtónálló szolgák beszélhették el. Dózsa hadjáratáról, haláláról az egyszerű közvitézek beszédeit tolmácsolja. Legendaszerző maga is, ahogyan Zápolyai János koronázását beszéli el, akinek fejéről lecsúszik a korona a parasztok ártatlanul kiontott vére miatt.

1514-ben György pap még fiatal ember lehetett s otthon volt Kamenicben. Kamenici ember írta — alighanem ő — azt a magyarnyelvű feljegyzést is 1514-ről, ami Veráncsics Memoria-jában szerepel s melynek szövege jentebb található. Szemtanuként látta a királyi zsoldosok Kamenic körüli vérontásait, jellemző apróságokat beszél el az az írás is és a rákosi vértörvények szép legendája is eleven néphagyományt örökölt meg. — (Fordításunkban a dültbetűs szavak az eredetiben is magyarul vannak.)

*

Bakócz Tamás
Rómába megy

Rómában nem volt püspök. Levelet küldtek Tamás esztergom érseknek, hogy menjen konzisztóriumba, pápát választani. Hallván és elolvassván a bíborosok levelét, elment László királyhoz Budára, sokat tárgyalt vele, vajjon tartson-e maga gyűlést, vagyis hívja-e össze maga a mágnásokat, akik ifjak voltak, hogy az ő tudomásukkal menjen Rómába pápát választani.

A király nyomban levelet küldött Ujlaki Lőrinc herceghez — akkor még élt — aztán Temesvárra a másik nagyságos úrhoz, Bátor Istvánhoz és harmadik az erdélyi vajdához, Szepesi Jánoshoz. Így fejenként meghagyta nekik László király, hogy eljőjjenek, mert fontos dologról van szó. El is jöttek Budára, ki-ki megszállt

a maga házában és másnap bementek a királyhoz tanácsba. Tamás érsek köztük ült, mert ő volt a királyi fõlség tanácsában a legidõsebb. És az esztergomi érsek eljûk adta kérdését:

— Isten kegyelmébõl Rómába kívánnak engem a pápa-választásra.

És egy lélekkel felelték neki a magyar mágnsok:

— Jól vagyon, nekünk, magyaroknak tiszteségûnkre és öregbedésûnkre vagyon ez.

Ifjak voltak, hát szinte atyjoknak tartották az esztergomit, aki ezt mondotta:

— Jó lenne-e vajjon, ha szent keresztet hoznék Rómából a bûnök és vétkek feloldására való legfõbb hatalommal, újdon és szent vállalkozásra a török ellen?

Az ifjú mágnsok ennek hallatára egyszerre kiáltották és mondták:

— Jól vagyon, jól vagyon, tisztelendõ érsek atyánk; ne is legyen másképpen. Hiszen amûgy is címeid között írod a Konstantinápoly városbéli pátriárkaságot.

És mondotta az esztergomi:

— Ezért akarom én is.

Ilyenformán hamarosán végeztek gyûlésûkkel; az esztergomi hazament a maga székhelyére és tõle telhetõen készülõdött. Istenre hagyatkozva, a római Székhez indult; aranyos, ékes tíz kocsit és szekeret megrakott drágakõvekkel, aranyos öltõzetekkel és más mindenféle ékeségekkel, még ágy is volt rajtuk. Meghagyta, hogy udvara aprajának és nagyjának négyféle öltõzetet készítsenek. Elõször is háromszázra menõ familiájának aranyos zöld bársonyból csináltatott ruhát, másodsor háromszáz fehér öltõzetet, harmadszor háromszáz piros köntõst csináltatott atlaszból és aranyos bársonyból, meg más mindenféle vörös színbõl, negyedszer háromszáz személynek fekete színû bársonyból készített ruhát, vagyis köntõst. És az útra három hordó bort rendelt, vagyis *pincepalackot*. Így indult útra és tíz nagy szekérre rakatta asztalhoz való kincsét, ami *pohár asztalhoz való*.

Amikor a Tiberis közelébe ért, meghallották jövetelét Rómában és felékesítették a város utcáit és a theátrumot. Tamás érsek meghallotta a város felékesítését, nyomban meghagyta sáfárának, hogy elõszörre adja ki a zöld-aranyos köntösöket, azt öltse fel. Némely ruha gyöngyökkel volt szegélyezve, más ruha drágakõvekkel készült és így a többi is. Ezeket én a magam szemével láttam. Megcsodálták a rómaiak, hogy egy magyar ilyen ékes gazdagsággal, ennyi pompával vonul be Rómába. Mondják, hogy a török császárnak is írásban megjelentették ezt a kémei.

Amikor megszállt palotájában, meghagyta szakácsainak, hogy mindegyiknek aranyszalag legyen a fején és *jékőtő*, meg bársony- vagy selyemruha legyen rajtuk. Felékesített tiz asztalt arany- és ezüstedényekkel és egy hosszú asztalt olasz módra és huszonöt aranytálon hozták a fogásokat. Harmadnapra meghívta a bíborosokat. Az egyikük — György szénior — nem jött el az ebédjére. »Kérékgyártó«¹⁾ Tamás más főpapokat, szerzeteseket és doktorokat is meghívott ebédre, megrakatta az asztalokat és három napig vendégelte őket.

Igen nagy volt a szóbeszéd, »Kérékgyártó« Tamáshoz is eljutott, hogy ő lesz a pápa. Mások azt mondták, ne idegen, hanem olasz legyen a pápa, mint azelőtt. Mondotta az esztergomi úr :
— Gyerünk a konzisztóriumba és ki-ki adja le a szavazatát cédulán.

Igy is történt. György szénior maga szeretett volna pápa lenni. Mondotta az esztergomi Tamás :

— Az legyen közülünk, akinek a sors kedvez.

Összeveszének ketten, György szénior és a magyar, aki a másik le idősebb volt, — nem kimélték egymást.

— Mi a te gazdagságod az enyémhez képest ! Annyi a pénzem, hogy Róma utcáit és utait mind beszórhatnám vele !

Felelte »Kérékgyártó« Tamás :

— Nekem annyi az ezüstöm, hogy két év alatt kétszáz pénzverő sem tudná feldolgozni.

Aztán ki-ki leadta szavazatát. Számlálni kezdték és egy szavazat hiányán múltott, hogy nem a magyar lett a pápa, mert az olaszok mind az esztergomit akarták. Györgyön múltott. — Ha éri nem, hát te se legyél ! — mondotta és szavazatát arra adta, akinek kevesebb volt s aki náluknál kisebb volt : ez lett X. Leó. Tizenkét esztendeig uralkodott és nagy muzsikusz volt. Egy motettát²⁾ is komponált : *Quis contra nos, si Deus est nobiscum. (Ki ellenünk, ha isten velünk. Ford.)*

Négy évig székelt ott »Kérékgyártó« Tamás és akkor indult Magyarországra, amikor 1514-et írtak. Az olaszok váltig meg akarták mérgezni, hogy eloszthassák maguk közt jószágait, de ő meghagyta keményen asztalnokainak, pohárnokainak és szakácsainak, hogy éberek legyenek és vigyázzanak. Egyszer élő halakat hoztak neki ajándékba. Amikor felbontották a halakat, sok skorpiót találtak bennök, — megmondották ezt Tamás érseknek. Meg is

¹⁾ Az érsek csúfneve, Iparoscsaládból való származása miatt.

²⁾ Többszólamú rövid zenedarab.

parancsolta, hogy a konyhájárávalót mind a piacon vásárolják, másként ne cselekedjenek.

Bakócz búcsúbiztos lesz

Azután a bűnök és vétkek megbocsájtására nagy hatalommal búcsúbiztossá lévén Magyarországra, elérkezett Magyarország határára: örvendett egész Magyarország jövetelének, mert vörös keresztet hozott a pogányok ellen. Már mind harci fegyvereiket készítették, hogy bemenjenek az ő pátriárkai javadalmába, Konstantinápoly városába.

*

A török végek helyzete

Amikor meghallotta ezt a hágári nemzet,*) átfutott a tengeren és megígérték, hogy a szendrei vár kulcsát átadják a nándorfejérvári bánnak, névszerint Török Imrének. Ez a lator azonban nem törődött a nagynemes nándorfejérvári várral, hogy a tetejét megépítse, semhogy az eleséget, a puskákat benne megszorítsa; veszni hagyta. Mégis minden esztendőben őt vármegyében behajtották erre az adót és ezen a sok pénzen várakat, birtokokat vásárolt, — Nándorfejérvárra és Szabácsba pedig felpogány embereit kényszerítette, akik hópénz nélkül szolgáltak, — mindegyik hazulról vitt magával egy hónapi eleséget. Egy hónap múlva ismét más tudatlan emberek jöttek. Mindig az én apámnál szálltak meg Kamonc mezővárosában és atyám előtt beszélgettek; mondotta is apám:

— Isten óvjon, hogy ez a vár a török kezébe kerüljön, mert ha elvész, az egész kereszténységnek nagy veszedelmére lesz!

Végül is beteljesedett apám jóslata.

Bakócz hazatér

Amikor híre jött, hogy a legátus Rómából Budára megy, a magyar nagyurak különböző csapatokat gyűjtöttek maguk köré, volt aki nyolcezeret, volt aki tízezeret, mások csak négy-, némelyek háromezeret és így tovább. És Buda meg Pest városából ahány plébános és szerzetes csak volt, ékes, nagy körmenettel, menyegző alatt, bevezették Ó-Budáról Buda városába, himnuszokat és szent énekeket énekeltek, a többi főrangúak trombitásokkal és dobosokkal kísérték. Lova hátáról kezével áldást osztott; nagy arany keresztet vittek előtte és úgy tisztelte az egész nép, mint isten személyét, a kereszttel együtt térdhajtással imádták őt és köszönetet kiáltottak neki. Nagy pompával szállt meg budai házában, azután ebédre hívta a nagyurakat és három napig lakmározta őket.

*) Hágár a bibliai Ábrahám pátriárka ágyasa, akinek fiától, Izmaeltól származtatták az arabokat. »Hágári«: mohamedánt jelent.

Volt abban az időben a határvidéken egy Székely György nevű vitéz; abban az évben, húshagyón, Nándorfejérvár alatt dühösen párbajt vívott egy törökkel. Nevezetes volt az a török Szendrő várában és a magyar vitézek közül senki se mert vele kiállani, csak Székely György. A török a maga hitét vallotta igaznak, Mahomet próféta hitét; az említett György pedig azt erősítette, hogy Szűz Mária fia Jézus Krisztus hite az igaz. Megállapították a párbaj napját. Amikor a kitűzött nap elérkezett, a Nándorfejérvár alatti mezőn lóháton elkezdték a tornát. Azután a török felállt a magyar rész felől, a magyar vitéz a török rész felől. Lóháton, lándzsával rontottak egymásra és a mi keresztény hitünk igazsága azonnal bebizonyosodott, mert a keresztény vitéz, György megsebezte a törököt és kardjával teljesen elcsapta jobbkezét, — be is mutatta ezt a cseh királynak Budán. A király kétszáz aranyat adatott neki és meghagyta Csáki Miklós csanádi püspöknek, hogy fizesse ki neki. A királyi fölség udvarnokai György vitézt elvezették a nevezett püspök szállására, a püspök pedig csúnyán megszidta őt. A vitéz nagy haragra lobbant, mert ilyenforma csúnya szavakkal senki se illethette a vitézt.

Elment az esztergomi legátushoz, igen szépen köszöntötte és előadta neki nagy panaszát, hogy:

— Ígérte a király, hogy adat a csanádi püspökkel kétszáz forintot, amiért a keresztény hitért megvívтам az izmaelita törökkel és jobbkezét lecsaptam a pallosommal, be is mutattam a királyi fölségnek és a püspök még egyetlen szavakkal is megszidott.

Ennek hallatára az érsek szólt György vitézhez:

— Vedd fel a szent keresztet az engedélyezett búcsúk mellett az izmaeliták ellen és mi egy lélekkel valahányan a magyar főurakkal, nemesekkel és nem-nemesekkel és minden magyarokkal együtt fegyvert fogunk, akik csak bírunk.

Hallván ezt Székely György, mondotta:

— Uram, lelkiekben szent atyám, ó, vajha egyebet se nyernék a világon, csak a halált a pogányok ellen való küzdelemben. És most könnyen bemehetünk Görögországba a keresztény lelkek megszabadítására és hogy elfoglaljuk a pátriárkák javadalmát Konstantinápoly városában.

Mondotta a búcsú-biztos:

— Jöjj el holnap és skarlát posztóból rádvarratom és fölszentem a vörös keresztet.

Tíz vitézzel ment el másnapra és azon módon megkapta fölszentelve a szent keresztet a tíz vitézzel együtt. Az esztergomi

érsek Szent György vértanú napján, az 1514-ik esztendőn amikor írták, így indította meg a keresztes háborút és azt a Györgyöt a had vezérévé nevezte ki és költséget is adott rá neki.

Dózsa keresztes- hadat gyűjt

Székely György tiszteséggel megünnepelte nevenapiját és Szent György vértanú kápolnája mellett kihirdette, megkiáltatta, hogy bűnbocsánat mellett vegyék fel a szent keresztet, — ekkor már ebéd után részeg volt. És azonnal sokaság gyűlt össze, neves emberek, Szent György vértanú terén, lovon mentek az emelvényre és hánytákvetették magukat lovukon; szempillantás alatt háromszáz lovas állt melléje.

Leszállt Pesten túl, Szentfalván ült meg és ismét megkiáltatta, hogy jöjjenek a szent kereszthez, jöjjenek bűneik bocsánatára, lelkük megváltására. Megint sokan jöttek, vagy háromszáz lovas. Már hatszáz embere volt. Tiszavarsányba érkezett. Itt is olyanmódon megkiáltatta, hogy jöjjenek bűnbocsánatért a szent kereszt föl-vételére; ott is jött háromszáz lovas és háromszáz gyalogos, készek voltak meghalni a szent keresztért. Aztán elérkezett Nagytúrhoz, ott is megkiáltatta, hogy bűnbocsánatért vegyék fel a vörös keresztet és jöttek a szent kereszt fölsegélésére nyolcszáznál többen.

Eközben előtalált egy adószedőt, akinél ötszáz marka készpénz volt. Ezt megölte, pénzét elvette. Most már trombitásokat és dobosokat is rendelt Székely György. Rendezkedett, azután fölkelte Nagytúrról; vele ment egy csapattal Ványai Ambrus plébános. Ez krakkói baccalaureus*) volt, dühös ember, de töltekezve minden tudománnyal. Amikor elment Székely György táborába, beajánlotta magát neki, minthogy nótáriusa még nem volt. Tetszett ez Székely Györgynek — és a folyó mentén eljutott Hegyére. Ott számba vette népét. Kétezer lovast és háromezer gyalogost számoltak meg. Békés mellett is tábort vert és újra meghirdette, jöjjenek a szent kereszt föl-vételére, amelyet a mi szent atyánk, Tamás érsek hozott Róma szent városából üdvösségünkre és a mennyei korona elnyerésére. Jól jövendőlte, úgy is lett. Akik csak hallották, a szittya magyar nemzetből sokan özönlöttek hozzá. Az az Ambrus pap, a nótárius azt a hatalmat vette magának, hogy megszentelte a népet és a szent keresztet. Ezzel a nótáriusával azután levelet íratott a királynak és Tamás érsek legátusnak:

*) Egyetemi tudományos fokozat: «babérkoszorús» — a doktori címnél kisebb.

— Szentséges atyáságod, most már indulj utánam annyi haddal, amennyivel tudsz, mert van nekem már tízezer lovasom, meg ezernyi gyalogom, be akarlak vezetni Konstantinápoly városába, a pátriárkaságba.

**Az urak
visszavonatták a
keresztesháborút**

De az új időszerinti mágnások mit sem gondoltak azzal, hogy a pogányok ellen menjenek, mert restek voltak. Láttá és hallotta a cseh László király, hogy vakmerőségében az érsek hatalmat adott az ilyen latornak. Akik a királlyal voltak, az udvarbeli magyarok azt rebesgették a légátusról, hogy belső háberúságot támasztott. Mondotta az érsek:

— Nemde magatok kértetek, hogy hozzak szent keresztet az izmaeliták ellen? Most már keljünk fel és kövessük hadi vezéremet, Székely Györgyöt.

De azok nem igen akarództak, mert nem szoktak háborúsághoz. Láttá az érsek, milyen hanyagok, restek, maga is elhallgatott és levelet írt Székely Györgynek, hagyja abba ő is a hadgyűjtést, mert a nagyurak nem gondolnak vele.

Megkapta a levelet Székely György. Haragra lobbant:

— Nem vagyok én gyermek, sem bolond, hogy játsszatok velem! Istenre és a szent keresztre: kiirtalak benneteket!

Mikor meghallották azokat a szavait a bárók, hercegek, főpapok és a többi magyar urak, egy kis gyűlést tartottak, azért hogy:

— Ha nem állsz el a szent kereszttől, Székely György, akkor kiirtunk!

A gyűlésből az urak levelet küldtek Székely Györgynek, az kézhez vette a levelet és elolvastatta említett nótáriusával. Megértette, hogy az urak és főrangúak nem akarnak a török ellen menni, inkább a szent kereszt ellen készek harcolni: de min thogy már húsezer fegyveres férfiú volt alatta, mit sem félt az uraktól. Ezenközben egy Lőrinc nevű pap is jött hozzá nagy csapattal, több mint kétezer emberrel, jött egy másik klerikus is, Balog István nevezetű, háromszáz gyaloggal és népével együtt befratta magát nála.

**Dózsa hada
megindul**

György is elindította seregét Gyulához, a Kőrös folyó mellé és a mezőn táborot vert. Ott harmadszor is megszámláltatta népét és summájukat harmincháromezer férfiúnak találta, a lovasokat és gyalogosokat összevéve. Az említett Balog Istvánt kétezer

emberrel a csanádi szöglettel szemben, az apáti rév elfoglalására küldötte.

Másfelől a magyar mágnás urak hasonlóképpen nagy sereget gyűjtöttek, a temesvári Báthori István, továbbá Csáki Miklós csanádi püspök; a nemesek alispánjai is fölkeltek a keresztesek ellen. Aztán Balog István elfoglalta a Maros folyón az apáti révet. Majd István ispán és a püspök megtámadták Balog Istvánt és kiálltak egymással. A csatában kétszer támadtak és nagy viadal volt köztük, egy óra alatt sem tudták elfoglalni a keresztesek táborát —, végül nagynehezen elfoglalták. Balog István elfutott urához, Székely Györgyhez és elmondott mindent, hogy a mágnások és nemesek megverték és kifosztották őket és nagy vérontást míveltek közöttük. Más igen sok parasztok pedig elmerültek a Maros folyóban.

A főurak és nemesek örvendtek a zsákmánynak, a nyereségnek és Nagylak mezővároskához lovagoltak; ott a nemesek tábort vertek, citerákkal és sípokkal muzsikáltak, énekeltek, vigadoztak.

Az esztergomi érsek, a légátus már megértette a kurucok veszedelmét, egyházi átok alatt való kiközösítés terhe alatt kihirdette, hogy minden kuruc térjen haza; látta ugyanis, hogy igen nagy a széthúzás Magyarországon. A királyi főség udvarosai mondták:

— Előbb kellett volna meggondolnod a veszedelmet, most már sok nép kelt föl, nehéz lesz lecsillapítani.

Dózsa megöletti Csáki püspököt

Eközben Székely György kikémlelte, hogy a püspök meg Báthori István és a többi nemesek felette nagyon vigadoznak. Szent Lőrinc vértanú ünnepe előtti napon Székely György az esti imádság ideje után, egyetlen éjszakán pirkadatig nagyhamar oda-indította táborát. Tizenkétezer gyulai emberével hajnalban ostrom alá vette a folyó mellett Nagylakot, a magyar urak feje fölött. A nagysokaságú nép a mezővárosban a tetőzsindelyekkel hamar feltöltötte színültig a várarkot és felgyújtották. Bátori István még ágyban feküdt, mert sok szerémi bort ivott, mások hasonlóképpen. Ő maga olymódon menekült meg, hogy mezétláb, süveg nélkül, egy szál ingben futott Temesvárra, egy nyergeletlen kancán; káplánja, Lőrinc segítette, így menekült Temesvárig. Mikor aztán a vár nagy lánggal égni kezdett, Miklós püspök megfutamodott Csanád felé. Útjában a kurucok mégis utolérték és kötözve vitték Székely Györgyhez, egyetlen társával, Ravaszdi Péterrel. Mondotta Székely György a püspöknek:

— Jó, hogy itt vagy, pispek uram. Gondolj vissza arra, miképpen ígért nekem minapában a király Budában kétszáz márkát

vitézi asztalomra és meghagyta neked, hogy megadjad, de te megtagadtad. Azonfelül illetlen szavakkal megszídtál, mint egy latrot. Pedig én éretted, az árvákért, az özvegyekért és az ártatlanokért véretem ontottam a pogány ellen, mégis hálátlan voltál irántam.

Megparancsolta gulyásainak, mondván e magyar szavakat:

— *Korpázd ez bestyét!*

Rögtön megragadták a püspököt és karóba vonták, lábával fölfelé. Ravaszdí Pétert is ilyenformán feszítette meg és a többi nemeseket a kurucok által karddal terítette le a földre.

**Az urak
Zápolyaihoz
fordulnak**

Báthori István, ez a temesvári tisz, ismét sok nemest gyűjtött össze Székely György népe ellen. Meghallotta ezt Székely György, hirtelen fölindította kuruc táborát Nagylaktól s velük volt a rác nép nagyobb része. Amikor meglátták a kuruc csapatokat, ijedükben elfutottak, hamarsággal Temesvár városáig kergették őket. Rájuk ostromolták Temesvár várát és két hónapig bennszorították őket, Szent Lőrinc napjától Szent Mihály főangyal napjáig ostromolták ezt a várat. Éleségük sem volt már és rászoktak a lóhús evésre. Szepesi János, az erdélyi vajda nem gondolt velük és Temesvárból Báthori István a vele levő nemesekkel és nem nemesekkel nagy reménységet vetvén beléje, könyörgött neki a mindenható isten szerelmére és isten anyjára, hogy szabadítsa meg őket az oroszán torkából.

— Nagy a mi kétségbeesésünk, hogy kegyetlen halállal halunk. László király halála után, László és fia, Lajos helyébe téged kívánunk megkoronázni.

Keze írásával ilyen levelet küldött János erdélyi vajdához. Amikor János vajda kezéhez vette a levelet, elolvasta és megértette, ismét hadat hirdetett. Amikor már sokaság volt vele, elindította seregét és elrendezte fegyvereseit és huszárjait.

Itt már növekszik a harmadik hitszegés: jól vedd eszedbe, olvasó!

Hite alatt levelet írt Györgynek, hogy ne gondoljon semmivel: — Mert én is veled leszek! — és a levélben tizenhatodik napra tűzte ki ennek időpontját. Mondotta Székely György a kurucoknak:

— Íme, a vajda úr jön a mi oltalmunkra, íme a levele, hite alatt írta, ne féljünk.

Mondották azonban a kurucok:

— Nagyságos urunk, ne higyjünk neki mégsem, mert *candra* ez — vagyis nőies ember.

A tizenhatodik nap előtt ötödik napra seregével Temesvárnál állt. Rögtön kihirdette a kuruc népnek, hogy a szegény parasztok, akiket Székely kényszerített, pártoljanak a királyhoz és menjenek haza gyermekeikhez, hogy télire eleséget gyűjtsenek.

A temesvári csata

Volt a kurucok közt egy rác vitéz, ez rác vitézeivel együtt rögtön átállott az erdélyi vajdához. Ez a Radoszláv viadalt kezdett Székely György ellen. Látván ez a rác hitszegését, haragra lobbant, gyorsan elővezettette lovát — volt már hetvenkét lóva — gyorsan felült, lándzsáját forgatta kezében, megtámadta Radoszlávot és mindjárt a földre vetette, majd hátulról levágta fejét.

Látta ezt a kuruc sereg, Jézust kiáltottak és már a vajda ellen is kész lélekkel harcolnának. Amikor már felbátorodtak, így szólt hozzájuk Székely György:

— Hej, vitézek, ne féljetek. Én előbb kikémlelem a vajda seregét, mert ravasz vagyok a harcban és ravasz a veszedelem elkerülésében.

A vajda megint hite alatt kihirdette, ne féljen egy kuruc sem, csak csatlakozzanak hozzá és jelül ki-ki zöld tölgyfalevelet tűzzön a süvegére. Amikor György a vajda népét kémlelte, a vajda vitézei felismerték — mindig csak a lovakat nézegette. Rögtön hamarsággal utána iramodtak gyors lovak hátán. Így Petrovics Péter nevezetű is. Amikor lován utólérte Györgyöt, lándzsájával a földre vetette, de súlyos, halálos sebet nem ejtett rajta. És Petrovics síma szóval titkolta epéjét:

— Ne félj, kedves György bátyám, mert János vajda kegyes, hitemre, ne félj!

És békességgel elvezette Szepesi Jánoshoz. Ekkor már György is kegyelmet kért Jánostól, az meg biztatta, legyen béketűrőssel, nem lesz bántódása.

Mihelyt a kuruc had vezére fogságba esett, akiknek gyors lovuk volt, futottak, ahogyan tőlük tellett, a gyalogok összetömörülve megálltak a vajda ellen, hogy mindvégig viaskodjanak vele. Látta János vajda, hogy ezek még tökéletesek szívökben, újra és harmadszorra kihirdette hitére, hogy ki-ki menjen haza és gyűjtsön télire eleséget. Amikor a szegények hittek neki, a nemesek elkezdtek karddal vágni, nyakazni őket és kötözve vittek sokat a vajdához. Györgyöt is kegyetlen bilincsbe verették. Már Temesvárból is ki-törték a maradék kurucokra és sokukat megölték.

20. Dózsa György kínoztatása. (Részlete 1685-ből.)

Már György vereségét, hogy elvégezték, összegyűltek a magyar nagyurak és nagy köszönetet mondtak az erdélyi vajdának, hogy megszabadította őket az oroszlán torkából. És váltig ajánlották magukat örökös szolgálatára:

— Ha Magyarországon a fejedelemnek magva szakadna, akkor téged választunk királlyá. Csak add a mi kezünkbe Székely Györgyöt, hogy megöljük kegyetlen halállal, mert tűzzel-vassal nagy romlást okozott Magyarországon.

Mondotta János vajda:

— György kegyelmet nyert Petrovics atyámfiától hite meg az én hitem alatt.

— Vajda uram, ne bántsa ez a te lelkiismeretedet, csak a mi akaratomkat tölts be te nagyságod!

És így kérelték mindenféle beszéddel, mignem engedett nekik. Mondotta Székely György, amikor megtudta vesztét ellenségeinek keze által:

— Vajda uram, ne ölj meg engem, mert a jövőben nagy szolgálatokat tehetek neked, többet, mint az egész magyar nemesség, mert ezektől a vadállatoktól sokat kell majd szenvedned.

A vajda hallgatott Györgynek e szavainál; a hitlenek megfogták őt és a föld alá tették egy verembe harmadnapig. A harmadik nap elmúltával bíróséket ültek és elébük vezették. Mondotta ő:

— Adott hitedre kérlek, vajda úr, ne ölesd meg velem együtt öcsémet, mert különb vitéz, mint én.

A bírák ellenségei voltak, hát mondotta:

— Vigyetek Budára, hogy legyen ott fő ítélet, van-e bűnöm vagy nincs.

Mondották azok:

— Nem akarjuk!

Cigányokat rendeltek oda szénnel és fogókkal, vasból koronát készítettek és nagy tűzbe tették. Amikor már ugyancsak izzott, György fejére helyezték. Mondják, meg se mozdult, hanem béketűrőssel viselte. Másodszor is a szénre tették, amíg jól átizzott. Aztán ismét a fejére helyezték a koronát. Harmadszor is ugyanígy.

Aztán körébe terelték a fogva tartott gulyásokat és hajdúkat, voltak vagy tízen. Meztelenre vetköztették és ezeket a gulyásokat kényszerítették, hogy egyék meg. Így ették egy órahosszat. És mindezt béketűrőssel viselte.

— Én a pogányoktól szomjúhoztam ezt mindig a szent keresztért és íme, most testvéreim emésztenek el.

Valósággal új Macedóniai György vértanú volt és megcsodálták, milyen béketűrőssel szenvedte el. Színe előtt öccsét, Székely

Gergelyt darabokra vágták, aztán harmadszorra a bilincsbe vert Székely Györgyöt lefejezték, Szent Demeter mártír napján.

Fejét Szegedre küldték, mert az ottaniak vele tartottak és Szegeden ereklyeként őrizték a fejét; mások azonban nevettek rajta.

Háromszoros keserűség terhelte meg tehát őt: először a tüzes vaskorona, másodszor, hogy fogakkal marcangolták, harmadszor a lefejezés. Ime, Székely György beteljesedett a te jövődölésed. Szóltott ugyanis, amikor a szent keresztet fölszentelték rajta, ezt mondotta:

— Jertek utánam, testvérek, a pogány ellen, a hitetlen magyarokon által az én megkoronázásomra!

És így végezte életét.

Lőrinc pap és a többi vezér sorsa

Másodiknak egy pap, Lőrinc *pap* kelt fel a szent kereszt mellett, vitéz férfiú, serény katona, sok néppel együtt vette fel. Sok hitszegőt győzött le, akik fölkeltek ellene és igen nagyhirű férfiú volt. A vajda úr Tomori Pált küldötte utána. Amikor megtudta, hogy Györgyöt hamis hittel rászedték és kegyetlenül megölték, a maga seregével Bihar városa mellett volt és ostromolta, sok pusztítást, zsákmányt és vérontást mívelve a váradi egyházmegye hívei közt. És Jeromos kántor csodálatos módon ékesszóló volt, Lőrinc *pap* az ő akaratát követte, amikor Váradról Keresztszeghez sietett. Ott is megfenyítette a bárókat és nemeseket és nagy vereséget mívelt. Aztán ostromolta Keresztszeg várát. Váradról ismét kiindult Pöstyéni Gergely tiszttartó és nemesekkel meg nem nemesekkel maga futott Lőrinc *pap* ellen. Megtudta ezt Lőrinc *pap*, hamar ellene fordította táborát, megütközött velük és egészen Váradig üldözte őket; a földön sok holttestemet számláltak össze.

Ezután Solyom várában ostromolta meg a hitszegőket, mert azok megkínóztak sok kurucot; a parasztság sokaságával támadást intézett Solyom vára ellen és elfoglalta.

Sok talentumot adott ő nekik és ugyanolyan mértékkel fizették neki vissza.*)

Amikor megtudta, hogy már Tomori Pál van seregével Váradon, ő maga is tábort vert a közeli Bihar városa alatt. Megtudta Tomori Pál, hogy Lőrinc *pap* sokasággal van Biharban, nem sietett ellene, noha meg akarta győzni hadi fegyverrel. Kihirdette:

*) Utalás az evangéliumi példabeszédre, mely szerint egy úr szolgálóinak talentumokat (ókori pénzegység) adott, hogy azokat megszorítva szolgáltassák vissza. (Máté 25, 14—30.)

— Aki paraszt haza akar térni, hitemre és János vajda hitére, a nemesek hitére, szabadon elmehet.

Amikor ezt meghallották, éjszaka egyesével, kettesével megszöktek. Látta ezt Lőrinc *pap*, megrémült, bátorította maradék népét és azt javallotta:

— Ha a magasságos isten segítségével győzünk, minden nemes megkapja a magáét.

Tomori Pál megindult. Megtudta, hogy Lőrincnek kevés a népe; mindkétfelől szembeálltak és megütköztek. Ott a kurucok vereséget szenvedtek. Lőrinc *pap* megfutott Zilahra; a kurucok azután mind elestek.

Olvasóim, itt pusztult el végképpen a magyarok hite, esküje.

A parasztok végre megértették, hogy Lőrinc *pap*ot legyőzték és egymás közt igyen tanakodtak:

— Fogjuk meg Lőrinc *pap*ot és vigyük a vajdához, magunknak így kegyelmet nyerhetünk.

Igy megfogták és az erdélyi vajdához vitték, kegyelmet is nyertek. Lőrincet megmotozták és oltáriszentséget találtak nála, ezzel együtt ítelték halálra. Kolozsvárott a *verőhelyre**) vitték, nagy tüzet raktak és a tűzön sütötték: így szenvedett mártíromságot.

Más kuruc hadi vezér Szerémségben Nagy Benedek volt, nagy sokasága volt a komonci révnél. Megtudták ezt a végbeli vitézek, akik Nándorfejérvárbán és Szabács várában laktak, hadra készültek. Hamarsággal a kurucokra rontottak, azokat, szegényeket, leverték és prédájukat elvették. A kuruc hadi vezér elfutott, megtudták azt és a nándorfejérvári vicebán, Blaskó nyomában volt faluról falura. Perlekben elfogta a bán Nagy Benedeket, meg egy csanádi rác kalmárt, harmadikul egy szerzetest és sok más foglyot. Budára vitte őket. Ezt a Benedeket négygyé vágták, másokat megnyúztak, másokat — bizony megsütöttek. Így pusztultak.

Térjünk Balog Istvánra. Amikor meghallotta kuruc népének vészedelemét, Munkács vidékére ment, éjszaka elillant népétől és Havaselvébe futott. Gondosan menekült, sose lelték meg; mondják, hogy szerzetbe lépett.

*

41. fej.

János vajda királlyá koronázása

1526

... Szent Márton hitvalló napján történt, vasárnap, amikor fejére tették az angyali koronát és ünnepi nagymisét mondták

*) Máskép főverőhely — ahol a kivégzéseket hajtják végre.

és szokás szerint, fölkenték a fejét. Én figyeltem őt, hogyan ült az ékes készüllettel. Az angyali korona nyomban csúszni kezdett Zápolyai János fején. És a püspökök gyakran a kezükkel igazították a fején; mihelyt elengedték, nyomban ismét csúszni kezdett a fejéről. Mondották, nem érdemli meg, mert a kurucok vére tapad a kezéhez, mert megcsalta őket adott hitével — meg az erdélyi székelyek vére. És úgy látszik igazat mondtak. Mások mondták: nem azért, hanem csak azért, mert kicsi a feje. Ezenközben föl-
kenték, de a község ilyen szókat mondott. Már pedig kedves testvé-
reim, a nép szava isten szava.

21. Magyar paraszt kuruc 1514-ben
(Fametszet 1514-ből.)

BIBLIOGRÁFIA

a parasztháborúk és felkelések hazai irodalmáról 1514-ig.

RÖVIDÍTÉSEK, JELZÉSEK.

- Szabó** = Szabó Károly: Régi Magyar Könyvtár c. bibliográfiája s a szám, mely alatt benne a szóbanforgó mű leírása szerepel.
lap = a mű ama lapszámainak feltüntetése, melyeken a vonatkozó rész található.
Fk. = Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár. A jelzés utáni szám a mű raktári számát jelenti.

AZ 1437-I FELKELÉS ÉS ELŐZMÉNYEI

A szász univerzitás jegyzőkönyvéből.

Közli Kurz. Magazin für Geschichte . . . Siebenbürgens. Kronstadt [Brassó]: Gött 1846. 2. k. 374. lap. **Fk. 29378**

Az I. kolozsmonostori egyesség.

Közli Jakab Elek. Oklevéltár Kolozsvár története 1. kötetéhez. Buda: Egyet. ny. 1870. 1. k. 172—177. lap. **Fk. 12850**

Az eredeti fénymásolata:

B 779/275

Hunfalvi Pál. *Az oldhok története.* Bp.: Akad. 1894.

2. k. 76—84. lap.

Fk. 11018/2

Közli az egyesség hézagos, gyakran hibás magyar fordítását. Ezt átvette: Gombos F. Albin. *Az 1437-ik évi parasztlázadás története, különös tekintettel a jobbágyi viszonyokra és a huszitizmusnak hazánkban való elterjedésére.* Kolozsvár: Szerző. 1898.

Szalkai Balázs (15. szd. első felében)

Blasii de Zalka et continuatorum ejus cronica fratrum minorum de observantia provinciae Boznae et Hungariae. Kiadta Toldy Ferenc: *Analecta monumentorum Hungariae historica.* (h. é. n.)

Kottaner Ilona (15. szd. derekán)

Aus den Denkwürdigkeiten der Helene Kottanerin. Leipzig [Lipscse]: Engelmann 1846. **Fk. B 929/70**

Albert király özvegyének komornája megírta emlékezéseit 1439—40-ről. A szöveg eleje töredékes, ott szól a budai zendülésről. Még két helyen említ parasztokat: a királyi kíséret közeledésekor motyójukkal menekülnek az erdőbe.

Thuróczi János (1435?—1490?)

Chronica Hungarorum. Auguste [Augsburg]: Feger Theobald 1488.

Fk. Bq 0930/17

A 4. r. 22. fejt. Budai Nagy Antal és Márton bíró fölkeléséről, a 25. fejt. a budai magyarok zendüléséről.

„Blaskó pusztításairól c. 21. fej. parasztok és a felkelésekkel való összefüggés említése nélkül, a következőket mon ja:”... Az 1431. évében, amikor a király a maga dolgában idegen földeken utazott, valami kisvagyonú, kisnevű Blaskó magyar és cseh harcosokat gyűjtött, akik prédára sóvárogtak; nagy sereget szedett össze s amikor a polgárok éjjeli álmukat aludták, alattomosan behatolt először Nagyszombat városába, melynek magas tornyai és kőből épült kőfalai vannak; az erősség birtokában fegyveres hatalma megnövekedett és mint a heves forgósél, hatalmába kerítette az ország ama felső részeit, melyeket Mátusföldének nevezünk; nem kimélt sem egyházi vagyont, sem nemet, sem kort: tűzzel-vassal pusztított mindent egészen a Dunáig és szerte fosztogatott. Még többet is tett volna, de az említett helytartók összegyűjtötték egész Magyarország minden nemeseinek sokaságát s végett vetettek möhő étvágyának; arra kényszerítették, hogy összehordott kincsei közt, békeesség színével, nyugton maradjon.*

— Brunesi [Brünn]: 1488. Szabó III. 15
Fk. Bq 0930/5

Schwandtner. Scriptores rerum Hungaricarum veteres et genuini Vindobonae [Bécs] Kraus 1746. Szabó III. 16
Fk. Af 43.90/18/1

1. kötet tartalmazza Thuróczi krónikáját is.

— Scriptores... Tyrnaviae [Nagyszombat]: 1765.
385—394. lap.

— Vindobonae [Bécs]: Trattner 1766—68. Fk. 19847
Calendarium Jauriense... annectitur huic Chronica Hungarorum M. Joh.
de Thurócz. Jaurinum [Győr: 1773] Fk. B 059/132

Bonfini Antal (1434—1503)

Rerum Hungaricarum Decades. Basileae [Bázel]: Winter 1543. Szabó III. 344

3. dec. 3. könyvben található Budai Nagy Antal stb. fölkelése, a 3. dec.

4. könyv elején a budai zendülés. További kiadások:

— Claudiopoli [Kolozsvár]: Heltai 1565. Fk. Bq 0941/262

— Basileae [Bázel]: Franco 1568. Szabó II. 97
Fk. Af 43.90/19, Bq 943/387

— Francfurti [Frankfurt]: Wechel 1581. Szabó III. 570

— Coloniae Agrippinae [Köln]: Widenfeldt 1690. Szabó III. 706
Fk. Bq 943/311

— Hannoviae [Hanau]: Wechel Szabó III. 3633
Fk. Af 43.90/17

— Posenii [Pozsony]: 1744. Szabó III. 1027
Fk. Af 43.90/15

— Buda, 1770. Fk. Aq 43.90/29

— Lipsiae [Lipcse]: 1771. Fk. Af 43.90/20

— Lipsiae [Lipcse]: Teubner 1936—41.

Des Aller Mechtigsten Königreiches inn Ungern Wahrhaftige Cronick. Basel: Winter 1545. Fk. Bq 943/396

Bonfini művének német fordítása. Más fordítása:

Ungerische Chronica. Frankfurt a. M.: Schmidt 1581. Fk. Bq 943/282

Szekely István, Benczédi (1510—64 közt)

Chronika ez világnak yeles dolgairól. Krakkó: Strykoviái Lázár 1559.

203. lap. Fk. B 0941/243

Szabó I. 38

Magyar krónikája... kivonva világkrónikájából. Pest: Emich 1854.
(Újabb Nemzeti Könyvtár 6.)

Heltai Gáspár (1520?—1574)

Chronica az magyaroknak dolgairól. Kolozsvár: Heltai Gáspárné 1575.
204/b—205/a lap. Fk. Bq 943/279

Szabó I. 118

— Győr: Streibig 1789.

— Pest: Emich 1854. (Újabb Nemzeti Könyvtár 6.)

Tinódi Sebestyén (1510?—1556)

És Sigmond királynak és császárnak krónikája, szép énekbe szerezném...
Temesvári János. Chronica c. könyvében második darabjaként. Kolozsvár:
Heltai 1574.

A hosszú históriás ének végéféle hat négysoros szakaszban Antal és
Márton felkelése. Szabó I. 112

Sigmond király és császárnak krónikája és lött dolgai... Heltai Gáspár:
Cancionale, azaz históriás énekes könyv. Kolozsvár: Heltai 1574. darab-
jai közt. Szabó I. 113

Szilády Áron: Régi magyar költők tára. 3. k. Bp.: Akad. 1881.

351—2. lap.

Uncius Lénárt (16. szd. második felében)

Poematum libri septem de rebus Ungaricis. Cracoviae [Krakkó]: Lazar
1579.

A budai zendülést hosszan beszéli el.

Szabó III. 679

Pethő Gergely (1565—1620)

Rövid magyar krónika sok rendbeli fő históriás könyvekből... egybe-
szedegtetett... Bécs: Cosmerovius 1660.

Heltai nyomán dolgozik. A hazai huszita háborúkról ezt írja, Zsigmond-
ról szólva: »Hada lén a Blaskó ellen, ki tőle Nagyszombatot megvévén,
a benne való népet mind levágta és a földet a Dunáig mind elégette,
kinek szarvát Zsigmond király kapitánya hamar letöré. Hadakozott
az Antal bíró ellen, kit a parasztnép Erdélyben királlyá emele és a nemes-
séget nagykegyetlenül dúlja és öli vala. Továbbá Márton bíró ellen,
kit hasonlóképpen a parasztnép Nyírségben és a Szamosközben királlyá
emelt: ez is igen kegyetlenkedék a nemeseken — kinek erejeket igen
nehezen verék meg az urak Zsigmond császár erejével, a támadókat pedig
erősen megbüntették.« Szabó I. 955

Az magyar kronikának veleje és summája... Bécs: Fischeois 1702.

Fk. B 943/378

Szabó I. 1645

A magyar kronikának rövideden lerajzolt sommája... Pozsony: Spaizer
1742—50. Fk. B 943/467

Rövid magyar krónika... Kassa: Akad. 1753.

Fk. 943/280

1490.

Tubero Lajos (1455—1527)

Commentariorum de temporibus suis. Francofurti [Frankfurt]: Marni 1603.
Fk. B. 943/508

Schwandtner: *Scriptores rerum Hungaricarum veteres et genuini*. Bécs: Kraus 1746. (L. még fentebb.)

2. k. 131—132. lap.

Fk. Af 43.90/13/2

Mátyás király halála után a koronával és kincsekkel menekülő János herceg után a főurak mozgósítják a dunántúli parasztokat is. Egy parasztcsoport fosztogatja a földvári kolostort, az apát két parasztot megöl. »Zavarral volt tele az ország, mert a főurak civódása könnyen felborítja az alnép nyugalma.«

SZÉKELY FELKELÉSEK A 16. SZÁZAD ELEJÉN

Oldh Miklós (1492—1568)

Athila. Kládva: A. Bonfinii *Rerum Ungaricarum decades*. Basilea: Franco 1568.

136. lap.

Fk. Af 43.90/19, Bq 943/387

Szabó III. 570

— A. Bonfinii *Rerum Hung. Dec.* Francofurti: Wechel 1581.

890. lap.

Szabó III. 706

— A. Bonfinii *Rerum. Hung. Dec.* Hanovia: Wechel 1606.

890. lap.

Fk. Af 43.90/17

Szabó III. 1027

— A. Bonfinii *Rerum Ung. Dec.* Colonia Agrippina: Widenfeldt 1690.

Fk. Bq 943/311

Szabó III. 3633

— Bél Mátyás: *Adparatus ad historiam Hungariae*. Pozsony: Royer 1735.

— *Hungaria et Atila sive de originibus gentis, regni Hungariae situ, habitu opportunitatibus et rebus bello paceque ab Atila gestis libri duo*. Vindobona: Trattner 1763.

198. lap.

— *Hungaria* — Athila. Ediderunt C. Eperjessy et L. Juhász. Budapest: Egy. ny. 1938.

71—72. lap.

Fk. B. 943/531

Istvárfi Miklós (1538—1615)

Historiarum de rebus Ungaricis libri XXXIV. Coloniae Agrippinae [Köln]: Hierat 1622.

Fk. Bq 943/312

Szabó III. 1350

— Coloniae Agrippinae [Köln]: Fries 1685.

Fk. Af 43.90/77

Szabó III. 3351

— Coloniae Agrippinae [Köln]: Rommersklchen 1724.

Fk. Bq 943/579

— Vindobonae [Bécs]: Trattner 1758.

Fk. Bq 943/305

Af 43.90/24

Magyarország története. Ford.: Vidovich György. Debrecen: Csáthy 1867—71.

Előbbinek teljes magyar fordítása.

AZ 1514-I NAGY PARASZTHÁBORÚ

Taurinus István († 1519)

Stauromachia id est cruciatorum servile bellum, quod anno ab orbe redempto sesquimillesimum quartodecimo et Pannoniam et collimitaneas provincias

va de miserabiliter depopulaverat. In quinque libros summarum digestum. Singrenius [Bécs, 1519.]

Fk. B 0941/204

Monumenta Ungarica. Vindobonae [Bécs]: Engel 1809.
111—184. lap.

Fk. 77763

Tartalmazza előbbinek 2. kiadását.

Stauromachia... Bp.: Egy. ny. 1944. 89 lap.

Új kritikai szövegkiadás.

Paraszti háború. Budapest: Bp. Irod. Int. 1946.

Fk. Sz 10748

Tartalmazza előbbi teljes szövegét magyarul, Geréb László fordításában.

Katholikus Szemle. 1889. évf. 216—240. lap.

Fk. 3891/3

Szemelvények Taurinus hőskölteményéből Márki Sándor fordításában.

Márki Sándor: Dózsa György. Bp.: M. Tört. Társ. 1913.

183—5. lap.

Fk. 3353/29, X 8151, B 943/543

A ceglédi beszéd Taurinus szövege szerint, hibás prózai fordítás.

Szeberényi Lajos Zs.: A parasztság története. Bp.: 1937.

58—61. lap.

Átveszi Márki fordítását a ceglédi beszédről.

Geréb László: A magyar renaissance költői. Bp.: Bp. Irod. Int. 1947. (Új könyvtár) 25—29. lap.

A munkásműveltség könyve. Szerk.: Szendrő Ferenc. Bp.: Munkás Kultúr-szövetség 1947.

17—21. lap.

Tubero Lajos (1455—1527)

Commentariorum de temporibus suis libri. Francofurti [Frankfurt]: Marni 1603.

287—294. lap.

Fk. B 943/508

Schwandtner: Scriptores rerum Hungaricarum veteres et genuini. Vindobonae [Bécs]: Kraus 1746. (L. még fentebb.)

2. k. 329—335. lap

Fk. Af 43.90/18/2

Nagyszombati Márton (Thirnaviensis, Martinus)

Opusculum ad regni Hungariae proceres. [Bécs: ny. n. 1523.]

3. könyv 7—16, 71—96, 101—102, 109—182 sor ez eseményre és a társadalom szemléletére vonatkozik.

Szabó III. 255

Ábel—Hegedűs. Analecta nova ad historiam renaissance in Hungaria litterarum spectantia. Bp.: Akad. 1903.

Fk. 36712

Ugyanennek 2. kiadásával.

Erdélyi Múzeum. 1904. évf.

162—164. lap.

Fk. 3452/21

Fenti költemény 1514-re vonatkozó részének fordítása Márki Sándortól.

Ráskai Lea

Feljegyzése. Nyelvemléktár. Bp.: Akad. 1878.

7. k. 201. lap.

Fk. 27174

A szentek legendáit tartalmazó Cornides kodex 260. lapján található a margitszigeti dömés apáca, a könyv másolója, Ráskai Lea kis feljegyzése, a parasztháború egyetlen egykorú magyarnyelvű emléke: »Végeztetik szent Dorothea asszonynak élete szent Borlobás estin, szombaton, Úrnak születeti után ezerötszáztizennégy esztendőben. Ezen esztendőben lón az keresztshad, Magyarországnak örök emléközeti: kiben veszének sok nemes urak az kegyetlen pór hadnagyoknak kegyetlenségek miatt.»

Ain grosz wunderzaichen das do geschehen ist durch das Creütz, das ain Cardinal hat ausgeben inn den gantzen Hungarischen Lannd wider die Turcken.

— Toldy Ferenc: *Analecta monumentorum Hungariae Historica* (h. é. n.) 209—212. lap.

Die auffrur so geschehen ist in Ungerlandt, mit den Creutzern, und auch darbey wie man den Creutzer Hauptman hat gefangen und getödt Zeckel Jorg 1514.

Az Akadémia könyvtárában. R. M. Ir. 4. r. 88. sz. a. Fénymásolat a Fk. gyűjteményében: Fk. B. 943/660

Szerémi György (1490?—1550?)

Emlékirata Magyarország romlásáról. 1484—1543. Pest: Akad. 1857. (Magy. tört. emlékek 1.)

52—71. lap.

Fk. 3381/1

Erdélyi László: A mohácsi vész kora. Szeged: Városi ny. 1941.

42—55. és 104. lap.

Fk. 97333/1

Fentiek teljes magyar fordítása.

Veráncsics Antal (1504—1573)

Összes munkái. Pest: Akad. 1857. (Magy. tört. emlékek 3.)

2. k. 5—14. lap.

Fk. 3381/3

Székely István, Benczédi (1510—64 közt)

Chronica ez Vilagnac yeles dolgairól. Krakkó: Strykoviál Lázár 1559. (L. fentebb.)

Fk. B. 0941/243

Siegler Mihály († 1585)

Chronologia rerum Hungaricarum, Transsylvanicarum et vicinarum regionum libri duo. Kiata Bél Mátyás: Adparatus ad Historiam Hungariae. Pozsony: Royer 1735.

65. lap.

Fk. A1 43.90/25

A szerző a 30-as években született, közel-kortárs, néhány adata nyilván szóhadgyományra támaszkodik, nevezetesen Dózsa és Lőrinc pap megöléséről. Rövid összefoglalás latinul. De Lőrinc neve mellé mindig magyar szóval teszi, hogy »pap«. Zápolyai Dózsát »kínvallató székre helyezte és ereit felvágva, öccsének, Székely Gergelynek nyújtotta véré, hogy megigya; majd háromnapos koplalással gyötört húsz társa által haraptatták és nyelték. Székely György és Lőrinc pap testét — belső-részeit kivéve — cafatokra vágták, nyársra húzták, úgy süttötték s a katonáknak adták, hogy megegyék... E zendülő fölkelés miatt a jobbágyok nemes uraiknak rabszolgaságára és örök parasztságra vettek.

Zsámboki János (1531—1584)

Appendices. Tartalmazza Ransanus, Petrus: Epitome rerum Ungaricarum velut per indices descripta... Nunc primum edita, una cum appendice quadam opera Joannis Sambuci Tyrnaviensis. Viennae: Hofhalter 1558.

Fk. B 943/198, 943/203, 943/346

Zsámboki sajtó alá rendezte Ransanusnak az 1480-as évekig terjedő tört. művét s függelékkal toldotta meg a maga koráig.

»Abban az időben tanács és gazdagság tekintetében fényeskedett Tamás bíboros... A királynak nem volt pénze, de Tamás nem kincsével akarta segíteni, hanem megígérte, hogy ingyen hadat gyűjt számára... A bünbocsánattal fölkelte népsokaság ösztönzést és szabadságot nyert ebből, hogy a törökre felvett fegyverét előbb saját nemeseinek megölésére,

vérük ontására fordítsa: miután a nemesség már régen sanyargatta, másképpen sohasem remélhet nyugovást, még ha a törököt el is űzi... A nemesek ellen így Pannoniában rettentő paraszti, jobbágyháború tört ki... stb.

Szabó III. 448

Schwandter. *Scriptores rerum Hungaricarum...* (L. fent)

1. k. tartalmazza előbbinek 2. kiadását.

Heltai Gáspár (1520?—1574)

Chronica az magyaroknak dolgairól. Kolozsvár: Heltai Gáspárné 1575.

76/a—b, 77/b lap

Fk. Bq 943/279

Szabó I. 118

— Győr: Strelbig 1789.

— Pest: Emich 1854. (Újabb Nemzeti Könyvtár.)

Bogáti Fazekas Miklós († 1592)

Az octoedik része Mattyas király dolgainac mind halalaig. Kolozsvár: Heltai

1577. Másodszor: 1580.

Szabó I. 129, 166

Brutus János Mihály (1517—1592)

Magyar históriája. 1490—1552. Pest: Akad. 1863. (Magy. tört. emlékek 12.)

1. k. 248—398. lap.

Fk. 3381/12

Istvánffi Miklós (1538—1615)

Historiarum de rebus Ungaricis libri XXXIV. (Lásd fentebb.)

A mű 5. könyve egészen és a 6. eleje szól a parasztháborúról.

Pet' s Gergely (1565—1620)

Rövid magyar krónika sok rendbéli fő históriás könyvekből nagy szorgalmatossággal egybeszedeggetett és irattatott. Bécs: Cosmerovius 1660. (L. fent.)

KÉPEK MAGYARÁZATA

1. Huszíták üldözik az egyházi személyeket. Fametszet Bonfini magy. tört. művének német kiadásából: Ung. Chronica. Basel 1545.
2. Karóbahúzás Magyarországon. Részlet a Pápát ábrázoló rézkarcból, mely mutatja e kivégzési mód menetét. Georg Hoefnagel (1542—1600) rézkarca G. Braun — F. Hogenberg: Urbium praecipuarum mundi theatrum. Köln 1574—1618. c. műhöz, melynek ábrázolásai helyrajz, viselet, szokások tekintetében hitelesek.
3. Huszita háború. Kézrel színezett fametszet Turóczi krónikájának augsburgi kiadásában, 1488. Ugyane dúc a könyv több helyén szerepel.
4. Hístorias ének a magyar huszítákról. Lap Heltai Canclionale-jából, Tinódi versével. Kolozsvár 1574.
5. Magyar paraszt. Fametszet a 16. századból. Öltözete egy szál térden alul érő ing, lábszára meztelen, lábán bőrbocskor. (Tört. Képcsarnok.)
6. Magyar parasztkuruc zászlóval. Fametszet 1514-iki augsburgi röpiraton. (Ain Wunderzaichen...)
7. Dózsa György töviskoronával. Fametszet 1514-iki röpiraton. (Die Aufruhr...)
8. Magyar-török páros vladal. Ismeretlen művész rézkarca 1630 körül. (Tört. Képcsarnok.)
9. Dózsa György tüzes koronával. Kézrel színezett fametszet Taurinus: Stauromachia-ja címlapján. Bécs, 1519.
10. 11. 17. 18. Egymás alatt nyolc magy. viseletkép a 16. századból v. a 17. elejéről. Rézkarcok angol aláírással. Főúri, majd nemesi nő és férfi. Majd az itt közöltek: mezővárosi, majd paraszti nő és férfi. Aláírásuk: Cittizonn. Cittizonnswi. — Contr. Woman. — Contrey Man. Olasz v. német eredetű képek a Tört. Képcsarnokban. U. o. más táblán férfi látható, hasonló az itteniekhez s aláírása: Plebeji hominis in Hungaria vestitus — vagyis köznemű magyar öltözete. Kétségtelenül idealizált ábrázolások.
12. Lap Bogáti Fazekas Miklós hist. énekéből 1514-ről. (Ötödik része Mátyás király dolgainak. Kolozsvár, 1577.)
13. Magyar parasztasszony. Felette szöveg: Rustica Ungarica. Fametszet a 16. századból. Alatta: CLVI. Ein Ungrische Bäurin. Majd vers: Ungern ist ein heisses Landt, — Wie den Krigsleutn ist wol bekandt, — Wie da die Bäurin sindt angethan, — Diese Figur dirs zeiget an. — Magyarul: Magyarország forró ország, ezt a hadnépek jól tudják; hogyan öltözik ott a parasztasszonyok, ezen a képen megláthatod.
14. Medgyaszai Mészáros Lőrinc és Aszalai Kecskés Tamás aláírásának eredetije Kassa levéltárában 925. A. sz. al. a levélen, melyben közlik a pápa és a király

nevében a kereszteshad s az azzal ellenkezőket érő átkokat. Olvasása :
Principes cruciferor(um) Thomas Kecskes de Azalo, Lauren(cius) Mezaros
de Megyezo.

15. Dózsa halála. Rézkarc Ricault : Neu eröffnete Ottomanische Pforte. Augsburg,
1694. 106. lapján. Valószínűleg olasz művész rajza mint a kötetben levő
egyéb magyarvonatkozású képek is.
16. Dózsa a tüzes trónon. Rézkarc Han, Paul-Conrad Balthasar : Alt und neu
Pannonia. Nürnberg, 1696. 226. lapján. Holland v. holland hatás alatt dolgozó
német művész rajza.
19. A Veráncsics-féle Emlékezés 16. századi kéziratból a Dózsa halálát elbeszélő
részlet; a Széch. Kvtár Fol. Hung. 53. sz. vastag, szürke papíron frott kéz-
iratában a 12. lap mindkét oldala.
20. Dózsa György kínoztatása. Rézkarc, 12,5×8,5 cm méretű melléklet Hun-
garisch-Türckische Chronick. Nürnberg, 1685. 100—101. lapok közt. A
parasztok süvege a 17. századi hajdúviselet.
21. Magyar parasztkuruc zászlóval. Fametszet J. Vitalis Panormota : De Unga-
rorum Cruciatu. Roma : Mazochius 1514. c. egykorú tudósítása címlapján.

A fedélen levő kép huszita parasztháborút ábrázol. Historischer Bildersaal.
Nürnberg : Buggel, 1740. 4. Theil 73. p. (U. o. a 319. lapon Dózsa halálát ábrá-
zoló kép is található.)

TARTALOM

Magyar parasztháborúk 1437—1514. (Székely György)	5
A magyar parasztháborúk irodalma (Geréb László)	57

AZ 1437-ES PARASZTFELKELES ÉS ELŐZMÉNYEI

A PARASZTOK »ERETNEKSÉGE« ÉS AZ INKVIZÍCIÓ

Szalkai Balázs: Krónikájából	59
A kamonci jegyzőkönyv 61. Tamási László bizonyságlevele. A titeli káptalan a pápához 62. Az erdélyi püspök hívja az inkvizíciót. A hazai husziták tételei 64. A Moldvába menekült magyar husziták hittételei 68.	

TIZEDMEGTAGADÁS ÉS KISEBB FELKELÉSEK

Székely felkelés. Román felkelés. Sárosmegye és Erdély nem fizet tizedet	69
--	----

AZ 1437-IKI PARASZTFELKELES

Az I. kolozsmonostori egyesség	70
A kápolnai unióból 77. A II. kolozsmonostori egyesség 77.	
A szász univerzitás jegyzőkönyvéből	80
Kolozsvár ostroma. Fejérd feldúlása 82.	
Túróczi János: Magyar krónikájából	84
Bonfini Antal: A magyar történetek 45 könyvéből	86
Benczédi Székely István: Krónika e világnak jeles dolgairól	90
Heltai Gáspár: Krónikájából	90
Tinódi Sebestyén: Zsigmond királynak és császárnak krónikájából	93
Uncius Lénárt: A magyar történetek hét verses könyvéből	95

SZÉKELY FELKELÉSEK A 16. SZÁZAD ELEJÉN

Istvánffi Miklós: Magyarország történetének 34 könyvéből	96
Oláh Miklós: Atila c. munkájából	98
Az agyagfalvai határozatból 100.	

JOBBÁGYTÖRVÉNYEK A 15—16. SZÁZADFORDULÓN

Az 1492. évi törvénykönyvből	101
Az 1504. évi törvénykönyvből	102

AZ 1514-IKI NAGY PARASZTHÁBORÚ

Nagy csodajel (Budai polgár levele 1514 májusában)	104
Hogyan fogták meg Székely Györgyöt 107. Bartholinus beszámolója 108.	
Tuberó Lajos: A maga koráról írott följegyzéseiből	108
Dózsa ceglédi kiáltványa 115.	
Taurinus István: Paraszti háború c. hőskölteményéből	119
A ceglédi beszéd 121. A nagylaki csata 124. A mozgalom terjed 129.	
A gubacsi csata 103. Temesvár ostroma 135. Dózsa utolsó vitézkedése és halála 138.	
Nagyszombati Márton: Magyarország főuraihoz	141
Benczédi Székely István: Krónika e világnak jeles dolgairól	145
Heltai Gáspár: Krónikájából	146
Bogáti Fazekas Miklós: Az alföldi hadakról László király idejében	148
Pethő Gergely: Rövid magyar krónikájából	151
Brutus János Mihály: Magyar históriájából	152
Cuspinianus közlése 188.	
Istvánffi Miklós: Magyarország történetének 34. könyvéből	188
Ulászló levele a pápához 198.	
Az 1514-iki jobbágytörvények	210
A Hármaskönyv a jobbágyokról	219
Veráncsics Antal: A Magyarországon lett dolgok emlékezete	221
Népi hagyomány Dózsa György haláláról 228.	
Szerémi György: Emlékirata Magyarország romlásáról	228
Bibliográfia a parasztháborúk és felkelések hazai irodalmáról 1514-ig	245
Képek magyarázata	252

MEGJELENT 1939. KÖNYVNAPIÁRA
5000 FÉLDÁNYBAN 16 ÍV TERJEDELEMBEN,
24×116-OS 70 GM-OS FÉLFAMENTES PAPIROSON
A KÖNYVBEN 20 FOTOTÍPIA
ÉS 2 AUTOTÍPIA VAN.

FELMÉRŐ LÉKTÖR:
KÖRCEI BÉLA
MŰSZAKI FELMÉRŐ:
TIMÁR JÓSEF NÉ
CÍMLAPOT RAJZOLTA:
BANDL ANTAL